

01

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ГЕОПОЛИТИКА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Мирослав Б. Младеновић, Јелена Г. Пономарева, Борис Кашњиков, Миша Стојадиновић,
Виолета Рашковић Таловић, Рагомир Миликић, Владислав Б. Сотировић

СОЦИЈАЛНА КОНТРОЛА И СОЦИЈАЛНИ РАД

Владан Станковић, Ана М. Гавриловић, Војин И. Видановић

ПРАВО И ПОЛИТИКА

Драгиша Дракић, Зоран Лончар, Гордана Дракић
Драгана Коларић, Саша Марковић, Јелена Ж. Сурчулија Милојевић
Андреја Б. Катанчевић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Ковић, Сања З. Стошић, Зоран Кинђић, Борислав Д. Гроздић
Адријана Грмуша, Жељко Ж. Мирков

ПРИКАЗИ

Душан Гујаничић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 1452-3108

UDK 32

Година XXIII vol. 51

Број 1/2016.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
Е-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

ISSN 1452-3108 UDK 32 Број 1/2016. XXIII vol. 51

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Миша Стојадиновић

Дејана Вукасовић (за енглеско издање)

Редакција часописа

Милан Јовановић, Јасна Милошевић Ђорђевић
Милош Кнежевић, Ђуро Бодрожић
Живојин Ђурић, Ђорђе Стојановић
Дејана Вукасовић, Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић, Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић, Драган Симеуновић
Сретен Сокић, Милан Брдар
Милован Митровић, Зоран Стојиљковић
Радослав Гађиновић, Драгана Митровић
Миломир Степић, Љубиша Деспотовић
Михаило Пешић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata, Виталиј Шаров
Simon James Critchle, Iver B. Neumann
Anastasia Mitrofanova, Goran Kovacic

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Е-mail: smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су у електронској бази научних часописа С.Е.Е.О.Л.
(Central and Eastern European Online Library)

Прелом и штампа - Планета принт, Београд

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

Уводник..... 7-8

Тема броја:

ГЕОПОЛИТИКА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ

Мирослав Б. Младеновић, Јелена Г. Пономарева

„МЕКА МОЋ“ РУСИЈЕ КАО УСЛОВ УСПЕХА
ЕВРОАЗИЈСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ 11-29

Борис Каињиков

ИЗГУБЉЕНА ПОБЕДА 31-47

Миша Стојадиновић, Виолета Раиковић Таловић

ИЗАЗОВИ РАЗВОЈА ДЕМОКРАТИЈЕ У
САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ: ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ
И ТЕОРИЈА (НЕ)ПРАВЕДНОГ РАТА..... 49-64

Ратомир Миликић

(НЕГАТИВНЕ) ПЕРСПЕКТИВЕ УЧЛАЊЕЊА КОСОВА И
МЕТОХИЈЕ У САВЕТ ЕВРОПЕ – ОСВРТ НА СРПСКО И
МЕЂУНАРОДНО ИСКУСТВО..... 65-82

Владислав Б. Сотировић

БАЛКАНСКА ПОЛИТИКА РУСИЈЕ: ОД
ПОЛИТИКЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ УЗАЈАМНОСТИ
ЦАРСКЕ РУСИЈЕ ДО „РЕАЛ-ПОЛИТИКЕ“
РЕПУБЛИКЕ ГАЗПРОМ РУСИЈЕ 83-109

СОЦИЈАЛНА КОНТРОЛА И СОЦИЈАЛНИ РАД

Владан Станковић

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ
И ЊЕНЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ..... 111-130

Ана М. Гавриловић, Војин И. Видановић

СОЦИЈАЛНИ РАД У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИМ
УСТАНОВАМА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА - СРБИЈА И
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА 131-153

ПРАВО И ПОЛИТИКА

Драгиша Дракић, Зоран Лончар, Гордана Дракић
ПРАВНИ ПОРЕДАК И СЛОБОДА ПОЈЕДИНЦА 155-168

Драгана Коларић, Саша Марковић
НЕКЕ ПРАВНО-ПОЛИТИЧКЕ ПОСТАВКЕ
НОВОГ ЗАКОНА О ПОЛИЦИЈИ 169-197

Јелена Ж. Сурчулија Милојевић
ПРАВО МАЊИНА НА СЛОБОДУ ИЗРАЖАВАЊА НА
СОПСТВЕНОМ ЈЕЗИКУ: ПРИМЕНА ЕВРОПСКОГ
РЕГУЛАТОРНОГ ОКВИРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 199-219

Андреја Б. Катанчевић
ДАТИРАЊЕ ЗАКОНИКА О РУДНИЦИМА
ДЕСПОТА СТЕФАНА И САДРЖИНА
ЊЕГОВОГ ЋИРИЛИЧНОГ ПРЕПИСА 221-237

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Милош Ковић
АДМИРАЛ ЕРНЕСТ ТРУБРИЦ:
УЗРОЦИ СРПСКОГ ПОРАЗА (1915) 239-251

Сања З. Стошић
САДРЖАЈ МЕДИЈСКОГ ПРОСТОРА У
СРБИЈИ ТОКОМ 2015. ГОДИНЕ 253-277

Зоран Кинђић
РАТ И ДУХОВНОСТ 279-306

Борислав Д. Гроздић
СХВАТАЊЕ О ИЗВОРУ И ПОРЕКЛУ ДРЖАВНЕ
ВЛАСТИ – ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ
ПОЛИТИЧКЕ ФИЛОСОФИЈЕ НЕМАЊИЋА 307-323

Адријана Грмуша
СЛОЖЕНОСТ ОДРЕЂЕЊА ЕЛЕКТРОНСКОГ
ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА КАО ФЕНОМЕНА
САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА 325-343

Жељко Ж. Мирков
ДЕЛАТНОСТ РИЧАРДА ХОЛБРУКА У СВОЈСТВУ
СПЕЦИЈАЛНОГ ИЗАСЛАНИКА
ПРЕДСЕДНИКА АМЕРИКЕ 1995. ГОДИНЕ 345-361

ПРИКАЗ

Душан Гујаничић
ТЕРИТОРИЈАЛНА РЕПУБЛИКА- ФРАНЦУСКА
ОСОБЕНОСТ У МАТЕРИЈИ 363-367

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word 7-8

This Issue's Theme

GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Miroslav Mladenovic, Jelena G. Ponomareva

”SOFT POWER“ OF RUSSIA AS A CONDITION
FOR THE SUCCESS OF THE EURASIAN INTEGRATION 11-29

Boris Kashnikov

THE LOST VICTORY 31-47

Misa Stojadinovic, Violeta Raskovic Talovic

CHALLENGES OF THE DEMOCRATIC DEVELOPMENT
IN THE CONTEMPORARY SOCIETY: POLITICAL
VIOLENCE AND THEORY OF (UN)JUST WAR 49-64

Ratomir Milikic

(NEGATIVE) EFFECTS OF KOSOVO AND METOHIJA'S
MEMBERSHIP OF THE COUNCIL OF EUROPE
WITH REFERENCE TO SERBIAN AND
INTERNATIONAL EXPERIENCE 65-82

Vladislav B. Sotirovic

RUSSIA'S BALKAN POLITICS: FROM THE POLITICS OF
PAN-SLAVIC RECIPROCITY OF THE TSARIST RUSSIA
TO THE “REALPOLITIK” OF THE REPUBLIC
OF GAZPROM RUSSIA 83-109

SOCIAL CONTROL AND SOCIAL WORK

Vladan Stankovic

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL
CONTROL AND ITS ABUSE 111-130

Ana Gavrilovic, Vojin Vidanovic

SOCIAL WORK IN PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL
INSTITUTIONS: CASE STUDY –
SERBIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA 131-153

LAW AND POLITICS

- Dragisa Drakic, Zoran Loncar, Gordana Drakic*
LEGAL ORDER AND INDIVIDUAL FREEDOMS..... 155-169
- Dragana Kolaric, Sasa M. Markovic*
SOME LEGAL AND POLITICAL POSTULATES
OF NEW LAW ON POLICE..... 169-197
- Jelena Z. Surculija Milojevic*
RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN MINORITY
LANGUAGES: THE IMPLEMENTATION
OF EUROPEAN REGULATORY FRAMEWORK
IN THE REPUBLIC OF SERBIA..... 199-219
- Andreja B. Katancevic*
DATING OF THE MINING LAW OF DESPOT STEFAN
AND CONTENTS OF ITS CYRILLIC MANUSCRIPT..... 221-237

ESSAYS AND STUDIES

- Milos O. Kovic*
ADMIRAL ERNEST TROUBRIDGE: THE CAUSES
OF THE SERBIAN DEFEAT (1915)..... 239-251
- Sanja Z. Stosic*
CONTENT ANALYSIS OF SERBIAN MEDIA
SPACE DURING 2015..... 253-277
- Zoran Kindjic*
WAR AND SPIRITUALITY 279-306
- Borislav D. Grozdic*
UNDERSTANDING OF SOURCE AND
ORIGIN OF GOVERNMENT – CONTRIBUTION
TO THE STUDY OF NEMANJIC'S
POLITICAL PHILOSOPHY 307-323
- Adrijana Grmusa*
THE COMPLEXITY OF DETERMINATION
OF ELECTRONIC BULLYING AS PHENOMENON IN
CONTEMPORARY SOCIETY 325-343
- Zeljko Z. Mirkov*
ACTIVITIES OF RICHARD HOLBROOKE
AS A SPECIAL ENVOY OF
THE AMERICAN PRESIDENT IN 1995 345-361

REVIEW

- Dusan Gujanic*
LA REPUBLIQUE TERRITORIALE: UNE SINGULARITE
FRANÇAISE EN QUESTION 363-367

УВОДНИК

Поштоване колеге/нице, на самом почетку желимо да истакнемо да часопис **Српска политичка мисао** у 2016. години наставља успешну сарадњу са бројним сарадницима како у земљи тако и у иностранству. У том смислу у овом броју налази се велики број значајних политиколошких, социолошких, правних и филозофских анализа.

Главна тема броја носи назив „Геополитика и међународни односи“. Савремено друштво са собом доноси изазове који у великој мери усложњавају и обликују геополитичку ситуацију у свету. У том смислу, Мирослав Младеновић и Јелена Пономарева анализирају евроазијске интеграције за које истичу да представљају један од приоритета спољнополитичког деловања и унутрашњег развоја савремене Русије. Том приликом аутори наглашавају да „мека моћ“ мора да добије више простора у руској спољној политици. Следећи рад Бориса Кашњикова анализира проблем рата у савременом друштву, истичући да феномен победе у рату у савременом друштву није нимало лако одредити. У том смислу, Миша Стојадиновић и Виолета Рашковић Таловић у свом раду критички преиспитују изазове са којима се суочава развој демократије на глобалном нивоу, фокусирајући се пре свега на политичко насиље и анализу теорије праведног рата. Рад Ратомира Милкића се бави негативним перспективама учлањења Косова и Метохије у Савет Европе, уз један осврт на српско и међународно искуство. На крају ове рубрике, Владимир Сотировић даје сажет приказ руске спољне политике на Балкану.

После главне теме броја следи рубрика „Социјална контрола и социјални рад“ унутар које аутори разматрају две веома интересантне теме: институционализацију социјалне контроле и социјални рад у образовним установама. Затим, следи сада већ стандардна рубрика „Право и политика“ у оквиру које се аутори баве правним поретком и слободом појединца, правно-политичким поставкама новог закона о полицији, као и правима мањина.

Последња рубрика у овом часопису носи назив „Огледи и студије“ и садржи анализе које се баве подједнако значајним питањима као што су: садржај медијског простора у Србији, српски национални идентитет, политичка филозофија, електронско вршњачко насиље...

Поштоване колеге/нице, надамо се да ће радови који се налазе у овом броју часописа **Српска политичка мисао**, разноврсношћу и актуелношћу тема којима се баве, одговорити захтевима вашег научно-истраживачког рада, као и да ће допринети квалитету часописа. Обавештавамо све заинтересоване да своје радове за наредни број часописа могу доставити најкасније до 20. маја 2016. године. **Такође, од наредног броја доћи ће до одређених измена у Упутству за ауторе, а које ће бити усклађено са новим Правилником о категоризацији и рангирању научних часописа (Прилог 1).**

ТЕМА БРОЈА

**ГЕОПОЛИТИКА И
МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ**

Мирослав Б. Младеновић

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Јелена Г. Пономарева

*Московски државни институт (универзитет) за међународне
односе при Министарству спољних послова
Руске Федерације (МГИМО)*

„МЕКА МОЋ“ РУСИЈЕ - УСЛОВ ЊЕНОГ ГЕОПОЛИТИЧКОГ УСПОНА

Сажетак

Евроазијска интеграција представља један од приоритета спољнополитичког деловања па и унутрашњег развоја савремене Русије. Међутим, за то није довољна само политичка воља и расположење већине грађана земаља евроазијског простора. Неопходан услов успешне реализације пројекта Евроазијског економског савеза и укупног геополитичког успона Русије, јесте употреба „меке моћи“, која до сада није била уочљиво обележје руске спољне политике. Као комплексни ресурс, управо „мека моћ“, ослањајући се на грађанско друштво, информативно-комуникацијске, образовне и друге социјалне инструменте, обезбеђује успех идеје о стварању и функционисању интеграционих система.

У раду су сагледана питања могуће употребе различитих инструмената „меке моћи“ од стране Русије, уколико заиста жели интеграцију у евроазијском простору и повратак на једну од значајнијих позиција у међународним односима. Посебна пажња посвећена је улози информативних и образовних програма.

Проведена анализа показује да Русија, по употреби инструмената „меке моћи“ у евроазијском простору, за сада значајно заостаје за другим регионалним и ванрегионалним играчима, пре свега: САД, Европском унијом и Кином. На основу сагледавања

досадашње праксе у тој области, дати су одређени предлози којима се може обезбедити комплексан приступ у коришћењу информатичких, образовних и културних програма.

Кључне речи: евроазијска интеграција, „мека моћ“, Русија, традиционална и нова средства јавног информисања, образовни програми, мрежни ресурси

1. СЛОЖЕНА ПРИРОДА „МЕКЕ МОЋИ“

Недовољно сагледавање или игнорисање рушилачких могућности савремених облика „меке моћи“, директно може да угрози безбедност поједине земље па и региона у целини. Очигледан пример деструктивног утицаја тог ресурса политике који води незадрживој манкуртизацији¹⁾ грађана, јесте савремена Украјина²⁾.

Као резултат „обrade“ становништва од стране западних средстава јавног информисања (СИ) и невладиних организација, друштву су наметнути обрасци и шаблони помоћу којих се потпуно потискује реалност. Бивши председник CBS News, Ричард Салант (Richard S. Salant), веома јасно је формулисао принцип информативног утицаја западних медија-група: „Наш рад се састоји у томе да дамо људима, не то што они желе, већ то што ми сматрамо да је за њих неопходно“³⁾.

Ова идеја најдоследније се данас реализује у оквиру глобализације медија. На делу је планетарно уједначавање мишљења и укуса путем избора и унифицирања информација. Концентрацијом и централизацијом медија, политички центри моћи непосредно утичу на пласирање жељених информација и тако дизајнирају свакодневицу према одређеном моделу. Сателитска и кабловска телевизија, а затим Интернет, означили су крај државног монопола у

- 1) Манкурт – идеални роб, лишен сопствене воље; људско биће које је изгубило везу са својим коренима и које је безгранично одано господару. У ширу употребу, овај појам је увео руско-киргизски писац Чингиз Торекулович Ајматов, својим романом: „И дуже од века траје дан“. „Манкурт није знао ко је он, одакле је родом-племеном, није знао своје име, није памтио детињство, оца и мајку – једном речју, манкурт није доживљавао себе као као људско биће. Лишен осећања сопственог „Ја“ манкурт је... као пас, признавао само своје господаре.“ Чингиз Ајматов, *И дољше века длится день...* («Буранный полустанок»), Молодая гвардия, Москва, 1980, с. 106-107.
- 2) Елена Г. Пономарева, Георгий А. Рудов, „Конфронтационное партнерство“, Свободная мысль, Москва, № 3/ 2015, стр. 95-96.
- 3) Цитирано према: Даниэль Эстулин, *Кто правит миром? Или вся правда о Бильдербергском клубе*, Попурри, Минск, 2008., стр. 41.

сфери расподеле културне продукције на сопственој територији. Данас се укус, мода, понашање па и истина усмеравају из једног центра, независно од локалних традиција и потреба, а често и насупротив њима⁴⁾.

Русија, као главни иницијатор формирања Евроазијског економског савеза (ЕАЕС) и земља која претендује на значајнију позицију у међународним односима, мора да има у виду да је основни предуслов за то – употреба алтернативних, ефикасних и усмерених информационих и образовних система. То је неопходно, с једне стране, због заштите сопствене националне безбедности и безбедности својих грађана, а са друге стране, ради остваривања евроазијског интеграционог циља. У том смислу, „мека моћ“ мора да постане најважнији (у неким условима – чак одлучујући) ресурс Русије у евроазијском простору. Коришћење најширег спектра инструмената хуманитарног карактера, формирање позитивног имиџа Русије, посебно мора да буде усмерено према омладини јер је она, у том смислу, најосетљивији социјални сегмент у државама насталим распадом СССР-а. Уколико се оствари одговарајући утицај на тај део друштва, може се рачунати на очување одређених форми континуитета са претходном (заједничком) државом. У противном, са доласком нових генерација, прекид ранијих веза је неминован.

„Мека моћ“ као „комплексни инструментариј за решавање спољнополитичких задатака с ослоном на грађанско друштво, информативно-комуникацијске и друге методе и технологије које се појављују као алтернатива класичне дипломатије“⁵⁾ постају неизоставна компонента политике у савременим условима. Тај процес подразумева способност да се утиче на ставове и понашање људи у разним регионима света помоћу средстава којима се постиже привлачност земље-реализатора „меке моћи“. То може да се постигне, према мишљењу родоначелника концепције „меке моћи“ – Џозефа Наја (Joseph Samuel Nye), коришћењем моћи информација, привлачношћу културе и реализацијом конкретних политика неке земље.⁶⁾

4) Више у: Зоран Килибарда, Мирослав Младеновић, Владимир Ајзенхамер, *Геополитичке перспективе савременог света*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2014.

5) Концепција спољне политике Руске Федерације од 12. фебруара 2013. г., URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6d84ddededbf7da644257b160051bf7f, (посећено, 12.01.2016).

6) Видети шире у: Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, *Теорија и пракса „шарених револуција“*, Социолошки преглед, Београд, вол. 46, бр. 4, 2012, стр. 513–533.

База, односно главни ресурс такве власти која ће бити привлачна и мотивишућа, јесте „култура (ако је она привлачна за друге); политичке вредности (ако их се држава придржава у својој унутрашњој и спољној политици) и спољна политика (уколико поседује морални ауторитет који јој обезбеђује легитимитет код других држава)⁷⁾.

У најефикасније инструменте „меке моћи“, могу се убројити информатичко-комуникацијски (традиционални и нови) системи, образовни и активистички (академски и усмерени) облици обучавања, невладине организације, јавна дипломатија, а такође полифункционални програми у области културе (филмски фестивали, музичке, кулинарске, фолклорне и друге свечаности, шоу-програми, изложбе, дани културе и сл.). Посебан значај, у том смислу, имају свакако и различита средства јавног информисања, Интернет ресурси и социјалне мреже, којима се омогућава, не само информисање страних аудиторијума, већ и обезбеђивање информацијске подршке спољнополитичких активности земље. На пример, САД активно користе посебне програме дипломатског сигнализирања (*diplomatic signaling*), који се остварују активношћу СЈИ, а такође и „дигиталне програме јавне дипломатије“ (*digital public diplomacy*)⁸⁾. Дипломатско сигнализирање, као један од начина неформалног информисања (усмеравање сигнала) о могућим изменама спољне политике, везано је, пре свега за лица која доносе одлуке.

За разлику од тог усмереног и ужег деловања, као посебан ресурс „меке моћи“ користи се јавна дипломатија. Њене активности везане су за најшири аудиторијум и намењене су за формирање одређене друштвене климе у односу на земљу реализатора јавне дипломатије.⁹⁾

2. УЛОГА ИНФОРМАЦИЈСКИХ РЕСУРСА

Један од најефикаснијих и најпрефињенијих начина „заузимања територије противника“ у савременим условима, јесте информатички рат. Парадоксалност његовог деловања проистиче

7) Joseph Nye, *The Future of Power*, Public Affairs, New York, 2011, p. 18.

8) Александр Кубышкин, Наталя Цветкова, *Публичная дипломатия США*, Аспект Пресс, Москва, 2013, стр. 71, 77.

9) Шире о улози јавне дипломатије у: Елена Пономарева, Ватаняр Ягья, *Научное сотрудничество как форма и метод публичной дипломатии*, Обозреватель, Москва, № 8, 2015, стр. 69-82.

из чињенице да се он ослања на традиционалне државне ресурсе (власт, финансије, економска и војна моћ). Међутим, посредством пласирања информација одређене усмерености, њиме се ствара нова политичка реалност, која се често испољава као негирање државног утицаја у информативној области. Сувереност државе у културној сфери одувек је била, у солидној мери, фиктивна. У савременим условима, та чињеница је још очигледнија.

„Када се рушила совјетска империја, тадашњи председник Русије, Борис Јељцин се са тенковског оклопа обратио грађанима борбеним речима против пучиста. Те његове речи није преносио совјетски радио (он је био у рукама комуниста-догмата) већ вештачки сателит компаније ‘СИ-ЕН-ЕН’. У том историјском моменту политичке одлуке, постао је јасан огроман значај глобалне информационе мреже коју су симболизовали вештачки сателити: национално-државна информативна независност, као део политичког суверенитета, била је анулирана. Националне државе више не могу да се оgrade једна од друге. У њиховим границама заштићеним оружаним снагама, појавиле су се пукотине“¹⁰.

Линија „фронта“ информатичког рата, пролази кроз сазнајну сферу индивидуе; његов основни циљ је човечји разум, његова когнитивна сфера. Конкретни утицај на грађане обезбеђује се различитим средствима и методама. Информативни програми, намењени за формирање и пласирање имиџа земље, којима се упознаје масовни аудиторјум са њеним пројектима и позицијом по одређеним питањима светске политике, представљају најразвијенији инструмент „меке моћи“, неопходан за остваривање одређених политичких циљева.

Традиционални информативни сектор чине писана СЛИ као и радио и телевизија. То је још увек важан, али не и најзначајнији облик информисања и утицаја на јавно мњење. Појава Интернет новинарства и других облика употребе овог ресурса, значајно је променила односе снага у сфери комуникација. Највећа вредност Интернета као медија и сходно томе, web страница и портала који се баве вестима и другим облицима „online“ новинарства јесте у томе што он пружа могућност спајања свих претходних медија (текст, звук, слика, видео). Такође, он омогућава брзу и трајну интеракцију с јавношћу. Ова медијска форма пружа и досад невиђене могућности додавања информативне вредности свакој појави

10) Више у: Зоран Килибарда, Мирослав Младеновић, Владимир Ајзенхамер, *Геополитичке перспективе савременог света*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2014, стр. 193-208.

којом се бави – једноставним повезивањем (хиперлинковима) са другим садржајима који су са датом тематиком у истом контексту. Успешност деловања на аудиторijuм, у савременим условима, заснива се на читавом спектру различитих активности које је неопходно организовати у процесу „усавршавања система примене меке моћи“¹¹⁾.

Уколико Русија заиста жели да и практично (не само идејно и нормативно) постане главни покретачки фактор интеграције на евроазијском простору, она мора да посвети далеко више пажње примени адекватних технологија „меке моћи“. То, пре свега подразумева:

1. Стварање система приоритетних информативних зона. Сходно Концепцији спољне политике Русије, то су земље ЗНД и „блиско иностранство“;
2. Примена тзв. нове тактике присуства у информативном простору. То, између осталог значи, да емитовање информација не треба да се заснива само на делатности руских СЈИ, већ и на ангажовању партнерских информативних кућа, на основу осмишљеног плана рада и потписаног заједничког уговора;
3. Подизање „квалитета“ информативног деловања с циљем „освајања“ аудиторijuма у условима веома оштре конкурентске борбе на информативном тржишту;
4. Диверзификација програмских садржаја у смислу њихове прилагођености различитим (циљним) групама, односно сегментима аудиторijuма. Илустративан пример, у том смислу, представљају програми западних СЈИ усмерених на протежирање сопствених циљева према женској популацији на Блиском Истоку. Посебно су те активности биле плодне у Египту и Либији. „Ослобођена“ жена постала је један од значајнијих субјеката и учесника „револуционарних“ догађаја 2011. године. Међутим, као што је напред истакнуто, употреба система „меке моћи“ може имати различите смерове. Ако је циљ западних земаља био рушење традиционалних исламских друштава, Русија, у процесу евроазијских интеграција мора да користи овај ресурс у интегративном и стабилизационом смеру.

11) Концепција спољне политике Руске Федерације од 12. фебруара 2013. г.

5. Редовна примена методологије процене ефикасности програма ради праћења величине аудиторијума и мониторинга најзначајнијих и најкориснијих садржаја, како би се вршиле одговарајуће корекције и померало тежиште;
6. Унакрсна (међусобна) реклама информативних и за имиц важних програма. На пример, регионалне станице рекламирају руске медије и обрнуто.

Медијски мониторинг у земљама ЗНД указује на неопходност већег руског присуства у информативном простору региона. Посебан проблем је у томе што су некадашње позиције, добрим делом изгубљене а медијско тржиште преплављено конкурентима. Ради повратка на информативни простор ближег и даљег иностранства, неопходно је обезбедити да медијски инструментаријум постане истински интеграциони ресурс Русије¹²⁾.

Не умањујући значај традиционалних СЈИ, неопходно је имати у виду да највећи део омладинског аудиторијума, очекује интерактивну улогу у медијима. Тај део друштва је значајан за све носиоце „меке моћи“ јер се рад са омладином сматра „улагањем у будућност“. На примеру Русије, у том погледу постоји још један додатни мотив, а то је настојање да се не допусти потпуни раскид сопственог утицаја у земљама које су некада биле заједно. У том смислу, тежиште информативне делатности мора да се преноси на различите форме Интернет новинарства. Посебно је значајно да се сви ти ресурси не користе само на руском, већ и на језицима циљног аудиторијума. У оквиру процеса изградње имица земље, веома је важно користити јарке позитивне примере спортиста, глумца, уметника са којима се увек може наћи позитивна корелација с обзиром на живот у некада заједничкој држави.

У ери информатичке технологије, коришћење социјалних мрежа постаје основа изградње имица земље као и реализације других политичких и социјалних циљева. Анализа рада социјалних мрежа, омогућава формирање својеврсне хијерархије, како по степену утицаја на аудиторијум, тако и по технолошкој примењивости. На основу тога, дефинише се одговарајућа стратегија и методологија информацијског наступа.

Феномен самоорганизације људи посредством узајамног деловања у виртуелној сфери, добро је обрадио амерички социолог

12) Елена Арляпова, *Сербия и ЕАЭС: партнерство на расстоянии*, Экономические стратегии, Москва, № 5-6, 2015, стр. 2-11.

Ховард Рејнголд (Howard Rheingold). За десетак година, сматра Рејнголд, сви главни центри у којима живе људи, биће опремљени бројним, међусобно повезаним, микрошемама. То значи да ће међу појединцима и групама широм света бити обезбеђена тренутна и непрекидна веза. На тај начин, долази до формирања „паметне гомиле“ чија могућност комуникације превазилази све раније форме општења.¹³⁾

У својој знаменитој књизи, трилогији: „Информатичка епоха: економија, друштво и култура“¹⁴⁾, Мануел Кастелс (Manuel Castells) анализира трансформацију релација моћи у контексту нових комуникационих околности. Чињеница је да су Интернет, делатност социјалних мрежа и блогинга темељно променили односе у оквиру политичких процеса и укупних друштвених релација.

Савремена епоха, по Кастелсу, карактерише се тзв. информатичким начином производње у коме је основни извор продуктивности технологија генерисања знања, обраде информација и симболичке комуникације. Таквој производњи кореспондира глобализација, децентрализација, прелаз од великих привредних гиганата на гипку, мрежну структуру предузећа. Њој одговара социјална пракса коју рађа делатност социјално мрежне основе друштва. Савремена култура, као део друштва, претвара се у „културу реалне виртуалности“, строго детерминисану глобалним интерактивним електронским комуникацијским системима помоћу којих је реалност потпуно заробљена, замењена виртуелним изразом који је приказан на екрану. Тај измишљени и представљени свет асимилује све посебне форме, изразе и специфичности и формира сопствену структуру и логику. Основна сврха борбе у тим новим условима, по мишљењу аутора, јесте борба за укључивање и учешће у креирању тог новог интегрисаног комуникацијског система. У том систему постоје различити нивои „информатичке власти“ на чијем су врху, за сада, САД. Анализирајући праксу у великом простору и најзначајнијим земљама света, он, уз веома критичку анализу периода „јељцинске Русије“, не одриче могућност да савремена Русија нађе своје значајно (адекватно) место у свету нове социјалне реалности.

13) Говард Рейнголд, *Умная толпа: новая социальная революция*, (превод с енгл. А. Гарькавой), Торговый дом ГРАНД : Фаир пресс, Москва, 2006.

14) Manuel Castells, *The Rise of the Network Society, the Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996.

3. ИНСТРУМЕНТИ ДУГОРОЧНОГ ДЕЛОВАЊА

Улога СЈИ у савременом свету је неспорна и огромна. Она се може посматрати, како на локалном, тако и на глобалном нивоу. Са аспекта примене „меке моћи“ појединачних држава, све већи значај, међутим, попримају образовне делатности јер је њихов утицај темељнији и дугорочнији. У њих спадају, пре свега: услуге високог образовања, развој сегмената друштвених наука којима се стварају нове представе и концепције о свету, са посебном улогом појединих субјеката у њему, као и невладине организације. Као резултат коришћења ових инструмената, код учесника тих програма долази до формирања посебног погледа на свет. „Мека моћ“ управо подразумева рад са свешћу посредством информација, знања и културе. Конкретно, то се реализује, како пише Џозеф Нај, по следећем: „идеали и вредности које Америка „експортује“ у мозгове више од пола милиона страних студената који се сваке године обучавају на америчким универзитетима а затим враћају у своје земље, или у свест азијских привредника који се враћају кући послеведеног стажирања или рада у Силиконској долини, усмерени су на то да се формирају елите по сопственој мери.“ Значи, „мека моћ“, само посредством образовања „обезбеђује да се код страних студената формира одређени поглед на свет који одражава вредносне оријентације државе домаћина и омогућава да се може и убудуће рачунати на њихов добронамерни однос према земљи у којој су боравили. То се постиже на следећи начин: 1) боравак учесника образовних програма у земљи подразумева упознавање с политичким и економским моделом друштва, приближавање култури земље домаћина и њеним вредностима; ...2) конкурсним одабиром добитника награда и стипендија, издвајају се најперспективнији представници у одређеним областима привредне и научне делатности; 3) после завршетка обуке, с дипломцима се одржавају тесне везе у оквиру друштвених мрежа, различитих истраживачких центара, што омогућава држави-спонзору да утиче на иностране елите или да користи њихове интелектуалне ресурсе за сопствени интерес (такав приступ широко примењују САД).¹⁵⁾

Дакле, неизоставна компонента дугорочне стратегије „меке моћи“ јесте високо образовање. По нашем мишљењу, међутим,

15) Џозеф Нај, *Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике*, ФСПИ Тренды, Москва, 2006, стр. 176-177.

за интеграцију у простору ЗНД, огроман значај има и основно образовање. Оно даје основу лојалног односа према Русији, обезбеђује учење руског језика и познавање руске културе и историје и усмерава полазнике још од најранијег узраста, настојећи да не прекине континуитет тих релација формираних у заједничкој држави. Колико је администрација трома и, још увек неефикасна у том смислу, веома речито говори пример Руске школе у Београду. За последњи упис деце у први разред, било је преко 70 кандидата на 20-ак места. Упркос таквом интересовању и свим јасним спољнополитичким опредељењима земље да тај ресурс треба максимално користити, Амбасада Руске Федерације није нашла решење за око 50 кандидата¹⁶⁾. Не треба посебно наглашавати да истовремено, у западним школама није било неуписане деце која испуњавају услов за упис, без обзира на број кандидата.

Високо образовање, као ресурс „меке моћи“ државе, може да се проводи у два смера: академском и усмереном. У првом случају, боравак учесника образовног процеса у иностранству, подразумева њихово упознавање с политичким и економским моделом друштва као и приближавање културним институцијама и вредностима земље домаћина. По повратку у своју земљу, они користе стечено искуство у раду на својим радним местима, укључујући и доношење одлука са ослонцем, мање или више, на усвојене или проучене вредносне оријентире.

Конкурсни одабир добитника награда и стипендија, односно – усмерено образовање, подразумева издвајање најперспективнијих представника различитих пословних области или научних усмерења. После проведене обуке, са њима остају различите форме повезаности, од специфичних социјалних мрежа (професионалне везе) до укључивања у истраживачке пројекте, центре и сл. На тај начин, може се обезбедити утицај на елементе цивилног друштва али и на лица која доносе политичке одлуке.

Образовни процес, као елемент „меке моћи“ обезбеђује, не само могућност самопрезентације земље пријема, већ и формирање лојалних, постојаних група страних грађана. Искуство западних земаља, у том погледу, веома је илустративно. По подацима за 2014. годину, у Сједињеним Америчким Државама обучавало се више од 800 000 страних студената, у Великој Британији – преко 300 000, у Аустрији – око 150 000 итд. Према прогнози Британског савета асоцијација Универзитета Велике Британије,

16) Подаци су резултат личног увида аутора у процес уписа деце у 1. разред школске 2015/16. године.

до 2020. године, у високим школама, ван својих земаља, обучаваће се око шест милиона студената¹⁷⁾. Ако се том броју додају и остали облици обучавања у оквиру конкретних и специфичних програма припреме грађанских активиста, блогера и сл., онда је та цифра неупоредиво већа.

Уз такав приступ, западни образовни програми омогућавају реализацију главног политичког циља – утицај на формирање политичких **елита** других држава које ће имати пријатељски однос и благонаклон став према држави пријема. По речима бившег државног секретара САД, Колина Пауела: „Нема вредније ствари за нашу земљу од блискости са будућим светским лидерима који су овде добили своје образовање“¹⁸⁾. Конкретне цифре, говоре саме за себе. Преко 50 актуелних и 165 бивших шефова држава и влада у свету, својевремено су учествовали у различитим образовним програмима у САД¹⁹⁾.

По примени инструмената „меке моћи“, бар када је у питању образовна компонента, ништа мање активно не ради ни НР Кина. Веома је, у том смислу, илустративан и поучан рад Института Конфуције. Први огранак овог института био је отворен пре десетак година у Сеулу (2004). Данас, филијале Института Конфуције раде у 96 земаља света и окупљају око 500 000 слушалаца. Само у Русији, делује 21 представништво овог института. На постсовјетском простору, постоје у свим земљама сем у прибалтичким државама, Грузији, Молдавији и Туркменистану. Планира се да до 2020. године, у свету буде око 1 000 ових институција (данас их има око 400), у којима ће око 100 милиона људи изучавати кинески језик²⁰⁾. Поред тога, десетине хиљада студената иде на наградно обучавање у Кину.

Поређења ради, Влада Руске Федерације годишње обезбеђује бесплатно обучавање за око 15 000 студената²¹⁾, што је апсолутно недовољно за обезбеђење руског утицаја у евроазијском

17) Сајт организације International Student, Study Aboard Resource Center. URL: <http://www.internationalstudent.com/>, (посећено, 12.01.2016).

18) Joseph Nye, *Soft Power and Higher Education*, Harvard University, URL: <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ffpiu043.pdf> (посећено, 12.01.2016).

19) Александр Кубышкин, Наталија Цветкова, напред цитирано дело, стр. 79.

20) Сајт организације China View, *Confucius Institute: promoting language, culture and friendliness*. URL: http://news.xinhuanet.com/english/2006-10/02/content_5521722.htm, (посећено, 12.01.2016).

21) Уредба Владе Руске Федерације од 8. октобра 2013. г. № 891 «Об установлении квоты на образование иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации». URL: <http://government.ru/media/files/41d49508643d1f64e871.pdf>, (посећено, 12.01.2016).

простору. Процент страних студената на редовним студијама не прелази 2%. Совјетски Савез је по броју страних студената био на 2. месту у свету. Од 1950, до 1990. године, број страних студената се повећао десет пута и износио је 126,8 хиљада (10,8% од општер броја страних студената у свету). Русија се по том показатељу налази на 9. позицији. Лидерују, као и раније, САД са око 20% страних студената на својим универзитетима.²²⁾

Концептуално посматрано, други политички циљ образовних програма који је промовисала пракса западних земаља, јесте припрема лидера и вођа опозиције и активиста разних невладиних организација, које формално воде борбу за демократију и људска права а у пракси – руководе процесима подривања државности земаља-мета.

У том смислу, веома је репрезентативан пример Египта. САД су 1998. године позвале на обуку из области развоја демократије око 3 300 полазника. Тај број је 2007. године, порастао на 47 300 људи, да би 2008. године обуку прошло 148 700 грађана! Само на бази правног колеџа Колумбијског универзитета, пред организаторима будућих акција, „презентације“ су проводили кључни сарадници из кабинета председника Обаме, који су обезбедили и његову победу на председничким изборима у САД. Још једна структура била је веома важна за припрему опозиционара. То је Alliance for Youth Movements који је такође финансиран од стране Стејдпартмента САД. У разради сценарија револуција и припреми опозиционог језгра, непосредно учешће имали су: New America Foundation – суоснивач Global Voices-а и партнер Google, Центар СЈИ и јавне политике Школе државног управљања „Кенеди“ из састава Харвардског универзитета, Беркмановски центар „Интернет и друштво“ из Харвардске Школе права, NEHA Center, Оксфордски институт Интернета, школе права Колумбијског и Јејлског универзитета и др. Све те школе, центри и универзитети радили су на „демократији“ у Египту. Чиме се све завршило 2011. године – свима је добро познато²³⁾.

22) Франц Шереги, Николай Дмитриев, Александр Арефьев, *Российские вузы и международный рынок образовательных услуг, Научно-педагогический потенциал и экспорт образовательных услуг российских вузов (социологический анализ)*, Центр социального прогнозирования, Москва, 2002.

23) Видети шире у: Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, *Теорија и пракса „шарених револуција“*, Социолошки преглед, Београд, вол. 46, бр. 4, стр. 513–533.

4. „МЕКА СИЛА“ РУСИЈЕ КАО ИНТЕГРАЦИОНИ РЕСУРС²⁴⁾

Као што је раније већ истакнуто, приоритетни смер примене руске „меке силе“ као „способности утицаја на околни свет помоћу своје цивилизацијске, хуманитарно-културне, спољно-политичке и друге привлачности“²⁵⁾ има блиско иностранство. Данас не постоји други начин да се сачува сопствени дугорочни утицај, сем реализације комплекса информационо-образовних мера. Поред повећања квоте за обучавање студената из земаља постсовјетског простора, неопходно је учинити више и у смислу рекламирања и популаризације тог процеса. Према подацима из фебруара 2015. године, укупан број страних студената у руским високообразовним установама достигао је цифру од 186 606. Велика већина припада земљама ЗНД. У оквиру овог броја, прво место припада Казахстану (28,8%); на другом је Белорусија (9,4%); на трећем Украјина (8,5%); затим долазе представници Туркменистана (8,4%), Узбекистана (8%); па грађани Азербејџана, НР Кине, Таџикистана, Молдавије и Индије²⁶⁾.

У поређењу са ситуацијом у САД, Великој Британији или Немачкој, ово су више него скромни резултати. Ово тим више што се чак ни квота коју влада Руске Федерације одређује за стране студенте (бесплатно школовање) редовно не користи пуним капацитетом. У прошлој години, на предвиђених 15 000 места, уписано је само 11 090 студената. Упркос томе, законодавни орган је одобрио повећање буџетских места за стране студенте на 22 000 места²⁷⁾. У том смислу, и за студенте из Србије, за школску 2016/17. годину, одобрено је значајно повећање квоте и износи 85 буџетских студената.²⁸⁾

24) О „мекој сили“ као интеграционом ресурсу Русије видети шире у: Елена Пономарева, Георгий Рудов, „Мягкая сила“ как интеграционный ресурс России на евроазиатском пространстве, Академи конзервативизма, <http://acon15.ru/index.php/ponomareva-e-g/299-muyagkaya-sila-kak-integratsionnyj-resurs-rossii-na-evrazijskom-prostranstve> (посећено 25.01.2016).

25) Интервју министра спољних послова Русије С.В. Лаврова на тему односа са дијаспором, Российская газета, Москва, 30 октябрия 2008.

26) Михаил Малыхин, *Российские вузы увеличат прием иностранных студентов*, Ведомости, Москва, 19. фебруар 2015.

27) Сајт организације „Большая библиотека“, Москва, <http://biglibrary.ru/articles/article-soviet-fiedieratsii-poddierzhal-uvielicheniie-kvot-dlia-inostrannykh-studentov/>, (посећено, 12.01.2016).

28) Конкурс за упис српских студената који је објавио Руски дом, <http://ruskidom.rs/sr/dogaђaji/kalendar/2016/02/26/obrazovanje-u-rusiji/>, (посећено 09.03.2016).

Поред пријема страних студената на домаће високошколске установе, веома важно је и развијати систем филијала престижних руских универзитета у земљама Заједнице независних држава. Тренутно постоји 26 филијала руских универзитета у иностранству али је тежња да тај број, као и квалитет њиховог рада буду далеко већи²⁹⁾. Искуство рада Института Гете или Института Конфуције може да послужи као веома добар образац.

Интеграциони ефекат посредством образовања не сме да се сведе само на класичне активности високошколских установа. Велики значај, у том смислу, имају и различити краткорочни програми обуке. У Руској Федерацији постоје институције, као што су Россотрудничество, Руски савет за међународна питања, већ споменути Фонд Горчакова, Росмолодјож и друге. Запажена активност коју последњих година организује Росмолодјож јесте летњи камп Селигер на коме учествује више хиљада младих људи из стотинак земаља света. По том принципу, започета је и акција окупљања омладине и на другим местима (Балтички Артек, Таврида и др).

У оквиру ширења институција примене „меке моћи“, изузетан значај има организација учења руског језика у земљама бившег совјетског простора. Сходно томе, учење руског језика треба да буде или бесплатно или знатно јефтиније од учења других језика. Поред осталих институција, у тај процес би требало да се укључе и руски економски гиганти (Збербанк, Гаспром и др). Ове компаније би, у земљама где имају своје институције, поред курсева језика могле да обезбеђују и стипендирање најквалитетнијих кадрова који би, по завршетку, школовања заузели одговарајућа радна места у тим економским субјектима. На тај начин би могао значајно да се прошири систем лојалности и повећа утицај у земљама у којима се обављају уобичајене привредне делатности. У перспективи је могуће формирати и одговарајуће наставно научне институције при овим корпорацијама где би се наменски обучавао одговарајући кадар.

Добар пример коришћења обуке језика за ширење сопственог утицаја, даје Државни институт руског језика А.С. Пушкин, својим програмом „Образовање на руском“, који је започет 2014.

29) Сајт организације Qip.ru, Москва, Владимир Путин считаеет необходимым увеличeние количества зарубежных филиалов российских вузов, <http://5ballov.qip.ru/news/newsline/2006/03/24/51748/>, (посећено, 12.01.2016).

године. За мање од годину дана постојања овог портала, он је окупио 92 516 слушалаца, у оквиру чега 4 321 професора³⁰⁾.

Неизоставна карика у ланцу примене „меке моћи“ јесу невладине организације. Мора се констатовати да Русија, и у том сегменту значајно заостаје за водећим западним земљама. Примера ради, само у Јерменији која има око 2,5 милиона становника, делује око 3 500 невладиних организација финансираних из иностранства. Руско присуство, у том смислу, углавном се своди на периодичне делатности Фонда Горчакова. Слична је ситуација и у области рада различитих религиозних удружења. Процењује се да су ове организације, до сада, успеле да активирају око 10% становништва Јерменије као своје присталице!

Још један, важан инструмент „меке моћи“ заслужује пажњу. То је област културе, која остварује, не само културолошки, него и значајан политиколошки ефекат. Ефикасно коришћење културне дипломатије није страно Русији, али и оно мора да се трансформише и осавременује. Посебно се има у виду примена савремене технологије али и одговарајућа медијска подршка. У настојању да пласира своје интересе, Русија неизоставно мора да превазиђе традиционално-бирокуратску представу о „мекој моћи“. Народни ансамбли и Бољшој театар јесу важна визитна карта ове земље, али је њихов утицај превасходно везан за средња и старија покољења. Са омладином је неопходно радити у другом формату. Пре свега, то је кинематографија, музика и шоу-бизнис. Недеље и дани руског филма треба да постану пракса али уз широко организовану PR акцију. Добар пример како се таква активност може успешно организовати, јесте промоција филма Никите Михалкова „Сунчаница“ у Србији. Проблем је што то није била делатност државних институција, већ скромног медија центра „Руски експрес“ који су формирали руски и српски ентузијастичари.

5. МОГУЋНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ РУСИЈЕ

У настојању да поново постане значајан субјект међународних односа и да, аналогно реалним укупним потенцијалима, постане активна интегрисана сила на евроазијском пространству, Русија мора да поведе много више рачуна о активирању ресурса „меке моћи“. То је, истовремено, неопходан услов и елемент

30) Портал „Образование на русском“, Институт Пушкин, Москва, <http://pushkininstitute.ru/> - (посећено, 12.01.2016).

интеграционог потенцијала Русије, али и значајна брана од различитих дезинтеграционих поступака других земаља, усмерених против ње. Ако посматрамо суштинске односе у савременом свету, можемо закључити да је укупна моћ националних држава остала иста као и раније, само што је другачије распоређена. Док су поједине државе практично изгубиле свој суверенитет и постале „колабиране“ или „фрагментарне“ државе, неке су чак ојачале и постале „функционални еквивалент светске владе“. Овакав поредак сигурно не може остати непромењен. Томе учи и вишевековно искуство неуспешног настојања бројних великих сила да трајно обезбеде доминацију над осталима. Без обзира на то што по општим економским показатељима, у односу на САД и Кину, Русија видно заостаје, она поседује огроман комплексни потенцијал. Само је неопходно да се он квалитетно искористи и адекватно заштити.

У суштини, о могућности Русије да постане значајан фактор у међународним односима, не говори само геоклиматски распоред, огромни природни ресурси, нуклеарни штит који је још увек опстао као и интелектуални потенцијал грађана, већ и огромно историјско искуство. Иако се геополитичка улога Русије током последњег столећа неколико пута радикално мењала заједно са целокупном „архитектуром“ света, то је држава која је увек, на овај или онај начин, била респективни субјект међународних односа. Место Русије у светском систему је нестабилно, али никада није значило одлазак на периферију светске политике³¹⁾. Ипак, за поновни ход према светском врху, земљи је неопходна озбиљнија и свеобухватнија примене инструментарија „меке моћи“.

ЛИТЕРАТУРА

- Айтматов Чингиз, *Буранный полустанок (И дальше века длится день...)*, Москва, Молодая гвардия, 1980.
- Арляпова Елена, *Сербия и ЕАЭС: партнерство на расстоянии*, Экономические стратегии, Москва, № 5-6, 2015., стр. 2-11.
- Зиновьев Александр Александрович, *Запад; Феномен западнизма*, Центрполиграф, Москва, 1995.
- Интервју министра спољних послова Русије С.В. Лаврова на тему односа са дијаспором, Российская газета. 30 октябра 2008.
- Килибарда Зоран, Младеновић Мирослав, Ајзенхамер Владимир,

31) Шире у: Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, *Кина-Америка-Русија - глобални троугао 21. века*, Социолошки преглед, Београд, бр.4, вол.45, 2011, стр. 459-476.

- Геополитичке перспективе савременог света*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2014.
- Концепција спољне политике Руске Федерације од 12. фебруара 2013. г., URL: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6d84ddededbf7da644257b160051bf7f.
- Castells Manuel, *The Rise of the Network Society, the Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996.
- Кубышкин Александр, Цветкова Наталья, *Публичная дипломатия США*, Москва, Аспект Пресс, 2013.
- Малыхин Михаил, *Российские вузы увеличат прием иностранных студентов*, Ведомости, 19. Фебруар, 2015.
- Младеновић Мирослав, Јелена Пономарева, *Кина-Америка-Русија – глобални троугао 21. века*, Социолошки преглед бр. 4, вол. 45, Београд, 2011, стр. 459-476.
- Младеновић Мирослав, Јелена Пономарева, *Теорија и пракса „шарених револуција“*, Социолошки преглед вол. 46, бр. 4, Београд, 2012, стр. 513–533.
- Най Джозеф, *Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике*, ФСПИ Тренды, Москва, 2006.
- Нye Joseph, *The Future of Power*, New York, Public Affairs, 2011.
- Нye Joseph, *Soft Power and Higher Education*, Harvard University, URL: <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ffpiu043.pdf>.
- Пonomарева Елена, Георгий Рудов, *Конфронтационное партнерство*, Свободная мысль, № 3., Москва, 2015.
- Пonomарева Елена а, Ваганяр Ягья, *Научное сотрудничество как форма и метод публичной дипломатии*, Обозреватель, № 8., 2015., стр. 69-82.
- Пonomарева Елена, Георгий Рудов, „Мягкая сила“ как интеграционный ресурс России на евразийском пространстве, Академи консервативизма, <http://acon15.ru/index.php/ponomareva-e-g/299-myagkaya-sila-kak-integratsionnyj-resurs-rossii-na-evrazijskom-prostranstve>.
- Рейнгольд Говард, *Умная толпа: новая социальная революция*, (превод с енгл. А. Гарькавой), Москва, Торговый дом ГРАНД : Фаир пресс, 2006.
- Сајт организације China View, Confucius Institute: promoting language, culture and friendliness. URL: http://news.xinhuanet.com/english/2006-10/02/content_5521722.htm.
- Сајт организације Qip.ru, Москва, *Владимир Путин считает необходимым увеличение количества зарубежных филиалов российских вузов*, <http://5ballov.qip.ru/news/newslines/2006/03/24/51748>.
- Сајт организације International Student, Study Aboard Resource Center. URL: <http://www.internationalstudent.com/>.
- Сајт организације „Большая библиотека“, Москва, <http://biglibrary.ru/articles/article-soviet-fiedieratsii-poddierzhal-uvielichieniie-kvot-dlia-inostrannykh-studentov/>.
- Уредба Владе Руске Федерације од 8. октобра 2013. г. № 891 «Об установлении квоты на образование иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации». URL: <http://government.ru/media/files/41d49508643d1f64e871.pdf>.
- Шереги Франц, Дмитриев Николай, Арефьев Александр, *Российские вузы и*

международный рынок образовательных услуг, Научно-педагогический потенциал и экспорт образовательных услуг российских вузов (социологический анализ), Центр социального прогнозирования, Москва, 2002.

Эстулин Даниэль, *Кто правит миром? Или вся правда о Бильдербергском клубе*, Минск, Попурри, 2008.

Castells Manuel, *The Rise of the Network Society, the Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1996.

Miroslav Mladenovic, Jelena G. Ponomareva

“SOFT POWER“ OF RUSSIA AS A CONDITION FOR THE SUCCESS OF THE EURASIAN INTEGRATION

Resume

Eurasian integration is one of the priorities of the development of modern Russia. At the same time, it is also a key for building effective regional system. However, political will and clear commitment of the majority of population in the countries of the region is clearly not enough. Necessary condition for successful implementation of the Eurasian integration project is use of the soft power as a comprehensive resource that allows relying on the institutions of civil society, information and communication, educational and other humanitarian instruments to promote ideas of creating profitable for all the participants' integration system and environment.

The article studies various tools of “soft power” of Russia in the Eurasian space with a focus on the role of information and educational programs.

The authors believe that Russia underutilized capacities of soft power in international relations.

The country has enough capacity to become a significant international factor as evidenced not only economic and human resources, but also the long-term historical experience.

Although the geopolitical role of Russia in the last century radically changed several times along with the entire “architecture” of the world, it is a country which is, no doubt, was the subject of the respective international relations.

Place of Russia in the world system is unstable, but never meant to go to the periphery of world politics.

The analysis carried out in the article shows that so far, Russia has significantly fallen behind other regional and global players, particularly the US, EU and China, in the use of “soft power” tools. According to the analysis, the authors put forward a number of proposals to form a complex approach to using information, educational and cultural programs.

For a new march towards a world top, Russia needs serious and comprehensive application of instruments of “soft power”.

Key words: Eurasian integration, “soft power”, Russia, traditional and new media, educational programs, network resources

* Овај рад је примљен 26. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Boris Kashnikov

National Research University Higher School of Economics, Moscow

THE LOST VICTORY*

Summary

The author in this paper presents the dilemmas over the meaning of victory in contemporary wars, arguing that wars such as “war on terror”, “humanitarian intervention” and especially a “just war” seem to be unwinnable. In the first part of the paper the author presents the normative meaning of the term “victory” which goes beyond the military success in a war, encompassing also virtuous motives, efforts and goals. In the second chapter the author considers the transformation of the contemporary war as a form of transformation of political sovereignty. The decline of victory, which is a subject of the third chapter, is in close relation with the transformation of contemporary war due to the emergence of unwinnable wars. Finally, in the fourth chapter, the author is setting the relation between the meaning of victory and the so called “just war theory”, and concluding that it is not possible to win the “just war”.

Key words: victory, war, just war, war on terror, humanitarian intervention

INTRODUCTION: THE MEANING OF A VICTORY

What does it mean to win the war? We do not often pose this question, because the answer seems to be evident. But we often disagree about the meaning of victory and it could hardly be otherwise, since victory is a normative term. Besides, many contemporary wars are problematic in terms of victory, to say the least. The “war on terror”, “humanitarian intervention” and many other wars waged by a sole and

* This research carried out in 2015 was supported by “The National Research University ‘Higher School of Economics Academic Fund Program” grant № 15-05-0069.

unhappy superpower seem to be unwinnable. Our intuition tells that something is wrong with the notion of victory. The normative terms always tend to conserve some archaic meanings, which sometimes seize to correspond to more recent realities and practice. Something like that presumably happens to “victory” as it does not fit the reality of the contemporary war, or the reality of values, or both.

My exposition will be developing in four steps. First, I will try to catch the formal normative meaning of the term by using the simple ordinary language analysis. Second, I will address the problem of the transformation of the contemporary war to see what exactly gets changed, if anything. Third, I will try to relate the changed war to the meaning of victory in war and see if the transformation of war triggers the transformation of victory. Fourth, I will try to link the meaning of victory to the so called “just war theory.” I am going to prove four interrelated statements:

1. Victory is a normative term; it is an admirable military success. It presupposes virtuous motives, virtuous efforts, virtuous goals plus the success in war.
2. The transformation of the contemporary war is above all a transformation of the political sovereignty. We are heading to the new, global sovereignty. War in the form of low intensity policing by the global empire has become absolute.
3. The term “victory” is inapplicable to the wars of a new sovereign. This war is unwinnable, but permanent.
4. Even if some wars are possible to win, it is not possible to win the “just war”.

Let us start with the normative meaning of the term. Perhaps, we may relate victory to a success in war. Victory seems to be a military version of a success. But victory is not simply a success; there is something else to it. This “something” makes an important difference. Success may also be a normative term, but evidently less so, at least it can be more or less grasped by the descriptive statement. The success may be described as a matter of fact. By claiming success we state the fact of a realization of our desire. We may be wrong. It may happen that the success was too costly, like in “Pyrrhic victory”, or we did not really desire it. Still, it was a success, or something mistakenly taken for a success. We can to some extent verify the statement empirically. Did we have a desire? Was it realized? Was it truly realized? The claim of victory is somewhat more complicated.

The statement of victory is a prescriptive statement and cannot be empirically verified. The successful war does not immediately yield victory. Victory evaluates a military success in three dimensions and thus makes a trinity: a true motive, a true effort and a true goal. Victory should be regarded as a threefold virtue of a success. In other words, it is an admirable success. The virtues of a success seem to be the following: The motives must be prudent, efforts shall be courageous and honorable, goals must be glorious. Victory is a military success plus prudent motives, courageous and honorable means and glorious goals. This is what I claim to be the unique normative formula of victory.

The victorious war is supposed to be a prudent war, or driven by prudent motives, not simply by a whim. Even a successful whim does not make a victory. It means that the motives, which drive a nation to war, are supposed to be constrained by reason. War is not to be taken lightly. "War is no pastime; it is no mere a joy in daring and winning, no place for irresponsible enthusiasts. It is a serious means to a serious end, and all its colorful resemblance to a game of chance, all the vicissitudes of passion, courage, imagination, and enthusiasm that it includes which are merely its special characteristics."¹⁾ The motives of a victorious war are well pondered, balanced and reflective. The basic motives, which make nations fight, according to Ned Lebow are interest, security, standing and honor.²⁾ These motives are resultant from more basic driving forces such as appetite, spirit and reason. Since none of them usually works alone and since these basic motives are distributed unequally among the agents (people, army and government) the motives are always a combination in different proportions of the major driving forces. The prudent motive constitutes a reasonable golden mean. Thus fear is nothing else but unreasonable security. Greed is unreasonable interest. Hubris is unreasonable standing. Revenge is unreasonable honor. The victorious war is the war motivated by prudent motives of interest, security, standing or honor. If it is not truly so, the nation may at least think, and make others think that it is so. Otherwise we simply do not call it a victory, even if the military effort was a successful one. Of course the level of prudence is a matter of dispute. The victorious nations tend to exaggerate the prudence of their motives.

1) Carl von Clausewitz, *On War*: Michael Howard and Peter Paret, editors and translators, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.

2) See Richard Ned Lebow, *Why Nations Fight. Past and Future Motives for War*, Cambridge university press, Cambridge, 2010.

The second component of victory constitutes virtue of means. “No one starts a war – or rather no one in his senses ought to do so – without first being clear in his mind what he intends to achieve by that war and how intends to conduct it.”³⁾ The means must have something to do with fortitude (including courage) and honor if it is truly a victory. An effortless war or a war without any risk to life and limb does not make a victory. If our enemy is too weak, and we are too strong, we do not even call such an engagement a war, much less a victory. The component of courage may be less evident at least for the contemporary war, but it is also important. Courage is more archaic, it is more about man to man fight, which is rare in the contemporary technological warfare.

Honor as a virtue of means may be divided into two subgroups: the honor in relation to enemy and honor in relation to noncombatants. The honorable warrior is supposed to be magnanimous. He keeps his word. He demonstrates some chivalry, if it is at all possible in the contemporary war. He spares life of noncombatants, even at his personal risk. In the contemporary information war it is always the prerogative of “they” to lack fortitude, courage and honor. “They” tend to fight dirty war, “they” target civilians, violate cease fire agreement, are treacherous and are lacking in valor, courage and fortitude. Which is why even if “they” have a success, “they” are not truly victorious. On the contrary, “we” are waging only the cleanest of wars, “we” never target civilians, and “we” stick to agreements and are the embodiment of courage and fortitude. Even if “we” have no success, “we” still “win” the war because we demonstrate exceptional virtues. That is one of the usual myths or memes of war. This is the story we always tell. In any case, we still continue to believe in the old lie of war, which makes the lie little different from the truth. In history the victors always tended to exaggerate their war efforts as well as the strength of their enemies. They also tended to exaggerate the moral ills of the opponent and to diminish their own ills. It has always been so, and it could hardly be otherwise.

Even a hard won and honorable success, could hardly count as victory if it is not related to the glorious goals. What goals are deemed to be glorious is a matter of dispute and culture. The goals may be religious, political, economic, ideological and moral or a combination of two or more. But in any case, there is a military goal of war, which is to “to compel our enemy to do our will” (Clausewitz). The military

3) Clausewitz, *op.cit.*, p. 579.

goal never goes alone at war. The tradition of modernity, the schools of Kant, Hegel and Clausewitz have taught us to relate victory to political goals only. According to Kant, the states should withdraw any particularistic and moralistic qualifications of each other, which could suspend political peace among them. According to Clausewitz, war is a continuation of politics by other means. Victory of modernity is not supposed to be about crusade, holy war, economic advantage, moral domination or whatever. The political victory is victory, which does not ruin the sphere of the political, and which does not go to the extremes of absolute war. In the words of Clausewitz: “Were it a complete, untrammelled, absolute manifestation of violence (as the pure concept would require), war would of its own independent will usurp the place of policy the moment policy had brought it into being; it would then drive policy out of office and rule by the laws of its own nature, very much like a mine that can explode only in the manner or direction predetermined by the setting.”⁴⁾ That is exactly what happens if we leave behind the political sphere and use war as a continuation of religion, morality or economy. War becomes absolute, peace relative, victory unclear. The political dimension of victory presupposes that we win the war with the main goal to achieve peace, reestablish harmony of interests of the sovereign states and to stay away from absolute war.

THE TRANSFORMATION OF WAR

The classical European war of modernity has been shaped between 16th and 19th centuries and passed through different stages of development thereafter. The classical war was above all a socially organized activity, a rational instrument of sovereign states promoting their political ends by using organized and highly institutionalized violence subjected to a set of certain laws. This form of violence was symmetrical and kept within political sphere. Our current concept of victory still shadows the classical concept of war, which no longer exists. There can be different accounts of the transformation of war in our condition of post modernity.

Martin van Creveld argues that war has become “transformed” as we enter warfare between ethnic and religious groups waged not by armies but by terrorists, guerillas, bandits, and robbers. According to Barbara Ehrenreich new wars are less disciplined and more spontaneous than the old. Mary Kaldor holds that new wars are about

4) Clausewitz, *op.cit.*, p. 87.

identity politics, fought in a context of globalization by paramilitary units, local warlords, criminal gangs, police forces, mercenary groups and also regular armies including breakaway units of regular armies. John Mueller believes that the transformation of war is its extinction. War is a kind of atavism; it is about to die out, as we are getting disgusted by war. The war of major powers is no longer possible and may be checked globally.⁵⁾

It may all be true, but none of these viewpoints goes deep enough. According to Clausewitz war is a real chameleon, which changes constantly, which does not know any fixed form, much less color. But there is some foundation, which predetermines the changes. Any major type of war is related to the dominant type of sovereignty. Tribal wars, wars of kings, wars of nations-states were all different wars.⁶⁾ We are currently witnessing the global transformation of sovereignty and that is the major driving force of the transformation of war. The sovereignty of nation-states, which were waging wars on each other in the past, is no longer a dominant or actual form of sovereignty; it is in decline as well as the sovereign states, propelling it. Hardt and Negri rightfully hold that a “network power,” a new form of sovereignty, is now emerging and it includes as its primary elements, or nodes, the dominant nation-states along with supranational institutions, major capitalist corporations, and other powers.⁷⁾ The core of this global form of sovereignty is constituted by the United States as the sole superpower. The contemporary wars are by and large dividable into two major groups: the wars of the global network power and all the rest. The dominant wars of today are the wars of the sole superpower. These wars are rather different to what we usually knew as war (the wars of nation-states). In what follows, we are going to refer to these wars as “new” or “transformed” wars. Other wars, old wars, still occur, but they are of little importance and interest to us.

The central component of the political project of modern theories of sovereignty was to isolate war at the margins of society by separation of war from politics. War was supposed to be the break in the continuity, a violation of the norm, rather than norm itself. The

-
- 5) Martin van Creveld, *The Transformation of War*, The Free Press, New York, 1991; Mary Kal-dor, *New and Old Wars*, Polity Press, Cambridge, 2012; John Mueller, *The Remnants of War*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2004; Barbara Ehrenreich, *Blood Rites. Origins and History of the Passions of War*, Henry Holt and company, New York, 1997.
 - 6) See Azar Gat, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
 - 7) See Michael Hardt, Antonio Negri, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, The Penguin Press, New York, 2004.

enemy was supposed to be a public enemy and not a perpetrator of any moral or religious norms. War was a limited state of exception. The enemy was not to be treated as a criminal. The goal of the war was also limited: “It almost never aims at overthrowing a sovereign or changing the government of a country, and is usually fought simply to achieve territorial objectives.”⁸⁾ *Jus publicum europaeum* which substituted for the Medieval doctrine of the “just war”, was a political doctrine of the war in due form. It was based in the idea of equal sovereign states. Wars were symmetrical wars. They reminded the duel, in which the adversaries observe the rules of the code. The Westphalian order, which was established in Europe by the end of the 17th century prevented armed conflicts from degenerating into absolute war of absolute enmity and annihilation. The wars of modernity were based on conventional enmity.

The central component of messianic project of the contemporary sovereignty is different. It is to isolate politics at the margin of the global society by introducing permanent low intensity police war on the perpetrators of the global order. With the transformation of war we seem to be moving back in time into the perpetual state of war. The traditional distinction between war and politics are blurred again. War itself has adopted a status of a constructive force, an organizing principle of the global society. Wars must be fought for the very purpose of supporting the new form of sovereignty. The goals of the contemporary war tend to exceed the limits of the political and enter the sphere of religion, morality or economy. The classical formula of Clausewitz, which presupposes that war is continuation of politics, is reverted. Rather, it is politics, which tends to serve as continuation of war by other means and war in its turn serves morality, religion or economics. War reformulates itself as a kind of battle between the forces of good and the forces of evil. The U.S. and its satellites arrogate to themselves the right to judge what is legitimate, moral or proper in the perpetual war of good on evil. The forces of evil, namely, terrorists, rouge states and other dark forces do not have such a right. Not even a right to resist the authority of the joined forces of light.⁹⁾ The very legitimating of the global order is based predominantly on war. War thus is adopting the capability of imposing its own framework. The international law tends to degenerate.

8) Alain de Benoist, *Carl Schmitt Today: Terrorism, 'Just' War, and the State of Emergency*, ARKTOS, London, 2013, p. 23.

9) See Jeff McMahan, *Killing in War*, Clarendon Press, Oxford, 2009. McMahan claims that illegitimate combatants not even have the right to resist the legitimate ones and may be thus prosecuted for the very attempt to resist.

The violence of the strong is immediately legitimated and the violence of the weak is immediately called terrorism.¹⁰⁾ In many respects, this postmodern state of war resembles the pre modern wars, constantly over coded in moral and religious terms.

THE DECLINE OF VICTORY

The current transformation of war invariably results in the transformation of victory, which means that the basic virtues of victory tend to decline. The contemporary wars of the global empire are predominantly motivated by fear, to some extent greed, revenge and hubris, much less by rational motives of security, interest, standing and honor. The difference of fear and a reasonable concern for security is the lack of the readiness to provide equal right for security concerns for the others. The so called “Bush doctrine” reveals these motives fully. The new American strategy (Bush doctrine) was officially stated in a public report in September 2002. “The United States will no longer allow its enemies to attack first: America will act against such emerging threats before they are fully formed.” The preventive attack thus becomes the rule. “We will defeat adversaries at the time, place and in the manner of our choosing – setting the conditions for future security.”¹¹⁾ It is made clear that the sovereignty of countries that represent a threat will not be respected. The problem states are defined as those that are hostile to U.S. interests. Therefore, the United States must defeat the most dangerous challenges early and at a safe distance, not allowing them to mature. This doctrine evidently contradicts the Charter of the United Nations under which defensive wars are only legitimate. Besides, fear cannot lead to victory, which was demonstrated once again in numerous American wars, from Kosovo to Libya, even if the war is a success. As Jean Baudrillard holds: “It is the real victory of terrorism that it has plunged the whole of the West into the obsession with security – that is to say, into a veiled form of perpetual terror.”¹²⁾ John Mueller claims: “Although it is sensible to be alert and to take precautions, many of the extreme forms alarmism has taken are not reasonable – in fact, they often verge

10) Immediately after the violent American backed coupe in Ukraine in February 2015, the entire population of the provinces, which did not support to illegitimate change of power, was declared “terrorists”. The war of extinction was started on Donetsk and Lugansk.

11) National Security Strategy of the United States of America (NSS) at www.whitehouse.gov/nss.pdf. There are two versions of NSS: one from 2002 and one from 2006.

12) Jean Baudrillard, *The Spirit of Terrorism and Other Essays*, Verso, London, 2003, p. 81.

on hysteria.”¹³) Paul Virilio also interprets the recourse to preventive war by reference to the omnipresence of fear: “The preventive war of George Bush is an act of panic by the Pentagon. The preventive war is, in fact, a war lost in advance. To attack preventively proves that one is not sure of oneself. America and its hyper power are in fact impotent in relation to the novelty of the strategic event.”¹⁴) The so called war on terror and many other wars of the global empire should be regarded as motivated predominantly by fear. The invasion to Afghanistan seems to have been as much a matter of rage and revenge as one of sober calculation or national interest. The invasion of Iraq is a vivid manifestation of greed as well as fear. The invasion of Kosovo has much to do with pure hubris as well as greed.

We often hear that democratic societies are not driven by the desire to wage war. But democratic societies are often driven by fear, a lack of wisdom and democratic people can be easily tricked by demagogues. Democracy is strictly speaking a mob rule; Aristotle has much to tell about this matter. If the masses are adopting poor moral qualities are infected by the virus of militarism, so is the government.¹⁵) In fact the American public is infected by a strange kind of militarism, the so called soft militarism, when people are frightened of everything happening outside, gain pleasure from the feeling of belonging to the mighty Empire capable of delivering just strikes all over the globe, with little consideration of international law and order, just like in American cowboy’s movies.¹⁶) This kind of public motive should be regarded as a combination of a hubris, fear and revengeful spite.

As to the virtue of the means of war, fortitude is no longer a much needed virtue. The contemporary war technology makes robotization a clear prospect for the future.¹⁷) Even now, high altitude bombing of Yugoslavia is a case of risk free warfare.¹⁸) Little fortitude

13) See John Mueller, *op.cit.*

14) The citation is provided by Alain de Benoist, *op. cit.*

15) See Richard Sennett, *The Fall of the Public Man*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

16) Andrew Bacevich, *The New American Militarism. How Americans are Seduced by War*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

17) See Michael L. Gross, *Moral Dilemmas of Modern War: Torture, Assassination, and Blackmail in an Age of Asymmetric Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; P.W.Singer, *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, Penguin Press, New York, 2009.

18) See Ivo H. Daalder, Michael E. O’Hanlon, *Wining Ugly: NATO’s War to Save Kosovo*, Brookings Institution Press, Washington, 2000. The authors claim that although the engagement should be regarded as NATO’s success, there is still no victory exactly because of the ugliness of means (little fortitude, no courage and honor from the side of NATO’s “warriors”).

is needed for the pilot of the contemporary bomber, who drops the bombs from the heights of 15 thousand feet, which makes him above the range of attack of any surface to air missiles. Even less courage is needed for the operator of the drone, who does not even have to be physically present at the theater of military actions. The contemporary democratic nations demonstrate low tolerance for casualties of their own soldiers, but have nothing against the high casualties of the civilians at the other side, if it is the so called “collateral damage”. In general the “civilized” nation at war does not suffer or risk anything. One can courageously sip bear and watch the CNN account of the glorious attacks on the terrorists by drones. Besides, the armies of the civilized nation are no longer nations at arms and the soldiers are not citizen-soldiers. The armies are professional and the majority of rank and file represents the most vulnerable population groups, like Blacks or Latinos. The American army is often called the “green card army”. Joining U.S. army gives you a green card or even a citizenship.

As to the honor, the contemporary war knows little chivalry. The words of Hegel about modern wars that are waged in a humane manner and persons do not confront each other in hatred, sound like anachronism or a bad joke. That is no longer the case. And there are reasons for that, provided by the vicious war of 20th century. The Russian philosopher of the early 20th century Nikolay Berdyev revealed the secret of the contemporary absolute war: “Warfare is possible only against an object. You cannot make war on a subject. If in your enemy you recognize a subject, a concrete living being, human personality, war becomes impossible. The war has been turned into objects. In warring armies there are no subjects, no personalities.”¹⁹⁾ The contemporary warring parties do not fight as individuals; they also do not fight the individuals. They fight the gooks, commies, terrorists, vatniks, ukras, etc. In fact, the ideal of moral equality of combatants has little to do with the reality. The moral subject does not exist in the contemporary war. In terms of hatred, the contemporary war should be regarded as a global civil war. In addition to the depersonalization provided by the very nature of the contemporary weapons, the belligerents resort to the special methods of depersonalization. One of them is torture, another is terror. These two forms of violence are reciprocal. Both are directed at the same goal – to depersonalize the enemy. Both are not designed to deal with the political enemy. Both demonstrate little respect for moral equality of combatants. The first

19) Nikolay Berdyev, *Slavery and Freedom*, Scribner's, New York, 1944, p. 162.

should be regarded as the way of underdogs, the second – over dogs of the contemporary asymmetric warfare. But they are twins, one does not exist without the other; they should be regarded as a linked form of communication. “In that register, violence aims not only to injure but to degrade, and not simply to degrade the immediate victim, but also all those who see in the victim’s actions an expression of their own political beliefs.”²⁰⁾ If our enemy is a terrorist, everything goes, including torture, extermination, violation of the agreements and of course, terror. It is natural to use terror on terrorists.

In addition the warrior’s honor is no longer extended to noncombatants. In fact there are no noncombatants in the contemporary war; the war tends to become total and absolute almost from the start. The goals of war may be achieved much more easily with strikes on civilians, even if we do not really “desire” it and thus are capable to claim an excuse of a “collateral damage”. The myth of the collateral damage of the contemporary war can hardly deceive anyone. The contemporary war with the smartest of weapons is waged against civilians and it does not matter if nobody really wants it or not. One can simply see the figures. The most morally significant fact about the development of modern warfare over the last hundred years has been the increase in civilian casualties – from 10 to 90 percent of the total. The amount of the civilian losses grows exponentially from war to war. It does not matter what you desire, if your military inevitably produce heavy death toll. One has to know in advance, that any war results in great casualties of the civilians, even if it is a so called “humanitarian intervention”. According to John Tirman the ratio of Americans killed to the deaths of the others was 1 to 200 in Iraq, which is even higher in comparison to the vicious Korean war (1 to 100).²¹⁾

The recourse to indiscriminate aerial bombardment may not be any longer at use by the belligerents, because there is no much need and too costly. But, to take only one example, it is well documented by the OSCE that the Ukrainian forces on siege of Donetsk and Lugansk were using all kinds of the most indiscriminate weapons including aviation bombardment, cluster bombs, white phosphorous bombs and even ballistic missiles against their own fellow countrymen in 2015,

20) Paul W. Kahn, *Sacred Violence. Torture, Terror and Sovereignty*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2008.

21) John Tirman, *The Deaths of others. The Fate of Civilians in American Wars*, Oxford University Press, New York, 2011, pp. 3-12.

with not a single reprimand from the U.S. or the so-called international community, simply because the war was against “terrorists”. They were deliberately attacking highly populated areas and targeting hospitals, kindergartens and schools causing the heavy civilian casualties. The general contempt for civilians as legitimate target in war was perfectly expressed by Madeline Albright. In a public debate on CBS in 1996, the former Secretary of State, she was questioned by Leslie Stahl on the necessity of establishing a blockade against Iraq, thereby bringing about the death of 500 000 Iraqi children (‘We have heard that a half million children have died in Iraq. I mean, that’s more children than died in Hiroshima. Is the price worth it?’). Albright’s reply was unequivocal: ‘I think this is a very hard choice, but we think the price is worth it.’ (CBS, 60 Minutes, 12 May 1996).²²⁾ It is simply a matter of price. In many cases of the contemporary warfare with “humanitarian” purposes the deliberate targeting of civilians simply does not worth the price. But the nature of the contemporary war presupposes the targeting, if needed.

When it comes to the virtue of goals, which makes the third component of victory, we will have to deal with the “Bush doctrine” again, which sees a military force as an appropriate means to utilize in pursuit of some goal. The proper end for American wars was found in 2002 by introducing the notion of the global war on terrorism as well as rogue states. The underlying idea here is the claim to embody the abstract moral justice. The notorious messianic viewpoint, which goes back to the Pilgrim Fathers and the myth of the ‘city on the hill’, which was once propelled by the British Puritanism doctrine of the 16th century of the Holy War without reservation. Historically universalism like that has always favored expansionism and colonialism. The explicitly stated goals of the Bush doctrine are not only to defeat terrorism, but to spread democracy, defend human rights and end tyranny with the eventual triumph of freedom. Of course the American interests should also prevail, simply because America is indispensable nation. Already in 1991 Charles Krauthammer writes, “We are living in a unipolar world. We Americans should like it and exploit it.”²³⁾ Since the major threat in realization of these goals is terrorism, war is waged against indefinite, immaterial enemy. The war on terror, which was started on 11.09.2001 should be regarded as a permanent war without any possible end and final victory. The term “terror” is extraordinarily

22) I have taken it from: Alain de Benoist, op.cit., p. 32.

23) The Washington Post, 22 March 1991.

vague. One of the most prominent contemporary linguists claims, if we use any of the official definitions of terror, the USA itself may be regarded as the greatest terroristic threat.²⁴⁾

Kahn has correctly observed that Bush – bin Laden confrontation fundamentally brings into play two political theologies of equal footing. Both are the goals predetermined by the absolute enmity. But there is a difference. To establish a new global world order, perceived as a necessary condition of national security, Bush doctrine presupposes global opening of markets, access to energy resources, the suppression of regulations and borders, the control of communications, and so on. This new type of war resembles a total, absolute, moral or police war, where the objective is not only to defeat the enemy but to wipe him out, although not necessary using weapons, but information war, colored revolutions, cyber war, targeted killings, etc. These are mostly policing war to pacify civil conflicts and to topple regimes deemed harmful. These wars are absolute wars by definition and may easily degenerate into total war of blind extermination. What is very remarkable is the Manichaeic systems, which conceives of the world as a battlefield of good and evil, is that Islamic fundamentalism and liberal conservatism look very much alike. The permanent and perpetual war is thus the most obvious result of both outlooks. The prospect of gaining victory looks dim in any case. The wars where the enemy is considered as a criminal or an outlaw betray their religious character. The new crusades, conducted against heretics and pagans, are wars without limits and without end. These wars are unwinnable by definition.

THE IMPOSSIBILITY TO WIN THE JUST WAR

It is even less possible to win the contemporary war, if the war is supposed to be just. Of course, just war is a myth, which helps to preserve the old lie of war, “that war is a noble endeavor and that the wars *we* fight are unequivocally just”.²⁵⁾ I do regard just war as a myth, but the myth that works. It may help to win the war. There is a certain paradox of the just war theory, which makes it relevant to the current transformation of war, namely just war theory tends to degenerate into a mere propaganda.²⁶⁾ The theory proclaims two sets

24) Noam Chomsky, *9-11*, Seven Stories Press, New York, 2001.

25) Andrew Fiala, *The Just War Myth: The Moral Illusions of War*, Rowman and Littlefield Publishers, INC., Lanham, 2008, p. III.

26) See Michael Walzer, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, Basic Books, New York, 1976. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New

of principles: Jus ad Bellum principles and Jus in Bello principles. They obviously contradict each other. The principles of Justice in War (Jus in Bello) put a constraint on the way we fight and thus may prove to be a heavy burden and even prevent the success. The principles of Justice of the War (Jus ad Bellum) are of different nature. They are developed directly out of the holy war ideal. They oblige us to fight if the cause is sacred or just. The paradox which is at starkest display here may be referred to as the paradox of impossibility to win the Just War. The more just our war is in terms of Jus ad Bellum, the less it is just in terms of Jus in Bello. The more our war is just in terms of Jus in Bello, the less it is just in terms of Jus ad Bellum. The two parts of the Just War theory simply do not fit each other. In the Just War Theory the problem is resolved by the doctrine of the “supreme emergency”. Both Walzer and Rawls admit the possibility of a “supreme emergency exemption” from the restrictions of the Jus in Bello principles of discrimination and proportionality.²⁷⁾ If there is no supreme emergency, we may stick to the principles of Jus in Bello. This conception could be applied only if we assume that wars can be of different level of enmity (conventional war and absolute war). If it is an absolute war, we may forget about the constraints. The just war theory tends to be extremely flexible in this case. It tends to justify torture, extrajudicial detention, targeted killings, which are widely used as means in a war on terror.²⁸⁾ If it is a conventional war, we stick to the constraints, since we do not have much to lose in case of a defeat. But the contemporary wars are not conventional, but absolute wars, based on moral and religious distinctions, not political ones. It means that the supreme emergency can always be claimed, if needed. It also means that all the wars of the sole superpower are just simply by definition and all the wars of the opponents are unjust due to the same reason. Carl Schmitt holds: “The present theory of ‘just war,’ aims to distinguish the opponent who wages unjust war. War becomes an “offense” in the criminal sense, and the aggressor becomes a “felon” in the most extreme criminal sense: an outlaw, a

York, 1992. See also Paul Christopher, *The Ethics of War and Peace*, 2nd edition, Westview Press, Boulder, CO, 1999; Nick Fotion, *War and Ethics. A New Just War Theory*, Continuum, London, 2007.

27) Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York, 1977, chap. 16; John Rawls, *The Law of Peoples*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, chap. 14.

28) See for example: *Elshain Bethke, Just War against Terror. The Burden of American Power in a Violent World*, Basic Books, New York, 2003. This is a remarkable document of total permissiveness of the Just War Theory in case of emergency. In addition to the Just War Theory we should have a Just Torture Theory.

pirate.”²⁹⁾ If all the enemies of the empire are criminals and there is no need in Jus in Bello, it simply means that we cannot win a holy war by sticking to the political constraints of Jus in Bello, they do not mix. This paradox simply illuminates what we have been trying to reveal above: the notion of victory is inapplicable to the contemporary asymmetrical wars of the global empire; these wars are permanent and unwinnable. These are sacred wars, not constrained ones.³⁰⁾

LITERATURE

- Bacevich, Andrew, *The New American Militarism. How Americans are Seduced by War*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Baudrillard, Jean, *The Spirit of Terrorism and Other Essays*, Verso, London, 2003.
- Berdyaev, Nikolay, *Slavery and Freedom*, Scribner's, New York, 1944.
- Bethke, Elshain, *Just War against Terror: The Burden of American Power in a Violent World*, Basic Books, New York, 2003.
- Chomsky, Noam, *9-11*, Seven Stories Press, New York, 2001.
- Christopher, Paul, *The Ethics of War and Peace*, 2nd edition, Westview Press, Boulder, CO, 1999.
- Daalder, Ivo H.; O'Hanlon, Michael E., *Wining Ugly: NATO's War to Save Kosovo*, Brookings Institution Press, Washington, 2000.
- De Benoist, Alain, *Carl Schmitt Today: Terrorism, 'Just' War, and the State of Emergency*, ARKTOS, London, 2013.
- Ehrenreich, Barbara, *Blood Rites. Origins and History of the Passions of War*, Henry Holt and company, New York, 1997.
- Fiala, Andrew, *The Just War Myth: The Moral Illusions of War*, Rowman and Littlefield Publishers, INC., Lanham, 2008.
- Fotion, Nick, *War and Ethics. A New Just War Theory*, Continuum, London, 2007.
- Gat, Azar, *War in Human Civilization*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Gross, Michael L., *Moral Dilemmas of Modern War: Torture, Assassination, and Blackmail in an Age of Asymmetric Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Hardt, Michael; Negri, Antonio I, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York, 1992.

29) Carl Schmitt, *The 'Nomos' of the Earth in the International Law of the 'Jus Publicum Europaeum'*, Telos Press, New York, 2003, p. 26.

30) Of course some self-inflicted constraints are possible. They are possible even in a Jihad. In fact the Holy Quran demands the constrained war even on Dar-al-Harb. See James Turner Johnson, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 1997.

Борис Кашњиков

ИЗГУБЉЕНА ПОБЕДА

Резиме

Феномен победе у рату у савременом друштву није једноставно одредити. Шта значи победити у рату, зависи како од значења „победе“, тако и од одређења савремених ратова. „Победа“ је првенствено нормативни термин, са донекле архаичним значењем, које не одговара реалности савремених ратова и савремених вредности. Пуки успех у рату се не може сматрати победом, већ се мора посматрати кроз призму мотива, средстава и циљева. Успех у рату, праћен разборитим мотивима, храбрим и честитим средствима и славним циљевима, представља нормативну формулу победе.

Традиција модерности, у виду школа Канта, Хегела и Клаузевица, повезивала је победу само са политичким циљевима, јер рат према овим схватањима није био апсолутан по свом карактеру. Рат је представљао друштвено организовану активност, којом су суверене државе спроводиле своје политичке циљеве, а насиље је било симетрично и задржавало се унутар политичке сфере. Постмодерно схватање рата подразумева напуштање политичке сфере и улажење у сфере религије, морала и економије, при чему рат постаје апсолутан, мир постаје релативан, а победа нејасна. Претерано присуство моралних и религиозних термина доводи до извесне сличности постмодерних ратова са предмодерним, док значење победе и даље носи терет модернистичког схватања рата.

„Нови“ или „трансформисани“ ратови, које у данашњем свету води једина суперсила, Сједињене Америчке Државе, носе карактеристике сталног стања рата, при чему рат прераста у организациони принцип савременог друштва, и централна компонента савременог схватања суверенитета. Рат није више наставак политике другим средствима, према схватању Клаузевица, већ је политика постала наставак рата другим средствима, при чему је рат преформулисан у борбу између снага добра и зла. Уместо рационалних мотива безбедности, интереса, позиционирања и чисти, савремени ратови су мотивисани страхом, похлепом, осветом и охолошћу.

Најмања могућност победе у рату постоји у рату који претендује на то да буде праведан, јер се у теорији праведног рата

стално сукобљавају принципи *Jus ad Bellum* (право на вођење рата) и *Jus in Bello* (право у рату). Док су принципи *Jus in Bello* ограничавајући, јер могу да представљају терет који ће спречити успех у рату, дотле су принципи *Jus ad Bellum* изведени из идеала светог рата, који нас приморава на борбу уколико је циљ свет или праведан. Парадокс који онемогућава победу у праведном рату се састоји у чињеници да, што је праведнији рат у смислу *Jus ad Bellum*, тим је мање праведан у смислу *Jus in Bello* и обратно. Уколико се на непријатеље у светом рату не примењује *Jus in Bello*, то значи да се свети рат не може водити уз ограничења *Jus in Bello*. Тиме појам „победе“ постаје неприменљив на савремене асиметричне ратове, јер су они стални и свети, због чега победа у њима постаје немогућа.

Кључне речи: победа, рат, праведан рат, рат против тероризма, хуманитарна интервенција

* Овај рад је примљен 18. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Миша Стојадиновић

Институт за политичке студије, Београд

Виолета Раиковић Таловић

Факултет за међународну политику и безбедност, Београд

ИЗАЗОВИ РАЗВОЈА ДЕМОКРАТИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ: ПОЛИТИЧКО НАСИЉЕ И ТЕОРИЈА (НЕ)ПРАВЕДНОГ РАТА*

Сажетак

Крај XX и почетак XXI века су обележиле многобројне „хуманитарне интервенције“ и „борба за људска права“ који добијају примену у сврхе оправдања војних интервенција широм света. Аутори у раду преиспитују овакву слику света бавећи се критичком анализом изазова са којима се суочава развој демократије у савременом друштву. Свет се у великој мери изменио и отворена употреба силе је постала немогућа, јер би она наишла на осуду јавног мњења. Међутим, паралелно са развојем демократије дошло је уједно и до развоја механизма којима се оправдава употреба силе. У том смислу овај рад је подељен на два дела. У првом делу аутори анализирају основе теорије праведног рата указујући на њене слабости, док се у другом делу аутори баве неоимперијалном страном савременог друштва.

Кључне речи: демократија, политичко насиље, тероризам, теорија праведног рата, неолиберализам и неоимперијализам.

Свет је током XX века обележио вртоглави напредак у многобројним научним областима: браћа Рајт (Орвил и Вилбур) су 17. децембра 1903. године обавила први успешан лет авионом, затим откриће атомске енергије, велики напредак на пољу медицине,

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009, а који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

проналазак телевизије, рачунара, настанак интернета (...), готово је немогуће побројати све. Ово неоспорно говори о томе да је током XX века дошло до највећег скока у цивилизацијском развоју. XX век је, међутим, уједно донео и насиље великих размера које је оставило за собом огроман број људских жртви, али и огромно материјално и културно разарање (пре свега имајући у виду Први и Други светски рат). После Другог светског рата очекивано доба мира није дошло већ је свет ушао у Хладни рат. Долази до заостравања односа на глобалном нивоу између великих сила чију су основу чинили супротстављени интереси пре свега САД и Совјетског савеза. Иако је распад СССР 1991. означио фактички крај Хладног рата, данас се поменути сукоби актуелизују. Неолиберална теорија и њена неоимперијална пракса у другој половини XX и почетком XXI века доносе са собом бројне изазове развоју демократије.¹⁾

Новина коју савремено друштво са собом доноси јесте да је паралелно са развојем демократског друштва текао и развој средстава помоћу којих се насиље оправдава. Наиме, постало је немогуће више служити се голом силом јер би тако нешто довело до осуде јавног мњења. Један од кључних разлога за то је свакако и свеприсутност масовних медија који добијају једну од кључних улога у савременом друштву. Радио, телевизија, новине, интернет, постају кључни извори информација помоћу којих интерпетирамо свет који нас окружује. Требало би напоменути да масовни медији нису присутни само у сфери информисања, већ да су, напротив, они присутни у свим сегментима живота. То је уједно и главна снага масовних медија којом они могу битно да утичу на обликовање свести грађана о битним догађајима у друштву. „Медији имају велики утицај на усмеравање савремених друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести, али уједно и распиривати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група.“²⁾

1) Миша Стојадиновић, „Политичко насиље и демократија у контексту неоимперијалних амбиција великих сила“, *Српска политичка мисао*, vol. 48, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2015.

2) Миша Стојадиновић, Ноам Чомски и савремено друштво, Институт за политичке студије, Београд, стр. 135.

ПРАВЕДНИ РАТ И УГРОЖАВАЊЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

Током историје људи су се превише често хватали оружја тврдећи да то раде из праведних разлога, а чинећи притом најгоре злочине. Теорија праведног рата представља још један у низу покушаја да се рат прикаже оправданим, неизбежним, чак хуманим. Зоран Милошевић указује на то да рат није у светском јавном мњењу омиљено средство политике, те да су агресори приморани да преименују рат, или да га *шминкају* и приказују у другом светлу.³⁾ То је уједно и разлог због чега овде желимо да преиспитамо основна начела теорије праведног рата фокусирајући се пре свега на начин на који се она примењује у пракси.

Доктрина праведног рата има дугачку предисторију која задире далеко у прошлост. Оправдано се може рећи да св. Аурелије Августин представља једног од зачетника теорије праведног рата. Он међу првима прави разлику између праведног и неправедног мира (који је поимао као божји), али и праведног и неправедног рата. Праведни рат Августин види као рат против неправде и неверника. „Мир је највише добро, идеал сваке заједнице. То је тежња суштински добра и универзално прихваћена; нема никога ко не жели мир, као што нема никога ко не жели радост. Крајњи позив човечанства није друго до мир божје државе (...) Циљ ратова је мир. Чврсти мир је недостижан, а све историјске заједнице, као разбојничке државе су у међусобном рату. Мир може бити и неправедан; зато се неки чак свирепи ратови морају правдати. Жеља за миром је исто што и жеља за животом. Потпуно јединство и вечити мир владају само у идеалном, савршеном друштву, друштву светаца и анђела.“⁴⁾

Кључна улога у оживљавању традиције праведног рата у савременом друштву приписује се Мајклу Волцеру [Michael Walzer]. Његово дело *Just and Unjust Wars* објављено 1977. године је значајно одредило схватање теорије праведног рата, као и дефинисање праведног и неправедног рата. Када се ради о основама теорије праведног рата цитираћемо Ричарда Фолка [Richard Falk] који је дефинисао четири основна принципа теорије праведног рата:

- 3) Зоран Милошевић, „НАТО и медији”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2008, стр. 544.
- 4) Љубинко Милосављевић, *Средњеveковна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2002, стр. 60-61.

- Дискриминација: свака употреба силе треба да прави разлику између војних и цивилних циљева, и безусловно избегне циљање овог другог, без обзира на војну неопходност; том приликом цивилну невиност треба поштовати без изузетка током вођења рата.
- Пропорционалност: свака употреба силе мора имати неку разумну везу између одговорности, отпора и могућности циљане државе, као и нивоа и интензитета и циљева одговора државе која делује у самоодбрани.
- Неопходност: свака употреба силе требало би буде од суштинске важности за постизање легитимних војних циљева; притом би требало избегавати сваку прекомерну употребу силе.
- Хуманост: свака употреба силе треба да буде у складу са међународним хуманитарним правом и да избегава људску патњу која није разумно повезана са неопходношћу и разумношћу војних циљева.⁵⁾

Бавећи се проблемом настанка потребе за теоријом праведног рата у савременом друштву Волцер наглашава да је Вијетнамском рату концепт *ius in bello* по први пут добио своју практичну вредност. „У рату за ‘срце и умове’, пре него за земљу и ресурсе, правда је постала кључ за победу. Тиме је теорија праведног рата поново постала светска доктрина као што то и заслужује. И овде се налази најважнији разлог успеха теорије: сада постоје разлози да се држава бори праведно.“⁶⁾ Према Валцеру рат у Вијетнаму је изгубљен када су изгубљена „њихова срца и умови“. Настављајући даље Валцер каже да Заливски рат можда не представља рат који је у потпуности у складу са теоријом праведног рата, али представља сукоб где се њен утицај већ почео јаче да назире. „Америчка стратегија током Заливског рата била је резултат компромиса између тога шта захтева правда и бесомучних бомбардовања у претходним ратовима; све у свему, циљање је било далеко више ограничено и селективно него што је то био случај, на пример, у Кореји или Вијетнаму.“⁷⁾ Ово је довело до тога да се ратови у савременом друштву све више воде из праведних разлога.

5) Richard Falk, *The Great Terror War*, New York: Olive Branch Press, 2003, стр. 125.

6) Michael Walzer, „The Triumph of Just War Theory (and the Dangers of Success)” *Social Research*, International Justice, War Crimes, and Terrorism: The U.S. Record, No. 4/ 2002, 930-931.

7) Исто, 932.

Подсетимо се да је НАТО агресију на тадашњу СРЈ Волцер посматрао као праведни рат. Међутим, Мајкл Паренти [Michael Parenti], са друге стране, бомбардовање Србије назива „правим примером приватизације бомбардовања које је идеолошки вођено са циљем да се свет учини безбедним за капитализам слободног тржишта.“⁸⁾ „Милосрдни анђео“ је иза себе оставио велики број мртвих, рањених, избеглих, уништenu инфраструктуру, школе, цркве, медијске куће, а при чему су употребљавана недозвољена средства (касетне бомбе, осиромашени уранијум...)⁹⁾ Приликом бомбардовања Србије процењује се да је бачено 10-15 тона осиромашеног уранијума, који итекако има утицаја на живот и здравље становништва и данас.¹⁰⁾

Још један од веома честих разлога који се употребљава као оправдање рата у савременом друштву свакако јесте борба против тероризма. Почетак XXI века је обележио догађај који је у великој мери променио дешавања на глобалном нивоу. САД су 11. септембра 2001. погођене серијом терористичких напада у којима су отета четири америчка авиона од којих су два ударила у Светски трговински центар у Њујорку, један је као мету имао Пентагон, док се последњи авион срушио у руралном делу Пенсилваније. Овај страشان догађај је покренуо за собом лавину која је имала одјека на глобалном нивоу.

После терористичког напада 11. септембра оправдано се може рећи да је дошло до настанка новог дискурса политичког реализма. Наиме, овај догађај је послужио не само оправдању војних интервенција, већ је истовремено довео до легализације ограничења основних права и слобода грађана у име националне безбедности. Да ли овај и други терористички напади треба да буду најстроже осуђени и санкционисани? Одговор је без икакве сумње потврдан. Међутим, неретко борба против теоризма постаје сама по себи злоупотребљена и тиме добија значајно место у теорији праведног рата. О овоме говори и Дејвид Грифин [David Ray Griffin] који истиче следеће: „Напад који се десио 11. септембра је коришћен као оправдање рата у Авганистану и Ираку, који су резултирали смрћу не само хиљада војника, већ и много више недужних цивила него што је то био случај тога дана. Такође, овај

8) Michael Parenti, *The Face of Imperialism*, Paradigm Publishers, 2011.

9) Миша Стојадиновић, Ноам Чомски и савремено друштво, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

10) Слободан Петковић, *Злочин у рату, геноцид у миру*, Службени гласник и Друштва Србије за борбу против рака, 2012.

напад се користи као оправдање за десетине других операција широм света, од којих су већина непознате америчком народу. Користи се да би се оправдао *Патриотски закон* који у значајној мери ограничава грађанске слободе Американаца. И користи се да оправда безброј хапшења у Гвантанаму и другде.¹¹⁾

У свему овоме истиче се значај питања: „Зашто нас (САД) они мрзе?“ Друсила Корнел [Drucilla Cornell] истиче да одговор администрације Џорџа Буша на питање „зашто нас они мрзе“, са собом доноси додатне проблеме – „мрзе нас зато што смо слободни“. Ово веома често питање постављано после 11. септембра 2001. године је само по себи проблематично због одреднице „они“. Само одређење тога ко су „они“ је веома нејасно. „Да ли се односи на високо образоване Саудијце који су авионима ударили у Светски трговински центар? Да ли се односи на Осаму Бин Ладена и Ал Каиду? Да ли се односи на Ирачане? Да ли питање преотпоставља постојање нечега што се може назвати арапским светом, који обједињује више различитих народа, језика и традиција који нас мрзе? Или је у ствари сâмо питање: зашто нас мрзе припадници једне конзервативне и милитанте гране ислама – вехабизма? (...) Али, да ли су отмичари авиона уопште били вехабисти? (...) Када се запитамо зашто нас они мрзе морамо бити пажљиви о коме то уопште говоримо, како бисмо могли барем започети дискусију да ли је нешто од тог беса и горчине оправдано, и ако је тако, шта смо ми (као грађани САД) позвани да урадимо поводом тога.“¹²⁾

Адриан Гелк [Adrian Guelke] у својој студији *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World* (Тероризам и глобални поремећаји – Политичко насиље у савременом друштву) трага за одговором на питање да ли се свет значајније променио после 11. септембра 2001. године. Гелк истиче да су водећи западни политичари готово у глас прихватили да је овај догађај довео до фундаменталних промена на глобалном нивоу скоро на исти начин како се то дешавало и за време Хладног рата. „Ово само по себи намеће питање да ли је оправдано тврдити да се свет фундаментално променио два пута у нешто више од једне деценије“.¹³⁾ Овај догађај постаје још значајнији

11) David Ray Griffin. *The New Pearl Harbor – Disturbing Questions about the Bush Administration and 9/11*, Olive Branch Press, Massachusetts, 2004, стр. 7.

12) Drucilla Cornell, *Defending Ideals – War, Democracy and Political Struggles*, Routledge, New York, 2004.

13) Adrian Guelke *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World*, London: I.B.Tauris & Co Ltd., 2006., стр. 1.

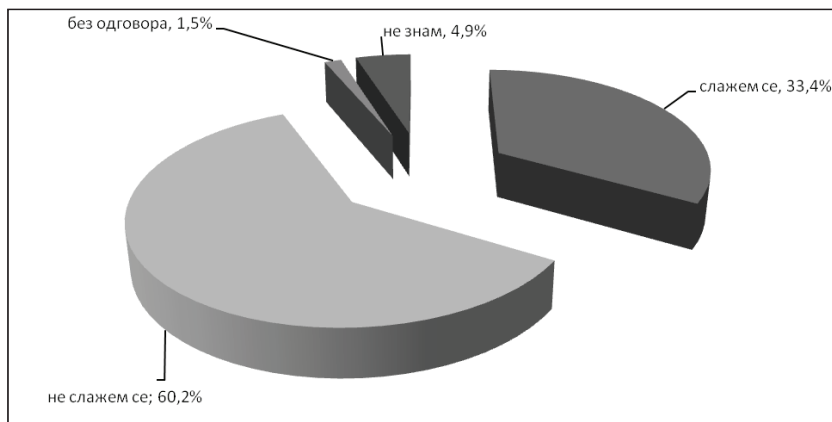
због тога што је велики број држава то почиње да користи за оправдање екстремних сигурносних мера које нарушавају основна права и слободе грађана. „Заиста би се могло оправдано рећи да напад 11. септембра 2001. године представља тачку прекретницу у међународној политици, али не као напад сам по себи, већ употребу тог догађаја којом је започела нова фаза спољне политике Запада на челу са САД и Великом Британијом. Даље, могло би се такође рећи да су реакције ових држава на догађаје од 11. септембра, укључујући овде и интервенцију у Ираку, даље креирале конфликт са муслиманима, што су починиоци напада на Америку и тражили“.¹⁴⁾

Према Волцеру теорија праведног рата у савременом друштву на преласку из XX у XXI век доживљава прави тријумф. „Тријумф теорије праведног рата је очигледан; невероватно је са каквом лакоћом су војни гласоговорници током ратова Авганистану и на Косову користили њене категорије, говорећи узрочну причу која оправдава рат и обезбеђујући извештаје о биткама које наглашавају ограничења са којима се суочавају.“¹⁵⁾

Тиме је, за Волцера, правда постала у свим земљама Запада тест који свака војна стратегија мора проћи – чак иако није најважнији тест он свакако даје теорији праведног рата значајно место које никада раније до тада није имала. Последњи талас (2010-2014. године) истраживања World Values Survey, међутим, показује да већина грађана света ипак не сматра да је рат, под одређеним условима, ипак неопходан како би се постигла правда.

14) Guelke A. (2006) *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World*, London: I.B.Tauris & Co Ltd., стр. 2.

15) Michael Walzer, „The Triumph of Just War Theory (and the Daggers of Success)“ *Social Research*, International Justice, War Crimes, and Terrorism: The U.S. Record, No. 4/ 2002, 932

Графикон бр. 1: Под одређеним условима рат је неопходан како би се постигла правда (у %)

Узорак: Алжир, Аргентина, Јерменија, Аустралија, Азербејџан, Бахреин, Белорусија, Бразил, Колумбија, Чиле, Кина, Кипар, Еквадор, Египат, Естонија, Грузија, Немачка, Гана, Хонгконг, Индија, Ирак, Јапан, Јордан, Казахстан, Кувајт, Киргистан, Либан, Либија, Малезија, Мексико, Мароко, Холандија, Нови Зеланд, Нигерија, Пакистан, Палестина, Перу, Филипини, Пољска, Катар, Румунија, Русија, Руанда, Сингапур, Словенија, Јужно-афричка Република, Јужна Кореја, Шпанија, Шведска, Тајван, Тајланд, Тринидад и Тобаго, Тунис, Турска, Украјина, Сједињене Америчке Државе, Уругвај, Узбекистан, Јемен, Зимбабве.

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAalyzeQuestion.jsp>, талас 2010-2014, доступно 23. јуна 2015.

Према овом истраживању 60,2% грађана сматра да рат не представља најбоље могуће средство да би се постигла правда, док 33,4% мисли супротно. Овај податак свакако говори у прилог томе да теорија праведног рата и поред хвалоспева њених заговорника у пракси још увек није достигла свој тријумф. Интересантно је поменути да се међу испитаним грађанима 61 земље једино у САД примећује екстремно велики број грађана који оправдавају овакву употребу рата у односу на све друге земље. Наиме, у Сједињеним Америчким Државама 71,8% грађана се слаже са тим да је рат неопходан да би се постигла правда под одређеним условима, док је 26,5% било против (1,7% се изјаснило да не зна). То се може објаснити великим бројем интервенција у које су САД укључене, а које је неопходно оправдати јаком медијском кампањом, како би се у америчком демократском друш-

тву, како то Ноам Чомски [Noam Chomsky] наводи, обезбедио пристанак. Треба, међутим, истаћи да грађани САД постају све незадовољнији спољном политиком своје земље. О томе говори и истраживање које је урадио *Pew Research Center* које показује како број грађана САД који верују да њихова земља представља државу изнад свих осталих на свету опада (са 38% у 2011. години на 28% у 2014. години). То је тенденција која све више узима маха код младих људи. Роберто Суро [Roberto Suro] говорећи о овоме каже да последњих петнаест година нису биле сјајне за спољну политику САД: „Постоји осећај сталног рата после 11. септембра, као и да САД не знају шта у ствари хоће; то је осећај који никако да нестане.“¹⁶⁾

Табела бр. 1: САД представљају државу која се налази изнад свих осталих (истраживање рађено у САД, у %)

	2011.	2014.
Укупно	38%	28%
18-29 година	27%	15%
30-49 година	38%	26%
50-64 година	40%	33%
65+ година	50%	40%

Извор: Pew Research Center, 26. 06. 2014., доступно на: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/02/most-americans-think-the-u-s-is-great-but-fewer-say-its-the-greatest/>

САВРЕМЕНО ДРУШТВО КАО ДРУШТВО РИЗИКА

Бурне промене глобалном нивоу изазивају забринутост и доводе до тога да се на модерно друштво гледа као на друштво ризика. Урлих Бек [Ulrich Beck] анализирајући савремено постиндустријско друштво каже да је ризик, као систематски начин бављења опасностима и несигурностима које је изазвала и створила сама модернизација, постао његова унутрашња природа. Савремено друштво, према Беку, представља *друштво ризика* које он дефинише „као друштво науке, комуникационих и

16) Vanessa Barford, „Why are Americans so Angry“, *BBC*, 04. 02.2016., доступно на: <http://www.bbc.com/news/magazine-35406324>

информационих средстава, сложених конгломерата група и моћи наспрам природе и између људи.¹⁷⁾ Као да се остварује изрека Карла фон Клаузевица [Carl von Clausewitz] да је *рат само наставак политике другим средствима*. На делу су различити облици политичког насиља: претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат, насилни протести, побуне, нереди, немири, тероризам, репресија, терор, устанак, грађански рат и рат агресија.¹⁸⁾ Неолиберални модел друштвеног развоја поприма своју неоимперијалну праксу којом крупни капитал поштује правила игре и међународног права само до оне мере докле то њима одговара. Средства која се данас издвајају за рат су енормно порасла и представљају велики удео у трошковима једне земље.

Табела бр. 2: Војни трошкови (у милијардама долара)

Година	1990.	1995	2000.	2005.	2010.	2011.	2012.
Укупно	1524	1075	1120	1420	1739	1741	1745
Африка	17,5	14,8	19,3	24,2	33,6	37,1	39,2
Северна Африка	3,9	4,6	5,2	7,9	12,0	15,1	16,4
Подсахарска Африка	13,6	10,2	14,0	16,3	21,6	22,0	22,7
Америка	617	473	458	652	817	808	780
Северна Америка	548	429	410	598	743,2	734,7	705
Средња Америка и Кариби	3,9	4,5	5,3	5,1	7,7	8,0	8,5
Јужна Америка	65,0	39,2	43,1	48,8	66,4	65,3	66,0
Азија и Океанија	151	176	202	260	355	369	390
Средња Азија	...	0,6	0,6	1,3	2,2	2,4	3,0

17) Љубиша Митровић, *Творци нових парадигми*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 90.

18) Радослав Гаџиновић, „Појмовно одређење – дефинисање насиља“, *Српска политичка мисао*, стр. 147-164, Институт за политичке студије, Београд, 4/2008, стр. 160-161.

Источна Азија	110	130	147	191	265	278	302
Јужна Азија	24,2	26,8	35,0	44,5	58,8	59,7	56,1
Океанија	17,2	18,0	19,6	23,0	29,0	28,5	28,2
Европа	657	352	360	387	419	411	407
Западна Европа	336	291	303	308	36	302	286
Источна Европа	291	39,7	35,7	55,5	80,2	87,0	100
Средња Европа	30,0	21,8	20,9	23,6	22,6	22,0	20,6
Блиски исток	81,5	59,2	80,4	97,5	115	117	132

Извор World Military Expenditures and Arms Transfers цитирано према: Masoud Kamali, *War, Violence and Social Justice – Theories for Social Work*, ASHGATE, 2015, стр. 42-43.

Хладни рат се у XXI веку наставља, са том разликом што у односу на претходни, када се сукоб између СССР и САД одвијао директно између њих, сада активну улогу имају локални савезници ових двеју сила широм света. Најновија дешавања у Украјини, а нарочито у Сирији директно сведоче о томе.

Конфликт у Украјини многи теоретичари виде као поновни почетак (или наставак) Хладног рата. Подсетимо се да је Кримска криза отпочела крајем фебруара 2014. године као наставак на Украјинску револуцију током које је дошло до насилних сукоба полиције и демонстраната у Кијеву, а чији је крајњи резултат био смена председника Виктора Јануковича. Сам чин његове смene је наишао на двоструке реакције. Са једне стране западне земље, на челу са САД, су ово поздравиле као смену корумпираног и ауторитарног режима, док је Руска Федерација на ово гледала као на државни удар и смену легално изабраног председника. Референдум о статусу Аутономне Републике Крим је одржан 16. марта 2014. године, када се више од 90% гласалих грађана изјаснило за припајање Русији. Овај догађај, тј. подељеност око признавања референдума, је даље допринео захлађењу односа између Запада и Русије. Поред конфликта у Украјини, ова криза је имала далеко шире последице. Наиме, САД и Европска унија су увели економске санкције Русији, а веома брзо се јавила и полемика око могућег искључења Русије из Г8.

Интервенције у Сирији додатно компликују и заоштравају односе између САД и Русије. Коментаришући ситуацију у Сирији Ноам Чомски истиче да је Сирија страхан злочин, али да постоје и много гори широм света: „Најгори злочини у последњој деценији су били у источном Конгу, где је побијено око пет милиона људи, а САД су ту индиректно умешане. Влада Руанде, која је сателитска држава САД, интервенише масовно као и Уганда у одређеној мери. У Африци је готово међународни рат. Колико људи зна о овоме? Једва се помиње у медијима. Нико не зове САД да хуманитарним интервенцијама спасу народ Конга.“¹⁹⁾

Уколико је борба против тероризма била приоритет, Чомски истиче да су САД испустиле јединствену прилику да искорене употребу хемијског оружја на Блиском истоку. Конвенција о хемијском оружју која је ступила на снагу још 1997. године се не односи само на његово коришћење. Напротив, она забрањује развој, производњу, складиштење и употребу хемијског оружја и обавезује на његово уништавање. После инцидента са хемијским оружјем у Дамаску августа 2013. године²⁰⁾ требало је наметнути норму да се хемијско оружје на Блиском истоку уништи. Израел, међутим, поседује хемијско оружје и одбио је да ратификује поменути конвенцију. Правилан одговор био би наметање Конвенције на Блиском истоку, што би значило да било која држава која је крши (без обзира да ли је прихвата или не) мора бити приморана да елиминише све залихе хемијског оружја (...) Наравно, то би значило да Израел као савезник САД уништи своје целокупно хемијско оружје и да омогући међународну инспекцију.“²¹⁾

Руско мешање у сиријску кризу додатно компликује ствари, јер САД на тако нешто не гледа благонаклоно. То додатно заоштрава односе између ових држава. Ситуација на глобалном нивоу се додатно закомпликовала тиме што је Турска је ушла у историју као чланица НАТО алијансе која је прва у XXI веку оборила руски авион чиме су сукоби широм света добили потпуно нову димензију. Инцидент се десио 24. децембра 2015. године за време интервенције руског авиона Su-24 над Сиријом. Имајући у виду да САД у великој мери у својој спољној политици користе

19) Noam Chomsky, Foreword in *Inside Syria – The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect* by Reese Erlich, Prometheus Books, 2014.

20) Подсетимо се да је августа 2013. године изведен напад хемијским оружјем у предграђу Дамаска у коме је погинуло 1429 људи – од којих су 426 били деца.

21) Noam Chomsky, Foreword in *Inside Syria – The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect* by Reese Erlich, Prometheus Books, 2014.

НАТО и Светску трговинску организацију, тензије између Русије у САД никада нису биле веће.

Ноам Чомски истиче да су велике корпорације дале готово *свету ауру* основним вредностима неолиберализма због чега оне у својим настојањима ретко наилазе на отпор. Он с правом сматра да су демократија, људска права и економске доктрине *инструменти моћи који се примењују зарад експлоатације*. Ови идеали су добри све док гарантују да ће „прави људи“ од тога имати користи, у супротном правила игре се мењају, при чему САД теже да формирају тзв. *демократију одозго која ставља традиционалне изворе моћи – углавном корпорације и њихове сараднике – под ефикасну контролу*.

Савремено друштво је донело и веома битну новину која се огледа у промени стратегија земаља Запада које учествују у интервенцијама, стварање паметних оружја за масовно уништење, али је у неолибералном духу настала и потреба за приватним организацијама које могу бити укључене у овакве интервенције. О томе колику опасност за демократско друштво представљају поменуте корпорације можда најбоље говори Масуд Камали [Masoud Kamali]: „Ове приватне војне групе могу надоместити недостатке ангажмана регуларних војних трупа у копненим операцијама. Војне снаге САД су у Ираку и Авганистану често користиле приватне војне групе и организације да им помогну у рату. Такав развој Питер Клеркс [Pitter Klerks] представља као крајњу заступљеност неолиберализма, која је омогућила приватним корпорацијама да активно учествују у збацивању и успостављању влада, које ће касније имати у виду интересе ових корпорација. Тиме ће уместо грађана страни акционари постати реална основа суверенитета државе. То представља опасност која враћа експлоатацију неоколонијализма и доводи до опадања државних капацитета у незападним земљама.“²²⁾ Корпорације на овај начин добијају значајну корист не само од рата, већ и од страха од рата, који злоупотребљавају зарад остваривања приватних интереса.

И НА КРАЈУ...

Сумирати закључке представља незахвалан посао. Овако нешто постаје теже тим пре што, како Чомски наводи, свет јесте једно компликовано место јер све што посматраш можеш да

22) Masoud Kamali, *War, Violence and Social Justice – Theories for Social Work*, ASHGATE, 2015, стр. 54.

сагледаш на више начина, при чему ћеш увек добити различите одговоре у зависности од тога који приступ изабереш.²³⁾ Због тога је неопходно изабрати критички приступ савременом друштву уз стално преиспитивање готових одговора.

Главни проблем развоју демократије у савременом друштву представља неоимперијална пракса која ступа на сцену када остваривање неолибералне теорије наиђе на неку препреку. На делу је Нови светски поредак, у којем доминирају глобалистичка идеологија и империјалне тежње „демократског“ Запада.²⁴⁾ „Праведни рат“ постаје један од главних изазова развоју демократије. Шта је праведни а шта неправедни рат Повеља УН јасно дефинише. Она забрањује сваку претњу и употребу силе, осим у случају самоодбране и једино да нека земља буде нападнута она има право да се брани, док је у свим осталим случајевима сила забрањена, осим уколико то Савет безбедности изричито не одобри.²⁵⁾ Тријумф теорије праведног рата, како то Волцер назива, је у ствари довео до суноврата демократије.

Као што је већ на почетку речено, у XX веку је дошло до највећег цивилизацијског напретка у људској историји, али га је и обележило политичко насиље глобалних размера. Оваква тенденција се наставља и у XXI веку. Дијалог и толеранција су запостављени док је међународно право постало место демонстрације моћи. Сам однос између рата и мира у савременом друштву се мора посматрати са становишта да мир није само одсуство рата, већ да он подразумева много више од тога. У том смислу стање мира не треба да буде једноставна негација рата, већ стање у којем ће доћи до развоја који подразумева поштовање универзалних људских права и слобода, међуетничку и међурелигијску толеранцију, поштовање културне различитости, решавање спорова мирољубивим средствима уз међусобни дијалог и толеранцију... Ово, међутим, није нимало лако постићи и подразумева јаку државу које ће развојем својих демократских и националних капацитета моћи да одговори савременим друштвеним процесима.

23) Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 34.

24) Виолета Рашковић Таловић, „Будућност наше мудрости“, *Србија између Истока и Запада* (уредник: Жељко Симић), Беопрес: Београд, 2014.

25) Опширније о томе: Миша Стојадиновић, „Политичко насиље и демократија у контексту неоимперијалних амбиција великих сила“, *Српска политичка мисао*, vol. 48, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2015

ЛИТЕРАТУРА

- Barford Vanessa, „Why are Americans so Angry“, *BBC*, 04. 02.2016., доступно на: <http://www.bbc.com/news/magazine-35406324>, Истраживање Pew Research Center, 26. 06. 2014., доступно на: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/07/02/most-americans-think-the-u-s-is-great-but-fewer-say-its-the-greatest/>
- Барсамиан Дејвид, Чомски Ноам, *Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006.
- Гађиновић Радослав, „Појмовно одређење – дефинисање насиља“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2008.
- Griffin Ray David. *The New Pearl Harbor – Disturbing Questions about the Bush Administration and 9/11*, Olive Branch Press, Massachusetts, 2004.
- Guelke Adrian, *Terrorism and Global Disorder – Political Violence in the Contemporary World*, London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2006.
- Kamali Masoud, *War, Violence and Social Justice – Theories for Social Work*, ASHGATE, 2015.
- Милошевић Зоран, „НАТО и медији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2008.
- Милосављевић Љубинко, *Средњовековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2002.
- Митровић Љубиша, *Творци нових парадигми*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Parenti Michael, *The Face of Imperialism*, Paradigm Publishers, 2011.
- Петковић Слободан, *Злочин у рату, геноцид у миру*, Службени гласник и Друштва Србије за борбу против рака, 2012.
- Стојадиновић Миша, *Ноам Чомски и савремено друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Стојадиновић Миша, „Политичко насиље и демократија у контексту неоимперијалних амбиција великих сила“, *Српска политичка мисао*, vol. 48, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Таловић Рашковић Виолета, „Будућност наше мудрости“, *Србија између Истока и Запада* (уредник: Жељко Симић), Беопрес: Београд, 2014.
- Falk Richard, *The Great Terror War* New York: Olive Branch Press, 2003.
- Cornell Drucilla, *Defending Ideals – War, Democracy and Political Struggles*, Routledge, New York, 2004.
- Chomsky Noam, Foreword in *Inside Syria – The Backstory of Their Civil War and What the World Can Expect* by Reese Erlich, Prometheus Books, 2014.
- Walzer Michael, „The Triumph of Just War Theory (and the Daggers of Success)“ *Social Research*, International Justice, War Crimes, and Terrorism: The U.S. Record, No. 4/ 2002.
- World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>, талас 2010-2014, доступно 23. јуна 2015.

Misa Stojadinovic, Violeta Raskovic Talovic

**CHALLENGES OF THE DEMOCRATIC
DEVELOPMENT IN THE CONTEMPORARY SOCIETY:
POLITICAL VIOLENCE AND THEORY OF
(UN)JUST WAR**

Resume

The end of the 20th and the beginning of the 21st century was characterized by numerous interventions that have been made in the name of democratic development and protection of human rights. The authors of this paper reexamine such statement indicating that neoimperialism became one of the main challenges of the democratic development. In the contemporary society the development of the democratic society is often followed by the development of means for justifying violence. Thus, one of the main reasons is certainly the fact that in democratic societies open use of violence became impossible (i.e. it will face condemnation of public opinion). That led to the necessity of using violence in such manner that it must be justified in the eyes of the public opinion – we must have the so called manufacturing consent. Through history nations declared to many wars arguing that they are doing this for just reasons. The authors in this paper are analyzing the basic principles of just war theory. Having in mind that theory of just war is one of the theories which define which wars are just or unjust, the authors are focusing their analysis primarily on practical manifestations of this theory. Contemporary society has brought a very important innovation which is reflected in the change of the Western countries strategy which participates in such interventions. On one side we have the development of smart weapons of mass destruction, and on the other, in the neoliberal spirit we have emerging necessity for private organizations to be involved in those interventions. In that sense first part of this paper is analyzing risks that occur in contemporary society and trying to define main challenges for the democratic development. In the second part, authors reexamine neoimperial side of the contemporary society.

Key words: democracy, political violence, terrorism, just war theory, neoliberalism, neoimperialism.

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Ратомир Миликић*

Институт за савремену историју, Београд

(НЕГАТИВНЕ) ПЕРСПЕКТИВЕ УЧЛАЊЕЊА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У САВЕТ ЕВРОПЕ – ОСВРТ НА СРПСКО И МЕЂУНАРОДНО ИСКУСТВО

Сажетак

У раду се са историјског аспекта сажима искуство Србије (СРЈ, СЦГ) приликом приступања Савету Европе, и анализирају се квалификације које су потребне за чланство у тој паневропској организацији. Компаративном методом се сагледавају искуства и захтеви који су били постављени Србији и образлаже се због чега то не би било реално остварљиво када је у питању евентуални захтев за чланство КиМ. Такође, у раду се износе и досадашње тачке сарадње Приштине са Стразбуром, као и преглед релевантних ставова органа те организације о КиМ. Сама чињеница да немали број чланица СЕ није признао самопроглашену независност КиМ додатно усложњава евентуални захтев за чланство, које очигледно не би могло да прати досадашње консензуалне одлуке доношене у Савету Европе.

Кључне речи: Савет Европе, Србија, Косово и Метохија, Мартијев извештај, демократски принципи, међународно право

* Аутор је научни сарадник у Институту за савремену историју у Београду са дипломатским искуством стеченим у Сталној мисији Републике Србије при Савету Европе.

Када су се 1999. године, на априлском заседању Парламентарне скупштине Савета Европе¹⁾, током трајања НАТО агресије на СРЈ, чули гласови посланика о кршењима људских права на Косову и Метохији²⁾, мало ко је могао и да помисли да би у неко скорије време могло да се у први план стави питање чланства и СРЈ, а још мање КиМ у тој организацији.

Важно је знати да је већи део Европе у то доба већ постао пуноправни члан те организације. Посебно велики број нових чланова СЕ је стекао након пада Берлинског зида. Што се тиче земаља региона, Словенија је постала члан 1993. године, Македонија и Албанија су то учиниле 1995. године, да би наредне, 1996. године пуноправно чланство стекла и Хрватска. Процес приступања Босне и Херцеговине тој организацији завршен је 2002. године, непуних годину дана пре него што је и државна заједница Србије и Црне Горе окончала свој пут ка Стразбуру (3. априла 2003. године).³⁾

Како су званичници у Приштини својим честим најавама недвосмислено обелоданили жељу да Косово и Метохија приступи међународним организацијама, а притом су међу основним приоритетима навели управо тежњу ка чланству у тој паневропској организацији, сматрали смо да би било корисно ако бисмо на један објективан и историјским чињеницама поткрепљен начин, аргументовано објаснили зашто то чланство није у овом тренутку изгледно, уколико би се примењивали исти аршини који су важили за Србију и друге земље када су постале чланице.

Зато је пре свега потребно да побројимо основне кораке који се траже од сваке земље кандидата за чланство у Савету

1) Архив ПССЕ, Official Report of debates, Vol. 2, Twelfth Sitting, 28 April 1999.

2) У дубоко подељеној атмосфери која је пратила дискусију о Југославији, знатан број посланика је говорио против стереотипа и црно беле слике која се сервирала у већем делу западне јавности. Поред њих, група руских посланика тражила је да се осуди чин агресије НАТО пакта на суверену земљу који је противан међународном праву. Посебну занимљивост овом заседању даје чињеница да су се у исто време у Стразбуру налазили и председник Одбора за спољне послове Скупштине СРЈ Љубиша Ристић, Милан Божић, савезни министар без портфеља и заменик градоначелника Београда, као и висока делегација Министарства спољних послова СР Југославије. Они су боравили у Савету Европе на позив политичке групе Уједињена европска левица, али им проалбански расположен председник ПССЕ лорд Расел Џонстон није дозволио да се обрате посланицима Парламентарне скупштине Савета Европе.

3) Црна Гора је након раздруживања још једном аплицирала за чланство у СЕ и примљена 11. маја 2007. године. Процес пријема био је толико кратак зато што је Црна Гора све услове испунила још у оквиру СЦГ.

Европе⁴⁾, као и стандарде који морају бити достигнути да би се могло приступити разматрању захтева за чланство у Савету Европе. Не улазећи у правну расправу о томе да ли Косово и Метохија уопште може да представља државу, важно је истаћи да су од 47 држава чланица Савета Европе, њих 34 признале Косово као државу, док преосталих 13 то нису учиниле.⁵⁾

Сама процедура пријема у организацију је специфична и комплексна. Земља упућује молбу за пријем Генералном секретару Савета Европе, а потом се о иницијативи изјашњава Комитет министара Савета Европе (КМСЕ), који заседа на нивоу амбасадора држава чланица, да би се, у случају повољног мишљења да се та иницијатива уопште узме у разматрање, тражило и мишљење од Парламентарне скупштине Савета Европе (ПССЕ). Тек по добијању мишљења тог тела, одлуку о чланству доноси Комитет министара. Та процедура у начелу траје и по више година, а својеврсни рекордер је била Југославија, за коју је прва иницијатива за чланство или друге видове институционализоване сарадње била покренута још 1955. године (тада се радило о евентуалном пријему ФНРЈ у својству посматрача), а потом још и 1990. (СФРЈ), 1998, као и 2000. године (СРЈ). Последња иницијатива је резултирала пријемом, 2003. године, али не СР Југославије, већ земље с потпуно новим именом и уређењем, државне заједнице Србије и Црне Горе.⁶⁾

- 4) Ближе о томе видети у В. Ђерић, *Чланство државе у Савету Европе*, Београдски центар за људска права, Београд, 2001. године.
- 5) Поред Србије, као њен саставни део Косово и Метохију признају Русија, Шпанија, Грчка, Кипар, Румунија, БиХ, Словачка, Молдавија, Азербејџан, Јерменија, Украјина и Грузија. Истоветан став заступа и Ватикан, који у Савету Европе ужива статус посматрача.
- 6) Након што је током педесетих година испољила интересовање за чланство у статусу посматрача, Југославија је током седамдесетих година двадесетог века била прва земља из гвоздене завесе која је приступила појединим конвенцијама СЕ. Иако је развијана врло разноврсна сарадња, после смрти Јосипа Броза Тита, постепеним попуштањем стега и јачањем грађанског активизма у источноевропским и централноевропским земљама, Југославија полако губи репутацију најлибералније комунистичке земље. Средином осамдесетих (1985), уследила је посета прве делегације посланика ПССЕ Југославији, да би СФРЈ добила статус специјалног госта у ПССЕ 8. јуна 1989, а 1990. затражила и место сталног члана. Међутим, при крају процедуре пријема, 25. новембра 1991, због почетка ратних дешавања у Југославији, тај поступак је прекинут. Следећи период (1991–2000) обележили су распад СФРЈ и крвави сукоби на њеним рушевинама. Иако је грађански рат већ почео да се распламсава на подручју бивше Југославије, а земља кренула у растакање на саставне републике, тај период почиње обустављањем процедуре пријема СФРЈ у Савет Европе 25. новембра 1991. То је био увод у једну по Београд мучну и дуготрајну епизоду, када су – у тренутку кризе идентитета Савета Европе будући да су прокламована демократија и заједничке вредности обухватили највећи део Европе иза некадашње „гвоздене завесе“ – напе-

У Статуту Савета Европе (члан 3) дефинисани су општи услови за чланство у тој организацији. На првом самиту шефова држава чланица Савета Европе у Бечу 1993. године усвојени су и стандарди које кандидати морају да испуне да би остварили чланство у Савету Европе.⁷⁾ Приликом разматрања стања у једној земљи, посебно се утврђују достигнути стандарди у три кључне области: функционисање демократског система, поштовање људских права и владавина права.

У склопу поштовања демократског система, од држава се тражи пуна функционалност плуралистичког система, која се базира на вољи народа, поштеним изборима одржаним у складу са изборним стандардима СЕ (укратко – потребно је да постоји и да се поштује опште право гласа).⁸⁾ Исто тако, захтева се и пуно

тост и грађански рат на Балкану дали нову димензију и својеврстан нови разлог постојања не само Савету Европе већ и другим хладноратовским организацијама попут ОЕБС-а и НАТО-а. То је време када се резолуције и други документи у којима се помиње Југославија мере троцифреним бројевима. Једини светли период у то доба је сте релативно кратко време после Париско-дејтонског мировног уговора 1995. када су се изналазили начини да се СР Југославији додели некакав статус у ПСЦЕ, док су поједине бивше југословенске републике већ постале пуноправни чланови организације. Питање Косова и Метохије за неко време је ставило тачку на даље односе Стразбура и Београда. На кључна места ПСЦЕ дошле су личности које су се отворено залагале за независност јужне српске покрајине, а ратни сукоби су се поново нашли као тема пред посланицима ПСЦЕ – само без могућности одбране са југословенске стране. После доласка новог политичког руководства у СРЈ 2000. када је поднета нова кандидатура за чланство што је, после мноштва неочекиваних и непотребних компликација, коначно уродило пријемом у априлу 2003. Тада је после много правних, структурних и политичких проблема Југославија коначно добила своје место међу пуноправним чланицама најстарије европске организације.

- 7) У усвојеној декларацији се наводи да приступање: „...претпоставља да је држава кандидат своје институције и правни систем усагласила са основним начелима демократије, владавине права и поштовања људских права“ као и да ће „гарантовање слободе изражавања, посебно медија, заштита националних мањина и поштовање међународног права... бити одлучујући критеријум за пријем“ Наведено према В.Ђерић, нав. дело, стр. 27.
- 8) Приликом разматрања пријема Естоније и Летоније, ускраћивање права гласа русофној мањини покренуло је питање легитимитета захтева тих земаља за пријем у Савет Европе. У оба случаја пресудио је политички интерес да се у чланство приме те бивше републике СССР, с тим да је Летонија ипак пре самог приступања извршила извесну промену Закона о држављанству са циљем да постигне већу интегрисаност руске мањине у тој земљи, иако се доцније испоставило да је та промена пре козметичка, него суштинска. У обема државама русофона мањина, коју претежно чине Руси, али и Белоруси и Украјинци досељени на таласу индустријализације од 1940. до 1989, као и њихова деца рођена до 1. јула 1992, сврстана је у категорију „недржављана“, дотад непознату у међународном праву. Права „недржављана“ у Летонији и Естонији се донекле разликују, пре свега по томе што у Естонији „лица неодређеног држављанства“, како им је тамо званични назив, имају право гласа само на локалним изборима, под условом да у датој јединици територијалне самоуправе живе најмање пет година непрекидно, док у

поштовање поделе власти на извршну, законодавну и судску, као и уважавање демократског значаја несметаног деловања органа локалне демократије.⁹⁾ Последњи у том низу утврђених захтева који се поставља пред државе јесте родна равноправност у свим инстанцама власти.

Услови из домена поштовања људских права базирају се на *Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода*. При томе је у пракси минимални услов то да у земљи која се кандидује за чланство у Савету Европе нема систематских или озбиљних кршења људских права, и да се, ако је таквих кршења било, држава обавезе да ће предузети делотворне мере у погледу гоњења прекршилаца.¹⁰⁾ Такође, тражи се од нових чланица да приступе Конвенцији и појединим допунским протоколима уз њу, као и другим правним инструментима Савета Европе, и да све те међународноправне документе потпуно и делотворно примењују. Од земље кандидата се тражи да гарантује пуну слободу изражавања и слободу медија, као и заштиту мањина на својој територији.¹¹⁾

Кроз концепт поштовања владавине права од држава кандидата се тражи да имају одговарајући устав у коме поштовање људских права заузима видно место, као и укупни правни систем који је у складу са стандардима Савета Европе. Посебно се надзире функционалност и потпуна независност судства од извршне власти. У пракси се Савет Европе у већини случајева задовољавао испуњењем формалних услова у овом сегменту.¹²⁾

Летонији уопште немају право гласа. У време пријема у СЕ, 14. маја 1993, у Естонији је било 1.512.000 становника, од чега је око 30 посто било без држављанства. Данас број становника износи 1.312.000, од чега је 87.000 „недржављана“. Летонија је примљена у чланство 10. фебруара 1995, када је имала око 2.500.000 становника (данас их има 1.978.000), од чега су око 730.000 били „недржављани“ (данас 257.000).

- 9) Тај проблем је посебно дошао до изражаја у случају разматрања хрватског захтева за чланство, пошто је тадашњи председник Ф. Туђман одбио да потврди неколико кандидата опозиције за градоначелника Загреба.
- 10) В. Ђерић, нав. дело, стр. 33. Иначе, захтев СРЈ за чланство је 1998. године је остављен по страни и није разматран на КМСЕ због ситуације на КиМ. Тада је КМСЕ навео да би „била неопходна радикална промена политике Београда пре него што се захтев за пријем узме у разматрање“, Одлука КМСЕ са 639. састанка, 7-9 септембар 1998. године.
- 11) То је формализовано у фебруару 1993, када је разматран захтев за пријем Естоније. Тада је Парламентарна скупштина донела Препоруку ПССЕ бр. 1201, која се односила и на све наредне захтеве за чланство, као нацрт Допунског протокола о правима мањина уз Европску конвенцију за заштиту људских права. (Од тог нацрта се, међутим, одустало одлуком Комитета министара 1996. године, због непремостивих тешкоћа у погледу постизања консензуса.) Такође, од кандидата је надаље тражено и да ратификују Оквирну конвенцију о заштити националних мањина, као и Повељу о регионалним и мањинским језицима.
- 12) В. Ђерић, нав. дело, 45.

Након самопроглашене косовске независности 2008. године, Приштина се у првим годинама првенствено усредредила на обезбеђивање што шире подршке и признања међу чланицама УН. Потом је уследио период покушаја остваривања чланства у појединим глобалним међународним организацијама, као и регионалним, спортским или струковним удружењима.¹³⁾ Доласком Енвера Хоџаја на место „министра иностраних послова“ Косова¹⁴⁾ повећавају се и званично прокламоване аспирације непризнате државе за чланство у међународним институцијама, као и за што ширу потврду признања на међународном плану. У поступању косовских представника могу се уочити две фазе, свака са карактеристичном тенденцијом: док је у првом периоду преовладала тенденција ка што је могуће већем повећању броја билатералних признавања постојања засебне косовске државе, у потоњем је сва пажња усредсређена на чланство у међународним организацијама најширег спектра.

Како је примарни циљ Приштине, чланство у Уједињеним нацијама, онемогућен због непостојања критичне масе земаља за пријем у ту организацију и пре свега због чињенице да је за пријем новог члана УН потребно да ту одлуку подржи и Савет безбедности УН, што се у догледно време не може десити¹⁵⁾, а чланство у ОЕБС-у се стиче постизањем консензуса свих држава чланица, било је очигледно да ће се Приштина фокусирати на остваривање чланства у Савету Европе, које би могло да донесе жељену потврду поштовања високих стандарда у областима владавине права, демократије и људских права, а пре свега државности.

Косово је присутно у агенди Савета Европе још од половине деведесетих година двадесетог века¹⁶⁾. То је било посебно приметно у раду ПССЕ, кроз активности појединих посланика који су заговарали већу повезаност између Приштине и Стразбура.

С друге стране, сарадња Савета Европе са привременим институцијама Косова траје од 1999. године од када Савет има у Приштини канцеларију и активности на терену, све у оквирима

13) На том плану је један од најзначајнијих успеха Приштине било остваривање чланства у Светској банци и Међународном монетарном фонду 29. јуна 2009. године.

14) Фебруар 2011-децембар 2014. године.

15) *Правила и процедуре Генералне скупштине УН*, чл. 137.

16) Видети ближе у Р. Миликић, *Југославија и Савет Европе 1980-2003*, Службени гласник-Институт за савремену историју, Београд, 2012.

постављеним Резолуцијом 1244 Савета безбедности УН, којом је регулисано међународно присуство и ангажовање на КиМ. У целини гледано, Савет Европе од тада на Косову и Метохији спроводи многобројне активности било самостално, било у сарадњи са ЕУ. Фактичко смањивање капацитета УНМИК-а и почетак ангажовања Еулекса представљало је изазов за однос Савета Европе према косовским институцијама, које су почеле да захтевају де факто признавање капацитета и карактера пуноправних државних институција. Статусно неутрални рад Савета Европе и других међународних организација на Косову је у том контексту ослабљен и постајао је извор тензија са аспекта практичног рада у оквиру пројеката сарадње у којима су партнери СЕ и институције Косова.

На Косову и Метохији су уз сагласност Републике Србије примењени извесни облици мониторинг механизма Савета Европе. Наиме, Савет Европе је, на бази свог споразума са УНМИК-ом из 2004. године примењивао два мониторинг механизма – о примени Оквирне конвенције за заштиту националних мањина и Конвенције о спречавању мучења. Реч је, дакле, о надгледању поштовања права мањина у пракси као и о надзору над мерама за спречавање нечовечног или понижавајућег поступања у затворима и другим сличним установама.¹⁷⁾

Контакти које су званичници КиМ имали са представницима Савета Европе кретали су се у широком распону од избегавања до отворених сусрета у седишту Савета Европе у Стразбуру. У периоду до 2010. године, и поред тога што су им се приштинске власти у више наврата обратиле писменим путем, нико од званичника СЕ није одговарао на такве покушаје комуникације.¹⁸⁾

17) На 1102. заседању КМСЕ, 12. јануара 2011. усвојен је Одговор на препоруку ПССЕ „Ситуација на Косову и улога Савета Европе“. Тим одговором се Секретаријат СЕ обавезао да сачини Студију изводљивости мониторинг механизма СЕ на КиМ, као да утврди на који је начин могућно појачати улогу СЕ на КиМ. Након више од године дана рада на предлогу споразума о сарадњи УНМИК-а и СЕ и изрази оквира за примену мониторинг механизма на КиМ, даља активност на том плану је обустављена на састанку Групе за демократију, 17. априла 2012.г. На том састанку је делегација Албаније изнела мишљење да споразум између УНМИК-а и СЕ није потребан, односно да УНМИК нема капацитета да потписује било шта у име КиМ нити да примењује споразум на Косову. Како није постојао консензус, закључено је да се рад на нацрту одлаже до даљег. Како су уследили разговори Београда и Приштине под покровитељством ЕУ у Бриселу, питање институционализације примене мониторинг механизма Савета Европе на КиМ остало је нерешено.

18) Током 2010. „председник и премијер Косова“ су покушали да се званично обрате генералном секретару СЕ у циљу промовисања „независности“ и отварања питања статуса

Онда су власти самопроглашеног Косова отвориле и свој „конзулат“ у Стразбуру, надајући се да ће тако олакшати успостављање сталних веза између Приштине и руководећих органа Савета Европе.

С друге стране, у марту 2013. године, „министар спољних послова Косова“ Енвер Хоџај боравио је у Стразбуру и Паризу. Он се 13. марта сусрео са Генералним секретаром СЕ Торбјорном Јагландом (у згради Савета Европе, али у неформалном облику, без медија и давања изјава). Хоџај је у разговору са Јагландом истакао да Косово жели да успостави што тешњу сарадњу са СЕ и да је вољно да прихвати стандарде СЕ. Приликом сусрета са гувернером Банке за развој Савета Европе Ролфом Венцелом у Паризу крајем марта (када је боравио у билатералној посети Француској) Хоџај се интересовао за модалитете учлачења Косова у Банку СЕ.

Генерални секретар СЕ Т.Јагланд се у два наврата током 2014. године у Стразбуру срео са приштинским званичницима на њихов захтев. У првом од тих сусрета, 8. јула 2014. године, Јагландов саговорник, Енвер Хоџај је најавио да ће након формирања нове владе у Приштини, поднети захтев за пријем у Савет Европе. Други сусрет је уследио 17. децембра, непосредно након формирања Владе у Приштини, с новим „шефом косовске дипломатије“ Хашимом Тачијем. Тада је Тачи обавестио Јагланда о намери да поднесу захтев за пријем у СЕ почетком 2015. године. Те најаве се ипак нису оствариле до тренутка писања овог рада, почетком фебруара 2016. године.

С друге стране, и поред неколико резолуција ПССЕ о КиМ којима је усаглашен (мимо постојећих модалитета) начин присуства Скупштине КиМ у раду ПССЕ (али без права гласа), можда највише пажње, како међународне, тако и оне у Србији и региону, а по свему судећи и досад највећи успех српске делегације у ПССЕ, постигнут је усвајањем извештаја Дика Мартија о трговини људским органима на Косову и Метохији 2011. године.¹⁹⁾

Косова у тој организацији. Водећи рачуна о деликатности питања, генерални секретар није реаговао на то обраћање, али је подсетио на важећу инструкцију о начину комуницирања са представницима локалних власти, која не доводи у питање статусно неутрални приступ СЕ на Косову.

19) О извештају Дика Мартија и активностима српске делегације у ПССЕ видети ближе у: Др Ратомир Миликић, мр Дејан Бурсаћ, „Парламентарна дипломатија у процесу европских интеграција Србије с посебним освртом на СЕ и ЕУ: изабрана искуства из

У том извештају је истакнута морална обавеза да се реше ужасни злочини, као и судбина несталих. Именовани су Дреничка група ОВК и садашњи шеф дипломатије, донедавни премијер привремених институција у Приштини Хашим Тачи и његови сарадници, као најодговорнији за нестанке заробљених лица и за трговину њиховим органима. Такође је осветљена и улога клинике „Медикус“ у нелегалним трансплантацијама људских органа. До данас је остало спорно у чијој надлежности би требало да буде целовита истрага језивих злочина почињених над недужним људима којима су поједини припадници ОВК, по свему судећи, одстрањивали људске органе који су касније вероватно препродавани на црном тржишту. После жестоких расправа, у атмосфери великих тензија, одлучено је да се испитивањем навода из тог извештаја бави посебни међународни трибунал.

Значај Мартијевог извештаја је утолико већи што је њиме први пут званично, уз подршку једне важне паневропске институције, широј европској и светској јавности конкретно указано на злочине над српским и неалбанским живљем на простору КиМ и што су ти злочини везани за неке од најистакнутијих политичких лидера на КиМ. Такође, изричито је назначено да су се „најважније оперативне активности ОВК“ догађале пре, за време и непосредно после званичног конфликта на територији Републике Албаније, „где српске безбедносне снаге никада нису биле ангажоване“. Указано је и на профитерски аспект активности ОВК и њену повезаност са организованим криминалом.

Мартијев извештај послужио је као полазиште за потоњу активност специјалног тужиоца за истрагу о трговини људским органима на Косову и Метохији 1999. године Клинта Вилијамсона који је, са својим Специјалним истражним тимом (СИТФ), потврдио почетне Мартијеве наводе. Председница ПССЕ Ан Брасер оценила је да је „СИТФ ... пронашао убедљиве доказе за подизање оптужнице против неких бивших високих званичника Ослободилачке војске Косова, у вези са значајним кршењем људских права, који су у великој мери засновани на извештају Дика Мартија или су у складу с тим извештајем“. Притом је посебно указала на проблем застрашивања сведока.²⁰⁾ Генерални секретар Јагланд и сам

праксе“, зборник радова са међународног научног скупа *Дипломатија и култура Србије: стање и перспективе*, ИМПП, немачка фондација Ханс Зајдел, Београд, 29. јун 2015. године.

20) Архива Парламентарне скупштине Савета Европе, Саопштење за медије председника ПССЕ Ан Брасер од 30. јула 2014. године.

је по објављивању Мартијевог извештаја издао саопштење у коме је нагласио да „наводи о илегалној трговини људским органима не смеју остати непроверени“.

Колико је важан био Мартијев извештај јасно се види и из дугог и упорног одбијања привремених органа власти на КиМ да прихвате формирање Специјалног суда који ће испитивати наводе из Мартијевог извештаја. Питање преношења надлежности на Суд који се у формалноправном смислу неће налазити у њиховој јурисдикцији, а који ће имати задатак да процесуира неке од највиших функционера „државе“ али и лидера опозиционих странака, изазвало је дубоку институционалну кризу на КиМ и заочило активности Приштине на спољнополитичком плану.

Опет, с друге стране, наводи из Мартијевог извештаја нису суштински утицали на приступ Приштине Савету Европе, у том смислу да одустане од настојања за пријем. Само је дошло до промене смера тих настојања, тако да се наместо уобичајеног и логичног пута који води од главне ствари ка споредним стварима, кренуло управо супротно, од посебног и релативно периферног, ка општем, тј. главном. Наиме, поред тога што чланство у Савету Европе подразумева потписивање и ратификовање његових основних инструмената, државе чланице су склапале и поједине парцијалне споразуме, од којих су неки били отворени за приступање и оних земаља које нису чланице СЕ. Приштина је сада била присиљена да одабере управо тај приступ, покушај уласка у СЕ на „мала врата“, преко парцијалних споразума.

Као први такав корак, послужио је захтев за чланство у Банци за развој СЕ 2013. године. Након поменутог неформалног сусрета у марту 2013. године Е. Хоџаја са званичницима Банке, којом приликом се интересовао за модалитете чланства држава нечланица СЕ²¹⁾, уследио је и њихов формални захтев за чланство у Банци.²²⁾ Управни одбор Банке је о томе одлучивао на састанку на Малти 14. јуна 2013. године и Косово је одлуком велике већине чланица примљено у чланство Банке за развој СЕ.²³⁾

21) До тада је једино Ватикан имао статус који му је омогућавао да као нечланица СЕ буде чланица Банке.

22) Важно је нагласити да су услови за стицање чланства у парцијалним споразумима СЕ различити од оних који су прописани за чланство у СЕ. Исто тако, они су различити од споразума до споразума па је негде предвиђено испуњење одређених предуслова, док другде то није случај. Осим тога, велике су разлике у самој процедури одлучивања, тако да је негде предвиђена проста, другде квалификована већина, док су у појединим случајевима оснивачи предвидели и консензус.

23) За чланство је гласало 30 представника држава чланица, против су били представници Србије, Молдавије, Грузије, Кипра и Шпаније, док су уздржани били представници

Иако је Србија захтевала одлагање одлучивања о том захтеву, тражећи образложене ставове других земаља о том питању, велики број земаља је, износећи очигледно синхронизовану аргументацију, изразио подршку пријему КиМ у Банку. При томе се инсистирало да се одлука о томе донесе током самог тог састанка.

Иступање правног саветника Банке било је кључно за касније стављање ове одлуке на гласање. Он је, наиме, указао на поједине чланове у *Правилима процедуре* који се, како је рекао, „могу тумачити у том смислу да дозвољавају члановима Савета да и без одлуке УО разматрају поједина питања“. Тим својим тумачењем он је дао легитимитет примењеној процедури и доношењу одлуке на текућем састанку.

Србија је том приликом истакла аргументе против пријема полазећи пре свега од чињенице да се пријемом Косова у Банку грубо крши Статут Савета Европе у делу који говори о директном деловању против интереса једне чланице. У исто време, Србија је упозорила на напуштање статусно неутралног приступа СЕ према КиМ.

Како је Банка СЕ аутономна институција, то чланство је било остварено без формалног става Комитета министара СЕ јер се тичало искључиво рада Банке и њених чланица, којих је до тада било 40 (Русија, Велика Британија и поједине друге земље чланице СЕ нису биле заинтересоване за приступање том парцијалном споразуму).

Осокољено тим почетним успехом, већ наредне, 2014. године, КиМ подноси и два нова захтева за чланство у друга два парцијална споразума СЕ – Венецијанској комисији²⁴⁾ и Европској фармакопеји²⁵⁾, додуше с различитим исходом.

Након што му је упућен косовски захтев за чланство у Венецијанској комисији, КМСЕ је 11. јуна 2014. године, гласањем,

БиХ, Швајцарске и Свете Столице. Бугарски представник није учествовао у гласању, не желећи да призна регуларност процедуре пријема.

- 24) Венецијанска комисија, званично Европска комисија за демократију путем права, основана је 1990. године као консултативни орган Савета Европе састављен од независних стручњака за уставноправна питања, ради помоћи у демократској транзицији некадашњих социјалистичких земаља. Од самог оснивања у њеном раду су могле да учествују и европске државе које нису чланице СЕ, а од 2002. то право имају и ваневропске земље. Косово је постало 60. чланица Венецијанске комисије.
- 25) Савет Европе је 1964. усвојио Конвенцију о изради Европске фармакопеје ради утврђивања и непрестаног усавршавања стандарда квалитета, дозирања и тестирања лекова и медицинских средстава за људску и ветеринарску употребу. На основу те конвенције је 1996. године као један од директората Савета Европе основан је Европски директорат за квалитет лекова.

донео одлуку о пријему КиМ у Венецијанску комисију.²⁶⁾ Усвајање одлуке уследило је након дебате која је показала дубоку поделу међу чланицама СЕ у вези са тим захтевом.

Као и у случају Банке, Србија је уз подршку других делегација тражила одлагање расправе, као и достављање писаног правног мишљења секретаријата СЕ о импликацијама пријема КиМ у Венецијанску комисију, с обзиром на чињеницу да немали број чланица СЕ не признаје КиМ као државу). Прибављена су два мериторна мишљења, највећим делом међусобно потпуно сагласна, али су оба њихова аутора, и представник Департмана СЕ за правне савете и секретар Венецијанске комисије, оставили могућност за различита тумачења правних импликација пријема Косова у Венецијанску комисију. Закључено је само да је питање пријема пре свега политичко, а не правно питање. У погледу положаја КиМ након пријема, у мишљењу је истакнуто да ће све државе чланице Венецијанске комисије, без обзира на то како су гласале о нацрту одлуке о пријему, имати обавезу да сматрају Косово пуноправним чланом Венецијанске комисије и да ће Косово, у суштини, учествовати у њеном раду равноправно са осталим чланицама Комисије. Посебно се мора истаћи да је Косово примљено, као што је то био случај и приликом пријема у Банку, без коришћења фусноте.²⁷⁾

Ток и исход тог састанка КМСЕ потврдили постојање потпуно опречних ставова према пријему Косова у Венецијанску комисију. Иницијативу за пријем КиМ водила је Немачка, уз пуну сарадњу Француске, Велике Британије и Италије и подршку већине чланица СЕ (из ЕУ). Покушаји Шпаније, Србије, Кипра, Русије, Азербејдана, као и других земаља, да се одлука одложи за наредни састанак, како би се оставило време да се проучи правно

26) Одлука је донета са 35 гласова за, шест против (Србија, Русија, Шпанија, Кипар, Молдавија и Азербејџан) и шест уздржаних (Словачка, Румунија, Јерменија, Грузија, Украјина и БиХ).

27) У СЕ од 2008. године користи стандардна фуснота „Све референце на Косово, било у погледу територије, институција или становништва, у овом тексту, треба разумети у пуној сагласности са Резолуцијом СБ УН 1244 и без прејудуцирања статуса Косова“. Средином 2012. године ЕУ је тражила да се та фуснота замени оном договореном у Бриселу, која гласи: „Овај назив не прејудуцира ставове о статусу и у складу је с Резолуцијом СБ УН 1244 и с мишљењем Међународног суда правде о проглашењу независности Косова“. Савет Европе се нашао у неугодном положају, зато што су локалне власти на КиМ одбиле даљу сарадњу са Канцеларијом СЕ у Приштини, што је довело у питање и наставак реализације заједничких програма ЕУ/СЕ на КиМ. У договору с Београдом, утачено је да се тзв. „бриселска фуснота“ може користити строго ограничено, само у оним документима који се односе на спровођење заједничких програма ЕУ/СЕ на КиМ, док за сва остала питања и даље важи стандардна фуснота.

мишљење и последице пријема Косова у Венецијанску комисију, били су одбачени. Тиме је манифестована намера носилаца иницијативе да се по том питању наметне став већине, као и њихова потпуна неспремност да се узму у обзир, пре свега, аргументоване правне али и политичке резерве земаља које су се противиле пријему Косова у Венецијанској комисији.

У том контексту вреди нагласити да је била доведена у питање очекивана безрезервна подршка пријему КиМ у Венецијанску комисију неких земаља које су признале самопроглашену независност Приштине. Португал је исказао озбиљне резерве према читавој иницијативи, посебно према томе да Косово буде примљено без коришћења фусноте. Холандија и Шведска изразиле су озбиљне дилеме у вези са легалитетом одлуке и укупним импликацијама пријема Косова.

Током 2014. године Косовска медицинска агенција је у два наврата подносила захтев за статус посматрача у Европској фармакопеји – парцијалном споразуму Савета Европе за контролу и анализу лекова и медицинских средстава.

Први пут, Косовска медицинска агенција је у марту 2014. године поднела захтев за добијање статуса посматрача при Европској фармакопеји. Захтев је разматран на састанку Комисије Европске фармакопеје 17. јуна 2014. године и том приликом одбијен, због противљења представника Републике Србије (за позитивну одлуку је, према правилима процедуре, била потребна сагласност свих чланица). Украјина и Норвешка су том приликом биле уздржане.

Други пут, Косовска медицинска агенција је поднела захтев за добијање статуса посматрача при Европској фармакопеји у децембру 2014. године. У односу на претходни захтев, овај је био сужен: у њему се тражило да се дозволи учешће квалификованих посматрача само на појединим састанцима Фармакопеје, како је то процедурално предвиђено за државе које нису чланице СЕ. И тај захтев је био одбачен сличним резултатом гласања 2015. године, тј. опет није био постигнут консензус.

Као најсвежији пример става Савета Европе о Косову и Метохији, може се узети усвајање Резолуције бр. 2094, 28. јануара 2016. године, када је велика већина посланика ПССЕ усвојила критике на рачун стања људских и мањинских права, као и владавине права и борбе против корупције на КиМ. Истовремено, поред критика због непримењивања основних демократских

начела у функционисању КиМ и позива да се примени све оно што је било договорено у преговорима под окриљем ЕУ у Бриселу, Резолуцијом је такође тражено да Биро ПССЕ размотри нове модалитете учешћа приштинске делегације у раду ПССЕ, али и уз обавезно присуство неалбанских посланика.

За ово разматрање посебно је занимљиво појашњење аутора текста Резолуције, шпанског посланика Августина Кондеа.²⁸⁾ Он анализира захтев КиМ за остваривање чланства у Унеску, које Приштини није донело жељене резултате због недовољне подршке, и истовремено упозорава власти КиМ да „не покушавају да подносе захтеве за чланство у међународним организацијама искључиво у циљу потврђивања државности“.

Исто тако, у ставу 8. наведеног појашњења, Конде преноси да су му Приштинске власти, током његове скорашње посете КиМ (као и нешто раније и Београду), указале да планирају да поднесу захтев за чланством у СЕ почетком 2016. године, као и да све (албанске) политичке снаге у скупштини КиМ то подржавају. Једно од образложења тог захтева гласило је да би Косово на тај начин остварило приступ Европском суду за људска права у Стразбуру. Не доводећи у питање важност те теме, А. Конде је наведени аргумент оспорио (а ПССЕ резултатом гласања његов став подржала), указујући да КиМ има друге могућности (и уставну обавезу) да примењује стандарде СЕ и без чланства у тој организацији. Посебно је истакао стручну помоћ коју СЕ пружа различитим правосудним институцијама на КиМ, која има за циљ побољшања и остваривања стандарда.

Сагледавајући све стандарде и поступке које примењују државе које желе да постану чланице Савета Европе, тешко је замислити КиМ као део те паневропске организације. Када је Савет Европе основан 1949. године, у ратом разрушеној и идеолошки дубоко подељеној, готово расцепљеној Европи, он је требало, како је замишљено, да представља брану демократског света према комунистичкој идеологији иза гвоздене завесе; да сачува и обједини заједнички именитеље слободног и плуралистичког света, наспрам једноумља и „црвене опасности“.

Савет Европе је сматрао да Југославија, колико год либерална и дисидентска била у односу на друге земље совјетског ла-

28) Архива ПССЕ, документ ПССЕ бр. 13939, став 7.2.

гера и ма колико су се за идеју о везивању Београда за Стразбур zaloжили земље оснивачи, Велика Британија, Француска, али и Грчка и Турска (с којима је била у Балканском савезу), половином педесетих година двадесетог века, није досегла минималне критеријуме који су потребни и за посматрачки статус у тој организацији. Недостајало је поштовање слободе говора и основних постулата демократског друштва. Југославија је са своје стране одговорила захлађењем односа са Стразбуром, али је то било подигнуто на толико висок ниво, да се на ту иницијативу осврнуо и Јосип Броз Тито у свом говору у Карловцу 27. јула 1955.²⁹⁾

Такође, Шпанија и Португал деценијама, све до окончања диктатура у тим земљама, нису могле да приступе Савету Европе. Нешто другачији случај је био са Грчком, која је као земља чланица, због војног удара и под претњом искључења, сама иступила из те организације, да би се вратила тек по успостављању демократских институција у земљи. озбиљне критике и извесне санкције, како због војних удара, тако и због системског нефункционисања извесних државних органа, или непоштовања слободе говора, или других људских права, искусице су бројне државе чланице, попут Турске, Русије, Мађарске, Украјине, али и Велике Британије.³⁰⁾

Оно што је заједнички именитељ за све наведене чланице јесте да су у питању међународноправни субјекти, тј. признате државе. Иако смо навели да нећемо улазити у правну расправу о томе да ли је КиМ држава или није, сама чињеница да је 34 од 47 земаља чланица СЕ признало КиМ као државу, значи много, али и ништа. Према правилима СЕ за чланство је потребна двотрећинска већина у КМСЕ, а затим и иста таква већина у Парламентарној скупштини СЕ. Ако судимо на основу чињенице да је гласање на Комитету министара СЕ у прошлости често одступало од тога да ли је нека држава признала КиМ или не, као и да све досадашње резолуције и препоруке ПССЕ нису имале такву квалификовану подршку уколико се с тим није сагласила и делегација Народне скупштине Републике Србије, извесно је да би то хипотетичко питање свакако представљало извор озбиљне поделе унутар организације.

29) Видети детаљније у Р. Миликић, *Заборањена европска епизода: Југославија и Савет Европе 1949-1958*, Институт за савремену историју, Београд 2014.

30) Посебно имајући у виду неизвршење пресуде Европског суда за људска права, у случају Херст 2 против Велике Британије, где од 2004. године, Британија не жели да омогући затвореницима право гласа на изборима.

До сада није била пракса да се кандидати примају без начелног консензуса, како између влада чланица, тако и без већинске подршке у ПССЕ. Управо стога су многи процеси приступања толико и трајали, али се тиме чувала унутрашња кохерентност Савета Европе и истовремено су постизани виши стандарди у земљама кандидатима.

У тренутку када се Савет Европе суочава с великим изазовима због кризе у Украјини, санкција и неучествовања руске делегације у раду Парламентарне скупштине, избегличке кризе и дерогације поштовања људских права у Европи, као и финансијских и идеолошких размимоилажења у раду ове значајне паневропске организације, верујемо да је најмање потребно изазивање додатних оштрих подела приликом разматрања евентуалног захтева Приштине.

Неке земље кандидати су лакше и брже приступили Савету Европе, неким су преговори краће трајали, неким је било условно омогућено да приступе, али је око свих захтева био постигнут консензус. Савету Европе није потребна још једна тачка размимоилажења, посебно не она коју је тешко представити као исправну и у духу свега онога за шта се СЕ залаже. У свим актима које је СЕ усвојио о КиМ, поред констатованог напретка, увек се истичу озбиљни недостаци у поштовању свих начела и стандарда владавине права, демократије и људских права.

Пријем новог кандидата који не испуњава ни основне услове који су били прописани за земље осниваче 1949. године, кога не признају све земље као државу, а и на чије се званичнике, неке од њих, односе најстрашнији наводи о трговини људским органима садржани у јединственом извештају те исте организације (Мартијев извештај), представљало би негирање саме сврхе постојања једине паневропске организације која следи за храм владавине права.

Ово је пример где се мора принципијелно држати постављених стандарда, у циљу функционисања саме организације, а не поводити се дневнополитичким потребама појединих земаља највећих контрибутора буџету СЕ. Буду ли погажени ти стандарди, с разлогом ће се поставити питање даљег правца и домета деловања Савета Европе.

Парламентарна скупштина Савета Европе је увела посланике скупштине КиМ кроз једну форму ванинституционалног посматрачког статуса, који ће се у наредном периоду додатно усаглашавати. На тај начин, кроз проактивни приступ,

Парламентарна скупштина није изашла из оквира статусне неутралности, али је с друге стране омогућила континуирани дијалог, уз сагласност делегације Народне скупштине Републике Србије. Наставак делања у том правцу, чак и уз евентуалну институционализацију (статус специјалног госта у ПССЕ), омогућио би Савету Европе да остане форум за размену идеја и да подстиче примену и унапређење свих кључних стандарда на КиМ, без преке потребе да се уопште разматра евентуални захтев за чланство.

ЛИТЕРАТУРА

Берић, Владимир, *Чланство државе у Савету Европе*, Београдски центар за људска права, Београд, 2001. године.

Миликић, Ратомир, *Заборављена европска епизода: Југославија и Савет Европе 1949-1958*, Институт за савремену историју, Београд 2014.

Миликић, Ратомир, *Југославија и Савет Европе 1980-2003*, Службени гласник-Институт за савремену историју, Београд, 2012.

Др Миликић, Ратомир, мр Бурсаћ, Дејан „Парламентарна дипломатија у процесу европских интеграција Србије с посебним освртом на СЕ и ЕУ: изабрана искуства из праксе“, зборник радова са међународног научног скупа *Дипломатија и култура Србије: стање и перспективе*, ИМПШ, немачка фондација Ханс Зајдел, Београд, 29. јун 2015. године (зборник у штампи).

Архива Комитета министара СЕ.

Архива Парламентарне скупштине Савета Европе (већим делом доступна на и на интернет презентацији организације www.coe.int).

Правила и процедуре Генералне скупштине УН.

Ratomir Milikic

(NEGATIVE) EFFECTS OF KOSOVO AND METONIJA'S MEMBERSHIP OF THE COUNCIL OF EUROPE WITH REFERENCE TO SERBIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Resume

From a historical perspective the paper encapsulates the experience of Serbia (the Federal Republic of Yugoslavia, Serbia and Montenegro) in the process of accession to the Council of Europe (CoE), analyzing the qualifications required for membership of the pan-European organization. A comparative method has been used to

explore the experiences and requirements set for Serbia, providing an explanation as to why a possible move by Kosovo and Metohija to join the CoE would be unfeasible. Having listed the points of cooperation between Pristina and Strasbourg, the paper is also offering a breakdown of relevant views on Kosovo and Metohija by the organization. The number of CoE member states that haven't recognized the self-proclaimed independence of Kosovo and Metohija is not small, which only adds to the complexity of a request for membership, hardly in accord with the consensual decisions the CoE has reached thus far.

Key words: Council of Europe, Serbia, Kosovo and Metohija, Marty's report, democratic principles, international law

* Овај рад је примљен 17. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Vladislav B. Sotirović

*Mykolas Romeris University, Institute of Political Sciences, Vilnius,
Lithuania*

RUSSIA’S BALKAN POLITICS: FROM THE POLITICS OF PAN-SLAVIC RECIPROCITY OF THE TSARIST RUSSIA TO THE “REALPOLITIK” OF THE REPUBLIC OF GAZPROM RUSSIA

Summary

This article investigates the Russian foreign politics at the region of the Balkan Peninsula after the dissolution of the Soviet Union at the time of the North Atlantic Treaty Organization’s (NATO) World Order in relation to the Pan-Slavic ideals of intra-Slavic solidarity, reciprocity and brotherhood. The particular stresses are put on four main research topics: 1. The Pan-Slavism and Russia; 2. Relations between pro-Western and pro-Orthodox approaches of the Russian national interests on Russia’s domestic political scene; 3. Different attitudes towards the Balkans in Russia; and 4. Historical ties and future perspectives between Russia and the Serbs. A research methodology is based on investigation of the adequate historical sources and studying of the relevant scientific literature on the subject of our research. The main research results of the article show that: 1. Historically only (the tsarist) Russia was interested in protection of the Balkan Orthodox Slavs from any foreign power within the framework of the Pan-Slavic ideology of intra-Slavic reciprocity, solidarity and brotherhood; 2. The Balkan Orthodox nations have mostly to thank Russia for their state independence and preservation of national identities; 3. The post-Cold War Russia is only a taycoonized *Gazprom Republic* having no real intentions, at least until the 2014 Ukrainian crisis, to change the present day NATO’s World Order of *Pax Americana*; and 4. The Serbs and Serbia became the crucial victims of the post-Cold War

perfect partnership in international relations between the West and the Gazprom Republic of Russia.

Key words: NATO, World Order, Russia, Serbs, Serbia, foreign policy, Balkans, South-East Europe, South-East Slavs, Pan-Slavism, international relations, global politics, Pax Americana

1. THE PAN-SLAVISM AND RUSSIA

The Balkan Peninsula together with the region of the South-East Europe historically have been one of the most important focal points of the Russian foreign policy, cultural influences and attempts to spread ideology of the Orthodox solidarity and the Slavic reciprocity.¹⁾ These ideas are common to almost all trends of the Russian public life in the past and today.

After Russia lost the Great Crimean War of 1853–1856 she intensified its cultural influence in the region of the South-East Europe for the purposes of beating the Habsburg (the Roman-Catholic) rivalry and to spread an idea of the Pan-Slavism in this part of Europe.²⁾ However, the Great Crimean War was in essence the British war against Russia (Figes, 2010; Lambert, 2011; Small, 2014) in order to stop further Russian victories against the Ottoman Empire (Isaacs, 2001, 156; Anisimov, 298–299). After this war it became obvious for Russia that the West European great powers³⁾ are her enemies, especially the United Kingdom. It will take even 50 years for Russia to sign a military-political agreement with the United Kingdom (in 1907) only after a final sharing the spheres of influence in Persia (Hans-Erich, 1985, 134).⁴⁾

-
- 1) The Balkans is a peninsula in the South-East Europe that today includes Slovenia, Croatia, Bosnia-Herzegovina, Serbia, Montenegro, Greece, Albania, Macedonia (the FYROM), Bulgaria and the European portion of Turkey. The South-East Europe is enlarged Balkans with Romania and Moldova.
 - 2) The Balkans was all the time a peninsula of a clash of civilizations. According to Samuel P. Huntington, a civilization is a cultural entity and he identified eight such civilizations. One of them was the Slavic-Orthodox. Civilizations differ in terms of history, language, culture, tradition but above all religion. Huntington argued that every civilization had and has a protector core state as, for instance, Russia historically was and today is a protector of the Slavic-Orthodox civilization (Mansbach, Taylor, 2012, 447).
 - 3) Great power was originally in the 18th century the term for a European state which could not be conquered by any other state or even by several of them. After the WWII this term is applied to a country that is regarded as among the most powerful in the global system and global politics (Mansbach, Taylor, 2012, 578).
 - 4) The British-Russian convention over Persia in 1907 divided the country into a northern section under the Russian influence, a neutral part in the middle, and a southern zone under the UK's influence (Palmowski, 2004, 304).

The political and economic rivalry between Russia, on one hand, and the Habsburg Monarchy (Austria-Hungary from 1867) and the German Empire (from 1871), on other, over the dominance at the Balkans was strongly affected in Russia by the growth of the Pan-Slavic sentiment, based on the common Slavic origin, mutual Paleoslavonic language, and above all it was grounded on emotional sentiment to liberate those South Slavs who were under the Ottoman yoke (Jelavich, 1991).⁵⁾ Historically, Russia had three pivotal interests in both regions the Balkans and the South-East Europe: 1) strategic, 2) cultural, and 3) religious (Castellan, 1992). It is important to stress a fact that Russia, together with the West European states, participated in the process of modernization of the eastern Balkan nations and states (Black, 1974).⁶⁾

From a strategic point of view, the Russian diplomacy concerned the Balkans and the South-East Europe as essential for the Russian state security and above all for the stability of the Russian state frontiers.⁷⁾ The Russian intention was to obtain a favorable frontier in Bessarabia (today an independent Republic of Moldova) and to have control over the Bosphorus and the Dardanelles, which became very important to the Russian commercial and economic development and geopolitical projects; in particular for the shipment of surplus grain from today Ukraine or known also as a *Little Russia* (Прыжов, 1869; Соловьев, 1947)⁸⁾ to the world markets.

The Bosphorus and the Dardanelles became a part of Russia's "security zone" in both economic and political terms. The Russian main concern was to safeguard free passage through the Bosphorus Straits to the Mediterranean Sea (Jelavich, 1973). Simultaneously, Russia intended to block the expansion of the other European great powers, particularly of Austria-Hungary and Germany, into the region.⁹⁾

Taking religious and cultural aspects of the Russian interests in the Balkans and the South-East Europe, largely due to the Russian Pan-Slavic agitation, Russia succeeded to develop from 1870 a strong

5) About the Pan-Slavism, see in (Kohn, 1960).

6) About the Russian history, see in (Riasanovsky, 2006).

7) About Russia's foreign policy interests, see in (Tsygankov, 2013; Gvosdev, 2014).

8) About Ukraine-Russian identity relations, see in (Plokhly, 2008; Plokhly, 2010).

9) About the spiritual and geopolitical rivalry in the Balkans by the great European powers, see in (Поповић, 1940; Narochnitskaya, 1998). According to Lord Palmerston, the nations (states) have no permanent enemies and allies; they have only permanent interests (Cooper, Heine, Thakur, 2015, 72).

interest in the fate of the Balkan Slavs and the South-East European Orthodox Christians. The Pan-Slavism, based on the myth of the Slavic solidarity and primarily on the Orthodox Slavic reciprocity, which created strong ethnic, religious and cultural sentiments among the Slavic Orthodox population (but not among the Roman Catholic Slavs), became at the end of the 19th century one of the dominant driving forces behind the Russian policy in the Balkans and the South-East Europe. The myth of the Slavic solidarity and brotherhood exerted a considerable influence on many intellectuals and found support in official circles in Russia, Serbia, Montenegro and Bulgaria.¹⁰⁾

The Tsarist Russia was sincerely trying all the time to reconcile the Slavic nations in conflict, especially those of the Christian Orthodox faith for the sake of the Pan-Slavic ideals of intra-Slavic solidarity, reciprocity and brotherhood. Probably the case of the Serbian-Bulgarian conflict in 1912–1915 over the Macedonian Question is the best example of such Russian policy of Panslavism. In the other words, Russia became the creator of the 1912 Serbian–Bulgarian treaty and recognized arbiter in 1912–1913 diplomatic conflict between Serbia and Bulgaria over the destiny of Macedonia after the Balkan Wars (Ђоровић, 1990а, 20–24). The Russian Balkan policy in this case was a real Panslavonic one as St. Petersburg wanted to satisfy territorial claims by both sides by negotiations and diplomatic agreement between Sofia and Belgrade. When Austria-Hungary declared war to Serbia on July 23rd, 1914 all Entente member states, including and Russia, were making pressure on Serbia to give territorial compensation (the Vardar Macedonia) to Bulgaria for the Bulgarian participation in the war against the Central Powers. Serbia was promised, like in the secret 1915 London Treaty, territorial concessions in the Western Balkans populated by the ethnic Serbs living in the Dual Monarchy. For instance, a Russian Minister of Foreign Affairs, Sazonov, on August 5th, 1914 urged the Serbian Government to give to Bulgaria Macedonian territories up to the line Kriva Palanka–Ohrid with Struga for Bulgarian active participation in the war against Austria-Hungary and towns of Shtip, Radovishte and the lands up to Vardar river for Bulgarian “friendly neutrality”. For such Serbia’s sacrifice, Russia promised to Belgrade to support Serbia at the end of the war in realization of her “national ideals”. However, Sazonov was clear in this case that Serbia by giving such territorial sacrifice is going to very contribute to the Russian “life wish” to establish the Panslavonic

10) For instance, about Russia’s influence in Serbia from the end of the 18th century to the mid-19th century, see in (Понов, 1870).

fraternity and eternal friendship between the Serbs and Bulgarians (Радојевић, Димић, 2014, 138). The same territorial requirements to Serbia were vainly repeated once again by the Entente member states in 1915 before Bulgaria finally joined the war on the side of the Central Powers in October of the same year (Avramovski, 1985, 55–172; Трубецки, 1994, 21–158).

2. THE POST-COLD WAR RUSSIA BETWEEN THE “WESTERNIZERS” AND THE “PATRIOTS”

With the official end of the Cold War (1949–1989),¹¹⁾ the Balkans, especially the question of the destiny of the former Yugoslavia, reemerged as one of the major concerns in Russia.¹²⁾ However, in fact, for the NATO and its leader – the USA, the Cold War is still on agenda of the global arena as after 1991 the NATO's expansion and politics is directed primarily against Russia (Thompson, 1998) but China as well. Nevertheless, a fact that the NATO was not dissolved after the end of the Soviet Union (regardless on all official explanations why) is the crucial argument for our opinion that the Cold War is still reality in the world politics¹³⁾ and the international relations.

It has to be noticed that the USSR was simply dissolved by one man-decision – the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, Mikhail Gorbachev, who, concerning this matter, made a crucial deal in October 1986 with the US administration at two-days bilateral meeting with the US President Ronald Reagan in Reykjavik in Iceland (Wilson, 2014; Adelman, 2014). It is a matter of fact that the USSR was the only empire in the world history which became simply dissolved by its own government as the rest of the world empires were destroyed either from the outside after the lost wars or from the inside after the bloody civil wars or revolutions.¹⁴⁾

In our opinion, there were three main hypothetical reasons for Gorbachev's decision to simply dissolve the Soviet Union:

-
- 11) The Cold War was the struggle and conflict between the USA and its allies, including supporters of the capitalism, engaged in ideological and political warfare against the USSR and its allies, advocates of the communism, an alternative and incompatible, economic and political system (Mansbach, Taylor, 2012, 102).
 - 12) About history of the Cold War, see in (Lewis, 2005; Zubok, 2007).
 - 13) World or global politics is political interactions between and among sovereign (independent) states as well as nonstate actors (ex., the NGOs).
 - 14) About the end of the USSR, see in (Plokhly, 2014).

1. Personal bribing of Gorbachev by the western governments (the USA and the EC).
2. Gorbachev's wish, as the first and the only ethnic Russian ruler of the USSR to prevent a further economic exploitation of the Russian federal unit by the rest of the Soviet republics that was a common practice since the very beginning of the USSR after the Bolshevik (an anti-Russian) Revolution and the Civil War of 1917–1921.
3. Gorbachev's determination to transform Russian Federation, which will firstly get rid of the rest of the Soviet tapeworm republics, into economically prosperous and well-to-do country by selling its own Siberia's natural resources (gas and oil) to the West according to the global market prices.

In order not to spoil very good business relations with the West the Russian foreign policy during the last 23 years, up to the 2014 Ukrainian crisis, was totally soft and even subservient to the West to whose mercy Moscow left the rest of the world including and the ex-Soviet republics with at least 25 million of the ethnic Russian population outside the motherland. For the matter of comparison, Belgrade in 1991 also left all other Yugoslav republics to leave the federation free of charge, at least for the second Gorbachev's reason to dissolve the USSR, but with one crucial difference in comparison with the Russian case in the same year: the ethnic Serbs outside Serbia were not left at mercy, at least not as free of charge, to the governments of the newly (an anti-Serb) proclaimed independent states emerged on the wreck of (an anti-Serb and dominated by Croatia and Slovenia) ex-Yugoslavia.¹⁵⁾ That was the main sin by Serbia in the 1990s and for that reason she was and still is sternly fined by the West.¹⁶⁾

Russia's policy and attitude towards the South Slavs in the Balkans after the dissolution of the USSR is a part of a larger debate over Russia's "national interest" and even over the Russian new identity (Laruelle, 2012). Since 1991, when its independence was formalized and internationally recognized, Russia has been searching for both her national identity and foreign policy.

The intellectual circles in Russia have debated very much over the content of the Russian national self-identity for centuries. On the one hand, there were/are those who believe that the Russian culture

15) About different opinions on the nature of Yugoslavia, see in (Allcock, 2000; Sabrina, 2006).

16) About the wars of Yugoslavia's succession in the 1990s, see in (Trifunovska, 1994; Woodwards, 1995; Ullman, 1996; Oven, 1996; Marković, 1996; Guskova, 2003; Sotirović, 2013a).

is a part of the European culture and as such the Russian culture can accept some crucial (West) European values in its development, especially from the time of the emperor Peter the Great (1672–1725).¹⁷⁾ This group, we could call them as the “Westernizers”, have never negated the existence of Russia’s specific characteristics as an Eurasian country, but have always believed that staying within the framework of the “Russian spectrum” is equivalent to the national suicide (a “fear of isolation” effect). On the other hand, there are those who have tried to preserve all traditional Russian forms of living and organizing, including both political and cultural features of the Russian civilization, not denying at the same time that Russia is a European country too. This, we can name them as the “patriotic” group, or the “Patriots”, of the Slavic orientation, partly nationalistically oriented, have believed and still believe that the (West) European civilizational and cultural values can never be adjusted to the Russian national character and that it is not necessary at all for the Russian national interest (a “fear of self-destruction” effect).

A confrontation of these two groups characterizes both the Russian history and the present-day political and cultural development. Very similar situation is, for instance, in Serbia today as the society is sharply divided into the so-called “First” (“patriotic”) and the “Second” (“western”) Serbia supporters.

At the moment, the basic elements of the Russian national identity and state policy are:

1. The preservation of Russia’s territorial unity.
2. The protection of Russia’s interior integrity and its external (state) borders.
3. The strengthening of Russia’s statehood particularly against the post-Cold War NATO’s *Drang nach Osten* policy.

It means that the post-Soviet Russia (the *Gazprom Republic* of the “Power of Siberia”) rejected, at least for some time, the most significant element in her foreign policy that has historically been from the time of the emperor Ivan the Terrible (1530–1584) the (universal) imperial code – constant expansion of its territory or, at least, the position of a power that cannot be overlooked in the settlement of strategic global matters.¹⁸⁾ Therefore, after the Cold War Russia accepted the US’ global role of the new world Third Rome.¹⁹⁾ For the

17) About Peter the Great and his reforms in Russia, see in (Hughes, 2000; Cracraft, 2003).

18) About the idea of the Holy Russia as a Third Rome, see in (Johnson, 2004).

19) About the US’ post-Cold War imperialism and global hegemony, see in (Kiernan, 2005; Baron, 2014).

matter of illustration, the US had 900 military bases in 2014 in 153 countries around the world.

From historical point of view, it can be said that the US' imperialism started in 1812 when the US' administration proclaimed the war to Great Britain in order to annex the British colony of Canada (Parks, 1986, 182–202). However, the protagonists of a “Hegemonic stability theory” argue that “a dominant military and economic power is necessary to ensure the stability and prosperity in a liberal world economy. The two key examples of such liberal hegemonies are the UK during the late nineteenth and early twentieth centuries, and the USA since 1945” (Heywood, 2011, 229).

At the present stage of Russia's history, characterized by very harmonious (symphonic) economic and political relations with the West, at least up to the 2014 Ukrainian crisis, especially with Germany, Russia in fact became a political colony of the West which is seen in Moscow eyes only as a good source for making money. The results of such kind of Russia-West relations are Russian tourists all over the world, an impressive Russian state gold reserves (500 billion €), buying real estate properties all over the Mediterranean littoral by the Russians, huge Russian financial investments in Europe and finally, Russian authorization of the NATO's and the EU's aggressive foreign policy that is mostly visible exactly at the Balkans.

Russia's foreign policy is surely a part of her national and cultural identity as for any other state in history. From 1991 up to at least 2014, Moscow accepted the western academic and political propaganda as a sort of the “new facts” that:

1. Russia is reportedly no longer a global super or even military power, although its considerable military potential is undeniable and very visible.
2. Russia allegedly has no economic power, although it has by very fact an enormous economic potential.
3. Russia, as a consequence, cannot have any significant political influence which could affect the new international relations established after 1989/1991, i.e. the NWO (the NATO's World Order), or better to say – the *Pax Americana*.²⁰⁾

20) The *Pax Americana* is a key phenomenon of the post-Cold War era as an informal the US' empire whose tenets lie in the global capitalist trading system which reached across the globe. After 1991 the USA became a single state in the world with a global hegemonic ambitions and capacities, at least up to 2014. “The core feature of the *Pax Americana* is a multilateral system of global governance” (Atlagić, 2015, 32). About the *Pax Americana*, see in (Dorrien, 2004; Clarke, 2008; Parchami, 2009; Roncallo, 2014). On the remaking of the World Order,

It made Russia a western well paid client state as in essence no strategic questions can be solved without Russian permission, however for certain sum of money or other way of compensation. For instance, the Kosovo status was solved in 2008 between Russia and the NATO/EU on exactly this way as Russia *de facto* agreed to Kosovo self-proclaimed independence (as the US's client territory or colony) for in turn the western also *de facto* agreement to the South Ossetian and Abkhazian self-proclaimed independence as in fact the Russian client territories or colonies.²¹⁾

Russia as a country is unpredictable when it is isolated, and its unpredictability can be dangerous for the surrounding regions as well as for the global international relations. This thesis has had its confirmation in the events concerning the conflicts in both former Yugoslavias (the Socialist Federal Republic of Yugoslavia – the SFRY and the Federal Republic of Yugoslavia – the FR Yugoslavia), and the Former Yugoslav Republic of Macedonia (the FYROM). The cultural, religious and historic ties with the Orthodox Slavs who live in the Balkans (together with the western money) determine the Russian attitude and politics towards the political challenges in the South-East Europe during the last decades especially what concerns the Orthodox Slavs in Croatia, Bosnia-Herzegovina, Kosovo-Metohija and Macedonia (i.e., the Serbs, Montenegrins and Macedonians).²²⁾

In Russia emerged after Gorbachev's dissolution of the Soviet Union two ideological-political streams in the general debate in the Russian society about the national interest. The first emphasizes the importance of Russia's long-standing ethnic, cultural and religious ties with the Balkan peoples, especially with the Serbs, Montenegrins, Bulgarians and Macedonians.²³⁾ The second stresses the importance of the good ties with the West and integration of Russia into a broader Euro-Atlantic framework.

see (Huntington, 2002; Kissinger, 2014). On the post-Cold War US-Russia's relations up to the 2014 Ukrainian crisis, see in (Stent, 2014). In essence, the *Pax Americana* is nothing else then a synonym for a post-Cold War New World Order: "A term coined by George Bush Sr following the successful expulsion of Iraq from Kuwait in the first Gulf War... the idea that New World Order was short-hand for US policy preferences and further American imperialism" (Haynes, et al, 2013, 712).

- 21) About the "Kosovo precedent" and the ethnopolitical conflicts in the Caucasus, see in (Weller, 2009; Tsurtsumia, 2010; Hehir, 2010; Francis, 2011; Souleimanov, 2013; Sotirović, 2013b).
- 22) About Russia's foreign policy, see in (Donaldson, 2014). About Russia and her closest neighbours, see in (Szajkowski, 1994; Huntington, 2011, 151–155). About Russia and the Balkans after 1991, see in (Ekinci, 2013).
- 23) About the Montenegrin ethnic origin and identity, see in (Glomazić, 1988; Lazarević, 2014). On the problem who are the Macedonians and the "Macedonian Question", see in (Martis, 1984; Poulton, 2000; Pettifer, 2001; Damianopoulos, 2012).

Since Russia formally has lost all the attributes of a super power after the dissolution of the Soviet Union (up to 2014), her political elite has in the early 1990s become oriented towards closer association with the institutional structures of the West – in accordance with her officially general drift towards liberal-democratic reform (in fact towards the tycoonization of the whole society and politics, like in all East European transitional countries). Till 1995 Russia had become a member of almost all structures of the NATO, even of the “Partnership for Peace Programme” what is telling the best about the real aims of the Gazprom Russia’s foreign policy up to 2014 when Russia finally decided to defend her own national interest, at least at the doorstep (i.e., in the East Ukraine) of her own home. In May 1997 Russia signed the “NATO’s–Russia Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security”, what meant de facto that she accepted the NATO as the core of the Euro-Atlantic system of security.

For the matter of comparison with the USA, in October 1962, at the height of the Cold War, the United States and the Soviet Union came to the brink of a real nuclear war over the placement of the USSR’s missiles in the island of Cuba – a courtyard (not even a doorstep) of the USA. It was the closest moment the World ever came to unleashing the WWII (Kennedy, 1999; Munton, 2006; Dobbs, 2008; Pardoe, 2013). In the other words, during the Cuban missile crisis of 1962 Kennedy’s administration was ready to invade the independent state of Cuba (with already the US’ military base on the island) and even to go to the WWII against the USSR if necessary as Washington understood Cuba as a courtyard of the USA.

Whether or not the ruling structures in Russia had expected a more important role for their country in its relations with the new partners, since 1995 there has been certain stagnation in the relations with the West, accompanied by the insistence on the national interests of Russia. In practice, this was manifested in the attempts to strengthen the connections with the Commonwealth of the Independent States (the CIS) with which Russia had more stable and secure relations. However, the state of relations within the CIS, accompanied with a very difficult economic and politically unstable situation in some of the countries in the region, prevented any organizational or other progress in this direction. Still, the CIS has remained the primary strategic focus for Russia, especially when it comes to the insolent expansion of the NATO towards these countries (the NATO’s *Drang nach Osten*).

3. RUSSIA, THE WEST AND EX-YUGOSLAVIA

An economic and political situation in Russia, the changes, the rate and the content of her fitting into the existing international relations influenced Russia's attitude towards the wars on the territories of the former SFRY. Since the beginning of the disintegration of the SFRY, Russia has taken very diplomatic position that these conflicts are the Yugoslav domestic (inner) affairs and consequently should be settled peacefully, without the use of force, with the United Nations (the UN) or the Organization for Security and Cooperation in Europe (the OSCE) as the mediator organizations.²⁴⁾ Russia kept this official position throughout all wars in Yugoslavia, till the end of the military conflict in Kosovo-Metohija in June 1999, but even and during the NATO's military occupation of Kosovo-Metohija followed by the expulsion of majority of the ethnic Serbs and all other non-Albanian ethnicities by the Albanians from the region from 1999 up today (*March Pogrom...*, 2004; Чупић, 2006).²⁵⁾

In a view of Russia's position in Europe and the world (especially in relation to the USA), characterized by her need and wish to become at least a respectable partner to the most developed countries, Russia was until 2014 blindly following the decisions of her "partners" from the West, especially at the time of the "western clown of Boris Yeltsin"²⁶⁾ in the global politics. For instance, Russia recognized Croatia and Slovenia in February 1992 as independent states; in May 1992 she did the same with the FYROM and in August of the same year with Bosnia-Herzegovina. Although Russia was formally on the side of Serbia and the Serbs during the time of the dissolution (destruction) of ex-Yugoslavia in the 1990s, mainly because of deep historic, cultural and political linkages with the Serbs, Moscow actually accepted the decisions of its western partners and followed their obviously anti-Serb Balkan policy (Guskova, 1996). Such attitude was the result of her orientation towards the policy of getting closer to the European economic, political and security institutions, but above all to the European market. For Russia, the Balkans is still just a part of her European (economic) strategy, but not the main task of her European (political) policy.

24) Russia strongly opposed an official western stereotyped standpoint on the fundamental causes of the destruction of ex-Yugoslavia. According to this view, a personality of Serbia's President Slobodan Milošević and his political idea to create a Greater Serbia was the main cause of the destruction of the country followed by the bloody war (Mansbach, Taylor, 2012, 442).

25) About the "Kosovo Question", see in (Grujić, 2014).

26) About Boris Yeltsin and Russia in his time, see in (Colton, 2008; Curtis, 2014).

This is quite similar with the case of the NATO's military aggression on the FRY in 1999 for the real reason to occupy and separate Kosovo-Metohija from Serbia for the final sake of creation of a Greater Albania (Hadjimichalis, 2000).²⁷⁾ Formally, Russia remained resolute in her demand that the conflict in Kosovo-Metohija had to be resolved in the Security Council of the UN or in the OSCE, but in fact nothing did to really help the Serbs in their legitimate struggle against the Albanian secessionist nationalism and the US' imperialism – exactly what Washington and Brussels wanted and needed from Moscow at that time. From the very fact, when several western countries decided to intervene against the FRY in March 1999, Russia did nothing concrete to change that decision, although Moscow nominally disagreed because there was no formal decision in the Security Council of the UN and she was against the use of force in regional ethno-political conflicts in general. In fact, the Russian pro-western tycoon authorities did not wish to get directly involved in the conflict in Kosovo-Metohija in order to keep very prosperous economic relations with the West. Formally, during the NATO's military aggression on the FRY (much more on Serbia than on Montenegro) Russia tried to sustain contacts with Serbia. These attempts met with the approval of a part of the public, which, along with the nationally oriented intellectual and political elite, was pushing Russia into a conflict with the West, with the USA in particular, for the matter to defend the Orthodox Slavs in the Balkans as historically Russia was a natural, and even recognized, protector of them during the time of the existence of the Ottoman Empire.

For the matter of fact, the Russian protection of the Balkan and the South-East European Orthodox population started with the Treaty of Küçük Kajnarca of July 21st, 1774 with the Ottoman Empire when Russia got the right to establish within the Ottoman Empire her own diplomatic consulates in Iași and Bucharest, and to make representations on behalf of the Orthodox Moldavia and Walachia (today parts of Romania) in Istanbul (Magocsi, 2002, 72). The Russian Empire by this treaty even became a protector of all Balkan Christian nations especially the Orthodox (Поповић, 1940; Радојевић, 2014, 114).

During the Kosovo Crisis and War of 1998–1999 the relations between Russia and the USA became the worst since the end of the

27) About the NATO's military intervention in 1999 against Serbia and Montenegro, see in (Gibbs, 2009; Phillips, 2012).

Cold War period, but in essence nothing was changed after the war in relations between Russia and the West.²⁸⁾

Nevertheless, the Russian participation with the NATO in international contingent of the “peace-keeping” forces in Bosnia-Herzegovina (the IFORS/SFOR) and Kosovo-Metohija (the KFOR) shows that (Gazprom) Russia became highly opportunistic and even smarmy to the West as she consciously accepted to participate in these NATO's military missions only for the reason to internationally legalize the new NATO's World Order (*Pax Americana*) that is obviously on the first place *de facto* anti-Russian.²⁹⁾ It is very unconvincing explanation by the Russian “Westernizers” that this decision to participate in the NATO's “peace-keeping missions” in the Balkans in the 1990s was for Moscow only possibility to “prove” that Russia is still not out from the arena of international politics of the great (western) powers and to have some influence in the region. However, it is known that this participation (till 2003) was under the full-scale dictate of the NATO what is clearly visible from at least three facts:

1. Russia did not get its own sectors of protection and command either in Bosnia-Herzegovina or Kosovo-Metohija nevertheless Russia required them. The territory of Bosnia-Herzegovina was divided into three sectors of protection: the Canadian, the US, and the French, while Kosovo-Metohija into five: the British, the Italian, the French, the German and the US. However, it was no single Russian one.
2. A brigade of the Russian peace-keepers has been based in Bosnia-Herzegovina in the US' sector, the Multinational Division North, since January 1996, numbering only some 1,200 airborne troops. The Russian zone of responsibility was running between the predominantly “Croat and Muslim Federation” of Bosnia-Herzegovina and the predominantly “Serb Republic”. However, about 30 US' soldiers were permanently stationed at the Russian brigade's headquarters in Ugljevik (the North-Eastern Bosnia-Herzegovina) while the Russian peace-keeping troops were in fact under the US's supervision and command. In this respect, can you imagine the US' military brigade under the Russian supervision and command in Afghanistan or Iraq? We have also to notice that in 1877 Russia entered the war against

28) About this issue, see more in (Headley, 2008).

29) About the globalization of the NATO pact, see in (Kitchen, 2010; Nazemroaya, 2012).

the Ottoman Empire because of Bosnia-Herzegovina (the so-called “Great Eastern Crisis”) and even the First World War in 1914 after the “Sarajevo Assassination” and Austria-Hungary’s ultimatum to the Kingdom of Serbia (Радојевић, Димић, 2014, 113–114).³⁰⁾ However, it was an imperial Romanovs’ Russia (not at all in much better position to the western great powers as today Russia is), but not the Gazprom one. In July–August 1914 Serbia could see and feel who was her a real and only friend (even the “mother”) in Europe what was very proved in the Great War until the very end of the Romanov’s Imperial Russia (i.e., until the 1917 March Revolution). In the other words, Russia risked everything, even not properly prepared for the war at all, in order to give a crucial help to unprotected Serbia – a country facing at that time a real possibility to disappear from the map of Europe as a state and political reality.³¹⁾ We have to

30) About discussion on the origins of the WWI, see in (Бјелајац, 2014). It has to be noticed on this place that the assassination of Austro-Hungarian Archduke Franz Ferdinand and his wife Sophia in Sarajevo on June 28th, 1914 that triggered the Great War as an excuse for the Dual Monarchy to formally declare war to Serbia (Ђоровић, 1990b, 79) was organized and committed by the conspiratorial revolutionary underground organization from Bosnia-Herzegovina – the *Young Bosnia* (like *Jung Deutschland Bund*) with a great help of Serbia’s military officer Dragutin Dimitrijević Apis (later Colonel) who was a leader of another conspiratorial underground revolutionary organization from Serbia – the *Black Hand* (Казимировић, 2013). Serbia’s Government did everything to prevent the assassination but it in vain. However, the Austro-Hungarian state intelligence service knew very well about the preparation of the assassination but purposely did nothing to prevent it. An essence of the issue was that the members of the Young Bosnia have been not from Serbia but from Austria-Hungary, fighting for a pan-Serbian political unification in a form of a united or Greater Serbia (Dieterich, 1925, 226) likewise Apis too who was originally an ethnic Vlach (not a Serb) from the Eastern Serbia. Both organizations knew well that a price for the unification was a war against the Dual Monarchy in which Serbia had to pay a terrible price. Unfortunately, after the Great War Serbia was out of 25% of her pre-war population and 50% of the pre-war industrial infrastructure. Nevertheless, at the end of the war it was not created a Greater Serbia but rather a common state with the Roman Catholic Slovenes and Croats and Muslim Bosniaks who became at such a way abolished for their terrible war crime atrocities in the uniforms of the Dual Monarchy against Serbia’s civilians during the Great War and occupation of Serbia. Josip Broz Tito (1892–1980) was also one of those South Slavs fighting in the Western Serbia in 1914–1915 as a soldier of infamous the *42nd Devil Division* which committed recorded war crimes against the Serbian civilians (for instance, recorded by a Swiss German Archibald Rudolf Reiss, 1875–1929). Similar war crimes and torture against the Orthodox Serb civilians were done in Bosnia-Herzegovina during the war by the Austro-Hungarian authorities (Ђоровић, 1920). It is interesting that according to the American historian MacMillan, the Young Bosnia’s ideals were of the Pan-Slavonic nature. However, she equated the Young Bosnia with Al-Qaeda and Iran (MacMillan, 2006).

31) The Russian Emperor Nicolas II expressed to Serbia’s Prime Minister Nikola Pašić a final support to Serbia’s independence and real military-political protection in the case of Austro-Hungarian proclamation of the war to Serbia in the spring of 1914 (Драгнић, 1994, 118).

notice on this place a very fact that when Serbia received a war proclamation by the Dual Monarchy on July 23rd, 1914 she had only two formal (by treaty) allies: Montenegro and Greece from 1912. However, only Montenegro put into effect its treaty obligations, while Greece interpreted the 1913 Military Convention with Serbia on the way that Greece was obliged to give a military assistance to Serbia only in the case of a war proclamation by Bulgaria to Serbia but not and by Austria-Hungary (Радојевић, Димић, 2014, 136).³²⁾ However, at the time of the Austro-Hungarian war declaration to Serbia, Russia did not have any formal (treaty) obligations to Serbia to help her but regardless to this fact Russia proclaimed a military mobilization in order to protect Serbia from the aggressive Germanic *Drang nach Osten* policy at the Balkans. The Russian military mobilization became just a pretext to Germany to declare the (Great) war against Russia (on August 1st, 1914) and against France (on August 3rd, 1914) (Palmowski, 2004, 693).

3. The Russian peace-keeping contingent in Kosovo-Metohija of some 3,150 soldiers (out from total 45,000 international NATO's troops in Kosovo-Metohija) was deployed in three sectors: in the US-led Multinational Brigade East, in the French-led Multinational Brigade North, and in the German-led Multinational Brigade South. In June 1999, when the NATO's troops occupied Kosovo-Metohija, the NATO's headquarters in Brussels decisively rejected the Russian demand that Russia should have her own sector of protection in Kosovo-Metohija. We also have not to forget that the Russian troops (came from Bosnia-Herzegovina) occupied the Prishtina airport in June 1999 before the NATO's troops from the south reached the administrative centre of Kosovo-Metohija. That was at the moment a greatest victory of Russia over the West from the time of dissolution of the Soviet Union. However, very soon the same Russian troops left the Prishtina airport under the

An ultimate support to Serbia Russia expressed on July 24th, 1914 (a day after the Austro-Hungarian ultimatum to Serbia) during the meeting between Sazonov and Spalajković in St. Petersburg (Поповић, 2007, 86–87).

32) Nevertheless, Greece did not proclaim war to Bulgaria in 1915 when Bulgaria did it to Serbia due to the pro-German policy of the King Constantine I who was the brother-in-law of Germany's Kaiser Wilhelm II.

western pressure what shows at the best a real self-wanted position of (Gazprom) Russia in the NATO's World Order after the end of the Cold War (1949–1989). Consequently, Moscow in 2001 left Afghanistan in full mercy of the US' occupation – the land which was only three decades ago (in 1979) understood by Kremlin as exclusively its own sphere of dominance without any western interference.³³⁾

Obviously, only limited and formal Russian participation in the so-called “peace-keeping forces” in Bosnia-Herzegovina and Kosovo-Metohija, that is in fact just international legalization of the NATO's occupation of these lands, is accepted by the NATO's headquarters as it gives the NATO a legitimacy of “human rights protection” in the Balkans. Following its orientation towards the “well-to-do Russian home”, combined with her new national security concept of protecting Russia's state borders, but without crossing them in international relations (up to 2008 informal war with Georgia and especially the Russian direct military involvement in Syrian conflict in 2015), Russia was trying to achieve the optimum of such kind of politics – to play a role of a formally respectable power on the international scene which will take its part in the most significant strategic changes in the world done by the NATO's and the US' administrations followed by their crucial European client – the European Union (the EU) for the sake of keeping perfect economic relations with the West. However, the 2014 Ukrainian crisis clearly shows that for the West any kind of Russia's defense of her own national interest around the globe, including and on the doorstep of her own home, is simply seen as a form of a new Russian imperialism (Mankoff, 2011; Herpen, 2014; Lucas, 2014).

Russia's attitude towards the “Serb Republic” in Bosnia-Herzegovina, Serbia, Montenegro and the FYROM was up to 2014 regarded in the contexts of her attempts to put into practice her common westernization policy with the ultimate goal to integrate Russia into the western political scope and system.³⁴⁾ Having in mind this, it was quite predictable before the 2014 Ukrainian crisis that the Russian military forces could participate in the future in the NATO-led international peace keeping forces in the FYROM (MACFOR), Vojvodina (VOJDFOR) or Sanjak (SANDFOR) under the same conditions as it was in Bosnia-Herzegovina and Kosovo-Metohija.

33) About the Soviet military intervention in Afghanistan, 1979–1989, see in (Grau, 2002; Fremont-Barnes, 2012; Riedel, 2014). On the US' military involvement in Afghanistan from 2001 onwards, see in (Gall, 2014).

34) About this issue, see more in (Mendeloff, 2008; Kanet, 2010; Leichtova, 2014).

For the matter of better clarification, Serbia's northern region of Vojvodina, populated by the Serb majority and non-Serb minority (predominantly the Hungarian one) and her south-west region of Sanjak (in Serbian language Raška), populated by mixed Orthodox Serbian and Muslim Bosniak population (ethno-linguistic Serbs of Shtokavian language who became voluntary converted into Islam during the Ottoman rule) (Вуковић, 1911; Костић, 1955),³⁵⁾ are scheduled by the West (the USA, the NATO, the EU) as the next regions of separation at the Balkans where the western peace-keeping troops are going to be located if Russia would surrender to the West in the case of Ukraine. Thus, such Russian role in the Balkan affairs fits to the ideas of the main Russian proponents of the so-called "Atlantic's School" (for instance, a former Russia's Minister of Foreign Affairs, Andrey Kozyrev), which tends to play down the idea of Russia as the protector of the (Orthodox) Slavs in the South-East Europe.

However, on the other hand, the Russian "Westernizers" emphasize the crucial importance of co-operating with the West for the Russian economic and cultural development in the future. Subsequently, they explicitly reject a policy based on the ethnic, religious and cultural ties with the Balkan Orthodox Slavs, particularly with the Serbs. Absolutely the same situation is and with the Serbian "Westernizers" (the "Second Serbia") who are rejecting any ties with Kosovo-Metohija for the sake of Serbia's (i.e., remains of Serbia) "prosperity" in the (western) future. It was quite visible either during the process of dissolution (or better to say – destruction) of the former Yugoslavia in the 1990s or after that up today.³⁶⁾

The myths of a fundamental Slavic brotherhood and the pan-Slavic solidarity, based on common Slavic origin and language, and especially with the Orthodox South Slavs, based on shared culture and the same religion is by now put aside as an ancient history by Moscow. It was visible, at least, twice in relations to the Serbs: 1) when the Parliament of the Federal Republic of Yugoslavia proclaimed a state unity with Russia in 1999 during the NATO's aggression, and 2) when Kosovo-Metohija's Serbs (around 90,000) required Russia's citizenship in 2011. However, Moscow in both cases simply was deaf, regardless on the fact that it would be a perfect opportunity and formal excuse for Russia to do really something for the Serbs and to stop a NATO's military machinery at the Balkans.

35) About the Bosniaks, as a matter of comparison, see in (Donia & Fine, 1994; Pinson, 1996).

36) About the problems and challenges of the Balkan security and Russia in the 1990s, see in (Shoup, 1990; Гуськова, 1992–1993; Larrabee, 1994; Бодсон, 1996; Gow, 1997).

Nevertheless, some of influential Russia's political leaders and representatives are still ardent to the ideology of the Pan-Slavic common ethno-linguistic origin, cultural reciprocity, solidarity and brotherhood – at least formally. For instance, during a visit to Serbia in January 1994 Vladimir Zhirinovskiy warned the West that any attack on Serbia or Bosnian-Herzegovinian Serbs would be considered by the Russians as an attack on Russia herself.³⁷⁾ However, when it happened in reality in 1995 and 1999 Russia did simply nothing to protect Krayina's and Bosnian-Herzegovinian Serbs (in 1995) and Serbia (in 1999). It is interesting that on the same occasion he called for a union of all Slavic nations from “Knin to Vladivostok”. Zhirinovskiy was at that time also the main advocator of a radical revision of the political map of Europe, especially in the South-East Europe. In the other words, in his conception of reshaping the political map of Europe, the new (Russian) order in the South-East Europe has to be based on the (by now utopian) “Slavic pyramid” as:

1. Bosnia-Herzegovina would be divided between a Greater Serbia and a Greater Croatia.
2. A Greater Bulgaria would be created with its capital in Sofia.
3. Greece would be given parts of European Turkey.
4. Hungary would get back Transylvania from Romania.

It is quite predictable that the idea of the Pan-Slavic solidarity, reciprocity and brotherhood will be put on agenda of the Russian national interest if the Russian “Patriots” and the “Pan-Slavic nationalists” gained political power in Russia (we do not consider Putin's regime as a real patriotic one). In this case, the concept of reshaping the South-East Europe on the model of some kind of the “Slavic pyramid” will surely play a significant role in the Russian foreign policy.

Nevertheless, there would be a very little chance for the Roman Catholic Slavs to accept such political program as they are firstly the Roman Catholics and only than the Slavs as the Yugoslav experience shows. In the other words, Vatican will never agree that the Roman Catholics are going to be governed by the Orthodox Christians (Екме-чић, 2010, 516). On the other hand, during the Great War of 1914–1918 a Russian Minister of Foreign Affairs Sergei Dmitrievich Sazonov (1910–1916) was explicitly advising Serbia's ambassador to Russia,

37) A same kind of just declarative support to Serbia was expressed by a President of the *Gazprom* Republic of Russia – Vladimir Putin in Belgrade on October 14th, 2014.

dr. Miroslav Spalajković (1913–1919) that any state combination with the Roman Catholic Slovenes and Croats would be political disaster for Serbia as Slovenes and Croats will be all the time just Vatican's separatist fifth column and trouble makers in any kind of Yugoslavia.³⁸⁾ In reality, as a matter of historical fact, both the Kingdom of Yugoslavia and Josip Broz's Titoslavia were destroyed with a great help of Vatican exactly by the Roman Catholic Croats (who were strongly supported by the Roman Catholic Slovenes in the case of destruction of Titoslavia in 1989–1991).³⁹⁾

4. CONCLUSIONS

At the end we will express several basic conclusions in relations to the topic of contemporary Russian relations with the Balkans, or better to say, to the debate of the main issue of the present-day Russian foreign policy – between the West and herself:

- 1) The post-Soviet Russia was at least until 2014 Ukrainian crisis politically very deeply involved in the western system of international relations and cultural values that was basically giving to Moscow a status of the western client partner on the international scene of the NATO's World Order.
- 2) A full victory of the Russian "Westernizers" up to 2014 allow them to further westernize Russia according to the pattern of the Emperor Peter the Great with the price of Russia's inferiority and even servility in the international relations. For that reason, the West already succeeded (at least up to 2014) to encircle Russia with three rings of Russia's enemies: the NATO at the West, the Muslim Central Asian states at the South and China at the South-East.
- 3) The West was buying Russia's inferiority at the international scene by keeping perfect economic relations with Moscow that was allowing Russia, especially Russia's tycoons, to become enormously reach. These harmonious West-Russia political-economic relations are going to be broken in the

38) About the process of creation of the first Yugoslavia (the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes) during the Great War, see in (Sotirović, 2012).

39) About debates on the reasons for the dissolution of the Yugoslav federation in the 1990s, see in (Guskova, 2003, I, 51–59).

future only under two circumstances: I. If the Russian “Patriots” will take political power in Kremlin (after the military putsch or new revolution?), or II. If the West will introduce any kind of serious economic sanctions against Russia (i.e. to restrict importing Russian gas and oil or to limit business operations of the Russian oil and gas companies outside Russia).

- 4) Up to now, the South-East Europe is left to the western hands by Moscow and the region is already incorporated into the NATO’s World Order as a part of the western (the NATO & the EU) post-Cold War concept of the Central and East Europe as a buffer zone against Russia.⁴⁰⁾
- 5) Russia in this region has only and exclusively economic-financial interest (the “Southern Stream”, investments, buying the real estate properties, selling her own products, etc.). The region was becoming more and more under the Russian direct financial control. As one of the best examples is Montenegro with 40% of the Russian investment out of total foreign one.
- 6) The only political and national losers at the Balkans, as the outcome of such West-Russia post-Soviet relations, are the Serbs who as a nation have been expelled from Croatia and lost their Republic of Serbian Krayina, lost 20% of their ethno-historical land in Bosnia-Herzegovina, lost Kosovo-Metohija and will lose Vojvodina and Sanjak in the near future if Russia will lose a current battle for Ukraine (or the *Little Russia*). In this case, the state territory of Serbia, according to the western designers from the very end of the Cold War era, would be reduced to the borders of the so-called *Bismarck’s Serbia* (or *Bismarck’s pašalik*) after the Congress of Berlin in 1878 up to the Balkan Wars of 1912–1913.⁴¹⁾

40) About the post-Cold War western supremacy in the global politics and international relations, see in (Mayer, 2014; Pijl, 2014). About a typical example of the western (the US’) colony in the region, Kosovo-Metohija as a part of the *Pax Americana*, see in (Hofbauer, 2009). On the relations between the NATO and the European Union, see in (Simon, 2013). About the history of a greater concept of the East Europe between the Germans and the Russians, see in (Bidleux & Jeffries, 1999; Janos, 2000). It is realistically expected that Montenegro will become a full Member State of the NATO in 2016 or at least in 2017.

41) At the Congress of Berlin (from June 13th to July 13th, 1878), Bismarck’s main political goal was to maintain a balance of power in Europe which would block creation of any anti-German bloc. His assessment was based on the *realpolitik* politics of hard practical interests. Serbia’s official representative to the Congress, Jovan Ristić, became “brought down to earth during the second week of the Congress” (Misha, 1999, 149).

- 7) The essential historical disadvantage of Serbia and the Serbs as a nation was and still is that they did not have and do not have a common state borders with (the tsarist) Russia and Russians – the only European great power nation and state who never humiliated Serbia and the Serbs and the only nation and state in the world to whom the Serbs have to really thank for the preservation of their national identity and state independence.

LITERATURE

- Adelman, K. (2014). *Reagan at Reykjavik: Forty-Eight Hours That Ended The Cold War*. New York: HarperCollins Publishers.
- Allcock, B. J. (2000). *Explaining Yugoslavia*. New York: Columbia University Press.
- Anisimov, J. (2014). *Rusijos istorija nuo Riuriko iki Putino: Žmonės. Įvykiai. Datos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Avramovski, Ž. (1985). *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914–1918*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Atlagić, S. (2015). “International Positioning of Serbia in the Era of Pax Americana”. *Serbian Political Thought*. 11 (1), 27–37.
- Baron, J. (2014). *Great Power Peace and American Primacy: The Origins and Future of a New International Order*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Bideleux, R., & Jeffries, I. (1999). *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*, London–New York: Routledge.
- Black, E. C. (1974). “Russia and the Modernization of the Balkans”. Jelavich, Ch. & Jelavich, B. (eds.). *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth century*, Archon Books.
- Castellan, G. (1992). *History of the Balkans: From Mohammed the Conqueror to Stalin*. New York: Columbia University Press, East European Monographs, Boulder.
- Clarke, P. (2008). *The Last Thousand Days of The British Empire: Churchill, Roosevelt, and The Birth of The Pax Americana*. New York: Blooms Burly Press.
- Colton, J. T. (2008) *Yeltsin: A Life*. Basic Books.
- Cooper, F. A., Heine, J., Thakur, R. (eds.) (2015). *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Cracraft, J. (2003). *The Revolution of Peter the Great*. Cambridge, Mass.–London, England: Harvard University Press.
- Curtis, K. (2014). *Boris Yeltsin: 159 Success Facts. Everything You Need To Know About Boris Yeltsin*. Emereo Publishing.
- Damianopoulos, N. E. (2012). *The Macedonians: Their Past and Present*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Dieterich, A. (1925). *Weltkriegsende an der mazedonischen Front*. Berlin.
- Dobbs, M. (2008). *One Minute to Midnight: Kennedy, Khrushchev, and Castro on The Brink of Nuclear War*. Borzoi Book.

- Donaldson, H. R., Noguee, L. J., & Nadkarni, V. (2014). *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests*. M. E. Sharpe.
- Donia, J. R. & Fine, V. A. J. (1994). *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed*. New York: Columbia University Press.
- Dorrien, G. (2004). *Imperial Designs: Neo Conservatism and The New Pax Americana*. London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Ekinci, D. (2013). *Russia and the Balkans After the Cold War*. Rangendingen: LIBERTAS-Europäisches Institute GmbH.
- Figes, O. (2010). *The Crimean War: A History*. New York: Metropolitan Books.
- Fremont-Barnes, G. (2012). *The Soviet–Afghan War 1979–89*. Osprey Publishing, 2012.
- Gall, C. (2014). *Wrong Enemy: America in Afghanistan, 2001–2014*. New York: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.
- Gibbs, N. D. (2009). *First Do No Harm: Humanitarian Intervention and the Destruction of Yugoslavia*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Glomazić, M. (1988). *Etničko i nacionalno biće Crnogoraca*. Beograd: TRZ “Panpublik”.
- Gow, J. (1997). *Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War*. London: Hurst & Company.
- Grau, W. L., & Gress, A. M. (transl. and eds.) (2002). *The Soviet–Afghan War: How A Superpower Fought and Lost*. The Russian General Staff: The University Press of Kansas.
- Grujić, V. P. (2014). *Kosovo Knot*. Pittsburgh, PA: RoseDog Books.
- Guskova, J. (2003). *Istorija jugoslovenske krize, I–II*. Beograd: Izdavački grafički atelje „M“.
- Guskova, J. (1996). *Jugoslovenska kriza i Rusija*. Beograd.
- Gvosdev, K. N., & Marsh, Ch. (2014). *Russian Foreign Policy: Interests, Vectors, and Sectors*. Thousand Oaks: CoPress.
- Hadjimichalis, C. (2000). „Kosovo, 82 Days of an Undeclared and Unjust War: A Geopolitical Comment“. *European Urban and Regional Studies*. 7 (2). 175–180.
- Hans-Erich, S., & et al (eds.) (1985). *Westerman Großer Atlas zur Weltgeschichte*. Braunschweig: C. A. Koch’s Verlag Nachf.
- Haynes, J., Hough, P., Malik, Sh., Pettiford, L. (2013). *World Politics*. New York: Routledge.
- Headley, J. (2008). *Russia and the Balkans: Foreign Policy from Yeltsin to Putin*. London: Hurst Publishers Ltd.
- Hehir, A. (ed.) (2010). *Kosovo, Intervention and Statebuilding: The International Community and the Transition to Independence*. LondonNew York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Herpen, H. V. M. (2014). *Putin’s Wars: The Rise of Russia’s New Imperialism*. Lanham, Mar.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Heywood, A. (2011). *Global Politics*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Hofbauer, H. (2009). *Eksperiment Kosovo: Povratak kolonijalizma*. Beograd: Albatros Plus.
- Hughes, L. (2000). *Russia in the Age of Peter the Great*. New Haven–London: Yale University Press.

- Hungtington, P. S. (2011). *Civilizacijų susidūrimas ir pasaulio pertvarka*. Vilnius: Metodika.
- Huntington, P. S. (2002). *The Clash of Civilization and The Remaking of World Order*. London: The Free Press.
- Isaacs, A., Alexander, F., Law, J., Martin, E. (eds.) (2001). *Oxford Dictionary of World History*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Janos, C. A. (2000). *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to PostCommunism*. Stanford: Stanford University Press.
- Jelavich, B. (1973). *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870–1887*, Indiana University Press.
- Jelavich, B. (1991). *Russia's Balkan Entanglements, 1806–1914*. Bloomington.
- Johnson, R. M. (2004). *The Third Rome: Holy Russia, Tsarism and Orthodoxy*. The Foundation for Economic Liberty, Inc.
- Kanet, E. R. (ed.) (2010). *Russian Foreign Policy in the 21st Century*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, F. R. (1999). *Thirteen Days: A Memoir of The Cuban Missile Crisis*. W. W. Norton & Company.
- Kiernan, V. G. (2005). *America, The New Imperialism: From White Settlement to World Hegemony*. London: Verso.
- Kissinger, H. (2014). *World Order*. Penguin Press HC.
- Kitchen, M. V. (2010). *The Globalization of NATO: Intervention, Security and Identity*. London–New York: Routledge Global Security Studies.
- Kohn, H. (1960). *Pan-Slavism: Its History and Ideology*. Vintage.
- Lambert, A. (2011). *The Crimean War: British Grand Strategy Against Russia, 1853–56*. Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Larrabee, F. S. (ed.) (1994). *The Volatile Powder Keg: Balkan Security after the Cold War*. Washington, DC: The American University Press.
- Laruelle, M. (ed.) (2012). *Russian Nationalism, Foreign Policy, and Identity Debates in Putin's Russia: New Ideological Patterns After the Orange Revolution*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Lazarević, D. (2014). “Inventing Balkan Identities: Finding the Founding Fathers and Myths of Origin – The Montenegrin Case”. *Serbian Studies. Journal of The North American Society For Serbian Studies*. 25 (2). 171–197.
- Leichtova, M. (2014). *Misunderstanding Russia: Russian Foreign Policy and the West*. Surrey–Burlington, VT: Ashgate Publishing Limited–Ashgate Publishing Company.
- Lewis, J. (2005). *The Cold War: A New History*. New York: Penguin Books.
- Lucas, E. (2014). *The New Cold War: Putin's Threat to Russia and the West*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- MacMillan, M. (2006). *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York: Random House.
- Magocsi, R. P. (2002). *Historical Atlas of Central Europe. Revised and Expanded Edition*. Seattle: University of Washington Press.
- Mankoff, J. (2011). *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Lanham, Mar.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Mansbach, W. R., Taylor, L. K. (2012). *Introduction to Global Politics*. London–New York: Routledge Taylor & Francis Group.

- March Pogrom in Kosovo and Metohija. March 17–19, 2004 with a survey of destroyed and endangered Christian cultural heritage* (2004). Belgrade: Ministry of Culture of the Republic of Serbia–Museum in Priština (displaced).
- Marković, B. (1996). *Yugoslav Crisis and the World: Chronology of Events: January 1990–October 1995*. Beograd.
- Martis, K. N. (1984). *The Falsification of Macedonian History*, Athens: “Graphic Arts” of Athanassiades Bros. S.A.
- Mayer, S. (2014). *NATO’s Post-Cold War Politics: The Changing Provision of Security*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Mendeloff, D. (2008). “‘Pernicious History’ as a Cause of National Misperceptions: Russia and the 1999 Kosovo War”. *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*. 43 (1). 31–56.
- Misha, G. (1999). *The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers*, New York: Viking.
- Munton D., Welch A. D., *The Cuban Missile Crisis: A Concise History*, Oxford University Press, 2006.
- Narochnitskaya, A. N. (1998). “Spiritual and geopolitical rivalry in the Balkans at the brink of the XXI century”. *Eurobalkans*, autumn. 18–23.
- Nazemroaya, D. M. (2012). *The Globalization of NATO*. Atlanta, GA: Clarity Press, INC.
- Oven, D. (1996). *Balkan Odyssey*, London: Indigo.
- Pettifer, J. (ed.) (2001). *The New Macedonian Question*, London–New York: Palgrave Macmillan.
- Palmowski, J. (2004). *A Dictionary of Contemporary World History from 1900 to the Present Day*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Parchami, A. (2009). “The Pax Americana Debate”. *Hegemonic Peace and Empire: The Pax Romana, Britanica and Americana*. London–New York: Routledge.
- Pardoe, L. B. (2013). *Fires of October: The Planned US Invasion of Cuba During The Missile Crisis of 1962*. Fonthill Media Limited–Fonthill Media LLC.
- Parks, B. H. (1986). *Istorija Sjedinjenih Američkih Država*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.
- Phillips, L. D. (2012). *Liberating Kosovo: Coercive Diplomacy and U.S. Intervention*. Cambridge, MA: Belfer Center for Science.
- Pijl, K. (2014). *The Discipline of Western Supremacy: Modes of Foreign Relations and Political Economy*. III, London–New York: Palgrave Macmillan.
- Pinson, M. (eds.) (1996). *The Muslims of Bosnia-Herzegovina. Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Plokhly, S. (2008). *Ukraine & Russia: Representations of the Past*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press Incorporated.
- Plokhly, S. (2010). *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. New York: Cambridge University Press.
- Plokhly, S. (2014). *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union*. New York: Basic Books.
- Poulton, H. (2000). *Who Are The Macedonians*. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Riasanovsky, V. N. (2006). *A History of Russia*. Oxford: Oxford University Press.

- Riedel, B. (2014). *What We Won: America's Secret War in Afghanistan 1979–89*. Washington D.C.: The Brookings Institution Press.
- Roncillo, A. (2014). *The Political Economy of Space in The Americas: The New Pax Americana*. London–New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Sabrina, R. (2006). *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005*. Indiana University Press.
- Shoup, S. P. (ed.) (1990). *Problems of Balkan Security: Southeastern Europe in the 1990s*. Washington, DC: The Wilson Center Press.
- Simon, L. (2013). *Geopolitical Change, Grand Strategy and European Security: The EU–NATO Conundrum*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Small, H. (2014). *The Crimean War: Queen Victoria's War with the Russian Tsars*. London: Tempus Publishing.
- Sotirović, B. V. (2012). *Creation of the First Yugoslavia: How the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was Established in 1918*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Sotirović, B. V. (2013a). *Emigration, Refugees and Ethnic Cleansing: The Death of Yugoslavia, 1991–1999*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Sotirović, B. V. (2013b). “Kosovo and the Caucasus: A Domino Effect”. *Српска политичка мисао (Serbian Political Thought)*. 41 (3). Belgrade: Institute for Political Studies. 231–241.
- Stent, E. A. (2014). *U.S.–Russian Relations in the Twenty-First Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Szajkowski, B. (ed.) (1994). *Political Parties of Eastern Europe, Russia and the Successor States*. London.
- Thompson, W. K. (1998). *NATO Expansion*. University Press of America.
- Trifunovska, S. (ed.) (1994). *Yugoslavia Through Documents: From its creation to its dissolution*. Dordrecht-Boston-London: Martinus Nijhoff Publishers.
- Tsygankov, P. A. (2013). *Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity*. Lanham, Mar.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Ullman, H. R. (ed.) (1996). *The World and Yugoslavia's Wars*. New York: A Council on Foreign Relations.
- Wilson, G. J. (2014). *The Triumph of Improvisation: Gorbachev's Adaptability, Reagan's Engagement, and the End of the Cold War*. Ithaca: Cornell University Press.
- Woodwards, S. (1995). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*. Washington.
- Zubok, M. V. (2007). *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. The University of North Carolina Press.
- Ђелајац, М. (2014). *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*. Београд: Медија центар „Одбрана“.
- Бодсон, Ж. (1996). *Нови светски поредак и Југославија*. Београд.
- Вуковић, И. (1911). *Истина*. Мостар: „Народ“.
- Драгнић, Н. А. (1994). *Србија, Никола Пашић и Југославија*. Београд: Народна радикална странка.

- Гуськова, Е. Ю. (ред.) (1992–1993). *Югославский кризис и Россия: Документы, факты, комментарии: Современная история Югославии в документах*. I–II. Москва.
- Екмечић, М. (2010). *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492–1992). Треће допуњено издање*. Београд: Евто-Giunti.
- Казимировић, В. (2013). *Црна рука. Личности и догађаји у Србији од преврата 1903. до Солунског процеса 1917. године*. Нови Сад: Прометеј.
- Костић, М. Л. (1955). *Чија је Босна?* Торонто: часопис „Братство“.
- Попов, Н. (1870). *Србија и Русија: Од Кочине крајине до Св. Андрејевске скупштине*. Београд: Државна штампарија.
- Поповић, Б. Н. (2007). *Србија и Царска Русија*. Београд: Службени гласник.
- Прыжов, И. Г. (1869). *Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век.*, Воронеж.
- Поповић, В. (1940). *Европа и српско питање*. Београд.
- Радојевић, М., Димић, Ј. (2014). *Србија у Великом рату 1914–1918. Кратка историја*. Београд: Српска књижевна задруга–Београдски форум за свет равноправних.
- Самарић, Р. и други. (1989). *Косово и Метохија у српској историји*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Соловьев, А. В. (1947). „Великая, Малая и Белая Русь“. *Вопросы истории*. Москва: Академия наук СССР. 7. 24–38.
- Трубецки, Н. Г. (1994). *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*. Београд: Просвета.
- Чупић, М. (2006). *Ота земља. Косово и Метохија (злочини, прогони, отпори...)*. Београд: НОЛИТ.
- Ђоровић, В. (1920). *Црна књига: Патње Срба Босне и Херцеговине за време светског рата 1914–1918. године*. Београд–Сарајево.
- Ђоровић, В. (1990а). *Наше победе*. Београд: Култура.
- Ђоровић, В. (1990б). *Велика Србија*. Београд: Култура.

Владислав Б. Сотировић

БАЛКАНСКА ПОЛИТИКА РУСИЈЕ: ОД ПОЛИТИКЕ СВЕСЛОВЕНСКЕ УЗАЈАМНОСТИ ЦАРСКЕ РУСИЈЕ ДО „РЕАЛ-ПОЛИТИКЕ“ РЕПУБЛИКЕ ГАЗПРОМ РУСИЈЕ

Резиме

У овом чланку се истражује спољна политика Русије на Балкану након нестанка Совјетског Савеза у времену светског поретка који диктира НАТО пакт а у вези са идеалима панславизма, међусловенске солидарности, узајамности и братства. Посебан

нагласак је стављен на следеће четири најбитније истраживачке теме: 1. Панславизам и Русија; 2. Однос између прозападних и проправославних снага на политичкој сцени Русије по питању руског националног интереса; 3. Различити приступи руској балканској политици у Русији; и 4. Руско-српски повесни односи и перспективе у будућности односа Русије и Срба. Методологија истраживања је заснована на коришћењу адекватних повесних источника и релевантне стручне литературе везане за тематику чланка. Главни резултати нашег истраживања показују да: 1. Историјски посматрано, само је (царска) Русија била заинтересована да заштити балканске Словене православне хришћанске оријентације од било које стране силе а у оквиру политике свесловенства и идеологије засноване на међусловенској узајамности и братству; 2. Балканске православне нације могу пре свега да захвале Русији на својим независним државама и очувању свог националног идентитета; 3. Русија након Хладног рата није ништа друго него тајкунизована *Газпром Република* која нема стварних намера, бар до украјинске кризе 2014. г., да нарушава тренутни светски поредак НАТО пакта – *амерички мир*; и 4. Срби и Србија су постали главне жртве овако идеалних партнерских односа на међународном плану након Хладног рата између Запада и Републике Газпром Русије.

Кључне речи: НАТО, светски поредак, Русија, Срби, Србија, спољна политика, Балкан, Југоисточна Европа, Јужни Словени, панславизам, међународни односи, глобална политика, амерички мир

* Овај рад је примљен 11. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

СОЦИЈАЛНА КОНТРОЛА И СОЦИЈАЛНИ РАД

УДК 316.334.3

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 1/2016

год. 23. vol. 51

стр. 111-130

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ И ЊЕНЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ*

Сажетак

Предмет истраживања овог научног рада биће облици институционализације друштвене и политичке моћи, опредмећени преко друштвеног института социјалне контроле. *Научни значај* истраживања огледа се у: анализи потребе за институционализацијом друштвених односа који оперишу у јавном дискурсу (јавни сектор, јавна политика, друштвено саобраћање, радни односи), као и у откривању појавних облика који доводе до њених злоупотреба. И ту већ долазимо до *друштвеног значаја* који указује на ерозију у домену друштвеног саобраћаја – у политичком и пословном управљању: између креатора и корисника услуге, надређеног и подчињеног. Рад ће анализом социјалне контроле и њене сврхе указати и на патолошке појавне облике који настају недовољном институционализацијом ове јако осетљиве и битне материје у друштвеним односима владања и управљања. У процесу расветљавања овог друштвеног и политичког феномена нижег интензитета, биће понуђен и изврстан предлог мера

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

као иновативни допринос истраживаној појави. Методе од којих аутор полази у раду су: метод посматрања, интуитивно искуство, институционалан приступ, метод поређења...

Кључне речи: институционализација, социјална контрола, друштвена понашања, норме, управљање, функционализам

Често нисмо у прилици да схватимо све оне суптилне механизме друштвене и социјалне контроле у хијерархији моћи, којим се уз-поставља систем владања.

У најдубљем смислу значења друштвена контрола представља темељ друштвених односа унутар друштвеног система, којим се различитим институционалним формама постиже рационализација друштвених активности ка постизању задатих поставки и циљева. Стога је институција, средство да се изпројектовано оствари, да се животни токови, друштвени мотиви и радна прегнућа усмере и каналишу како би се остварила максимизација задатих циљева. Она је, дакле, „организована делатност од општег интереса потврђена од стране друштвеног поретка“¹⁾. Институције се у том смислу схватају као: оквири деловања и средства друштвене контроле.²⁾ Истовремено, институције су и облик нормативног изражаја којим се спроводи усмеравање појединаца и колективитета ка одређеном циљу – нека врста нормираног оквира у коме су унапред познате поставке или друштвене функције које треба остварити.³⁾ Оне су производ друштвеног Система *требања*, за разлику од природних законитости неумољивог *морања*. Сама чињеница да се ради о систему *требања* а не *морања*, указује већ на могућност одударања од зацртане правилности, и могућности стварања аномичних стања, где постоје друштвене регуле, али се оне не поштују, или паралелно егзистирају неке друге које се примењују, па ових првих као и да нема...⁴⁾

1) Aljoša Mimica, Marija Bogdanović: “Institucija”, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str.192.

2) Ota Weinberger, „Action and Institution“, *Alternative Action Theory – Simultaneously a Critique of Georg Henrik von Wright’s Practical Philosophy*, Springer Science+Bussines media, Dordrecht, 1998.

3) Борђе Стојановић, Живојин Ђурић: „Од друштвене контроле до моралне регулације – реартикулисање дискурса моралне панике“, *Српска политичка мисао*, 2/2015: 9-53, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 12: „Ти прописани узуси социјалне нормалности се, са различитим степеном успеха, намећу нижим структуралним инстанцама преко механизма друштвене контроле (од масовних медија до кривичног система).“

4) Илија Зиндовић, Владан Станковић, „Легализовани облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије“, *Социолошки преглед*, 1/2012: 17-35, Институт друштвених наука, Београд, 2012, стр. 20.

ПРЕДМЕТНА БИБЛИОГРАФИЈА

На тему социјалне контроле институционализацијом у светској литератури постоји обимна научна грађа. Реч је о рубном научном подручју које преклапа: социологију, право, политичке науке и психологију. За један део значајних социолога питање друштвене и социјалне контроле централно је место бављења социологије као науке о друштву. Због простора овде ћемо поменути само најзначајније представнике и изворе на ову тему. Међу ауторима велику пажњу друштвеној и социјалној контроли посвећују амерички социолози, функционалисти: Fredrick Elmore Lumley: *Means of social control*, New York 1925; Robert Ezra Park, Ernest Watson Burgess: *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago 1925; Talcott Parsons: *The Social System*, London, 1951; William Graham Sumner: *Falkways*, Boston MA, 1906. Ипак, пре свих, међу утемељивачима разматране предметне дисциплине ваља истаћи америчког социолога, криминолога и еугеничара, Едварда Роса, и његово знаменито дело: Edward Alsworth Ross, *Social Control – A Survey of the Foundations of Order*, The Macmillan Company, 1901. Рос је утабао стазу истраживањима друштвене односно социјалне контроле, коју сагледава као: суптилизацију контролног механизма награде кроз мотивацију, и санкције кроз казну. У новије време значајнија истраживања на ову тему обавили су аутори: Martin Innes, *Understanding Social Control – Crime and Social Order in Late Modernity*, McGraw-Hill Education, 2003; James Chriss, *Social control – An Introduction*, Polity Press, Cambridge, 2007. У домену пеналне социологије са елементима кривичног права истиче се књига аутора Бломберга и Коена: Thomas Blomberg, Stanley Cohen, *Punishment and Social Control*, Aldine de Gruyter Inc, New York, 2003. На сличну тему нешто раније је објављена социолошка и комуниколошка студија Алена Хорвица: Allan Horwitz, *The Logic of Social Control*, Springer Science+Business media, New York, 1990. Веома важна монографија, која разматра место и улогу права у социјалној контроли, је истоимена студија америчког правника и социолога Роска Паунда: Nathan Roscoe Pound, *Social Control through Law*, Yale University Press, 1942. У најновије време социјалном контролом баве се и аутори из области политичких наука. Неоинституционалисти настоје да велику пажњу посвете односима власти и владања над појединцима и друштвеним групама, а у непосредној вези са њима су и радови аутора који се баве управљањем и руковођењем. Тако нпр: Mark Dirsmith, James

Heian, Mark Covalleski, „Structure and agency in an institutionalized setting – The application and social transformation of control in the Big Six“, *Accounting, Organizations and Society*, 1/2007: 1-27, Elsevier, 2007; или нпр: (ed.) Mary Brinton, Victor Nee, *The New Institutionalism in Sociology*, Russell Sage Foundation, New York, 1998. Преглед библиографских извора указује нам да је подручној области предметног истраживања најближа: општа социологија као базична друштвена наука, али да јој ваља придодати и теорију права, социологију права, комуникологију, политичке науке и науку о управљању, те социјалну психологију.

ПОЈМОВНИ ОКВИР

Овде је најпре неопходно дефинисати појмовни оквир предмета истраживања. Због тога ћемо разматрати неколико базичних појмова који на најбољи начин описују предмет истраживања, а то су: институционализација (институције), друштвена и социјална контрола, и друштвена моћ односно њена злоупотреба.

Да бисмо дефинисали институционализацију, која је сама по себи предметна појава или процес па тек онда појам, неопходно је да предходно направимо осврт на појам институције.

У најопштијем, а строго социолошком смислу, институције су „стандардизован облик понашања“.⁵⁾ Под *институцијом* подразумевамо: „*систем улога и положаја* који је уређен на основу норми и вредности, стабилан и трајан у свом деловању и препознатљив по својим последицама.“⁶⁾ Истовремено, институције или установе су: *систем веровања и пракси организованих око важних активности*.⁷⁾ Ужа дефиниција сагледава институције као својеврсне политичко-правне ентитете или организме: као *делове неког друштвеног организма* – организације – и оне тада имају и нормативно и економско и политичко обележје нижег интензитета.⁸⁾ Од институција ваља разликовати *институциона-*

5) Anthony Giddens, „Institutions, Reproduction, Socialisation“, *Central Problems in Social Theory – Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*: 96-131, University of California Press – Berkley, Los Angeles, 1979, p. 96: „... standardised modes of behaviour“...

6) Vojin Milić: „Institucija“, *Sociološki leksikon* (ur. Aljoša Mimica, Marija Bogdanović): 192-193, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 192.

7) William Goode, *The Dynamics of Modern Society*, Transaction Publishers, 2011, p. 301: „... definition of institution... a system of beliefs and practices, organized around an important activity...“

8) Milan Bosanac, Oleg Mandić, Stanko Petković: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1970, str. 242: „Institucija: ... je organizacija čija je djelatnost od nekog

лизацију која је непрестани процес кристализације различитих типова понашања,⁹⁾ норми, организација и мрежа, регулисаних процесима живе размене опредмећених роба.¹⁰⁾ Институционализација је, дакле, *поступак нормирања друштвених и радних односа који за последицу има остваривање зацртаних циљева и постизање пројектованих резултата, како би се остварила сврсисходност и максимизовала добит.*

Друштвена и социјална контрола су готово синонимни појмови. Иако је у многим иностраним језицима реч о потпуно истом термину, у српском језикословљу између ова два израза постоји извесна разлика. *Друштвена контрола* је колективна контрола читаве заједнице, и још уже друштвеног система.¹¹⁾ Под друштвеном контролом подразумевају се разнородни начини на које група врши утицај на понашање појединца.¹²⁾ „Контрола обухвата: надзор над радом људи... Она је мера будности.“¹³⁾ Ово подразумева данас успешно узпостављен систем препорука: награда и казни које се спроводе над појединцима у њиховом друштвеном саобраћају и радним процесима.¹⁴⁾ Отуда се под друштвеном и социјалном контролом подразумева: „испитивање, доминација, али и цензура и интервенција у стварању“.¹⁵⁾ Са друге стране,

općeg interesa, koja je formalno utvrđena i priznata važećim društvenim poretком čiji je sastavni dio. Institucija je i: sinonim za formalnu organizaciju...“

- 9) Институционализација се доживљава и као: Производ људског деловања, преко устаљених понашања, али и као опредмећење дистрибуције у времену и простору кроз генерације. (О дефинисању институционализације у: Isabelle Huault, „Pouvoir – une analyse par le institutions“, *Revue française de gestion*: 3/2009: 133-149, Lavoisier, 2009).
- 10) (ed.) David Sills, *International Encyclopedia of Social science*, Vol.14, The Macmillan Company & The Free Press, 1968, 414: „Institutionalization as a process: it might be more profitable to talk about the process of institutionalization and to look on it as a process of continuous crystallization of different types of norms, organizations, and frameworks which regulate the processes of exchange of different commodities.“
- 11) Друштвени систем је организована функционална или територијална цјелина уређена према једном јединственом принципу.“ (Милимир Мучибабић: *Социолошко-правни појмовник*, ИК Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 77).
- 12) „Dejvid Garland, „Друштвена контрола“, (приредили: Adam Kuper, Džesika Kuper), *Enciklopedija društvenih nauka*: 156-161, Službeni glasnik, Београд, 2009, стр. 157.
- 13) Бранислав Марковић, *Наука о управљању*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2003, стр. 464.
- 14) Francios Bourricaud: „Contrôle Social“, *Encyclopedia Universalis*, Corpus 6, Editeur a Paris, 1995, p. 490: „La sociologie classique, celle de Durkheim par exemple, parlait de l'éducation morale comme de la contrainte la plus subtile et la plus raffinée dont dispose la société a l'égard de ses membres. (...) Le mécanisme des prix a été souvent décrit comme une régulation inconsciente...“
- 15) Etienne Souriau: „Contrôle Social“, *Vocabulaire d'estetique*, Quadrige, Presses Universitaires de France, Paris, 1990, p. 488.

социјална контрола је ужи појам од друштвене контроле: она је индивидуализована и тиче се контекстуализације појединца у друштвени систем – његовог збрињавања или друштвене заштите (скрби). У том случају социјална контрола се психологизује и представља: самоконтролу актера-у-ситуацији, обуздавање његових понашања односно „линија кретања“ и њихово усклађивање са „пројектованим линијама“ норми друштвених група (институција) које је прихватио као своје.¹⁶⁾ Индивидуални облик друштвене контроле је заправо и друштвена, али и социјална контрола појединца и означава се као: *систем правила и стандарда једног друштва који ограничавају индивидуалну акцију кроз усклађивање конвенционалних санкција и наметање формализованих механизма.*¹⁷⁾ Стога се под друштвеном контролом подразумевају два аспекта: „1) организовану акцију друштва или неке од њених подгрупа да се одржи стабилан друштвени поредак и да се управља процесом друштвене промене; 2) напоре да се ограниче људи, тражећи од њих да се придржавају утврђеним нормама и законима.“¹⁸⁾ За потребе овога рада биће узета у обзир само ужа дефиниција друштвене контроле – социјална контрола која је у непосредној вези са *институционализацијом* схваћеном као процес нормирања понашања појединаца у друштвеном саобраћају у току радног саобраћања. Ова ужа дефиниција друштвену, прецизније социјалну, контролу смешта у подручје наметања формализованих механизма ограничавања слободе појединаца кроз одредбе о правилима понашања.¹⁹⁾ Тако је социјална контрола „систем препоруку који се односи на оквире у којима људи мисле, осећају, изгледају или се понашају у регулисаним друштвеним системима“.²⁰⁾ Социјална контрола би стога била: *нормирано на-*

16) Tamotsu Shibusaki, *Society and Personality – An Interactionist Approach to Social Psychology*, Transaction Publishers, 1974, p. 276: „Thus, self control is essentially social control in that each individual restrains himself by evaluating his projected line of action in terms of the group norms that he has incorporated as his own.“

17) *Webster's Third New International Dictionary*, Volume III S-Z, Enciclopedia Britannica, 1993, p. 2162: „*Social control*: the rules and standards of society that circumscribe individual action through the inculcation of conventional sanctions and the imposition of formalized mechanisms.“

18) Robert Barker, *The Social Work Dictionary*, National Association of Social Workers, Washington D.C., 2003, p.402-403: „*Social control*: 1) The organized effort of a society or some of its members to maintain a stable social order and to manage the process of social change; 2) Efforts to constrain people, requiring them to adhere to established norms and laws.“

19) Benjamin Wolman: *Dictionary of Behavioral Science*, MacMillan, London, 1974, p. 79.

20) Ashley Crossman, http://sociology.about.com/od/S_Index/g/Social-Control.htm.

метање формалних механизма ограничавања слободе појединаца у њиховом радном окружењу зарад оптимизације резултата рада. У том смислу наука о управљању задобија своје кључно место у процесима друштвене и социјалне контроле појединаца, њиховог: напредовања, стагнирања, назадовања или изкључења из задатих система радних и каријерних активности...

Друштвена моћ доводи се у везу са способношћу да се постигне жељени циљ или какав позитиван исход.²¹⁾ Моћ појединца или институције је „способност да се прибави нешто било по праву или сходно контроли или утицају“.²²⁾ Из ове две дефиниције јасно избија јединствен *genus proximum* – способност, потенција. Реч је о „општем осећају моћи да се делује у саодношењу са другим људима“.²³⁾ У супстанцијалном смислу друштвена моћ је индивидуална моћ или снага, али, истовремено, и власт као правна објективизација моћи, институцијом нормирана заповед.²⁴⁾ „Власт означава управљање, посједовање кључних политичких, правних и економских моћи, могућност заповједања, газдовања.“²⁵⁾ Тако је друштвена моћ: „снага, моћ, доминација, власт, насиље“.²⁶⁾ Истовремено, у појмовном одређењу друштвене моћи као власти разазнају се најмање две *differentia specifica*: 1) *циљ* или *сврха* оличени у: позитивном исходу, резултату, новоствореној вредности или друштвеној надградњи; 2) *средство* по основу власти или владања, намештења, постављења, руковођења или управљања. Уколико управљање или руковођење нема за циљ новостворену вредност или је позитиван резултат упитан онда се већ ради о *злоупотреби друштвене моћи*, која може бити заоденута личним и приватним, а не општим и јавним. И ту смо већ у простору микросоциологије: комуникологије, социјалне психологије и науке о управљању, па говоримо о управљању или руковођењу. Под

21) Stephen Littlejohn, Karen Foss: *Enciclopedia of communication theory*, SAGE Publications Inc, 2009, p. 781.

22) Simon Blackburn: *Oxford dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, 1994, p. 285.

23) Catherine Colliot-Thélène: *Dictionnaire de sociologie*, Enciclopædia Universalis Albin Michel, Paris, 2007, p.599: „La notion politique de pouvoir garde le sens général de faculté d’agir, mais cette faculté s’exerce dans le cadre d’un rapport avec d’autres hommes.“

24) Макс Вебер дефинише власт као „заповед једне или више особа над другима“ (Детаљније у: Max Weber, *Vlast i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999, str. 55).

25) Милимир Мучибабић: *Социолошко-правни појмовник*, ИК Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 43.

26) Catherine Colliot-Thélène: *Dictionnaire de sociologie*, Enciclopædia Universalis Albin Michel, Paris, 2007, p. 599.

руковођењем подразумевамо: „планирање и организовање извршења циљева и пословне политике организација уз одговорност за резултате.“²⁷⁾ Из ове дефиниције избија и средство – друштвена моћ или потенција да се нешто преко институција чини; и циљ или сврха – постизање каквог позитивног исхода или резултата. Тако је руковођење „модалитет усмеравања људи у обављању заједничких свесних делатности заснованих на две основне компоненте. Једну чине сви облици и модалитети мотивације и придобијања људи да својевољно учествују у остваривању циљева организације, док другу чине сви облици принуда и санкција чијим посредством се људи приморавају да обављају посебне радне задатке, без чијег обављања нема ни остваривања циљева организације.“²⁸⁾ У састојке руковођења спадају: планирање, усмеравање, координација, контрола и одговорност за резултате рада. Овде ће бити речи управо о једном од ових елемената – контроли.²⁹⁾ Она је по својој суштини друштвена контрола, а по ракурсу свога испољавања којим погађа појединца у радном саобраћају – социјална контрола.

ТЕОРИЈСКО РАЗИГРАВАЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

Друштвена и социјална контрола биће предмет истраживања пре свега науке о друштву или опште социологије, која истражује деловање организованих, институционализованих мањина на појединце: на њихова вредновања и понашања у домену друштвене интеракције, међуличних односа у процесу рада, као друштвеној делатности *par excellence*. Да бисмо сагледали налазе стања у друштву, неопходно је најпре да размотримо место и улогу институционализације у домену друштвене и социјалне контроле из угла значајних функционалистичких социолога XX века. Ово ће нам помоћи у даљем делу рада зарад анализе увида у процесе и стања институционализације друштвене

27) Dragoljub Kavran: *Nauka o upravljanju – organizacija, kadrovi, rukovođenje*, Naučna knjiga, Beograd, 1991, str. 30.

28) Бранислав Марковић, *Наука о управљању*, Правни факултета Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2003, стр. 231.

29) Има аутора који праве разлику између: *контроле* и *надзора*. (Тако нпр: Milan Petrović: *Nauka o upravljanju kao pretpostavka upravne politike*, Centar za publikacije, Niš, 2006, str.257: „Kod predmeta kontrole težište je na pismenima, dakle na stvarima, dok je kod predmeta nadzora težište na ponašanjima, dakle licima.“ Дакле, само се надзор односи на понашања у међуљудским односима.)

контроле и учачања патогених појава у области социјалне контроле упосленика у радним односима кроз злоупотребе које изазива упражњавање овлашћења преко положаја намештеника унутар институција система.

Друштвеном или социјалном контролом бавили су се пре свих велики амерички функционалисти XX века. И док је француски функционализам настојао да изгради социјализаторску функцију уклапања појединаца у друштво – срашћавањем са заједницом кроз подруштвљење међуљудских односа – солидаризам, англосаксонски функционалисти брину о начинима контроле појединаца у систему исказивањем неповерења: спроводећи комбиноване технике награда и казни. Водећи се Хобсовим начелом да је „човек човеку вук“,³⁰⁾ британски и северноамерички социолози били су обузети друштвеном контролом појединаца, њиховом социјалном контекстуализацијом, и суптилним механизмима кажњавања који воде до социјализације казни, преваспитавања и до самодисциплиновања.

На ране америчке функционалисте велики утисак оставио је Емил Диркем (*Durkheim*) који „третира институције као кључни тип друштвене чињенице, па чак и саму социологију дефинише као: науку друштвених институција, њиховог настанка и функционисања.“³¹⁾ Рос (*Ross*) и Самнер (*Sumner*), настојали су да установе разнородне начине на које група врши утицај на понашање појединца. У разматрању друштвених установа, Рос се држи Диркемове перспективе у којој је средство друштвене контроле још увек неправна друштвена категорија – друштвена норма. Тако, према Росу, постоје три главна основа (*grounds*) друштвене контроле: закон симпатитета (симпатичност), закон социјативности (друштвеност), и осећај за правду (*sense of Justice*).³²⁾ Симпатитет је степен фамијарности заснован на емоцијама унутар заједнице (породице, братства, племена, друштвене групе), осећај сродности

30) “U osnovi ovih prvih radova leži hobsovska koncepcija čovekove prirode kao remetilačke i antidruštvene, koja je morala da bude zauzdana uvođenjem grupne kontrole i sankcije...” (Dejvid Garland, „Društvena kontrola“, (priređili: Adam Kuper, Džesika Kuper), *Enciklopedija društvenih nauka*: 156-161, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 158).

31) Thomas Fararo, John Skvoretz, „Institutionalized Social Action – control at the Program Level“, *Purpose, Meaning and Action – Control Systems Theories in Sociology*, 113-137, (ed. Kent McClelland, Thomas Fararo), Palgrave MacMillan, New York, 2006, p. 113-114: „Durkheim treated institutions as a key type a social fact and even defined sociology as *the science of social institutions, their genesis and functioning*.”

32) Edward Alsworth Ross, *Social Control – A Survey of the Foundations of Order*, Transaction Publishers, New Brunswick – New Jersey, 2009, p. 7-36.

који тежи јединству и једнакости. Социјатибилност је већ нешто отуђенији облик интеграције, облик инклузије појединца у какву друштвену групу: степен његове прилагодљивости заснован на подстицају групе и његовој реакцији. Коначно, праведност представља објективизацију начела да свакоме следује оно што му по заслуги припада, што је најотуђенија форма друштвене интеграције. За представнике чикашке социолошке школе Парка (*Park*) и Барциса (*Burgess*) друштво се доживљава као велики преносник комуникација: индивидуалних, групних, међугенерациских...³³⁾ Средиште ових комуникација остаје у друштвеним групама које на разне начине врше утицај на понашање појединца.³⁴⁾ Функционалиста Лумли (*Fredrick Elmore Lumley*) поприлично рано увиђа да је „друштвена контрола супротна принудној контроли и сматра се саставним делом сврсисходног, друштвеног планирања и рационализације друштвених установа. Оваква друштвена контрола може попримити позитивне или негативне форме, њом се појединци преко награђивања, убеђивања или образовања могу подстицати на деловање или пак ограничавати и спречавати путем: оговарања, сатире, подсмеха и критике.“³⁵⁾ Лумли, дакле, прави разлику између друштвене и принудне контроле, или још прецизније: он принуду и кажњавање смешта на руб друштвене контроле, а њене легитимне, друштвене форме подводи под „фамилијарно Ми“.³⁶⁾ Легитимизацију принудне контроле, и њено укључивање у састав друштвене контроле, извршио је тек Талкот Парсонс средином XX века. Парсонс је, истина, нагласио значај заједничких вредности за контролу друштвеног понашања,³⁷⁾ али је његов систем вредности строго нормативан и нормиран.³⁸⁾ Ово ће отворити пут ка третирању друштвене контроле и као принудне контроле, јер Парсонс прави јасну разлику између: социјализације као стицања заједничких орјентира од мера социјалне

33) Robert Park, Ernest Burgess: *Introduction to the science of sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1921, p. 183.

34) Ibidem, p. 21.

35) Deјvid Garland, „Друштвена контрола“, (приредили: Adam Kuper, Džesika Kuper), *Enciklopedija друштвених наука*: 156-161, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 158-159.

36) Fredrick Lumley, *Means of Social control*, Century company, 1925, p. 13.

37) Kent McClelland: „Understanding Collective Control Processes“, *Purpose, Meaning and Action – Control Systems Theories in Sociology*, 31-57, (ed. Kent McClelland, Thomas Fararo), Palgrave MacMillan, New York, 2006, p. 32.

38) Uta Gerhardt, *The Social Thought of Talcott Parsons –Methodology and American Ethos*, Ashgate Publishing Ltd, 2011, p. 358.

контроле као правно-процесног израза.³⁹⁾ Од Парсонса надаље социјална контрола иде руку под руку са институционализацијом, схваћеном као нормирано понашање појединаца и друштвених група. Од тада у теорији социјалне контроле креће брижљиво ткање „инжењеринга пожељних понашања“ појединаца и установа, а интересовање за ово предметно подручје исказаће: социјални психолози, комуниколози, теоритичари права и управљања, неоинституционалисти, пенолози, менаџери организационих наука...⁴⁰⁾ Англосаксонска школа мишљења готово у потпуности одустаје од солидаристичких приступа третирању друштвене и социјалне контроле; то више није уклапање појединаца у детерминистичко „колективно Ми“⁴¹⁾ сада је реч о мерама надзора над појединцима, непрестаној будности над понашањем појединца у радном процесу, прави мали полицијски посао: надгледања, прикупљања чињеница, обавештавања, утицања на рецептора преко јавног мњења...⁴²⁾ При томе, раније истражени методи софистициранијег утицаја на појединца кроз: шалу, подсмех, оговарање, сатиру, критику, процену... остају сачувани.⁴³⁾ Сада се узпоставља читав систем норматива који институционализују понашање појединца у радном окружењу. То је стицај правила која важе *erga omnes* уколико су правно обавезујућа, и требала би да су самодношећа-према-свима уколико напуштају правну регулацију, и залазе у област неправног друштвеног нормирања.

39) Владан Станковић, „Парсонс – Архитекта новог поретка“, *Политичка ревија*, 1/2004: 267-275, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 270.

40) Тако нпр. у: Ђорђе Стојановић, Живојин Ђурић, „Од друштвене контроле до моралне регулације – реартикулисање дискурса моралне панике“, *Српска политичка мисао*, 2/2015: 9-53, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр.10: „Џеки Ор (Jackie Orr) предлаже концепт *психомоћи*: збира технологија моћи и техника знања развијених од стране нормализујућег друштва зарад регулисања психолошког живота, здравља и поремећаја појединаца и целокупне популације, која функционише преко психолошког мониторинга, мерења и дисциплиновања, *увођења* реда у тешко управљиву психолошку област перцепције, осећања и меморије.“ (Наведено сходно: Jackie Orr, *Panic Diaries – A Genealogy of Panic Disorder*, Duke University Press, 2006, p. 11-12).

41) Pitrim Sorokin, *Društvena i kulturna dinamika*, CID Podgorica, 2002, str. 342.

42) Тако нпр: Pierre Lascoumes, Patrick le Gales, „Introduction – Understanding Public Policy through Its Instruments – From the Nature of Instruments to the Sociology of Public Policy Instrumentation“, *Governance – an International Journal of Policy, Administration and Institutions*, Vol. 20, 1/2007, John Wiley & Sons, Ltd., 2007, p. 1-21.

43) Nevzet Veladžić, „Devijantne pojave i socijalna kontrola“, *Kriminalističke teme*, 1-2/2013: 152-167, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013, str. 159: „Неформалне санкције попут препричавања и подсмјеха могу бити посебно ефективне у релативно малим друштвеним групама, гдје свако познаје остале чланове заједнице, а неки од њих су у изравном контакту и проводе вријеме заједно. Неформалне санкције су реакције на специфична понашања, а то су: укор, критика, похвала, гестикација рукама и други облици говора тјелом...“

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ И АНОМАЛИЈЕ У ПРОЦЕСИМА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ СОЦИЈАЛНЕ КОНТРОЛЕ

Сада залазимо у поље: аномичних патогена институционализације социјалне контроле појединаца, проблема сржи институционализације социјалне контроле и њеним злоупотребама оних који врше власт на свим нивоима управљања – од политичког деловања до руковођења у радним јединицама управе. Значај овог дела истраживања је да, на основу горе изведених сазнања, операционализује истраживање анализом стања и процеса који доводе до: злоупотреба, системске аномиије и друштвене ентропије.

У Републици Србији процес институционализације у овој области каска из најмање два разлога. Најпре, ради се о недостатку политичке воље да се неке области друштвеног живота правно уреде и нормирају; да се по среди њих уведу институције, које би спроводиле: надзор, контролу рада, трајни мониторинг у области финансијског пословања и трошења буџетских средстава, контролу запошљавања, начине одабира кадрова и слично. Партиократски политички систем потпуне премоћи политичког волунтаризма, позивањем на основно начело демократског фундаментализма: *Vox populi, vox Dei*, омета процесе правног обвезивања владајућих структура у овој области управљања.⁴⁴⁾ Уместо стручности, и прецизних правних процедура наилазимо на „Елдорато“: произвољности, волунтаризма, импровизација и хаотичног приступа у решавању текућих проблема.⁴⁵⁾ Друга важна ставка у сфери политичког одлучивања је она из политичко-правне области управљања. Тамо где и постоји воља да се нека битна област из овог домена правно уреди, често постајемо сведоци лоших и опречних законских решења, која једна друге искључују, стварају забуну у тумачењу, и због својих нејасноћа уводе потпуни хаос

44) Владан Станковић, „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, 2/2011: 93-108, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр. 104-105: „... партократско схватање политике као поделе плена којом се у борби за гласове освајају мандати (који су нека врста меница за учешће у политичкој моћи) имају за последицу отуђење страначких вођстава у политичку класу; политичка класа до сада није изградила институционалне механизме до краја изведене поделе власти чиме је оставила могућност за масовно учешће у корупцији све три гране власти (које су под већом или мањом контролом највиших инстанци извршне власти).

45) На ову тему: Darko Dimovski, „Politička korupcija“, *Zbornik radova u: Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije*, Centar za publikacije Pravnoг fakulteta Univerziteta u Nišu, Niš, 2010, str. 373-404.

у систем узајамности.⁴⁶⁾ Уопштена и опречна правна решења у законским и подзаконским актима доводе до „слободе у тумачењу“ и тамо где слободи тумачења није место. Стварају се дупли стандарди, уводи се правна несигурност, гомилају се процеси по основу апелација... Често су законска решења и намерно опречна: последица погађања политичких класа, или „лоби-притисака“ финансијских елита.⁴⁷⁾ Недостатак правне културе води до: веће учесталости друштвених сукоба, свеопште правне несигурности, неповерења унутар институција система, корупције, непотизма, самовоље, манипулације оних који управљају онима којима се управља...

На нижим нивоима власти управо се недостатак правне културе огледа као оквир неометаног руковођења у коме је владање ничим ограничено одоздо и где је одлучивање сведено на пуки процедурални формализам. Овде се већ контрола рада и пословања не доводи у питање, она углавном постоји, али су сада проблеми другачије природе.

Поред контроле рада запослених, кроз разне облике: усавршавања, евалуације, стручног пропитивања, рецензирања и слично, одобравају се и мере надзора над радом, па чак и понашањем појединаца у радном процесу. Надзор обухвата друштвени али и правни аспект социјалне контроле запослених. Нерегулисана материја надзора често доводи до тешких злоупотреба. До сада је у домаће законодавство инкорпорисан само правни институт *mobbing*-а, који се дефинише као: „емоционално злостављање на радном месту од стране сарадника – подређених или надређених – преко: гласина, инсинуација, застрашивања, понижавања, дискредитовања и изолације“⁴⁸⁾ и он је као такав препуштен инкриминацији. Домаће законодавство је 2010. године донело *Закон о спречавању злостављања на раду* који експлицитно наводи да:

46) И „недоношење, мењање и недоследна примена закона и подзаконских аката“ спада у облик „легализованих“ коруптивних метода. (Илија Зиндовић, Владан Станковић, „*Легализовани облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије*“, *Социолошки преглед*, 1/2012: 17-35, Институт друштвених наука, Београд, 2012, стр. 21-22).

47) Тако нпр. Данило Вуковић сматра да су закони само последица сукоба интереса друштвених актера у политичкој арени. (Danilo Vuković, „Interesi, mreže i institucije – sociološko-pravna analiza novog socijalnog zakonodvstva u Srbiji“, *Sociologija*, 1/2013: 25-46, Beograd, 2013, str. 26: „Zakoni su *endogeni*, odnosno, proizvod interakcija i sukoba društvenih aktera i njihovih interesa, oblikovani su društvenim i ekonomskim procesima i ne mogu se posmatrati nezavisno od njih.”).

48) Детаљније у: Noa Davenport, Ruth Schwartz, Gail Pursell Elliott, *Mobbing – Emotional Abuse in the American Workplace*, Civil Society Publishing, 1999.

„Покретање поступка за заштиту од злостављања, као и учешће у том поступку не може да буде основ за: стављање запосленог у неповољнији положај у погледу остваривања права и обавеза по основу рада, покретање поступка за утврђивање дисциплинске, материјалне и друге одговорности запосленог, отказ уговора о раду односно престанак радног или другог уговорног односа по основу рада и проглашавање запосленог вишком запослених, у складу са прописима којима се уређује рад.“⁴⁹⁾ Ипак, овај правни институт је тек општег карактера, и најчешће се правно активира искључиво као правни лек, или средство, које запослени може да примени како би заштитио себе од искључења из радног односа. Богата палета мера социјалне контроле и принуда коју поседује надређени остаје и даље законски нетакнута.⁵⁰⁾ Из тог разлога и кажемо да мобинг има тек реактивно обележје.

Као мере надзора запослених од стране надређених примењује се, дакле, бројна средства социјалне контроле које иду од оних чисто друштвено-нормативних, попут креирања јавног мњења о запосленом, путем: подсмеха, шале, оговарања, стања алармантне забринутости; до оних са казненом мером правне регулације као што су: дисциплинска одговорност, опомена пред искључење из колектива, отказ, па и позивања на кривичну одговорност: од предистражних радњи информативног разговора, преко подизања кривичне пријаве до спровођења истражног поступка. Ваља истаћи да су мере надзора над запосленима у „царству нерегулисане материје“ домаћег законодавства, па често постају произвољне, и предмет су субјективне процене надређеног, који врши испитивање степена друштвене опасности: понашања, радњи и поступака запослених у радној јединици.⁵¹⁾ У том случају

49) Члан 27: „Заштита учесника у поступку“, *Закон о спречавању злостављања на раду*, Службени гласник РС, 36/2010, Београд, 2010.

50) Drenka Vuković, „Mobing na radnom mestu“, *Temida*, 4/2006: 3-11, Viktomološko društvo Srbije, Beograd, 2006, str.5. Вуковићева наводи неке од инструмената које подводи под „мобинг на радном месту“: „uskraćivanje kontakata, prekidi tokom govora, stalno prekidanje, vikanje na žrtvu, kolege ne razgovaraju sa žrtvom, zabranjuje se kontakti sa žrtvom, širenje tračeva, ismejavanje, iskorišćavanje slabosti, vređanje, imitiranje: hoda, glasa, pokreta, svakodnevne kritike i prigovori, zatrpavanje besmislenim poslovima, uskraćivanje informacija, preterana kontrola, slaba ocena rezultata,..“

51) Има мишљења да: „службеник мора да спроведе налог претпостављеног руководиоца, чак и када оправдано сматра да је нерегуларан или сумња да ће произвести озбиљне тешкоће.“ (Срђан Кораћ, „Спровођење реформе јавне управе у Србији – пример појединачне одговорности“, *Српска политичка мисао*, 3/2014: 53-74, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 63).

запослени долазе под удар субјективне процене надређеног, што може бити снажан катализатор злоупотребе службеног положаја.

Социјална контрола овде подразумева два нивоа власти. Један ниво контроле је политички и он се спроводи мерама државне принуде, који обухвата широки спектар мера и средстава „обуздавања“ акција појединаца у општедруштвеним активностима пеналним мерама кажњавања односно санкционисања. У том случају ради се о *неутрализацији* објекта социјалне контроле кроз облике: принуде, уцене, психичке тортуре, кућног притвора,.. чиме се појединцу додељује појачана употребна сврховитост и додатно се ставља под контролу система. Други ниво контроле је блажи и суптилнији, овде се репресија не спроводи директно, већ посредно, па у такве мере спадају: онемогућавање или успоравање у напредовању, кидање друштвених контаката објекта социјалне контроле, контекстуализирање објекта контроле у рељеф система (тзв. „навигација“ појединца или његово „пројектовање“), усмеравања дотичног на небитне друштвене групе, људе и догађаје („трошење времена“ или „изцрпљивање појединца“). Овај други ниво социјалне контроле често се назива и *маргинализација*. Она доводи до дезавуисања појединца у јавности кроз урушавања његовог моралног кредибилитета, а испољава се кроз: указивање на „нелојалност“, моралну „забринутост“ групе над понашањем појединца, моралну дискредитацију, преношење гласина, интриге, сплетке, оговарање, трач, подсмех, шалу, двосмислене реченице, преношење туђих порука са виших инстанци и слично... Истовремено, маргинализација активности појединца може се спроводити и преко урушавања његовог професионалног и стручног интегритета и ауторитета: од оспоравања његових радних прегнућа и достигнућа, преко оспоравања његових способности у средствима јавног саопштавања, до оспоравања компетентности жртве у стручној јавности путем: полемика, стручних расправа, оговарања, подсмеха, дисквалификација... Све наведене мере социјалне контроле на непосредан или посредан начин изазивају исти негативни ефекат по оног на кога се односе.

Са друге стране, постоји и богата палета тзв. позитивних норми, које имају за циљ да: постакну, мотивишу и награде. Препуштање поверљивих послова, препоруке, позитивно оцењивање, паралелно упошљавање, намештење на више управљачке позиције... само су неки од ових механизма, и требало би да делују подстицајно за оног на кога се односе.

ЗАКЉУЧАК

Социјална контрола тиче се међуљудских односа, па је материја опште социологије (микросоциологије) *par excellence*. Истовремено, ради се о управљачкој материји, која залази и у област науке о управљању. Пошто управљање подразумева односе владања и подчињавања кроз институције система, то битније интересовање (као граничне научне дисциплине) имају и политичке науке које на (ново)институционални начин прилазе истом проблему. Коначно, и социјална психологија игра одређену улогу у расветљавању овог друштвеног феномена.

У Србији материја социјалне контроле је недовољно истражена друштвена област. Знатно се више пажње посвећује утилитаристичкој управљачко-пенолошко-политиколошкој материји владања-другима, кажњавања појединца-у-радном процесу, и њиховог дисциплиновања, те мерама механичко-принудне социјализације (која захвата спектар од физичког кажњавања до психијатријског лечења). За оваквим институционално-казненим приступом појачано интересовање исказују више управљачке структуре. Овај приступ није у стању да реши проблем, већ га само привремено замаскирава. Профитна логика капитализма захтева искључиво функционалан приступ социјалној контроли. У пракси, у погледу институционализације социјалне контроле, као начина правне регулације и омеђивања и забране злоупотребе поверених овлашћења владања над запосленима и њиховим радом, мало је шта до сада учињено. Понешто од тога на трагу је виктимизације кроз заштиту од злостављања на раду, али је и то на симболичном нивоу. Сем једног-два базична прописа, који се нешто више баве овом материјом (и то највише и најчешће процесноправно), читаво поље регулације и институционализације је препуштено стихији међуљудског са-одношења, у коме влада потпуна: самовоља, закон јачег, произвољност...

Недостатак институционалних облика деловања у овој материји чини да уместо да институције владају управљачима, управљачи владају институцијама. Све ово само: повећава неефикасност радних прегнућа, смањује позитивне учинке у раду, умањује квалитет услуга, те обим новостворених вредности, раста и развоја...

ПРЕДЛОГ МЕРА:

Из побројаних разлога неопходно је ову материју: значајније правно уредити, институционализовати оквире деловања и понашања надређених над запосленима и обрнуто, ускладити област социјалне контроле са општим и интерним правним актима. Велику улогу у поправљању постојећег стања у области социјалне контроле, која је сама по себи репресивна друштвена област, мора имати и: виши степен поверења међу запосленима, виши ниво културе запослених (култура дијалога, разумевања, комуникације, међусобног уважавања...), саобраћање на општијем и апстрактнијем нивоу, осећај припадности радном окружењу, солидаризам запослених базиран на минимуму заједничких вредности, непрестано изналажење сагласности, осећај лојалности.

ЛИТЕРАТУРА

- Barker, Robert: *The Social Work Dictionary*, National Association of Social Workers, Washington D.C, 2003.
- Blackburn, Simon: *Oxford dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, 1994.
- Bosanac Milan, Mandić Oleg, Petković Stanko: *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb, 1970.
- Bourricaud, Francios: „Contrôle Social“, *Encyclopedia Universalis*, Corpus 6, Editeur a Paris, 1995.
- Weinberger, Ota: „Action and Institution“, *Alternative Action Theory – Simultaneously a Critique of Georg Henrik von Wright’s Practical Philosophy*, Springer Science+Bussines media, Dordecht, 1998.
- Weber, Max: *Vlast i politika*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
- Webster’s Third New International Dictionary*: Volume III S-Z, Enciclopedya Britannica, 1993.
- Veladžić, Nevzet: “Devijantne pojave i socijalna kontrola”, *Kriminalističke teme*, 1-2/2013: 152-167, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.
- Wolman, Benjamin: *Dictionary of Behavioral Science*, MacMillan, London, 1974.
- Vuković, Danilo: „Interesi, mreže i institucije – sociološko-pravna analiza novog socijalnog zakonodvstva u Srbiji“, *Sociologija*, 1/2013: 25-46, Beograd, 2013.
- Vuković, Drenka: „Mobing na radnom mestu“, *Temida*, 4/2006: 3-11, Viktomološko društvo Srbije, Beograd, 2006.
- Garland, Dejvid: „Društvena kontrola“, (priredili: Adam Kuper, Džesika Kuper), *Enciklopedija društvenih nauka*: 156-161, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

- Gerhardt, Uta: *The Social Thought of Talcott Parsons – Methodology and American Ethos*, Ashgate Publishing Ltd, 2011.
- Giddens, Anthony: „Institutions, Reproduction, Socialisation“, *Central Problems in Social Theory – Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*: 96-131, University of California Press – Berkley, Los Angeles, 1979.
- Goode, William: *The Dynamics of Modern Society*, Transaction Publishers, 2011.
- Davenport Noa, Schwartz Ruth, Elliott Gail Pursell: *Mobbing – Emotional Abuse in the American Workplace*, Civil Society Publishing, 1999.
- Dimovski, Darko: „Politička korupcija“, Zbornik radova u: *Pristup pravosuđu – instrumenti za implementaciju evropskih standarda u pravni sistem Republike Srbije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu, Niš, 2010.
- Зиндовић Илија, Станковић Владан: „Легализовани облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије“, *Социолошки преглед*, 1/2012: 17-35, Институт друштвених наука, Београд, 2012.
- Kavran, Dragoljub: *Nauka o upravljanju – organizacija, kadrovi, rukovođenje*, Naučna knjiga, Београд, 1991.
- Colliot-Thélène, Catherine: *Dictionnaire de sociologie*, Enciclopædia Universalis Albin Michel, Paris, 2007.
- Кораћ, Срђан: „Спровођење реформе јавне управе у Србији – пример појединачне одговорности“, *Српска политичка мисао*, 3/2014: 53-74, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Crossman, Ashley: http://sociology.about.com/od/S_Index/g/Social-Control.htm.
- Lascoumes Pierre, Gales le Patrick: „Introduction – Understanding Public Policy through Its Instruments – From the Nature of Instruments to the Sociology of Public Policy Instrumentation“, *Governance – an International Journal of Policy, Administration and Institutions*, Vol.20, 1/2007, John Wiley & Sons, Ltd., 2007.
- Littlejohn Stephen, Foss Karen: *Encyclopedia of communication theory*, SAGE Publications Inc, 2009.
- Lumley, Fredrick: *Means of Social control*, Century company, 1925.
- Марковић, Бранислав: *Наука о управљању*, Правни факултета Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2003.
- McClelland, Kent: „Understanding Collective Control Processes“, *Purpose, Meaning and Action – Control Systems Theories in Sociology*, 31-57, (ed. Kent McClelland, Thomas Fararo), Palgrave MacMillan, New York, 2006.
- Milić, Vojin: „Institucija“, *Sociološki leksikon* (ur. Aljoša Mimica, Marija Bogdanović): 192-193, Zavod za udžbenike, Београд, 2007.
- Mimica Aljoša, Bogdanović Marija: „Institucija“, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Београд, 2007.
- Мучибабић, Милимир: *Социолошко-правни појмовник*, ИК Филип Вишњић, Београд, 2007.
- Народна скупштина Републике Србије: *Закон о спречавању злостављања на раду*, Службени гласник РС, 36/2010, Београд, 2010.
- Park Robert, Burgess Ernest: *Introduction to the science of sociology*, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, 1921.

- Petrović, Milan: *Nauka o upravljanju kao pretpostavka upravne politike*, Centar za publikacije, Niš, 2006.
- Ross, Edward Alsworth: *Social Control – A Survey of the Foundations of Order*, Transaction Publishers, New Brunswick – New Jersey, 2009.
- Sorokin, Pitrim: *Društvena i kulturna dinamika*, CID Podgorica, 2002.
- Станковић, Владан: „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, 2/2011: 93-108, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Станковић, Владан: „Парсонс – Архитекта новог поретка“, *Политичка ревија*, 1/2004: 267-275, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Стојановић Ђорђе, Ђурић Живојин: „Од друштвене контроле до моралне регулације – реартикулисање дискурса моралне панике“, *Српска политичка мисао*, 2/2015: 9-53, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Sills, David (ed.): *International Encyclopedia of Social science*, Vol.14, The Macmillan Company & The Free Press, 1968.
- Souriau, Etienne: „Contrôle Social“, *Vocabulaire d’estetique*, Quadrige, Presses Universitaires de France, Paris, 1990.
- Fararo Thomas, Skvoretz John: „Institutionalized Social Action – control at the Program Level“, *Purpose, Meaning and Action – Control Systems Theories in Sociology*, 113-137, (ed. Kent McClelland, Thomas Fararo), Palgrave MacMillan, New York, 2006.
- Huault, Isabelle: „Pouvoir – une analyse par le institutions“, *Revue française de gestion*: 3/2009: 133-149, Lavoisier, 2009.
- Shibutani, Tamotsu: *Society and Personality – An Interactionist Approach to Social Psychology*, Transaction Publishers, 1974.

Vladan Stankovic

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL CONTROL AND ITS ABUSE

Resume

In Serbia matter of social control is insufficiently researched social area. Much more attention is paid to the utilitarian control and penology – political matter governance of others; punishment individual in working process, and disciplining them, and measures mechanical and forced socialization (which covers a range of physical punishment to psychiatric treatment). The profit logic of capitalism requires only a functional approach to social control. In practice, in terms of the institutionalization of social control, little has been done so far. Lack institutional forms of action in this matter seems that instead

the institutions of government controls, controls govern institutions. All this only: increases the inefficiency of working exertion, reduces the positive effects of the work, reduces the quality of services and the volume of newly created value, growth and development...

Key words: institutionalization, social control, social behavior, standards, management, functionalism

* Овај рад је примљен 18. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Ана М. Гавриловић
Универзитет у Бањој Луци

Војин И. Видановић
Висока школа св. Елизабете, Братислава

СОЦИЈАЛНИ РАД У ВАСПИТНО- ОБРАЗОВНИМ УСТАНОВАМА: СТУДИЈА СЛУЧАЈА – СРБИЈА И БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Сажетак

У чланку се анализира актуелни правни оквир којим се уређује социјални рад у васпитно-образовним установама Србије и Босне и Херцеговине, актуелно стање социјалног рада у њима, као и потребе за његовим постојањем у предшколским, основношколским и средњошколским институцијама. Циљ рада је утврђивање стања социјалног рада у овим установама, скретање пажње јавности на потребу његовог увођења како би превенирао социјалне проблеме деце и ученика, ублажавао последице различитих социјалних тешкоћа којима су изложена деца и ученици и, у садејству са другим стручњацима ових установа, допринио побољшању васпитне, а посебно социјалне и превентивне функције ових установа.

Као теоријско-методолошки оквир, у раду су коришћене методе: историјска, компаративна и статистичка метода, а од методских поступака анализа садржаја. Емпиријска анализа је базирана на званичним статистичким подацима и документима државних институција у Србији и Босни и Херцеговини. То су за Србију: Републички завод за статистику и Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а за Босну и Херцеговину: Агенција за статистику БиХ, Федерални завод за статистику, Федерално

министарство образовања и науке, Републички завод за статистику Републике Српске и Министарство просвете и културе Републике Српске. Компарација је усмерена на разлике и сличности између Србије и Босне и Херцеговине у погледу нормативне регулативе, стања заступљености социјалног рада у васпитно-образовним установама и потреба за његовим увођењем у ове установе.

И у регулативи и у реалном животу, социјални рад није заступљен сходно израженим потребама деце и ученика као и њихових породица. Истовремено, у последње две деценије подаци о различитим видовима патологија на школском узрасту су све евидентнији, што захтева ангажовање, поред одговарајућих васпитно-образовних струка, и струке „социјални радник“ – у превентивном, саветодавном и акционом смислу.

Кључне речи: социјални рад, социјални проблеми, васпитно-образовне установе, школски социјални рад, нормативна регулатива, пракса, социјалне интервенције, социјално посредовање, Србија, Босна и Херцеговина

1. СОЦИЈАЛНИ РАД У ОБРАЗОВАЊУ

Социјални рад у васпитно-образовним установама различито се дефинише, али се аутори слажу у његовом одређењу као посебног подручја социјалног рада. Канстебл, Р. (*Constable, R.*) истиче да је социјални рад у школи „специјално подручје праксе унутар социјалног рада, које захтева широк спектар вештина, укључујући интерактивни тимски рад, нарочито са наставницима, ученицима и њиховим породицама“.¹⁾ Делатност школског социјалног рада показала се нарочито потребном и корисном у пружању психо-социјалне помоћи деци која су маргинализована – економски, социјално, политички или лично. Школски социјални радници нуде саветодавну подршку школским тимовима, интервенције и посредовање са ученицима, породицама и службама“.²⁾

Основни циљеви „школског социјалног рада“ (социјалног рада у образовању) су повећање општег нивоа функционисања и школског постигнућа ученика. Школски социјални радник ради

1) Constable, R. (2008). The Role of the School Social Worker. http://lyceumbooks.com/pdf/Scsowk7_Chapter_01.pdf, прегледано 22.03.2013.

2) Canadian Association of Social Workers, Social Work Practice In Schools, <http://www.casw-acts.ca/en/social-work-practice-schools>, прочитано, 18.07.2015.

као део тима за помоћ ученицима како би постигли резултате примерене њиховим природним способностима.

Кад је реч о предшколском васпитању и образовању, Duma i LeFrank (*Christelle Dumas, Arnaud LeFranc*) у оквиру свог доприноса истраживању социјалне мобилности, дају *процену значаја универзалног приступа предшколском образовању каснијем успеху у животу*. Према овим истраживачима свака година универзалног предшколског образовања у Француској смањује могућност да се понавља први разред основне школе, док је похађање 2-3 године повећало месечне приходе испитаника када су почели да раде за око 3,2-3,6%. Сиже кључних налаза овог истраживања потврђује да³⁾:

... налазимо доказе да предшколско образовање има значајне и трајне ефекте и помаже деци да успеју у школи и обезбеде више плате на тржишту рада. Ефекти школског успеха посматрају се на различитим узрастима и различитим индикаторима успеха (поновљени разреди, резултати на тестовима, постигнуте дипломе).

Идентификација дугорочних ефеката у супротности је са резултатима које су Магунсон и њене колеге (2007) постигли у САД-у. Прецизније, предшколско образовање не обезбеђује само једнократну предност, већ чини вероватнијим да деца буду успешна на сваком кораку свог школовања и на тржишту рада. Ови резултати сугеришу да ране интервенције у образовању дају ефекте не само на когнитивном нивоу деце. Нажалост, подаци нам не омогућавају да идентификујемо које се све способности мењају код деце која су ишла у предшколске установе. Да ли су способнији да се концентришу? Да ли су развили социјалне вештине? Да ли се лакше прихватају правила? Одговор је вероватно мешавина ових механизма, али и тема које треба да истраже даља истраживања.

Историјски посматрано, претече социјалног рада у школи јављају се у Енглеској, крајем 19. века, у виду рада службеника за надзор или социјалног радника. Године 1870., у Канади, посебна пажња посвећивала се односу школе и породице, да би, школске 1906/7. године, социјални рад почео да се остварује у школама у Њујорку, Бостону, Хартфорду и Чикагу. Улога стручних радника била је да раде на сарадњи између школе и локалне заједнице у

3) Ersmich, J., Jantti, M., Smeeding, T. (ed.) (2012). *From Parents to Children: The Integrational Transmission of advantage*, Russell Sage Foundation, New York.

којој су живели нови имигранти како би промовисали разумевање и комуникацију. Међу стручњацима, социјални радници били су познати као заступници корисника за једнака права и као стручњаци који одлазе у кућне посете.⁴⁾

Социјални рад у школама имао је широку друштвену, стручну и научну подршку. Луис Монтгомери, у Чикагу, дефинише социјални програм у основној школи који се састојао од широког спектра услуга у заједници, што је подстакло развој услуга за школу и за целу заједницу (енглески – *school-based services*). Спровођена су и научна истраживања која су доказивала потребу за ангажовањем социјалних радника у школама. Снагу подршке социјалном раду потврђује чињеница да су, 1918. године, све државе САД-а усвојиле законску регулативу која је прописивала да у свакој школи обавезно ради и социјални радник. У годинама које су уследиле, професионални социјални рад у васпитно-образовним установама у САД-а развијао се у свим аспектима – од образовања стручњака за социјални рад у школи, преко покретања бројних истраживања, објављивања научних и стручних радова, настајања литературе посвећене том подручју социјалног рада, развоју програма, описа послова и задатака социјалног рада у школама, до настајања и посебних удружења социјалних радника запослених у школама.

У Европи, настанак и развој социјалног рада у васпитно-образовним установама били су различити по времену увођења, циљевима и задацима, а тиме и пракси која се остваривала. Године 1940., нордијске земље почеле су да уведу социјални рад у школе са основним циљем да делује превентивно. Исте године, уведен је и у холандске школе, а током 1960-тих, уведен је у Немачкој и Пољској. Током 1980-тих, ушао је и у школе у Аустрији, Швајцарској, Северној Кореји, Новом Зеланду, Саудијској Арабији, Шри Ланки, Русији, Летонији, Мађарској, Естонији и Албанији.

На просторима бивше Југославије, у Хрватској су 1970-тих постојали покушаји увођења професионалног социјалног рада у предшколске установе и школе (*експериментално је уведен у шест основних школа у Загребу и Капител Сућурцу*). У тим установама, постигнут је успех у повезивању породице и школе и

4) Гавриловић, А. (2013). *Анализа стања и могућности увођења професионалног социјалног рада у основне школе у Републици Српској*, необјављен рукопис, урађен за потребе УНИЦЕФ-а и Министарства здравља и социјалне заштите Републике Српске, Бања Лука.

испуњавању социјализацијске функције школе, али се масовније запошљавање социјалних радника у ове установе није догодило. Словенија је, до 1980-тих година, имала у саставу саветодавне службе у школама, поред педагога, психолога и дефектолога, и социјалног радника, али су почетком деведесетих наступиле рестрикције броја запослених у саветодавним службама, што се свело на елиминацију социјалних радника из тих служби. *„Решење је потражено у формирању посебног профила педагога – социјални педагог, који се почео школовати у оквиру Педагошког факултета, 1996. године, али ни то није било одговарајуће решење за све изазове рада са младима, превасходно у основним школама“.*⁵⁾ Србија и Босна и Херцеговина имале су своја искуства у увођењу социјалног рада у образовање.

2. СОЦИЈАЛНИ РАД У ОБРАЗОВАЊУ У СРБИЈИ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

2.1. Статистичка слика предшколског, основног и средњег образовања и социјалног рада у њима

Системи образовања и васпитања у Србији и Босни и Херцеговини слични су према подели на степене – обухватају предшколско васпитање и образовање, основно образовање и васпитање, средње образовање и васпитање, високо образовање и васпитање, специјално образовање и васпитање, образовање и васпитање за уметност и образовање одраслих. Разликују се према утврђеном узрасту за полазак у школу, мада је та разлика више формална него суштинска. Наиме, у Србији постоји припремни програм за полазак у школу који је обавезан за сву децу шестогодишњег узраста, док се у први разред полази у седмој години, а основно образовање и васпитање траје осам година. У Босни и Херцеговини основно образовање је деветогодишње, а деца са шест година полазе у први разред.

У табели бр.1 даје се преглед најзначајнијих статистичких показатеља о системима предшколског васпитања и образовања и основног и средњег образовања и васпитања.

5) Поштрак, М. (2008). Социјални рад у школи: поглед у прошлост, поглед у будућност, Зборник радова, Институт за педагошка истраживања, Београд.

Табела бр.1: Предшколско васпитање и образовање, основно и средње образовање и васпитање у Србији и Босни и Херцеговини

Држава/ентитет	Степен	Број деце/ ученика	Број ПУ/школа
Србија	Предшколски	192.005	225
	Основно	558.869	3.414
	Основно за децу са сметњама	4.840	211
	Основно образов. одраслих	5.835	69
	Основно уметничко обра- зов.	23.351	104
	Средње	280.857	498
Федерација БиХ	Предшколски	12.737	173
	Основно*	194.867	1.081
	Основно за децу са сметњама	524	28
	Основно уметничко	6.506	42
	Средње	96.331	213
Република Српска	Предшколски	8.166	49
	Основно	95.460	187
	Основно за децу са сметњама	416	4
	Основно уметничко	3.140	11
	Средње	43.975	94
Брчко дистрикт	Предшколско	587	3
	Основно	6.217	38
	Основно за децу са сметњама	96	-
	Основно уметничко	148	-
	Средње	3.575	4

* У ФБиХ у основном образовању постоји још увек и његово осмогодишње трајање, за мањи број ученика (7,7%), и деветогодишње, за велику већину (92,3%).

Извори података: Републички Завод за статистику Србије, за 2014/2015., Федерални завод за статистику БиХ, за 2014/2015., Републички завод за статистику РС, за 2014/2015. и Агенција за статистику БиХ

Институције за статистику у Србији и Босни и Херцеговини не воде податке о броју стручних сарадника у васпитно-образовним установама према профилима, па је прикупљање података о броју и територијалном распореду социјалних радника у овим установама било веома отежано и оријентисано на различите изворе. Због тога се приказани подаци до којих смо дошли могу сматрати приближно тачним.

У 162 државне и 63 приватне предшколске установе у Србији, према подацима Удружења социјалних радника запослених у предшколским установама и школама у Србији, запослено је 32 дипломирана социјална радника и два социолога који раде на пословима социјалних радника. У односу на укупан број запослених стручних сарадника (531) и сарадника (314), у предшколским установама, удео социјалних радника је само 3,13%. Кад је реч о распоређености социјалних радника у предшколским установама, највише их је у Београду – 18, а по једног имају предшколске установе у Зрењанину, Сечњу, Панчеву, Новом Саду, Руми, Сремској Митровици, Старој Пазови, Ваљево, Смедереву, Горњем Милановцу, Краљеву и Врању. У Крагујевцу и Нишу, уместо социјалних радника запослени су социолози, што се не може сматрати одговарајућим решењем.

Према истом извору, у основном образовању запослено је 36 социјалних радника, или 0,066% (Београд 13, Ниш 8,5, Тужина 3, Ваљево, Сокобања и Ужице по два, Јагодина, Крагујевац, Пирот, Градиште, и Суботица по један и Босилеград 0,5), у школама за децу са сметњама у развоју, раде два социјална радника или 0,10% у структури запослених (један у Београду и један у Ћуприји), док је удео социјалних радника у међу запосленима у средњем образовању 0,026% (по један у Београду, Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу, Бабушници и три у Новом Саду). Посматрано укупно, у систему образовања и васпитања, закључно са средњошколским узрастом, у Србији је запослено 78 или 0,068% социјалних радника.

У Федерацији БиХ, нема података о броју запослених социјалних радника у предшколским установама и основним и средњим школама. Лучић, наводи да је међу запосленима у

школама само 1,6% социјалних радника, а да у већини случајева нема запослених социјалних радника (98,4%)⁶⁾, **односно да се законске одредбе о њиховом запошљавању не спроводе.**

У РС, социјални рад, као део стручног рада, уведен је у предшколске установе Законом о предшколском васпитању и образовању из 2008. године. Међутим, у пракси, у овим установама, још увек није запослен ниједан социјални радник. У основним школама у РС запослено је 11 социјалних радника, а у средњим 10. Територијални распоред социјалних радника основних школа је у највећем броју сконцентрисан у Бања Луци – шест, док се по један налази и основним школама у Градишки, Трну, Кнежеву, Шамцу и Гацком. У средњим школама у Републици Српској запослено је 10 социјалних радника и то седам у Бања Луци и три у Бијелини.⁷⁾

Број социјалних радника у васпитно-образовним установама и њихов територијални распоред у обе државе је симболичан и сконцентрисан, највише, у великим градовима (предшколске установе у Београду, основне школе у Бања Луци и средње школе у Бања Луци и Бијелини), а знатно мање у другим насељима. Постојеће законске одредбе имају факултативни смисао, тим више што се, углавном, не разрађују подзаконским актима или се потпуно релативизирају, као на пример у Републици Српској.

2.2. Увођење социјалног рада у васпитно-образовне установе у Србији и Босни и Херцеговини и законски оквир

Покушаји да се у Србији уведе професионални социјални рад у школе датирају из 1980-тих година 20. века. Тада је Факултет политичких наука у Београду спровео пројекат којим је у неколико школа, у Београду, уведен професионални социјални рад. Резултати пројекта били су позитивни, али то није произвело ширу имплементацију нити је учинило одрживим постојање професионалног социјалног рада у овим установама. Законска регулатива у области образовања и васпитања препознавала је социјалне раднике као стручне сараднике у школама, што је утицало на њихово спорадично запошљавање у њима, које је престајало због

6) Лучић, Е. (2014). Докторска дисертација: *Социјални рад у школи као фактор превенције поремаћаја у понашању ученика*, одбрањена 31.01.2014. год. на Факултету политичких наука у Сарајеву.

7) Гавриловић, А. и Шућур-Јањетовић, В. (2014). *Социјални рад у васпитно-образовним установама*, Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука.

релативно честих промена законских прописа, а које су значиле, између осталог, и изостављање социјалних радника из категорије стручних сарадника. Професионални социјални рад уведен је у предшколске установе, 1992. године, Законом о друштвеној бризи о деци.⁸⁾ Међутим, критеријуми за њихово запошљавање били су много оштрији него за запошљавање педагога и психолога, па се ефекат примене овог закона мери запошљавањем око 40 социјалних радника у ове установе.

Променама које су уследиле у 2000-тој години и касније, предшколске установе сврстане су у систем образовања и васпитања, док је систем друштвене бриге о деци декомпонован. Законом о основама система образовања и васпитања, који је и сада на снази, одређено је да „*стручне послове на унапређивању васпитно-образовног рада у предшколској установи обављају педагог, психолог и други стручни сарадници, у складу са посебним законом. Стручне послове у школи обављају стручни сарадници: психолог, педагог и библиотекар, у музичкој школи – психолог, педагог, нототекар и медијатекар, а у школи за образовање одраслих – андрагог, психолог и библиотекар. Зависно од потреба школе и програма који се остварује, додатну подршку и стручне послове може да обавља и социјални радник, дефектолог, логопед и андрагог*“.⁹⁾ Закон о предшколском васпитању и образовању,¹⁰⁾ међу запосленима који раде на остваривању делатности предшколске установе предвидео је и социјалне раднике, али као сараднике, за разлику од педагога и психолога који су дефинисани као стручни сарадници, што представља дискриминацију социјалних радника и ствара бројне негативне последице у пракси. Такође, овај закон не уважава чињеницу да је делатност предшколске установе мултифункционална, већ је одређује само као васпитно-образовну и као део јединственог система образовања и васпитања. Спорадично и оскудно срећу се и одредбе које говоре о потребама родитеља и породице за пружањем помоћи у подизању деце за време њихових радних обавеза. Исти третман има и превентивно-здравствена функција ових установа и поред чињенице да велики значај ове функције одређују карактеристике мале деце као биолошки дефицитарних бића.

8) Закон о друштвеној бризи о деци, „Службени гласник РС“ бр 49/92.

9) Закон о основама система образовања и васпитања, „Службени гласник РС“ бр. 72/09, 52/11 и 55/13.

10) Закон о предшколском васпитању и образовању, „Службени гласник РС“ бр. 18/10.

Закон о основном образовању и васпитању,¹¹⁾ равноправно третира социјалне раднике са другим стручним сарадницима, док Закон о средњем образовању и васпитању¹²⁾ не наводи појединачне профиле стручњака који чине стручну службу средње школе.

У Босни и Херцеговини, социјални рад у васпитно-образовним установама није имао предисторију као у Србији и другим бившим републикама Југославије. Његово нормативно уређивање је новијег датума. Оквирним законом о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини, из 2003. године¹³⁾ и Оквирним законом о предшколском васпитању и образовању¹⁴⁾ уведен је у васпитно-образовне установе – предшколске установе, основне и средње школе. На нивоу Федерације примењују се наведени оквирни закони.

*Оквирни закон о предшколском одгоју и образовању у Босни и Херцеговини,*¹⁵⁾ утврђује да различите програме у предшколском образовању и васпитању, поред одгајатеља реализују специјализовани стручњаци различитих профила с виском стручном спремом, међу којима се наводе и социјални радници.

У кантоналном законодавству као позитивни примери истичу се Сарајевски кантон и Тузлански,¹⁶⁾ мада се добре законске одредбе још увек не примењују у пракси.

У Републици Српској, усвајањем нових закона о образовању, 2008. године, као стручни сарадници у предшколској установи¹⁷⁾ и основној школи¹⁸⁾ идентификовани су и социјални радници, док Закон о средњем образовању и васпитању¹⁹⁾ не наводи профиле стручних сарадника који треба да раде у средњим школама, већ је то учињено подзаконским актима.

11) Закон о основном образовању и васпитању, „Службени гласник РС“ бр. 55/13.

12) Закон о средњем образовању и васпитању, „Службени гласник РС“ бр. 55/13.

13) Оквирни закон о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини, „Службени гласник БиХ“ бр. 18/03.

14) Оквирни закон о предшколском васпитању и образовању, „Службени гласник БиХ“ бр. 88/07

15) „Службени гласник Босне и Херцеговине“ бр. 88/07.

16) Лучић, Е. (2014). Докторска дисертација: *Социјални рад у школи као фактор превенције поремаћаја у понашању ученика*, одбрањена 31.01.2014.год. на Факултету политичких наука у Сарајеву.

17) Закон о предшколском васпитању и образовању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 119/08 и 1/12.

18) Закон о основном образовању и васпитању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08, 71/09. и 104/11.

19) Закон о средњем образовању и васпитању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08

Брчко дистрикт је утврдио да у предшколском одгоју и образовању²⁰⁾ и основном и средњем образовању и васпитању²¹⁾ стручну службу, између осталих, чине и социјални радници, наводећи, уопштено, и опис послова за све стручне сараднике.

Законска регулатива социјалног рада у образовно-васпитним установама у Србији изражава променљив однос према социјалним радницима, пошто су они само у неким периодима идентификовани као стручни сарадници. Свака потреба за буџетским рестрикцијама, која је честа појава, имала је за последицу изостављање социјалних радника из стручних служби ових установа.

2.3. Правни оквир за послове и задатке школског социјалног радника

Кад је реч о нормативном уређивању послова и задатка социјалних радника, односно прописивању основа програма социјалног рада у васпитно-образовним установама, ситуација је неповољнија од законске регулативе.

У Србији је донет Правилник о ближим условима и начину остваривања социјалне заштите деце у предшколским установама,²²⁾ којим је одређено да се социјално-заштитна функција остварује у складу са Основама програма социјалног рада у предшколским установама, затим, ко обавља социјални рад, шта социјални рад треба да обезбеди, организационе нивое на којима се одвија социјални рад у установи, норматив кадрова и обавезе социјалног радника у вођењу евиденције и документације. У оквиру Основа програма дефинисани су: основни принципи и вредности социјалног рада, циљ, задаци и области рада – планирање и програмирање социјалног рада; активности на унапређивању социјалне функције предшколске установе; рад са васпитачима, рад са родитељима, односно старатељима, рад са директором, стручним сарадницима, педагошким асистентом; рад са запосленима у установи; рад у стручним органима и тимовима; сарадња са надлежним установама, организацијама,

20) Закон о предшколском одгоју и образовању, Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ бр. 13/07.

21) Закон о образовању у основним и средњим школама Брчко Дистрикта БиХ, Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ бр. 9/01.

22) *Правилник о ближим условима и начину остваривања социјалне заштите деце у предшколској установи*, „Службени гласник РС“ бр. 131/14.

удружењима и јединицом локалне самоуправе и вођење документације, припрема за рад и стручно усавршавање.

Програм рада социјалних радника у основним школама дефинисан је Правилником о програму рада стручних сарадника у основној школи.²³⁾ Овим правилником утврђени су: циљ, задаци и области рада који су веома слични са циљевима, задацима и областима рада социјалног радника у предшколској установи.

У Федерацији БиХ, закони у области образовања и васпитања доносе одређене новине које респектују социјално стање и социјалне потребе ученика. Тако *Оквирни закон о основном и средњем образовању*,²⁴⁾ потенцира улогу родитеља у васпитно-образовном процесу, а тиме и другачије задатке школе према њима. Детаљнију разраду општих законских решења садрже кантонални закони. Међутим, разлике између кантона су веома изражене. Тако, на пример, у Кантону Сарајево нормативно су утврђени послови које социјални радници обављају, као и стандарди за њихов број. На сличан начин поступио је и Тузлански кантон, који не само да утврђује да је стручни сарадник у школи, између осталих, и социјални радник, него одређује да „за праћење, анализирање и унапређивање сарадње са породицом, друштвеном средином, институцијама и педагошко-психолошком службом у сврху превентивног деловања, школа или група школа могу ангажовати социјалног радника по потреби као члана мобилног тима“²⁵⁾.

У Републици Српској, **Закон о предшколском васпитању и образовању** одређује да стручни сарадници раде на пословима којима се унапређује васпитно-образовни рад и друге педагошке функције предшколске установе, социјална и превентивно-здравствена заштита, исхрана и нега деце до поласка у школу, и једнако третира све профиле стручних сарадника, међу којима и социјалног радника. Послове стручних сарадника одређује на уопштен начин, – „*Задатак стручног сарадника је да у тиму и појединачно својим стручним знањем и дјеловањем унапређује цјелокупну дјелатност предшколске установе, посебно васпитно-образовни рад и пружа стручну подршку и услуге помоћи дјеци, родитељима, васпитачима и органима управљања предшколске*

23) „Службени гласник РС - Просветни гласник“, број 5/12.

24) „Службени гласник Босне и Херцеговине“ бр. 18/03.

25) Лучић, Е. (2014). Докторска дисертација: *Социјални рад у школи као фактор превенције поремаћаја у понашању ученика*, одбрањена 31.01.2014.год. на Факултету политичких наука у Сарајеву, страница бр. 3.

установе о питањима од значаја за васпитање и образовање и о питањима из подручја своје надлежности.“²⁶⁾

Закон о основном образовању и васпитању Републике Српске²⁷⁾ (чл. 109), одређује да социјални радник обавља следеће послове: „савјетодавни и инструктивни рад са ученицима, родитељима и наставницима ради побољшања социјалног положаја ученика у школској и породичној средини и на рјешавању социјалних проблема ученика; учествује у програмирању рада школе из дјелокруга своје надлежности; аналитичко-истраживачки рад у функцији превентивног дјеловања и дијагностиковања стања у овој области; сарадња са органима школе и друштвеним партнерима; сарадња са породицом ученика; води потребну документацију о свом раду и ученицима и извршава и друге обавезе које произлазе из опитих аката и годишњег програма рада школе“.

Закон о средњем образовању и васпитању Републике Српске на уопштен начин дефинише задатке стручних сарадника, дајући овлашћење надлежном министру да сва та питања ближе уреди педагошким стандардима.²⁸⁾

У Брчко дистрикту, **Законом о предшколском васпитању и образовању**,²⁹⁾ предвиђено је да реализацију програма у предшколским установама обављају одгојитељи и стручни сарадници (психолози, педагози, љекари и социјални радници), али се не одређују њихови задаци. **Закон о основним и средњим школама**,³⁰⁾ одређује само да педагошке, психолошке, дефектолошке, андрагошке, социјално-заштитне, програмерске, библиотечке и друге стручне послове образовно-одгојног рада у школи обављају стручни сарадници са одговарајућом високом стручном спремом.

Нормативно регулисање послова и задатака социјалног радника, односно основа програма социјалног рада у образовно-васпитним установама и у Србији и у БиХ, разликују се према степенима образовања унутар њих, као и између њих. Најизраженије

26) Закон о предшколском васпитању и образовању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 119/08, 1/12. члан 38.

27) Закон о основном образовању и васпитању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08, 71/09. и 104/11. члан 109.

28) Закон о средњем образовању и васпитању, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08.

29) Закон о предшколском одгоју и образовању, „Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ“ бр. 13/07 члан 27.

30) Закон о образовању у основним и средњим школама Брчко Дистрикта БиХ, „Службени лист БД“, бр. 9/01 члан 94.

разлике су у суштинском одређивању послова и задатака ових стручњака, које се крећу од веома уопштених (Федерација БиХ, Брчко дистрикт), преко јасно одређених за све стручне сараднике (Република Српска) и прецизно дефинисаних (Србија за предшколско и основно образовање и васпитање), па до изостављања њиховог дефинисања (за средње образовање у обе државе).

Норматив кадрова садржи регулатива социјалног рада у предшколском васпитању и образовању у Србији. У саставу наведеног правилника је и норматив кадрова, који, иако веома рестриктиван, одређује да свака предшколска установа у Србији, треба да запошљава социјалног радника, у фонду радног времена сразмерно броју васпитних група, али не мање од једне трећине радног времена. За ангажовање са пуним радним временом потребно је да предшколска установа има од 80 до 100 васпитних група, док установа са 30 до 79 васпитних група запошљава социјалног радника са половином радног времена, а све установе испод 30 васпитних група, са трећином радног времена. За педагоге и психологе, норматив је двоструко повољнији. **Увидом** у дефинисане послове и задатке, такође се долази до закључка да је норматив кадрова за социјалне раднике у предшколским установама преоштар.

Међутим, анализа подзаконских аката³¹⁾ показала је да је законско решење о стручним сарадницима измењено на тај начин што је одређено да школа са 16 и више одељења може имати педагога, да школа са 24 одељења може, Правилником о организацији и систематизацији радних места, систематизовати радно место „психолог“, али да може уместо психолога, уколико има потребе, истим правилником систематизовати радно место дефектолог/логопед или социјални радник, под условима да има 24 одељења, а уз претходну сагласност Министарства. Даље, уколико школа има мање од 24 одељења, умањује јој се право на радно место „психолог“ по коефицијенту 0,05 за свако одељење мање од 24, али не више од 0,5 радног места. Овим је практично потпуно релативизовано и доведено у питање опредељење законодавца о социјалном раду у основним школама.

За увођење социјалног рада у васпитно-образовне установе и његово законско регулисање може се констатовати да се развијају споро, у обе државе, да регулатива није у потпуности доречена, да је не прате одговарајућа подзаконска акта и да су норме

31) Правилник о финансирању основних школа, Службени гласник РС бр. 5/2009.

више факултативне него обавезујуће. Осим у Закону о предшколском васпитању и образовању у Србији, ни у једном другом анализираном закону није ни на који начин предвиђено учешће или сарадња са министарством надлежним за социјална питања. Потпуно је изостављено посматрање и бављење социјалним проблемима ученика који су у савременом добу веома изражени и који у високом степену утичу на школска постигнућа ученика.

Може се закључити, да различита нормативна регулатива за различите степене образовања у обе државе не види социјални рад у образовно-васпитним установама као ресурс школе који може помоћи и школи и ученицима да боље функционишу, да постижу боље резултате и да сваком ученику пружи помоћ и подршку да постигне школски успех примерен његовим природним способностима. Истовремено, ово је и индикатор о одсуству воље надлежних да професионални социјални рад постане стварност у образовно-васпитним установама као што су то учиниле и многе друге државе у свету.

3. ПОТРЕБЕ ЗА ПРОФЕСИОНАЛНИМ СОЦИЈАЛНИМ РАДОМ У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИМ УСТАНОВАМА

На значај и потребу социјалног рада у образовању указују и страни и домаћи аутори: *„Перспектива модерног социјалног рада је повезивање породице, школе и заједнице у омогућавању оптималног развоја, а спречавању пропадања потенцијала дјетета, и поклапа се са савременом концепцијом школе у разноликом, стално мијењајућем друштву – заједништво породице и школе на задатку социјализације дјетета. Социјални рад у школи служи остварењу сврхе школе; али превазилазећи савјетовање, заступање и рјешавање проблема ученика из маргинализованих група и угрожених породица, повезује школу и заједницу у рјешавању и предупређивању савремених социјалних проблема (који су битно социопатолошке природе.“³²⁾*

Домаћи аутори истичу да су потребе за професионалним социјалним радом у васпитно-образовним установама велике и сложене и да траже бољи одговор друштва. Малобројна истра-

32) Constable, R. Flunn, Mc Donald.(1996). *School Social Work – Practice and Research Perspectives* third edition, Lyceum Books, INC, Chicago стр. 19-25 према Сајић, Д. (2009). *Преглед за праксу социјалног рада*, Социјална мисао 2/2009 стр 124.

живања у посматраним земљама (Сајић, Д. 2009, Гавриловић, А. 2013., Лучић, Е. 2014., и Гавриловић, А., Видановић В. 2015), показују да постоји изложеност деце и ученика дејству социјалних проблема као што су: сиромаштво, дисфункционалност породице, теже повреде обавеза ученика, незадовољавајући успех једног броја ученика, смањивање броја ученика у школама, поремећаји понашања ученика и други, и да се они јављају у свим васпитно-образовним установама. Међутим, бављење социјалним проблемима ученика не одвија се континуирано и плански, већ најчешће по принципу „од случаја до случаја“. А циљ треба да буде спречавање настајања социјалних проблема, односно правовремено и ефикасно деловање на ублажавању негативних последица када се они појаве. Социјални рад у васпитно-образовним установама је превентиван по свом карактеру и бави се „подстицањем здравих снага, предупређењем деструкције и дезорганизације особа, група или друштва, раним откривањем или спречавањем погоршања проблема“.³³⁾

У васпитно-образовним установама изражени су појавни облици социјалних проблема деце и ученика. У основним школама у Републици Српској најтежи социјални проблеми који погађају рањиве групе, међу којима су деца најугроженија, су: сиромаштво, насиље у породици, дисфункционалност породице, вршњачко насиље, злоупотреба интернета и други. Процену директора основних школа о изложености ученика њиховом дејству приказује табела бр. 2.

Табела бр. 2: Изложеност ученика социјалним проблемима

1. Екстремно сиромаштво	ф	%		2. Насиље у породици	ф	%
изразито	17	13,5		изразито	-	-
делимично	75	59,5		делимично	62	49,2
није	22	17,5		није	48	38,1
Укупно	114	90,5		Укупно	110	87,3
Није наведен одговор	12	9,5		Није наведен одговор	16	12,7
Укупно	126	100.0		Укупно	126	100,0
3. Дисфункционалност породице (разводи)	ф	%		4. Вршњачко насиље	ф	%

33) Видановић, И. (2006). Речник социјалног рада, Београд, Ауторско издање, стр 307.

изразито	5	4,0		изразито	2	1,6
делимично	88	69,8		делимично	67	53,2
није	20	15,9		није	42	33,3
Укупно	113	89,7		Укупно	111	88,1
Није наведен одговор	13	10,3		Није наведен одговор	15	11,9
Укупно	126	100,0		Укупно	126	100,0

5. Злоупотреба интернета („сајбер булинг“)	ф	%
изразито	5	4,0
делимично	49	38,9
није	54	42,9
Укупно	108	85,7
Није наведен одговор	18	14,3
Укупно	126	100,0

Извор: Гавриловић, А., 2013.

Подаци у табели бр. 2 показују да су ученици основних школа у РС изложени свим наведеним социјалним ризицима, више „делимично“ него „изразито“, али осим распона у интензитету постоје и варијације у учесталости испољавања и заступљености у школама. Тако се, по мишљењу директора, екстремно сиромаштво јавља у изразитом степену у 17 или 13,5% школа у узорку, а делимично погађа ученике у 75 школа или 59,5%. Насиље у породици присутно је као делимично у 62 или 49,2% школа, дисфункционалност породица има изразито дејство у пет или 4% школа, а делимично у 88 или 69,8% школа. Вршњачко насиље као изразит проблем присутан је у две или 1,6% школа, а као делимичан у 67 или 53,2% школа. Злоупотреба интернета има облик изразитог проблема у пет или 4% школа, а у форми делимичног присуства налази се у 49 или 38,9% школа.

У основним школама у Републици Српској присутне су и све врсте поремећаја понашања ученика, а међу њима највећу фреквенцију имају (табела 3):

Табела бр. 3: Најучесталији умерени поремећаји понашања

Ред. бр.	Врста поремећаја	Умерена тежина – % удео у тој врсти поремећаја	Учесталост јављања – % удео у истој врсти поремећаја
1.	Лагање	46,4	40,9
2.	Лош успех у школи	54,7	40,3
3.	Непоштовање правила понашања	50,3	40,3
4.	Зависност од интернета	39,8	34,8
5.	Непоштовање правила у кући	40,9	34,3
6.	Пркосно понашање	43,6	28,7
7.	Беспосличарење	28,2	20,4
8.	Агресивна понашања	25,4	19,3
9.	Негативистичко понашање	33,7	19,3
10.	Вршњачко насиље	23,2	19,3
11.	Сукоби са наставницима	32,0	17,1
12.	Сајбер булинг	14,4	10,5

Извор: Гавриловић, А. (2013)

У 127 основних школа у Републици Српској (у којима је 2013. године спроведено истраживање о социјалном раду) испољавају се све врсте поремећаја понашања ученика и у свим степенима тежине (благ, умерен и тежак). Према учесталости јављања, постоји, такође, појављивање поремећаја понашања у сва три степена (врло често, често и ретко). Најчешће, појавност поремећаја понашања у благом степену, у овим школама, има заступљеност од око 30%.³⁴⁾

Потребу за професионалним социјалним радом у основним школама у Републици Српској потврђује још и присуство следећих социјалних проблема: теже повреде обавеза ученика, незадовољавајући успех једног броја ученика и смањивање броја ученика. Улога социјалног радника у инклузивном образовању и покретању и спровођењу превентивних пројеката и програма је значајна и, такође, неопходна.

34) Гавриловић, А. (2013). *Анализа стања и могућности увођења професионалног социјалног рада у основне школе у Републици Српској*, необјављен рукопис, урађен за потребе УНИЦЕФ-а и Министарства здравља и социјалне заштите Републике Српске, Бања Лука.

У предшколским установама у Србији,³⁵⁾ **делимично изражени социјални проблеми** деце су: сиромаштво деце; дискриминација сиромашне деце; дискриминација деце из маргиналних група, непоштовање дечјих права и занемаривање деце.

Као веома изражени социјални проблеми деце у овим установама у Србији, јављају се: деца из дисфункционалних породица и деца из разведених бракова.

Социјални радници покушавају да допринесе ублажавању и ефикаснијем решавању наведених проблема, користећи познате методе социјалног рада као и ресурсе који су им доступни и приступачни. У пракси социјалних радника, ове активности, груписане у пет категорија, имају следећу заступљеност:

1. саветодавни и консултативни рад (71%);
2. друге различите активности (52%);
3. остваривање сарадње са другим релевантним институцијама (33%);
4. обезбеђивање материјалних помоћи (19%);
5. информативни и промотивни рад о правима деце (10%).

Ублажавањем последица и решавањем социјалних проблема у предшколским установама у Србији баве се и васпитачи, стручни сарадници, као и сви они заједнички. У четири установе не бави се нико. Међутим, бављење социјалним проблемима није континуирано и систематско.

Закључак који се намеће је да се социјалним проблемима деце и ученика не придаје пажња, мада су они у савремено доба веома изражени, имају тенденцију раста и у високом степену утичу на школска постигнућа ученика, њихово одрастање и укупно припремање за укључивање у живот. У увођењу професионалног социјалног рада у васпитно-образовне установе Србија и Босна и Херцеговина постигле су мале, тек почетне резултате, односно може се констатовати да је он **тек у процесу настајања, да тај процес тече веома споро, као и да они који управљају образовно-васпитним установама пружају том процесу декларативну, али не и стварну подршку.**

У Србији и Босни и Херцеговини не постоји свест о утицају социјалних проблема на развој деце и школска постигнућа ученика, као ни о значају посматрања раста и развоја деце у тоталитету живљења. Васпитно-образовна функција повезана је

35) Необјављени резултати испитивања социјалних радника запослених у предшколским установама у Србији, у 2014. години.

са социјалним и породичним условима живота, и условљена је њима. Такође, нема се у виду ни чињеница да предшколске установе треба да задовољавају потребе породица за збрињавањем мале што има велики утицај на планирање породице и доношење одлуке о рађању и да оне, диверсификацијом својих облика рада и услуга треба да подржавају родитељство, што чини њихову социјалну функцију. За остваривање ове функције, целовите бриге о деци и подржавање раста и развоја деце спада међу најзначајнија друштвена питања за које су у предшколским установама компетентни социјални радници. Због свега тога, бројна отворена питања професионалног социјалног рада у образовно-васпитним установама у Србији и Босни и Херцеговини треба решавати брже и на прави начин. Уз то, за обе земље карактеристично је да су током своје историје имале и савладавале бројне социјалне проблеме. У овом времену, друштвени услови су сложени, а друштвено-економска криза у којој се налазе и Србија и Босна и Херцеговина је дубока и дуготрајна. То захтева да приоритет добију деца и да се мењају приступи њиховим проблемима, пре свега са становишта обезбеђивања компетентних стручњака и комплетних стручних тимова који индивидуално и тимски могу побољшавати положај и перспективе угрожене и рањиве деце и ученика и пружати им заштиту и подршку у ситуацијама ризика и угрожености од разних врста социјалних проблема чијим су дејствима изложени.

ЛИТЕРАТУРА

- Canadian Association of Social Workers, Social Work Practice In Schools, <http://www.casw-acts.ca/en/social-work-practice-schools>, прочитано, 18.07.2015.
- Constable, R. (2008). *The Role of the School Social Worker*. http://lyceumbooks.com/pdf/Scsowcwk7_Chapter_01.pdf, прегледано 22.03.2013.
- Constable, R. Flunn, Mc Donald.(1996). *School Social Work – Practice and Research Perspectives*, third edition, Lyceum Books, INC, Chicago.
- Ermich, J., Jantti, M., Smeeding, T. (ed.) (2012). *From Parents to Children: The Integrational Transmission of advantage*, Russell Sage Foundation, New York.
- Видановић, И. (2006). Речник социјалног рада, Београд, Ауторско издање.
- Видановић, И. (2015): Речник социјалног рада, II. издање, Ауторско издање.
- Гавриловић, А. (2013). *Анализа стања и могућности увођења професионалног социјалног рада у основне школе у Републици Српској*, необјављен рукопис, урађен за потребе УНИЦЕФ-а и Министарства здравља и социјалне заштите Републике Српске, Бања Лука.

- Гавриловић, А. и Шућур-Јањетовић, В. (2014). *Социјални рад у васпитно-образовним установама*, Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука.
- Закон о образовању у основним и средњим школама Брчко Дистрикта БиХ*, „Службени лист БД“, бр. 9/01.
- Закон о основама система образовања и васпитања*, „Службени гласник РС“ бр. 72/09, 52/11 и 55/13.
- Закон о основном образовању и васпитању*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08, 71/09. и 104/11.
- Закон о основном образовању и васпитању*, „Службени гласник РС“ бр. 55/13.
- Закон о предшколском васпитању и образовању*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 119/08, 1/12.
- Закон о предшколском васпитању и образовању*, „Службени гласник РС“ бр. 18/10.
- Закон о предшколском одгоју и образовању*, „Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ“ бр. 13/07.
- Закон о средњем образовању и васпитању*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 74/08.
- Закон о средњем образовању и васпитању*, „Службени гласник РС“ бр. 55/13.
- Лучић, Е. (2014). Докторска дисертација: *Социјални рад у школи као фактор превенције поремећаја у понашању ученика*, одбрањена 31.01.2014. год. на Факултету политичких наука у Сарајеву.
- Оквирни закон о основном и средњем образовању у Босни и Херцеговини*, („Службени гласник БиХ“ бр. 18/03).
- Оквирни закон о предшколском васпитању и образовању* („Службени гласник БиХ“ бр. 88/07).
- Правилник о ближим условима и начину остваривања социјалне заштите деце у предшколској установи*, „Службени гласник РС“, бр.131/2014.
- Правилник о ближим условима и начину остваривања социјалне заштите деце у предшколској установи*, „Службени гласник РС“ бр. 131/14.
- Правилник о врсти стручне спреме наставника и стручних сарадника у средњим техничким и средњим стручним школама*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 91/2009.
- Правилник о норми непосредног рада са ученицима наставника и стручних сарадника у оквиру 40-часовне радне седмице*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 5/2009.
- Правилник о норми рада са ученицима у основним школама*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 5/2009.
- Правилник о основама програма социјалног рада у предшколским установама*, „Службени гласник РС“, бр. 70/94.
- Правилник о стручним профилима у основним школама*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 77/2009.
- Правилник о финансирању основног образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 5/2009.
- Правилник о финансирању средњег образовања и васпитања*, „Службени гласник Републике Српске“ бр. 116/2008.

Програми рада социјалних радника запослених у основним школама у Републици Српској за школску 2012/2013. годину.

Сајић, Д. (2009). *Преглед за праксу социјалног рада*, Социјална мисао 2/2009.

Службени гласник РС - Просветни гласник, број 1/94.

Ana Gavrilovic, Vojin Vidanovic

**SOCIAL WORK IN PEDAGOGICAL AND
EDUCATIONAL INSTITUTIONS: CASE STUDY –
SERBIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Resume

The paper analyses, based on extensive research, problems of engagement of social workers in pedagogical and educational institutions of Serbia and Bosnia and Herzegovina.

Social work in pedagogical and educational institutions is differently defined, but authors agree in defining it as separate area of social work – school based social work. In world, school based social work has a long history of development in all of its aspects. However, experience of Serbia and Bosnia and Hertzegovina in introducing school based social work has been different. In difference of most of developed countries, in pedagogical and educational system of Southeast Europe, social work isn't included according to established needs of pupils and their families.

Motivation for research of school based social work in Serbia and Bosnia and Hertzegovina is a knowledge that professional social work has been inexcusably neglected in general intention to improve pedagogical and especially social and preventive functions of education.

In last two decades information of various deviations on early age have became increasingly evident, which demands engagement of adequate pedagogical and educational professions, amongst which social work is one of most important in prevention, counselling and social action aspects. Various authors of this issue from Serbia and Bosnia and Hertzegovina highlight that need for professional based social work in schools and pre-school education is a great and complex and require larger and better social action. This is because of various social problems of children and pupils, that have developed in recent years. However, social care for pupils problems isn't planned and

continious, but is dealth “from case to case”. This is in contrast with a goal of school based social work, which is prevention of social problems as well as efficient care in alliviating negative effects once problems arise. In our 2013 research in schools in Republic of Srpska (entity of Bosnia and Hertzegovina) various social deviations are present in all their degrees (from mild to severe). In pre-school (kindergarten) education in Serbia, partially are present poverty of children, discrimination of poor children, discrimination of children from marginalized groups, disrispect of children rights and neglect of children.

Subject of presented research is analysis of current legislation in this area, as well as a presentation of actual problems and needs of professional social work in preschool, primary and secondary educational institutions.

Key words: social work, social problems, pedagogical and educational institutions, school social work, interventions, social mediation, Serbia, Bosnia and Herzegovina

* Овај рад је примљен 27. новембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

ПРАВО И ПОЛИТИКА

УДК 340.131:17.021.2

Прегледни рад

Српска политичка мисао

број 1/2016

год. 23. vol. 51

стр. 155-168

Драгиша Дракић

Правни факултет, Универзитет у Новом Саду

Зоран Лончар

Правни факултет, Универзитет у Новом Саду

Гордана Дракић

Правни факултет, Универзитет у Новом Саду

ПРАВНИ ПОРЕДАК И СЛОБОДА ПОЈЕДИНЦА

Сажетак

На почетку рада аутори разматрају идеју слободе појединца, уопште и у праву, и дефинишу тезу коју ће заступати и бранити у раду. Постављајући, наиме, тезу да је право царство слободе појединца, аутори најпре наводе приговоре који се тој тези могу упутити, а затим их аргументовано релативизују и обеснажују. У даљем излагању разрађују своју напред наведену тезу, те између осталог тврде да се поштовање правних норми темељи на њиховој сагласности са етичким нормама. Поред тога, како је циљ права „мирно решавање интересних конфликта“, а оно није силом одређено те не представља фактичку принуду, снага ауторитета права гради се на посебној „правној моћи“, коју аутори потом посебно у свом раду појашњавају. На крају закључују да је по-

зитивно право несумњиво ауторитет који је једини у стању да обезбеди праву меру слободе појединцима, која „сама за себе није могућа, већ се тек кроз ауторитет права може остварити“.

Кључне речи: правни поредак, слобода појединца, моћ права, ауторитет

Однос права и слободе одавно заокупља пажњу правника и филозофа, који настоје да нађу решење и дају одговор на ово увек актуелно питање. Још од давнина појављује се мисао да се слобода састоји у покоравану законима као општим и безличним правилима, као што се и неслобода састоји у покоравану појединим властодршцима и њиховој самовољној, лично обојеној власти.¹⁾ Разрађујући ову мисао Хегел (Hegel) је отишао и даље, те је тврдио да је „правни систем – царство остварене слободе“.²⁾ Међутим, од давнина се јављају и такви ставови који, замишљајући истинску слободу без икаквих закона, изражавају на тај начин протест против неправичних закона и државне самовоље, али и пале људске природе. Да је човек заиста слободан једино када је препуштен сопственом нахођењу и ничим ограниченој личној иницијативи тврдили су многи истакнути мислиоци, сваки на свој начин. Поменимо овде Сартра (Sartre), Ничеа (Nietzsche), Ибзена (Ibsen), Вајнингера (Weininger). Многи од њих у немогућности да доведу у склад сурову спољну стварност са разумном мером сопствене одговорности, излаз су нашли у самоубиству. Као да се нису могли помирити са чињеницом да у људском роду нема, нити може бити, апсолутне слободе, која би се могла замислити као неко усамљеничко-егоистичко егзистирање, својеврсно животарење у безваздушном простору. Међутим, јасно је да нема ни апсолутне неслободе. Како је рекао Владета Јеротић, апсолутно слободан би, у неком апстрактном и метафизичком смислу, био само Бог, док се апсолутној принуди подвргавају нижа царства на земљи, минерално, биљно и животињско. За разлику од њих, човек је на вечитом путу између принуде и слободе.³⁾

Ако се дакле пође од чињенице да је човек у начелу релативно слободан, а то важи како у домену његове унутрашње, тако

1) Коста Чавошки, *Право као умеће слободе – оглед о владавини права*, друго допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 189.

2) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, vierte Auflage, Verlag Felix Meiner, Hamburg, 1955, p. 28.

3) Владета Јеротић, *Између ауторитета и слободе*, Ars Libri – Невен, Београд, Земун, 2008, стр. 84.

и по питању његове спољашње слободе, поставља се питање на који начин правни поредак, ако се сложимо са Хегелом да је исти – царство остварене слободе, обезбеђује такву спољашњу слободу човека. С тим у вези, правом се може ограничити само самовоља, а никако слобода, мишљења је био Хегел. По њему, „слобода није више постулат, већ стварност која је у друштвено-историјском свету дата, а не само задата“.⁴⁾

Да је правни поредак неопходан за остваривање спољашње човекове слободе, данас готово да се не доводи у питање. Неки га због тога подижу на ранг „продукта напредне цивилизације“.⁵⁾ Полазећи од тога да истинска слобода „није могућа у осамитој појединачности већ тек у заједници са другим људима“, логично би било закључити да таква слобода онда „треба да буде осмишљена и усмерена, како основним вредностима човечности, тако и законима као правилима живота у заједници“.⁶⁾ Дакле, заједнички живот са другим људима у друштву односно држави намеће потребу установљавања од стране правног поретка оптималне мере спољашње слободе за сваког појединца у социјалној интеракцији са другима. Не треба посебно наглашавати колико је тешко донети добар закон који задовољава интересе свих или већине, као и обезбедити његово несметано примењивање. Ипак, ми се у раду нећемо бавити овим питањима, већ ћемо покушати ставити на проверу саму идеју да је правни поредак извор слободе, то јест размотрити могуће критике које се тој премиси могу ставити на терет. Себи смо поставили задатак да на овај начин одбранимо тезу да је право узвишена људска идеја која се не би могла заменити никаквим другим средствима социјалне контроле, нити би се питања и односи који су правом регулисани могли препустити појединцима да их решавају посредством сопственог слободног нахођења.

Но, пре тога хтели бисмо укратко и за потребе наше расправе да одредимо природу правног поретка као скупа важећих правних норми у једној држави. С тим у вези, неоспорно је да је право у логичком смислу правна норма, или прецизније скуп правних норми. Овде се одмах намеће питање, шта се подразумева под појмом норме. Без претходног решавања овог питања не

4) Видети, Љубомир Тадић, *Филозофија Права*, Напријед, Загреб, 1983, стр. 16, 17.

5) Reinhold Zippelius, *Das Wesen des Rechts – eine Einführung in die Rechtstheorie*, 6. Auflage, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2012, p. 17.

6) Коста Чавошки, *Могућности слободе у демократији*, прво издање, Истраживачко – издавачки центар ССО Србије, Београд, 1981, стр. 88, 89.

може се разумети ни појам правне норме. Као што је Кант (Kant) утврдио, израз норма има два значења – значење *бити* и значење *треба*.⁷⁾ У смислу првог значења норма је оно што се редовно догађа, што се дешава у већини случајева, што је нормално, за разлику од анормалног и изузетног. У другом смислу, норма одређује оно што треба да се догоди у одређеној ситуацији, за разлику од онога што није пожељно да се деси. Норма као генус права има наравно смисао требања, које се изражава одређеним захтевом, односно заповешћу. Ипак, то не значи да правна норма може занемарити први смисао. Она је њиме условљена, јер се може захтевати само оно што је физички могуће у датој ситуацији, а опортуну је исто тако захтевати једино оно што се редовно дешава у тој ситуацији. Додуше, некада се јавља потреба и да се нормом измени стварно понашање које се редовно, нормално дешава одређеном приликом, или чак да се исто спречи, ако су за то сазрели услови. Једино тада би се могло рећи да не постоји подударане између онога што се редовно дешава и норме требања. Из овога се може закључити да човек не поставља норме, па тако ни оне правне, по својој пустој вољи и ћуди, по својој самовољи, већ се и овде у границама своје релативне слободе добровољно покорава нужности онога што је нормално и пожељно. Стога би они који норме стварају требало да воде рачуна да те границе не прекораче, да наине норму не учине, ни немогућом, ни бесмисленом.⁸⁾ Ипак, из тога се не би смео извести погрешан закључак да се нормом регулишу и односи односно догађања, који би се увек и без норме догодили на пожељан начин. Оваква норма би такође била бесмислена. Правном нормом може се дакле обухватити само оно пожељно људско понашање које би без норме могло изгледати другачије. Стога се може рећи да право као норма требања нема задатак да констатује оно што се у стварности и иначе без ње дешава, већ да предметну стварност на правом пожељан начин обликује и учврсти, то јест правно утемељи. Право би се сходно томе могло означити као путоказ за исправно деловање.

Из чињенице да право регулише по правилу оно што је нормално и редовно, и као такво пожељно, показује се веза између права и морала. Право се у доброј мери подударна са мора-

7) Преузето из, Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије – синтетичка правна филозофија I*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 63.

8) Видети о томе детаљније, Радомир Лукић, *Теорија државе и права*, друга књига, треће издање, Научна књига, Београд, 1958, стр. 11-13.

лом, нарочито када је у питању кривично право, а некада доводи и до његовог учвршћивања.⁹⁾ У томе се, између осталог, огледа ауторитет права. Ипак, право може својом санкцијом довести и до супротног резултата у односу на неку деликатну моралну норму која се штити правном санкцијом. Тада се може десити да „грубо средство као што је правна санкција разори фино ткиво моралне свести и савести и уведе неодговарајуће чиниоце у истанчани морални механизам“.¹⁰⁾

И уопште, главни приговор тези да је правни поредак гарант слободе огледа се у истицању става да је то контрадикторно са његовим обавезним карактером, чињеницом да његово поштовање гарантују правне санкције иза којих стоји монопол државне принуде.

С тим у вези, истина је да појединац сусрет с правом углавном не доживљава као заштиту своје слободе, већ као њено ограничење, када му правна норма, коју уз то можда доживљава још и као бесмислену, стане на пут својом заповешћу или забраном под претњом санкције.¹¹⁾ Ако се томе дода да све гушћа мрежа правних прописа у најразноврснијим областима друштвеног живота гуши слободну иницијативу појединаца, а да их често осећају и као страно тело због тога што их „нико ништа није питао приликом њиховог доношења“ јер закони важе једноставно стога што су „постављени“¹²⁾, не треба да нас чуди напред наведени приговор.

Изјава да је право царство слободе може на први поглед звучати парадоксално и због чињенице што уставни свих земаља данас изричито гарантују одређене слободе човека. Тако наш Устав прописује да „свако има право на слободан развој личности“¹³⁾ а потом се гарантује читав низ различитих манифестација слободе човека – право на слободу и безбедност (чл.27), слобода кретања (чл.39), слобода мисли, савести и вероисповести (43), слобода мишљења и изражавања (чл.46), слобода изражавања националне припадности (чл.47), слобода медија (чл.50), слобода окупљања (чл.54), слобода удруживања (чл.55), слобода одлучивања о рађању (чл.63), слобода научног и уметничког

9) Видети, Радомир Лукић, *Социологија морала*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1974, стр. 486-488.

10) *Ibid*, стр. 487.

11) Тако, Paul Bockelmann, *Einführung in das Recht*, R. Piper & CO Verlag, München, 1963, p. 69.

12) Видети, Манфред Ридл, *Систем и историја*, Плато, Београд, 2006, стр. 91.

13) Члан 23, *Устав Републике Србије*, Канцеларија за сарадњу с медијима Владе Републике Србије, Београд, 2006.

стварања (чл.73). Коначно, ми је остављамо за крај премда се у номенклатури Устава наводи на првом месту, јамчи се и „слобода оснивања политичких странака“ (чл.5). Уосталом, и низ права која се изричито гарантују уставом у служби су што ширег јамчења слободе појединца. Поставља се логично питање, због чега устав, ако је истинита тврдња да је право царство слободе, позитивно-правно гарантује егзистенцију свих наведених манифестација слободе појединца. Када би слобода непосредно извирала из права, чини се да би постојање оваквих одредаба било сувишно. Стога би њено позитивно-правно гарантовање пре могло навести на закључак да поменута теза не одговара стварности. Јер, ако је право заиста бивство слободе, зашто су уопште потребна посебна обећања слободе.

Надовезујући се на претходно речено, треба рећи да се теза да је право извор слободе не може довести у непосредну мисаону корелацију са наведеним позитивно-правним гаранцијама слободе. Наиме, њено важење не може директно зависити од било каквих формалних гаранција правног поретка. Овде је потребно нагласити да правни поредак нема задатак да гарантује неспутану слободу појединцима, нити би он то могао чак и када би хтео, већ треба да одреди њену праву меру, како би је свако могао уживати. Познато је да се неспутана слобода претвара у самовољу, а самим тим у неслободу. Стога „правни поредак таква обећања стварно пружа да би слобода егзистирала само у оним резервацијама које им право гарантује“.¹⁴⁾ Могло би се рећи да то спада у технику правног одмеравања слободе и њеног формално-правног гарантовања. Међутим, то није довољан разлог за тврдњу да је право извор слободе, чак и ако је иста беспрекорно одмерена. Уосталом, колико год гаранције слободе у правном поретку биле великодушно одмерене, на крају ћемо, ипак, доћи до закључка да је свака слобода коју правни поредак гарантује оскудна. Ко, наиме, упита правни поредак о томе, шта је њему заиста дозвољено, брзо ће се разочарати и доћи до спознаје да је у сваком случају једноставније дати одговор на питање, шта право све наређује и забрањује. За разлику од права и слобода које правни поредак гарантује, број правних обавеза је неупоредиво већи и тешко да би се све могле и набројати. Због тога, на основу таквих гаранција не би могли изводити закључак о исправности тезе да је правни поредак царство слободе, нити би формално непостојање ових

14) Paul Bockelmann, *op. cit.*, p. 68.

гаранција могло представљати доказ да правни поредак није извориште слободе. На основу чега се онда ово може тврдити.

Да би доказали ову тезу, вратићемо се на најозбиљнију критику која јој се упућује, а она гласи да право не може бити царство слободе све док држава примењује принуду како би се исто одржало на снази и опстало.

Још су у старој Грчкој поједине школе и мислиоци тврдили да принуда и право представљају супротности, суштaствено различите појавности, које се међусобно искључују. Међу њима не може бити плодносног односа и подношљивости. Зато једино постоји алтернатива – једно или друго.¹⁵⁾ Према једном образложењу, пошто је право „по себи добро“, док је принуда „по себи лоша“, они су неспојиви међусобно, те право има задатак управо да надјача принуду како би дошло на њено место. Из тога следи да право које располаже монополом државне принуде не може бити извор слободе, јер и није истинско право. Да је ово схватање које је настало у другачијим временима, која су се одликовала другачијим условима живљења и државног организовања живота, данас превазиђено, не би требало посебно образлагати. Ипак, у ситуацији данашње неразлучиве повезаности права и државне принуде, оно је и данас за неке актуелно, те служи као аргумент против тезе да је право царство слободе.

Као реакција на поменуто схватање временом се јавља идеја која не супротставља, већ напротив, изједначава право и принуду, а која се провлачи у дугом историјском раздобљу, од старогрчких софиста, па све до Ничеа. И данас има својих поборника. Она би се могла свести на следећу тезу: „Ко има моћ, одређује шта је право; дакле, постоји једино право јачег“.¹⁶⁾ И ова идеја има за учинак побијање тезе да је право царство слободе. Сводећи, наиме, право на „право јачег“, у оквиру ње се право поистовећује са огољеном силом, дакле неправдом, која неминовно доводи до неслободе. „Основни недостатак ове тезе огледа се у томе што право као духовна категорија не припада поретку природе, већ поретку вредности“¹⁷⁾ који једини може пружити стварној снази легитимацију на делање. Стога није оправдано са позиција поретка природе посматрати принуду која је уграђена у право као вредносни поредак.

15) Heinrich Henkel, *Einführung in die Rechtsphilosophie*, Verlag C. H. Beck, München und Berlin, 1964, p. 80.

16) Видети о томе детаљније, *Ibid.*, 81.

17) *Ibid.*

Слично овом је и схватање које, додуше суптилније и не тако отворено као претходно, посредно изједначава право и принуду и своди га у крајњем резултату на „право јачег“. Према овом схватању, како власт проистиче из природног закона, она самим тим има право и на присилу.¹⁸⁾ Дакле, принуду не легитимише право као вредносни поредак, већ природни закон који је створио државну власт и доделио јој право управљања и заповедања. Тако се према овом схватању власт уствари своди – на право, а право – на власт, те у таквој констелацији и правни поредак као саставни део укупне власти управљања и заповедања, чини само део арсенала неограничене моћи властодржаца, а не представља брану од самовоље свих, па и саме државне власти. Јасно је да је и такво право у свом изходишту – „право јачег“.

Пре него што пређемо на непосредно образлагање чињенице да је право царство слободе, хтели бисмо да учинимо једно терминолошко прецизирање, које међутим нема само декларативни значај, већ има утицај и на одбрану тезе коју заступамо у раду. Наиме, када је у питању наша проблематика, углавном се у литератури разматра однос између права односно правног поретка, с једне стране, и принуде односно силе, с друге. С тим у вези, несумњиво је да право у себи садржи одређену дозу социјалне моћи, као људске способности да се управља понашањем људи у сфери социјалних односа. Од карактера и начина реализације односне моћи и утицаја на вољу оних на које се односи зависи, међутим, како ћемо именовати социјалну моћ која је иманентна праву. Њена исправна формулација не само да има лингвистичко-логички значај, већ, пре свега, битно утиче на правилно поимање односа слободе и права и изградњу исправног мишљења о том односу. Тако, правом као социјалном моћи утиче се на понашање људи у сфери социјалних односа, утицајем на њихову вољу, на начин и у правцу који се сматра пожељним и праведним. И најчешће се догађа да воља онога на којег се ова моћ односи праву не пружа никакав отпор, било да активно испуњава његове захтеве, или да се уздржава од одређених правно забрањених активности. Једном речју, најчешће се дешава да адресати права добровољно удовољавају очекивањима која су положена у правне норме. Тада долази до добровољног односно својевољног испуњења циља који је носилац моћи одредио, без обзира на то да ли адресат осећа

18) Тако, Jacques Maritain, *Човјек и држава*, Глобус – Школска књига, Загреб, 1992, стр. 126.

интенције законодавца које су манифестоване у конкретној правној норми као смислене, праведне, хумане, односно бесмислене, неправедне и нехумане. У овом последњем случају неопходна је, а најчешће и довољна, једна снажнија манифестација моћи да би се утицало на ову „непослушну“ вољу. Она се огледа у томе што право „непослушном“ ставља у изглед одређену, за њега штетну последицу, која ће га погодити уколико не одустане од понашања које не одговара интересима права. Ово посредно приморавање кроз психички утицај најчешће је, као што је познато, довољно да се испуни циљ положен у правној норми. Ретко се дешава да овај психички утицај на вољу адресата није довољан, па је неопходно да се на њега примени правна санкција. Поставља се питање, због чега је тако. Одговор би могао гласити: јер се поштовање права обезбеђује и легитимизира његовим ауторитетом, како смо о томе нешто рекли на почетку свог рада. Сходно томе, право јесте поредак наредби, али наредби чије се поштовање свакако темељи на њиховој сагласности са етичким нормама.¹⁹⁾ Стога вредности које су укоренење у понашање сходно праву граде позитивну социјално-етичку позадину правних норми,²⁰⁾ без обзира на то шта грађани о њима мислили и на који начин их осећали. Не само да грађани најчешће удовољавају очекивањима права, или барем с њима не долазе у сукоб, већ и када се примени санкција, она није сама себи циљ, нити се њоме остварују циљеви права. Управо је супротно, „циљ права је мирно решавање интересних конфликта“.²¹⁾ Зато је Јасперс (Jaspers) и могао рећи да „право представља узвишену људску мисао која своје постојање обезбеђује силом, али која силом није одређена“.²²⁾

Пошто се дакле право као социјално-етичка неопходност заснива на принципу могућности спољне принуде, снага која прати право и „стражари“ над његовим поштовањем исправно би се могла формулисати као „моћ“, те би се на потенцијалитет њене реализације као одлике права могло гледати управо као на карактеристику која служи практичној манифестацији моћи и тиме поштовању права. У наредном излагању стога ћемо говорити о односу права и моћи, а не права и принуде, односно силе, јер овај

19) Тако и, Helmuth Coing, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Walter de Gruyter, Berlin, 1950, p. 18.

20) Тако, Hans Welzel, *Das deutsche Strafrecht – eine systematische Darstellung*, sechste Auflage, Walter de Gruyter, Berlin, 1958, p. 2.

21) Helmuth Coing, *op. cit.*, p. 20.

22) Карл Јасперс, *Питање кривице*, Самиздат FreeB92, Београд, 1999, стр. 26.

први израз боље одговара природи и карактеру „снаге“ којом се обезбеђује поштовање права.

С тим у вези, могло би се без претеривања рећи да односи моћи међу људима представљају социолошку реалност, штавише, чињеницу социјалног живота, тако да ни право у том смислу не представља неки изузетак. При том, истиче се да моћ није само атрибут, већ основна карактеристика позитивног права. „Право без моћи може бити само замишљено и планирано, или право које још није ступило на снагу. Свако важеће право носи у себи квалитет делујуће моћи“.²³⁾ Уколико ову моћ изгуби, тада оно губи и основ сопственог важења. Ипак, видели смо напред да се право не сме поистоветити са моћи, јер се у том случају моћ трансформише у силу односно принуду, то јест насиље. Овакав закључак се може извести не само због тога што право очигледно не представља оригинерну, аутохтону моћ, него „изведenu“ моћ која је „позајмљена“ од „централне“ моћи друштва, већ пре свега и у првом реду зато што право као вредносни поредак служи мирном решавању спорова, што се његова садржина умногome подудару са социјално-етичким нормама, а његова моћ представља гаранцију свега тога. И не само то. Када се моћ реализује у виду неког понашања које представља манифестацију моћи права као фактичке силе, чак и таква моћ подлеже оцењивању и контроли у оквиру тог истог правног поретка. Стога се може рећи да позитивно право не представља стварну моћ, као фактички делујућу појаву реалности, већ себи својствену правну моћ. Право се дакле појављује истовремено и као основ, али и као мера сопствене моћи.

Након што смо на овај начин расправили однос између права и моћи, чини се да неће бити тешко да на крају свог рада образложимо став да је право царство слободе појединца. Намеће се с тим у вези питање, шта би се догодило када не би било права и поменуте моћи, која је праву иманентна. Одговор је лако наслутити. Настао би хаос у којем би загосподарила огољена сила, управо „право јачег“. Јер, колико год људи, нарочито у данашње време, били упућени једни на друге, толико истовремено стоје и једни другима на путу. Свако буђење сопствене воље упливише у вољу и стремљење другог. Интереси се укрштају, један човек омета другог у слободном испољавању његове личности. Јасно је да то неминовно мора довести до свеопштег сукоба, до апсолут-

23) Heinrich Henkel, *op. cit.*, p. 87.

не неслободе. Јер, „слобода нема никакве везе са субјективним циљевима и случајним произвољностима, нема никакве везе са попуштањем појединачним нагонима, жељама и склоностима“.²⁴⁾ Због тога би се гола слобода, без права као њеног извора и коректива, морала претворити у анархију и самим тим довести до разарања те исте слободе. „Из апсолутне неслободе свих, до чега би довело стање бесправности, неегзистенције права, постоји само један излаз – ка ограниченој, отуда релативној, али зато једино могућој слободи. Он води преко установљавања правног поретка, који баш кроз то што свима прописује исте услове, за сваког гради простор у чијим оквирима се може кретати неометан од стране оног другог“.²⁵⁾ Стога је једина могућа алтернатива – или правни поредак, или хаотични непоредак стања бесправности. То што субјекти права најчешће и нису свесни своје правом обезбеђене слободе, јер из искуства знамо да слободу стварно осећа само онај коме је она била одузета или угрожена па се затим додељује, не мења ништа на ствари. Јер, право и тада остварује своју функцију. Као социјални вредносни поредак оно је увек присутно и свагда делује, па све и да се деси да у одређеном временском тренутку о њему нико не размишља. Како је рекао Хусерл (Huserl): баш као Бетовенова соната – „ту је“, па све и да је нико не свира у одређеном моменту.²⁶⁾

На основу свега што је до сада речено може се закључити да ако једно друштво пледира да буде демократско у њему не сме важити „право јачег“, већ моћ права, моћ у оквирима и у служби правног поретка, као једине легитимне снаге која представља „брану од силе“.²⁷⁾ Због тога је „за свако друштво важно да превлада подозрење према праву и његовим законима, јер се само тако може савладати самовоља и живети у слободи која се заједнички дели“.²⁸⁾ Право дакле има има веома тежак и одговоран, али истовремено и узвишен задатак, да наиме одреди праву меру слободе појединаца, да је међу њима „распетља“ и разграничи и додели сваком највећи могући степен слободе,

24) Михаило Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010, стр. 411.

25) Paul Bockelmann, *op. cit.*, p. 70.

26) Преузето из, Н. Coing, *op. cit.*, p. 16.

27) Günter Stratenwerth, ‚Recht und Gewalt“ – Sonderdruck aus *Freiheit und Bindung*, Н. 7, Verlag Helbing & Lichtenhahn, Basel, 1970, p. 83.

28) Јозеф Рацингер, „Шта одржава свет. Претполитичке моралне основе слободарске државе“, *Дијалектика секуларизације*, Досије, Београд, 2006, стр. 35.

како би се њена благодат могла несметано уживати. Уколико у томе успе, тиме ће бити сасвим задовољена потреба људи за сопственом слободом. Зато се за право и каже да представља једну узвишену људску мисао и идеју, дакако ауторитет. А ми знамо да без ауторитета нема ни слободе. Слобода је садржински испуњена и стварна тек ако постоји ауторитет, којег она следи и у њему се остварује. Карл Јасперс је својевремено рекао да су слобода и ауторитет делови једне целине. „Једна постаје стварнија, чистија, дубља, само у присуству оне друге“.²⁹⁾ Одатле следи да – „ко је заиста слободан, живи у ауторитету, а ко следи истински ауторитет, постаје слободан“.³⁰⁾ Стога ће сваки добронамеран и разуман човек настојати да поштује право као ауторитет, јер ће бити уверен у то да слобода, сама за себе, није могућа, већ се тек кроз ауторитет права може остварити. То се све уклапа и у Хегелово поимање државе као „регулационе идеје“, која „треба да обузда појединачне интересе и оствари идентитет опште и појединачне воље, али не гушећи појединца, већ васпитавајући га, уздижући га до ума, до сазнања прaviх интереса, до увиђања општег добра“.³¹⁾ А нема бољег начина и исправнијег пута да се ово оствари од поштовања ауторитета права и правног поретка као „царства остварене слободе“.

ЛИТЕРАТУРА

- Bockelmann, Paul, *Einführung in das Recht*, R.Piper & CO Verlag, München, 1963.
- Welzel, Hans, *Das deutsche Strafrecht – eine systematische Darstellung*, sechste Auflage, Walter de Gruyter, Berlin, 1958.
- Ђурић, Михаило, *Историја политичке филозофије*, Албатрос плус, Београд, 2010.
- Живановић, Тома, *Систем синтетичке правне филозофије – синтетичка правна филозофија I*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Јасперс, Карл, *Питање кривице* (превод са немачког), Самиздат FreeB92, Београд, 1999.
- Jaspers, Karl, “Freiheit und Autorität“, in: *Vernunft und Freiheit – ausgewählte Schriften*, Europäischer Buchklub, Stuttgart, Zürich, Salzburg, 1959.
- Јеротић, Владета, *Између ауторитета и слободе*, Ars libri, Невен, Београд – Земун, 2008.

29) Karl Jaspers, “Freiheit und Autorität“, in: *Vernunft und Freiheit – ausgewählte Schriften*, Europäischer Buchklub, Stuttgart – Zürich – Salzburg, 1959, p. 361.

30) *Ibid.*

31) Михаило Ђурић, *op. cit.*, стр. 419.

- Coing, Helmuth, *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, Walter de Gruyter, Berlin, 1950.
- Лукић, Радомир, *Социологија морала*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1974.
- Лукић, Радомир, *Теорија државе и права* – друга књига, треће издање, Научна књига, Београд, 1958.
- Maritain, Jacques, *Човек и држава* (превод са француског), Глобус, Школска књига, Загреб, 1992.
- Рацингер, Јозеф, „Шта одржава свет. Претполитичке моралне основе слободарске државе“, у: *Дијалектика секуларизације* (превод са немачког), Досије, Београд, 2006.
- Ридл, Манфред, *Систем и историја* (превод са немачког), Плато, Београд, 2006.
- Тадић, Љубомир, *Филозофија права*, Напријед, Загреб, 1983.
- Устав Републике Србије*, Канцеларија за сарадњу с медијима Владе Републике Србије, Београд, 2006.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, vierte Auflage, Verlag Felix Meiner, Hamburg, 1955.
- Henkel, Heinrich, *Einführung in die Rechtsphilosophie*, Verlag C.H.Beck, München und Berlin, 1964.
- Zippelius, Reinhold, *Das Wesen des Rechts – eine Einführung in die Rechtstheorie*, 6. Auflage, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, 2012.
- Чавошки, Коста, *Право као умеће слободe - оглед о владавини права*, друго допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2005.
- Чавошки, Коста, *Могућности слободe у демократији*, прво издање, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1981.
- Stratenwerth, Günter, “Recht und Gewalt“ – Sonderdruck aus *Freiheit und Bindung*, H.7, Verlag Helbing & Lichtenhahn, Basel, 1970.

Dragisa Drakic, Zoran Loncar, Gordana Drakic

LEGAL ORDER AND INDIVIDUAL FREEDOMS

Resume

At the opening of this paper the authors offer analysis of the notion of individual freedoms that they will later deal with, and define a thesis we defend in the present paper. The thesis states that the law is a sublime human idea that cannot be substituted by other means of social control nor could issues and relations that are regulated by the law be resolved with unconstrained actions of an individual.

Starting from the premise that the law is a ‘kingdom of individual freedoms’, the authors first state objections that may be raised against such premise only to later try to reject such thesis by the strength of arguments offered.

In the passages that follow the authors develop the above stated position by examining the relationship between the legal order and the force by which such order is being enforced. Having that in mind, the authors conclude that the 'power that is associated with the law and that sees that the law is respected' could be called the 'power of law'. This power, representing only the potential coercion, guards the law as a system of values that corresponds to socio-ethical norms and that is used for 'peaceful settlement of disputes'.

In the end the authors speculate with what would happen if the law and its inherent power did not exist. They conclude that such state of being would necessarily lead to an absolute absence of freedom. For this reason, in the opinion of the authors, the only way out is to have the law, as a source of the only, although relative, individual freedom. Provided, of course that we speak of the true law. Only than is the law a true source of the authority without which there is no freedom as the 'freedom is fulfilled and real only if there is the authority to be followed'.

Key words: Legal order, individual freedoms, the power of the law, authority

* Овај рад је примљен 22. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Драгана Коларић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Саша М. Марковић

Полицијска управа Ваљево, МУП Р. Србије

НЕКЕ ПРАВНО-ПОЛИТИЧКЕ ПОСТАВКЕ НОВОГ ЗАКОНА О ПОЛИЦИЈИ*

Сажетак

Нови Закон о полицији донет је у време које је обележено вишесмерним реформама. Пуноправно чланство у ЕУ тј. европски интегративни процеси захтевају и решавање бројних претходних питања која се односе на усклађивање са правном тековином ЕУ. Наравно, разлози за доношење новог законодавства могу бити и резултат нашег лошег искуства и постојања потребе да се одређеним прописима боље, прецизније и ефикасније уреде нека питања. Правно-технички посматрано, у циљу успостављања кохерентности правног система Србије, било је потребно извршити и његово усклађивање са бројним другим прописима донетим у нашој земљи у последњем периоду.

Правно-политичке поставке тј. концепт новог закона у великој мери може да пружи одговор о циљевима који су се желели постићи. Овом приликом покренућемо нека питања која сматрамо важним. Прво, да ли је законодавац успешно одговорио основном задатку а то је заштита основних слобода и права грађана, заштита њихове безбедности и безбедности Републике Србије. Са заштитом основних слобода и права блиско су повезани основни уставни постулати и њихово ефективно или декларативно спровођење. Када већ помињемо објаве, изјаве тј. прокламовање неких

* Рад је резултат истраживања на пројекту: „Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година.

принципа без стварног дејства поставља се питање да ли је то на појединим местима у закону било потребно када већ имплицитно произилази из других прописа. Остају отворене и неке дилеме код нових одредби које нису овим законом прецизно уређене и остављају простор да се њиховим устројством подзаконским актима остави место за евентуалне злоупотребе.

Кључне речи: Министарство, Полиција, сектор, министар, директор полиције, полицијски службеници, остали запослени, радни однос, унутрашња контрола, људски ресурси

Након престанка важења Закона о унутрашњим пословима из 1991. године¹⁾ и доношења Закона о полицији из 2005. године²⁾, наш законодавац је наставио тенденцију потпунијег уређења унутрашњих послова и прецизнијег регулисања области јавне безбедности. Закон о полицији из 2016. године³⁾, иако је нов законски текст, у ствари представља проширену и модификовану верзију Закона о полицији из 2005. године. Имајући у виду назив Закона на први поглед се чини да уређује само област рада Полиције. Међутим, он се односи на све сегменте рада Министарства унутрашњих послова⁴⁾, тако да одредбе које се односе на Полицију, односно централну организациону јединицу министарства – Дирекцију полиције, чине само један део закона. Бројне новине красе нови закон: ближе су одређена овлашћења, послови, мере и радње које примењује полиција, потпуније и прецизније је уређена организација Министарства и управљање људским ресурсима, као и права и обавезе из радних односа запослених. Оснажена је улога Сектора унутрашње контроле (у даљем тексту СУК). Ова организациона јединица Министарства, у односу на претходни закон, има бројна нова овлашћења, између осталих да врши превентивно контролни надзор свих организационих јединица у Министарству, а по први пут од оснивања је и стварно надлежна за контролу рада свих запослених у Министарству.⁵⁾

1) Престао да важи 29. новембра 2005. године.

2) „Службени гласник РС“, бр. 101/2005, 63/2009, 92/2011, 64/2015. Објављен 21. новембра 2005. године, а ступио на снагу 29. новембра 2005. године.

3) „Службени гласник РС“, бр. 6/2016. Објављен 28. јануара 2016. године, а ступио на снагу 5. фебруара 2016. године.

4) Видети: „Закон о министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015, члан 11.

5) По претходном закону овај сектор је био овлашћен само да врши контролу законитости рада запослених у Дирекцији полиције.

Од бројних новина, које указује на неке политичке основе новог Закона ближе ћемо се осврнути на: избор директора полиције и његов положај и улогу, на положај и улогу министра у односу на СУК, на одредбе о престанку радног односа по сили закона из члана 172. Закона и њихов однос према уставом прокламованом праву на претпоставку невиности из члана 34. Устава „Свако се сматра невиним за кривично дело док се његова кривица не утврди правноснажном одлуком суда.“ Када су питању поједине одредбе Закона, правно посматрано, имајући у виду значај супротстављања појединим облицима криминалитета и криминалиту уопште анализираћемо одредбе које се односе на сузбијање насиља у породици, на сузбијање корупције путем јачања СУК, концепт полиције у заједници и полицијско обавештајног модела.

1. НЕКЕ ПОЛИТИЧКЕ ПОСТАВКЕ НОВОГ ЗАКОНА О ПОЛИЦИЈИ

Нормативно уобличавање у области унутрашњих послова започето је доношењем првог Закона о органима унутрашњих послова из 1956. године⁶⁾ и све законске промене које су извршене од тада па до доношења последњег закона који је у називу наглашавао да уређује унутрашње послове (Закон о унутрашњим пословима из 1991. године) су мање у односу на промене које су започете усвајањем првог Закона о полицији 2005. године и настављене усвајањем другог Закона о полицији 2016. године и његовим ступањем на снагу.

Одмах након доношења Устава Републике Србије 1990. године⁷⁾ донет је и Закон о унутрашњим пословима⁸⁾ који је након распада СФРЈ, и увођења вишепартијског система, пре свега морао одговорити на тадашње ново успостављено политичко уређење наше државе. Министарство унутрашњих послова (у даљем тексту – МУП-а) је обављало послове државне управе који су се односили на надлежност заштите државне и јавне безбедности.⁹⁾ Министарством је руководио министар, који је могао имати заменика, кога је на предлог министра постављала и раз-

6) 18. јул 1956. године.

7) „Службени гласник РС“, бр. 1/90.

8) „Службени гласник РС“, бр.44/91 и 79/91.

9) Видети: „Закон о Министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 7/91, 8/91, 44/91, 87/92, 67/93, 23/96, 5/97, 47/99, 38/00, 4/01, 27/02.

решавала Влада на период од 4 године.¹⁰⁾ Помоћници министра су уједно обављали функцију начелника Ресора државне и Ресора јавне безбедности. Начелници ресора су по правилу бирани из састава професионалних припадника МУП-а, односно министар је предлагао Влади помоћнике министра из састава полиције, тј. овлашћених службених лица. У организационом и хијерархијском смислу сва овлашћена службена лица и радници на одређеним дужностима у Ресору јавне безбедности били су подређени начелнику Ресора јавне безбедности, а он министру, односно заменику министра уколико је Влада поставила лице на ту функцију. У организацији и руковођењу у МУП-а начелник Ресора јавне безбедности је имао значајнију улогу, од оне коју данас има директор полиције као руководилац централне организационе јединице Министарства, Дирекције полиције. Наиме, ако погледамо организацију полиције из 1997. године, можемо видети да је у Ресору јавне безбедности с обзиром на врсту послова које обављају – према „материји“ и сродности „радних операција“ било образовано 11 организационих јединица (задужених за послове полиције, криминалистичке полиције, саобраћајне полиције, везе, ватрогасне, противпожарне полиције, заједничке послове...). Ван састава ресора у Министарству су биле образоване следеће организационе јединице: Институт безбедности, Виша и Средња школа унутрашњих послова и Одељење за системско правне послове. У саставу ресора су биле и посебне и специјалне јединице.¹¹⁾ Треба напоменути да су пре доношења Закона о полицији 2005. године, из надлежности МУП-а издвојени послови заштите државне безбедности¹²⁾ и исти су пренети на Безбедносно-информативну агенцију.¹³⁾ Дакле, специфичност Закона о полицији из 2005. године се огледа о изостанку одредби о државној безбедности и материја тзв. других унутрашњих послова (неполицијских).

Закон о полицији из 2005. године је, такође, био одраз успостављеног друштвено-политичког система тог времена, а донет је нешто пре доношења Устава Републике Србије 2006 године.¹⁴⁾ Њиме је уведена потпуно другачија организација МУП-а, формирано је више нових организационих јединица (сектора) којима

10) Видети: „Закон о државној управи“, *Службени гласник РС*, бр. 20/92, 6/93, 48/93, 53/93, 67/93, 48/94, 49/99, 79/2005, 101/2005.

11) Видети: Слободан Милетић, *Полицијско право*, I књига, Београд, 1997, 218-220.

12) Видети: „Закон о Министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 35/2003, 47/2003

13) Видети: „Закон о Безбедносно-информативној агенцији“, *Службени гласник РС*, бр. 42/02, 111/09, 65/14 – Одлука УС, 66/14).

14) „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

су руководили начелници сектора. Они су уједно били и помоћници министра и на предлог министра постављала их је Влада на пет година, према закону којим се уређује положај државних службеника.¹⁵⁾ Резултат нових закона је да у МУП-а уместо једног помоћника министра – начелник Ресора јавне безбедности, Влада поставља више помоћника министра – начелника сектора и поставља директора полиције, а уместо дотадашњег места заменика министра Влада поставља једног или више државних секретара. Једини државни службеник на положају који је постављен на предлог министра од стране Влада на пет година на основу Закона о полицији, и то након спроведеног јавног конкурса, био је директор полиције. Наиме Закон о полицији из 2005, као *lex specialis* за област унутрашњих послова, предвиђао је избор најзначајнијег професионалног (неполитичког) руководиоца МУП-а и није предвиђао могућност престанка мандата пре времена на које је изабран. На тај начин овај закон је давао могућност велике оперативне независности, аутономије и самосталности у професионалном раду директору полиције, чиме је посредно и Дирекција полиције заузимала најзначајније место у Министарству.

Законом из 2016. донекле је ослабљена улога Дирекције полиције. Поред поштравања услова за избор директора полиције, предвиђени су и услови за престанак његовог мандата. Наиме, кандидат за то радно место мора претходно да има најмање 15 година навршеног рада на полицијским пословима, и то на руководећим радним местима (по Закону о полицији из 2005. године услов је био блажи – 15 година ефективног радног стажа на полицијским пословима¹⁶⁾), а мандат директора полиције престаје протеком времена на које је изабран, престанком испуњавања услова за избор, престанком радног односа по сили закона и из других разлога у складу са законом, оставком или разрешењем. Постојањем могућности да Директора полиције у било ком тренутку разреши Влада на образложен предлог министра, ако не оствари резултате рада у оквиру компетенција прописаних за

15) Видети: „Закон о државној управи“, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014.

16) Види и упореди: Закон о полицији из 2005. године, члан 4. и Закон о полицији из 2016. године члан 10. На основу старог Закона о полицији министар је могао овластити и полицијске службенике – запослене на посебним или одређеним дужностима да обављају полицијске послове. Нови Закон предвиђа да полицијске послове обављају само полицијски службеници у статусу овлашћених службених лица.

то радно место, оснажена је улога министра јер он може у сваком тренутку да врши оцену рада директора и да када утврди да исти нема задовољавајуће резултате рада предложи његово разрешење.¹⁷⁾ Наравно, теоријски је могуће да такав предлог не усвоји Влада чији је министар члан. Међутим, све то указује на појачану улогу министра у професионалном раду полиције зато што за директора постоји стална потенцијална опасност од разрешења. Ово законско решење о престанку мандата директора полиције је ближе начину разрешења начелника ресора Јавне безбедности који се примењивао у време важења Закона о унутрашњим пословима. Наиме, бирањем нове Владе и министра унутрашњих послова у Народној скупштини, постојала је могућност промене начелника Ресора (помоћника министра) чиме је његова независност и самосталност у професионалном поступању била ограничена и зависила је од владајућих политичких структура.

У погледу положаја Директора полиције за разлику од помоћника министра (начелника сектора) који се постављају на основу Закона о државним службеницима¹⁸⁾, директор полиције мора да прође тежи пут да би био постављен, тј. да би полицијски службеник могао да конкурише на то радно место треба да испуњава посебне услове¹⁹⁾ предвиђене и Законом о полицији и јавним конкурсом што га може ставити у неповољнији положај у односу на друге руководиоце стратешког нивоа руковођења (помоћнике министра – начелнике сектора). Истичемо да су и одредбе Закона о државним службеницима о попуњавању положаја више пута мењане, чиме је спречаван избор и разрешење службеника на највишим радним местима на основу стручних способности и нарушен принцип професионализма и континуитета у раду управе. У правцу деполитизације, а пре свега успостављања правне сигурности, принципа правне државе и владавине права неопходно је поштовати усвојена правна правила.²⁰⁾ Поменута законска решења могу, али и не морају утицати

17) О разлозима за престанак рада на положају видети: „Закон о државним службеницима“, члан 76-81.

18) „Закон о државним службеницима“, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 81/2005, 83/2005, 64/2007, 67/2007, 116/2008, 104/2009, 99/2014.

19) Услови су строжији у односу на оне који су прописани за избор осталих државних службеника на положају. Види и упореди: „Закон о државним службеницима“, члан 66-73.

20) Изменама „Закон о државним службеницима“ из 2014. године, прописано је да до постављења државног службеника на положај, може бити постављен вршилац дужности, на шест месеци, без интерног или јавног конкурса. Ово лице, међутим, мора

на његову независност и самосталност у раду, тако да је посебним подзаконским актима потребно прописати јасна мерила за оцењивање резултата рада директора полиције²¹⁾ јер, још једном истичемо, не треба заборавити да директор полиције руководи централном и најзначајнијом организационом јединицом МУП-а.

Ако посматрамо систем до 2005. године и данас, можемо рећи да је улога директора полиције, у односу на улогу коју је имао начелник Ресора јавне безбедности још више ослабљена повећањем броја функционера у Министарству. Наиме, Министарство може да има једног или више државних секретара (поставља их и разрешава Влада на предлог министра и њихова дужност престаје с престанком дужности министра, а у јануару 2016. године МУП је имао 4 државна секретара) који за свој рад одговарају министру и Влади. То значи да је у односу на ранију руководећу улогу коју је имао начелник Ресора јавне безбедности, положај директора полиције знатно другачији. Сада имамо, поред државних службеника на положају – секретара Министарства (у МУП-а је образован и Секретаријат Министарства којим руководи секретар Министарства), помоћника министра – начелника сектора (по тренутној организацији и систематизацији МУП-а постоји 6 сектора²²⁾), функционере – државне секретаре (сви имају одређену директну или индиректну улогу у руковођењу МУП-а) и три посебна саветника што много говори о положају директора полиције.

Приликом примене Закона о полицији из 2005. године примећени су велики проблеми у одређеним областима рада МУП-а. Законом је било предвиђено да унутрашњу контролу рада полиције врши СУК(П)²³⁾, а први члан закона је дефинисао да полицију чини заокружена област рада МУП-а за коју се образује Дирекција полиције. Самим тим овлашћена службена лица

испунити услове за рад на положају, а у року од 30 дана од дана постављења вршиоца дужности, огласиће се интерни, односно јавни конкурс. Уколико се конкурс не оконча постављењем на положај, статус вршиоца дужности се може продужити најдуже три месеца. Видети: члан 13. „Закона о изменама и допунама Закона о државним службеницима“, *Сл. гласник РС бр. 99/14*. Преузето: Добросав Миловановић, Зорица Вукашиновић Радојичић, Божидар Оташевић, Саша Марковић; *Закон о полицији – предговор и стварни регистар*, Сл. гласник, Београд, 2016, стр. 14.

21) Видети: Закон о полицији, члан 9. став 2.

22) 1) Сектор за међународну сарадњу, европске послове и планирање; 2) Сектор за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије; 3) Сектор унутрашње контроле полиције; 4) Сектор за материјално финансијске послове; 5) Сектор за људске ресурсе; 6) Сектор за ванредне ситуације.

23) Назив овог сектора – Сектор унутрашње контроле полиције, је јасно одређивао сврху његовог образовања – унутрашња контрола полиције.

СУК(П) нису могла вршити унутрашњу контролу других полицијских службеника и осталих запослених који нису били у саставу Дирекције полиције. Нови Закон о полицији исправља ову аномалију и прописује да унутрашњу контролу рада полицијских службеника и других запослених у Министарству врши СУК.²⁴⁾

На овом месту значајан нам је осврт на СУК са становишта интерне и екстерне контроле. И у одредбама новог Закона које се односе на контролу рада СУК-а, наглашена је улога министра. Наиме, за свој рад и рад сектора, начелник СУК одговоран је министру, који уједно врши контролу рада начелника и запослених у СУК. Министар даје СУК смернице, обавезна упутства за рад, осим у радњама предузетим у предистражном и истражном поступку по захтеву надлежног јавног тужиоца. Видимо да се улога јавног тужиоца истиче у истражном и предистражном поступку, али је тешко замисливо да ће начелник СУК поступати по било којем значајнијем предмету у истражном и предистражном поступку без двосмерне комуникације са непосредно претпостављеним руководиоцем – министром.

СУК поступа по сопственој иницијативи, на захтев надлежног јавног тужиоца, на основу прикупљених обавештења и других сазнања, писаних обраћања полицијских службеника и других запослених у Министарству, као и притужби физичких и правних лица. Новина овог закона је и та што у случају када се утврди да је приликом поступања полицијског службеника дошло до прекорачења полицијских овлашћења којима су повређена права која штити Заштитник грађана,²⁵⁾ о томе се поред министра и јавног тужиоца обавештава и Заштитник грађана. Наиме, Заштитник грађана је овлашћен да контролише законитост и правилност рада органа управе тако да се овом одредбом Закона о полицији још више наглашава његова улога у друштву.²⁶⁾ Када је у питању спољашња контрола означена је улога Народне скупштине Републике Србије и надлежног Одбора за одбрану и унутрашње послове. Реч је о политичкој контроли која се огледа у подношењу извештаја министра Скупштини и надлежном Одбору о раду, стању безбедности и другим питањима из делокруга Министарства. Осим Народне скупштине, спољну контролу, сходно Закону о државној управи, врше и Влада, надлежни правосудни

24) Види и упореди: Закон о полицији (2005) – СУКП, Закон о полицији (2016) – СУК.

25) Види: „Закон о Заштитнику грађана“, *Сл. гласник*, бр. 79/2005, 54/2007., члан 1.

26) Види: *Ibid*, члан 17.

органи, органи државне управе надлежни за послове надзора и други законом овлашћени органи и тела. Нови Закон у члану 223. експлицитно указује на значај контролне улоге скупштине јединице покрајинске аутономије или јединица локалне самоуправе, укључујући и градске општине.²⁷⁾ Спољашњу контролу рада врше и правосудни органи, независни државни органи²⁸⁾ надлежни за послове надзора и други овлашћени органи и тела, као и грађани и јавност.

Нови Закон много боље дефинише и област Дисциплинске одговорности, где је у основним одредбама којим се регулише ова област дато низ новина у односу на претходни закон. Наиме, веома је значајно то што је прописано да полицијски службеници и остали запослени у Министарству одговарају за повреду службене дужности ако послове и задатке не обављају савесно, стручно и у предвиђеним роковима, ако се не придржавају Устава, закона, других прописа и правила о понашању за време службе, као и за повреде којима изван службе нарушавају интересе и углед Министарства. Претходни закон ову материју није регулисао на овај начин па се дешавало да су полицијски службеници кршили одредбе Устава. На пример, члан 55. прописује да судије Уставног суда, судије, јавни тужиоци, Заштитник грађана, припадници полиције и припадници војске не могу бити чланови политичких странака. Закон о полицији из 2005. није прописивао овакву одредбу (да је забрањено чланство полицијским службеницима у политичким странкама) нити дисциплинску одговорност за кршење одредби Устава, тако да је одређен број припадника полиције кроз чланство у политичком странкама тражио могућност лакшег каријерног напредовања у служби. Новим Законом о полицији предвиђено је да ће таква понашања бити дисциплински санкционисана и на јасан начин истакнуто је опредељење законодавца да полиција мора бити независна од политичких странака. Поред ове одредбе, прописана је и тежа повреда службене дужности за полицијског службеника који би требао да дисциплински одговара због чланства у политичким странкама и организацијама, страначког организовања или политичког деловања у Министарству,

27) Добросав Миловановић, Зорица Вукашиновић Радојичић, Божидар Оташевић, Саша Марковић; *Закон о полицији – предговор и стварни регистар*, Сл. гласник, Београд, 2016, стр. 42.

28) Заштитник грађана, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Агенција за борбу против корупције, Повереник за заштиту равноправности, Државна ревизорска институција и друге.

односно изражавања својих политичких уверења на раду. Међутим, и даље се поставља питање примењивости ових норми тј. начина на који ће руководиоци полиције доћи до материјалних доказа да је одређени полицијски службеник члан политичке странке.

Закон прописује да полицијски службеници и остали запослени у Министарству одговарају за повреде службене дужности. Одговорност за кривично дело, као и прекршајна одговорност, не искључују истовремено и дисциплинску одговорност за исту радњу која је предмет дисциплинског поступка уколико радња кривичног или прекршајног поступка уједно представља и повреду службене дужности. Ослобађање од кривичне, односно прекршајне одговорности, не претпоставља ослобађање од дисциплинске одговорности, која је за предмет имала исту радњу, ако је радња квалификована и као повреда службене дужности. Ове одредбе су веома значајне због тога што је апсолутно и неповредиво право на правну сигурност гарантовано Уставом Републике Србије (члан 34. став 4.) и обавезујућим нормама међународног права (члан 14. став 7. Међународног пакта о грађанским и политичким правима; члан 4. Протокола 7 уз Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода) и подразумева немогућност покретања и вођења казног поступка против неког лица за дело које произилази из истих чињеница или чињеница које су у суштини исте као оне које су основ оптужбе за казно дело у ранијем поступку против тог лица који је правноснажно окончан. Значајно је и то што је наглашено да вођење судских поступака, правноснажно кажњавање или ослобађање од казне нема утицај на вођење дисциплинског поступка, зато што то није судски поступак па се не може ни применити правило *ne bis in idem*.

Повреда службене дужности, односно дужности из радног односа, регулисана је у нашем законодавству већим бројем материјалних и процесних прописа који регулишу дисциплински поступак. Закон о државним службеницима, под насловом „одговорност државних службеника“ прописује дисциплинску одговорност због повреде дужности из радног односа; Новим Законом о полицији прописана је дисциплинска одговорност за повреде службене дужности полицијских службеника и других запослених у Министарству, Закон о Безбедоносно-информативној агенцији (БИА) прописује дисциплинску одговорност припад-

ника Агенције, Закон о Војсци Србије прописује дисциплинску одговорност припадника Војске Србије, а Царински закон дисциплинску одговорност царинских службеника. Због пеналног карактера²⁹⁾ за овај поступак би се могло рећи да је ближи кривично-правном нивоу, али је с обзиром на вредности које штити и органе који га воде усмеренији ка управном праву. У том контексту наглашених специфичности нужна и незаобилазна је примена начела легалитета, да нико не буде позван на одговорност нити кажњен за повреду радне односно службене обавезе која није као таква предвиђена законом, претпоставке невиности, да нико не може бити сматран одговорним пре него што је његова одговорност утврђена у законом прописаном поступку, као и право на одбрану односно учествовање у поступку у коме зна због чега и на основу чега се терети. Разуман рок за покретање и вођење поступка те изрицање казне и њено извршење није само обавеза поштовања Европске конвенције о људским правима. Сврха сваког поступка и његове одлуке постиже се само онда када државни систем благовремено реагује. Свако кашњење у реаговању обрнуто пропорционално утиче и на генералну и специјалну превенцију.³⁰⁾ Законом о полицији из 2016. године прописивањем 28 тешких повреда службене дужности (претходним Законом о полицији била је прописана 21, изменама закона из 2011. године 19, а Законом о унутрашњим пословима³¹⁾ само 15) покушало се покрити комплетна област могућих повреда службене дужности која се може применити на радне односе у МУП-а. При томе, се имао у виду и став Управног суда изнет у пресудама по тужбама запослених МУП-а који су дисциплински кажњавани у претходном периоду, да се не може примењивати Закон о државним службеницима на полицијске службенике у делу када треба да одговарају због повреде службене дужности,³²⁾ зато што је Закон о полицији *lex*

29) И према судској пракси Европског суда за људска права у Стразбуру дисциплински поступак је пенални поступак, те се у њему мора обезбедити поштовање права из члана 5, 6. и 7. Конвенције о људским правима. Радојка Маринковић, саветник Врховног суда Србије, „Супсидијарна примена општих процесних закона у поступку утврђивања дисциплинске одговорности државних службеника“, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, број 3/2009, Интермех, Београд.

30) Шире о овоме: *Ibidem*.

31) Међутим, овим законом је било предвиђено да запослени у Министарству могу одговорити у дисциплинском поступку и због тежих повреда утврђених законом за запослене у државним органима. Види члан 50.

32) „Управни суд налази да се у погледу дисциплинске одговорности полицијских службеника и других запослених у МУП-а могу применити само одговарајуће одредбе Закона о полицији. У овој области уопште нема места примени Закона о државним службени-

specialis за радне односе полицијских службеника, па су одређене казнене дисциплинске одредбе из тог закона, модификоване и уграђене у овај део Закона о полицији. Мишљења смо да је овај део закона, кроз историју законског уређења повреда службене дужности у МУП-а, први пут свеобухватно и на прецизан начин регулисао ову област. Веома значајна је одредба закона којом је прописано да се полицијском службенику који је удаљен са рада одузима службена значка, службена легитимација, оружје и друга средства која су му поверена за обављање послова, док траје привремено удаљење. Наиме, полицијски службеник и остали запослени привремено се удаљавају са рада (обавезно) кад је против њих одређен притвор, почев од првог дана притвора и удаљење траје док траје и притвор, а запосленом за то време припада накнада основне плате у висини од 1/4, односно 1/3 ако једини издржавају породицу. Такође, полицијски службеници и остали запослени у Министарству могу бити привремено удаљени са рада (факултативно), на образложени предлог руководиоца, када је против њих донета наредба о спровођењу истраге за кривично дело за које се гони по службеној дужности, или покренут дисциплински поступак због тешке повреде службене дужности и уколико би њихово присуство на раду штетило интересима службе, уз посебно образложење. Удаљење може трајати до правноснажног окончања кривичног поступка, односно до окончања дисциплинског поступка и за то време полицијски службеник и остали запослени имају право на накнаду у висини 1/2 плате, односно 2/3 плате ако једини издржавају породицу. Поставља се питање усклађености ове норме са члановима 138. и 172. Закона о полицији. Наиме, прописано је да полицијском службенику, односно осталим запосленима, радни однос у Министарству престаје када се утврди да је престао да испуњава услове за заснивање радног односа, при чему је један од предвиђених услова да се против истог не води кривични поступак за кривична дела која се гоне по службеној дужности. Члан 7. Законика о кривичном поступку (у даљем тексту ЗКП)³³ између осталог наводи да је кривични поступак покренут доношењем наредбе о спровођењу истраге (члан

пима, па се у конкретном случају понашање тужиоца није могло правно квалификовати као повреда службене дужности из члана 109. став 1. тачка 2. Закона о државним службеницима, нити му се могла изрећи дисциплинска мера применом одредбе члана 11. став 2. тачка 1. истог Закона“, Пресуда 9 У 13904/10 (2009) од 25. новембра 2010. године.

33) „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

296. ЗКП). То значи, доношењем наредбе за спровођење истраге, запосленом у МУП-а престаје радни однос, па самим тим не може ни бити привремено удаљен тако да нам није јасно због чега је прописана та норма. Једини разлог за прописивање овакве норме може бити тај да је предлагач закона имао дилему о уставности члана 172, па је из превентивних разлога прописао и тај разлог за привремено удаљење с рада. Ако узмемо у обзир да је новим ЗКП истрага изузета из надлежности суда, при чему то није довело до другачије валоризације процесне одлуке која ће се, ако се истрага води, сматрати актом покретања кривичног поступка, мишљења смо да је ово дискутабилан разлог за престанак радног односа у МУП-а по сили закона. Наиме, једна тако значајна трансформација социјалног и правног статуса, као што је промена кривичноправне неутралне позиције неког физичког лица у позицију лица обележеног покретањем и вођењем кривичног поступка за кривично дело за које се гони по службеној дужности, изискује одлуку државне власти која носи ауторитет номиналне и уставом гарантоване независности и предпостављене непристрасности. Такав ауторитет има суд, али не и јавно тужилаштво. Јавно тужилаштво има само Уставом и законом признату самосталност, али не и независност. Оно није лишено посредног утицаја извршне власти. Најзад, оно је странка у поступку, а не арбитар.³⁴⁾

Морамо истаћи да је нови Закон о полицији има најригорозније норме у новијој историји регулисања радноправних односа у МУП-а, при чему су разлози за престанак радног односа доста строжији у односу на претходне законе који су регулисали област унутрашњих послова, или законе који регулишу радноправне односе запослених у министарствима (Закон о раду, Закон о државним службеницима..). Наиме, Закон о унутрашњим пословима је прописивао да раднику министарства може (али не мора) да престане радни однос ако се против њега води кривични поступак за кривична дела која се гоне по службеној дужности. Министар (или руководиоца министарства којег он овласти) је имао дискреционо право да разматра сваки конкретан случај и да донесе одлуку о престанку радног односа запосленом раднику при чему је главни критеријум био тежина кривичног дела за које је радник осумњичен. Поред тог разлога постојала је и могућност престанка

34) Горан. П. Илић, Миодраг Мајић, Слободан Бељански, Александар Трешњев, *Коментар Законика о кривичном поступку*, осмо измењено и допуњено издање, Сл. гласник, 2015, стр. 90-91.

радног односа по сили закона ако је запослени у Министарству правноснажно осуђен за кривична дела против уставом утврђеног поретка и безбедности, против оружаних снага, против привреде и имовине, против службене дужности и кривичних дела извршена из користољубља и нечасних побуда.³⁵⁾ Закон о полицији из 2005. године је предвиђао могућност престанка радног односа уколико запосленом у току рада настану безбедносне сметње због којих са њим радни однос не би ни био заснован. Међутим, под великим притиском синдикалних организација полиције, у децембру 2011. године, тај члан закона (168) је брисан, као и одредба којом је било прописано да престаје радни однос запосленом по сили закона кад суд достави правоснажну пресуду којом је осуђен за кривично дело за које се гони по службеној дужности или на безусловну казну затвора у трајању дужем од три месеца.³⁶⁾ Нови Закон о полицији прописује, између осталих разлога, да полицијском службенику, односно осталим запосленима, радни однос у Министарству престаје: ако се против истог води кривични поступак за кривична дела која се гоне по службеној дужности;³⁷⁾ које је осуђивано због кривичног дела за које се гони по службеној дужности; ако се у поступку вршења безбедносне провере утврде безбедносне сметње; ако је два пута узастопно оцењен негативном оценом – „недовољан – 1“;³⁸⁾ ако одбије одлазак на лечење од болести зависности након коначне оцене и мишљења надлежне здравствене установе; ако, након завршеног лечења од болести зависности, настану околности утврђене новом оценом и мишљењем надлежне здравствене установе које узрокују потребу даљег лечења, односно ако је полицијски службеник, односно други запослени својим понашањем спречавао своје оздрављење. Мишљења смо да овакве одредбе Закона о полицији које се односе на радноправне односе су донете под утицајем текућих реформи јавног сектора у Републици Србији јер се ефекти истих одражавају и на проблематику уређења области унутрашњих послова. Наиме, реформе имају за циљ спровођење мера амбициозне фискалне консолидације и структурних реформи са фокусом

35) Видети: Закон о унутрашњим пословима, члан 34 и 45.

36) „Измене и допуне Закона о полицији“, објављеним у *Сл. гласнику РС*, бр. 92/2011 од 7. децембра 2011. године, са ступањем на снагу наредног дана од дана објављивања.

37) Видети: Законик о кривичном поступку, Члан 7.

38) И овај разлог за престанак радног односа запосленом у Министарству може бити извор злоупотреба. Из тог разлога морају се утврдити мерила и начин оцењивања полицијских службеника и других запослених у Министарству. Види члан: 167.

на заустављање раста јавног дуга и његово смањивање, у циљу бољег квалитета пружања јавних услуга.³⁹⁾ Међутим, поставља се питање да ли свака осуда за кривична дела која се гони по службеној дужности значи престанак радног односа у МУП-а. Одредбе Кривичног законика⁴⁰⁾ прописују да се правне последице осуде могу предвидети само законом и наступају по сили закона којим су предвиђене. Осуде за одређена кривична дела или на одређене казне могу имати за правну последицу престанак, односно губитак одређених права или забрану стицања одређених права. Али правне последице осуде не могу наступити кад је за кривично дело учиниоцу изречена новчана казна, условна осуда, ако не буде опозвана, судска опомена или кад је учинилац ослобођен од казне. Правне последице осуде које се односе на престанак или губитак одређених права су: престанак вршења јавних функција; престанак радног односа или престанак вршења одређеног позива или занимања; губитак одређених дозвола или одобрења која се дају одлуком државног органа или органа локалне самоуправе, и наступају даном правноснажности пресуде.⁴¹⁾ Закон о полицији прописује да је један од разлога за престанак радног односа осуђиваност због кривичног дела за које се гони по службеној дужности а Кривични законик, као што смо већ навели, прописује када осуђиваност не производи правне последице. Тако да свака осуђиваност за кривична дела не значи престанак радног односа у МУП-а, по сили закона. Много важније питање је да ли је могуће да запослени у МУП-а уопште дође у позицију да буде осуђен за кривично дело за које се гони по службеној дужности. Наиме, по нашем мишљењу то је могуће али само теоријски, зато што ће му претходно по сили закона престати радни однос из другог разлога, тј. због покретања кривичног поступка.

Једно од главних „оружја“ у рукама полицијских службеника у претходном периоду, што је и резултирало горе поменутих брисањем одређених одредби закона које су се односиле на пре-

39) Видети: „Закон о буџетском систему“, *Службени гласник РС*, бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13, 108/13, 142/14 и 68/15, и „Закон о начину одређивања максималног броја запослених у јавном сектору“ *Службени гласник РС*, бр. 68/15. Видети: Добросав Миловановић, Зорица Вукашиновић Радојичић, Божидар Оташевић, Саша Марковић; *Закон о полицији – предговор и стварни регистар*, Сл. гласник, Београд, 2016, стр. 9.

40) *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.

41) Види: Кривични законик, члан 94-96.

станак радног односа, је била могућност ступања у штрајк под руководством синдиката. Наиме, одредбама Закона о полицији из 2005. године омогућено је полицијским службеницима синдикално организовање као и право на штрајк при чему су били таксативно набројани безбедносни разлози због којих полицијски службеник мора да примењује полицијска овлашћења ради извршења одређених задатака. Такође, су били наведени и разлози због којих је штрајк полицијских службеника био искључен (ратно стање, оружана побуна итд...).⁴²⁾ Наиме, Устав одредбом члана 55. јемчи слободу синдикалног удруживања. Такође, члан 15. Закона о државним службеницима прописано је да државни службеник има право да буде члан синдиката и професионалног удружења и њихових органа управљања, што значи да полицијски службеник има ова права.⁴³⁾ Устав чланом 61. дозвољава могућност да се полицијским службеницима право на штрајк ограничи, али не и забрани. Иако Устав недвосмислено наглашава да „право на штрајк може бити ограничено само законом, сходно природи или врсти делатности“ Влада је покушала Уредбом о штрајку полицијских службеника⁴⁴⁾, да боље уреди ову материју, и да ограничи одређена права запосленим у МУП-а у вези са штрајком, зато што ова материја није била добро уређена Законом о полицији. Међутим, одлуком Уставног суда, 2010. године, уредба је престала да важи.⁴⁵⁾

И новим Законом полицијски службеници и остали запослени имају право на синдикално, професионално и друго организовање и деловање остварују на законом утврђен начин. Запослени у Министарству имају право на штрајк у складу са законом и колективним уговором и слободно одлучују о свом учешћу у штрајку. Међутим, за разлику од претходног закона, руководилац организационе јединице, најкасније десет дана пре почетка штрајка одређује запослене који су дужни да раде за време штрајка ради обезбеђивања минимума процеса рада, који не може бити мањи од 60% запослених. Полицијски службеници који учествују у штрајку, не могу за време штрајка да носе оружје и друга средства принуде. Наиме, као што смо поменули, штрајк

42) Видети: Закон о полицији из 2005, члан 135.

43) Устав СРЈ је забрањивао право синдикалног организовања професионалним припадницима полиције (члан 42 став 3), као и право на штрајк (члан 57 став 3).

44) „Службени гласник РС“, бр. 71/2007.

45) „Службени гласник РС“, број 87/10, страна: 163 од 19.11.2010.

запослених у полицији је задавао огромне проблеме у нормалном функционисању државе, односно довођено је питање безбедности грађана и њихово остваривање права у области унутрашњих послова, зато што је у појединим регионима (окрузима) висок проценат полицијских службеника прекидао процес рада и ступао у штрајк. Због тога Нови Закон, као што смо навели, остваривање минимума процеса рада регулише на други начин.

2. НЕКЕ ПРАВНЕ ПОСТАВКЕ НОВОГ ЗАКОНА О ПОЛИЦИЈИ

Имајући у виду значај супротстављања појединим облицима криминалитета и криминалитету уопште анализираћемо одредбе које се односе на сузбијање насиља у породици, на сузбијање корупције путем јачања СУК, концепт полиције у заједници и полицијско обавештајног модела.

Закон о полицији уводи нову одредбу која се односи на поступање полиције када је пријављено насиље у породици. То је облик насиља који несразмерно више погађа жене и који је самим тим одређен као родно заснован. Иако синтагма „насиље у породици“, па и назив кривичног дела из Кривичног законика, изгледа као да ограничава контекст у којем може доћи до насиља, насиље се често наставља након прекида везе, те заједничко место становања жрте и учиниоца није неопходно.⁴⁶⁾

Ово је први пут у нашем правном систему да се законом којим се уређују унутрашњи и полицијски послови помиње поступање полиције у односу на неко специфицирано кривично дело или прекршај. Законодавац је на овај начин желео да нагласи важност сузбијања ове друштвено негативне појаве. Међутим, одредба је декларативног карактера јер је прописано да полиција мора да предузме потребне мере и радње у складу са законом, чијим вршењем се спречава, односно зауставља насиље које за последицу може да има наношење телесних повреда или лишење

46) Могуће је и међугенерациско насиље у породици које обухвата физичко, сексуално, психичко и економско насиље особе над њеним односно његовим дететом односно родитељем (злостављање старих лица) односно такво насиље између било која два односно више чланова породице различитих генерација. Такође, као и код партнерског насиља, заједничко место становања жртве и учиниоца није неопходно. Види: „Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици“, Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља, Управа за родну равноправност – Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2012, стр.

живота. Наиме, из овог члана се не може видети каква је разлика у поступању полиције када је пријављено насиље у породици у односу на друге случајеве када је пријављено насиље. Иако је по нашем мишљењу, намера законодавца била добра када је прописао одредбу која се односи на сузбијање насиља у породици, у циљу наглашавања приоритета државе да све своје ресурсе усмери на сузбијање ове друштвено неприхватљиве појаве, сматрамо да је то требало учинити на други начин. Ако узмемо у обзир да вршење овог кривичног дело доминира у односу на остала дела против брака и породице, могло се размишљати о прописивању конкретних мера које полиција треба да предузме, како на спречавању насиља, тако и на заштити оштећеног лица. Бројне међународне резолуције, конвенције и препоруке прописују начин поступања полиције када је пријављено насиље у породици, а нарочито насиље над посебно осетљивим члановима породице (женама, децом, старим лицима). Међународна асоцијација шефова полиција – IACP, али и бројне полицијске асоцијације у земљама са развијеним демократијама (нпр. Енглеска и Велс) су такође дале мноштво препорука полицији, како код процене ризика од насиља у породици, тако и код одабира врсте и начина предузимања конкретних полицијских мера и радњи када је пријављено насиље у породици. У репресивном поступању полиције приликом већ извршеног насиља у породици могу се користити многа од законом прописаних полицијских овлашћења. При томе треба имати у виду да је у 2006. години, IACP – Међународна асоцијација шефова полиција усвојила *Модел политике успостављања међународних смерница за полицију у случају позива због насиља у породици*.⁴⁷⁾ У овом моделу (који није обавезујући) од полицијског службеника се очекује да: спроведе хапшење и кривично гоњење као начин полицијског одговора на насиље у породици када год постоје законски услови за то; да предузме потребне мере заштите; да пружи заштиту и помоћ за одрасле и децу – жртве насиља у породици; да побољша безбедност особља које спроводи законом установљено реаговање на инциденте насиља у породици; да обезбеди жртви или сведоцима насиља у породици подршку и помоћ; да обезбеди полицијског службене-

47) Шире: IACP National Law Enforcement Policy Center, *Domestic Violence Model Policy*, jun 2006. http://gcfv.georgia.gov/sites/gcfv.georgia.gov/files/related_files/site_page/IACP%20National%20Law%20Enforcement%20Model%20Policy%20on%20Domestic%20Violence.pdf Приступљено: 20.02.2016. године.

ника истог пола који ће обавити разговор са жртвом насиља и фотографисати видљиве повреде (на 24, 48, 72 сата); да сарађује са актерима заједнице у циљу спречавања даљег злостављања и малтретирања; да изврши темељне истраге, да одмах пријави све сумњиве случајеве насиља у породици. Мишљења смо да је на овај или сличан начин Закон о полицији могао прописати поступање полиције, као снажну реакцију на пријављено насиље у породици (нпр. у неким Европским и државама САД се примењује обавезно полицијско хапшење осумњиченог када су испуњени услови за одређивање мере притвора и сл.).

У погледу спречавања корупције јако су важна нова овлашћења која добија СУК тј. могућност и обавеза да врши превентивно контролни надзор над свим организационим јединицама у Министарству. Предвиђа се и вршење „тестова интегритета“ и депоновање имовинских карти руководиоца у Министарству, са могућношћу провере и осталих запослених, чиме се значајно подиже ниво контроле и степен увида у податке о имовинском стању запосленог у сврху борбе против корупције чија је садржина уређена по моделу који већ сада користи Агенција за борбу против корупције. У члану 230. став 2. прописано је да Сектор унутрашње контроле, у циљу превенције корупције, примењује тест интегритета, спроводи анализу ризика од корупције и проверу промене имовног стања. Додатно, ставовима 3. и 4. предвиђено је да у вршењу контроле полицијски службеници унутрашње контроле могу примењивати тест интегритета као инструмент у сузбијању корупције, те да овај тест подразумева симулирање реалне ситуације идентичне радним активностима тестираног, коју је тестирани дужан да решава, како би се увидела реакција и поступање тестираног службеника у конкретној ситуацији, без обавезе претходног обавештавања организационе јединице у којој је запослен тестиран. Иако увођење теста интегритета може бити значајно са становишта превенције корупције, указујемо да је за тако нешто неопходно најпре Предлогом закона знатно детаљније уредити овај институт. Конкретно, законским одредбама неопходно је детаљно и прецизно уредити питања сврхе, начела, права и обавеза, поступка, правних последица и надзора над спровођењем тестова интегритета, укључујући ту и заштитне механизме који ће представљати гаранцију да ови тестови неће бити предмет злоупотреба. Поред тога, у ставу 7. и 8. наведено је да Сектор унутрашње контроле води евиденцију имовног стања

руководилаца, као и за високоризична радна места у Министарству установљена анализом ризика од корупције, и врши контролу промене имовног стања. Додатно, руководиоци у Министарству дужни су да пријаве промене свог имовног стања које се евидентирају у личном имовинском картону који је депонован у надлежној организационој јединици. На крају, ставом 10. предвиђено је да облике и начин примене теста интегритета, спровођења анализе ризика и вршења контроле промене имовног стања прописује министар. Слично као код теста интегритета, уместо препуштања акту министра, Законом је неопходно детаљније уредити питања контроле имовинског стања запослених у Министарству унутрашњих послова, која јесу изузетно значајна за превенцију корупције. На пример, у погледу контроле имовинских картона и промене имовинског стања полицијских службеника, неопходно је законским одредбама, слично као у Закону о Агенцији за борбу против корупције, прецизно регулисати следећа питања: која су лица обавезна да подносе извештаје о имовини и приходима за себе и чланове уже породице; садржину ових извештаја; у којим ситуацијама и у ком року се врши ванредно пријављивање имовине и доношење годишњег плана провере извештаја и праћења имовинског стања.⁴⁸⁾

Нови Закон о полицији наглашава и концепт рада „Полиција у заједници“⁴⁹⁾ при чему законодавац на тај начин шаље политичку поруку да је то будућа стратегија рада полиције. Многа истраживања/студије показују да грађани желе полицајца у суседству. Наиме, када дође до извршења криминалног догађаја или дођу до сазнања да се нешто неуобичајено дешава на простору где живе и раде желе да имају полицајца у близини, кога добро познају, и у кога имају поверења да би са њим поделили такву информацију. Сматрају да је то много боља солуција него када се деси криминални догађај да пријављују на број за хитне позиве а онда на интервенцију дође патрола полицајаца коју не

48) <http://www.acas.rs/wp-content/uploads/2012/12/Misljenje-o-Predlogu-zakona-o-policiji-final-.pdf>.

49) Појам *полиција у заједници*, тј. „community policing“ је филозофија и организациона стратегија која промовише ново партнерство између грађана и њихове полиције. Она је базирана на премиси да и полиција и заједница морају да раде заједно као равноправни партнери да би идентификовали, одредили приоритете и решили актуелне проблеме као што су: криминал, дрога, страх од криминала, социјални и физички облици нереда, и све врсте пропадања суседства, са циљем побољшања свеукупног квалитета живота у регији. Видети у: Robert Trojanowicz, Bonnie Bucqueroux, *Comuunity Policing, How to get Started*, Cincinnati, 1998, 6.

познају, а за време док патрола стигне учинилац кривичног дела побегне. Рад полиције у заједници зависи од проактивног решавања проблема од стране полиције. Решавању проблема помаже познавање подручја на ком ради полицајац, насеља, односно судства, изградње међусобног поверења и стицање обавештајних података о догађајима у том делу града.⁵⁰⁾ МУП-а има изузетно развијену сарадњу са органима јединица локалне самоуправе, другим државним органима и носиоцима јавне власти, правним и физичким лицима, као и са међународним организацијама и институцијама међународне заједнице. Овако сложени концепт развијених веза министарства са другим чиниоцима система безбедности допринео је да се дефинише и модел рада полиције, а то је полиција у локалној заједници. Полиција је и до сада обављала послове заштите безбедности на нивоу локалне заједнице, а тај концепт рада добија на вредности и добија ново заслужено место у законском тексту. Као модел организације и начина рада полиције у савременом друштву, концепт „community policing“ полази од критичке оцене традиционалног приступа концепта рада полиције, са циљем да се створи модерна организација, сагласна потребама демократског друштва и по универзалним стандардима развијеног света. Као нова филозофија концепт је прихваћен у многим земљама широм света, прво у развијеним а затим и у оним које су започеле процес транзиције и друштвених реформи. Стратегија полицијског деловања уз сарадњу локалне заједнице нуди низ обећавајућих предности: снижавање нивоа криминалитета и девијација, подизање квалитета живота припадника локалне заједнице, побољшање односа између полиције и те заједнице, стварање средине у којој ће активности полиције имати подршку и веће задовољство послом код полицијских службеника.⁵¹⁾ Један од савремених концепата полиције подразумева полицију као сервис грађана и друштва и наглашава улогу њиховог партнерства у очувању јавног мира и безбедности, идући даље од закона или класичне функције одржавања реда и мира. Елементи концепта полиције као сервиса грађана су: пажљивост, поузданост, одзив, компетентност, манири и правичност.⁵²⁾ Присуство више

50) Шире: Harriet Sergeant, *The Public and the Police*, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London, 2008.

51) Шире: Ђорђе Игњатовић, *Стратегија полицијског деловања и превенција криминалитета*, Зборник радова – Место и улога полиције у превенцији криминалитета, Београд, 2002, 89-101.

52) Stephen D. Mastrofski, „Policing for people. Ideas in American Policing“, *Police Foundation*, 1999, 5.

полицајаца пружа удобност и сигурност људи који нису напуштени од стране државе. Постоји више концепата рада полиције у заједници. Један од њих је *Стратегија „нулте толеранције“ полиције*. Ово је високо профилисана проактивна стратегија полицијског деловања, која тражи од полицијских службеника да, са максималним ангажовањем сузбијају чак и најситније деликте са истом одлучношћу са којом сузбијају и најтеже облике криминалитета. Може се рећи да има позитиван ефекат на омогућавање слободног кретања кроз оне области које су раније биле извор високог нивоа страха и анксиозности. Међутим, то је тежак задатак који је дат полицији, иако постоји нада да има шансе да буде општеприхваћен, јер ће већу заштиту осетити они који су сиромашнији, беспомоћнији или рањивији. Упркос позитивним странама концепта полиције као сервиса грађана, способности полиције да контролише криминал су ограничене. Полиција одржава јавни ред и мир путем легитимне силе, а већина дневних активности полиције се односи на решавање спорова грађана без употребе принуде. Само када полиција процени да је извршен злочин тада примењује законом предвиђена овлашћења.⁵³⁾ Наиме, једна од студија која је обухватала становнике града од 400000 становника, показала је да полиција само 17% радног времена утроши на сузбијање криминалитета а више од 50% времена на пружање социјалних услуга и административне послове.⁵⁴⁾ Други концепт је *Теорија „сломљених прозора“ (Broken Windows Theory)*, која је публикована 1982. године од стране познатих америчких теоретичара Вилсона и Келинга (James Q. Wilson и George L. Kelling).⁵⁵⁾ Она истиче превенцију криминалитета и улогу грађана као фактора социјалне контроле, док занемаривање блажих облика неприхватљивог понашања (пијанство, просјачење и др.) временом доводи до тежих друштвених поремећаја и криминала.⁵⁶⁾

53) Шире: Chris Hale, Keith Hayward, AzriniWahidin, Emma Wincup (eds) *Criminology*. 3rd edn. Oxford: University Press, 2013, 474-492.

54) Linda Forst, John S. Dempsey, *An Introduction to Policing*. 7th edn. New York: Delmar, Cengage Learning, 2014.

55) James Q. Wilson и George L. Kelling, „Broken windows: The police and neighborhood safety“, „The Atlantic Monthly“, 1982, March, 29–38.

56) О ефектима примени ове стратегије у савременим условима видети у: Wesley G. Skogan, „Asymmetry in the impact of encounters with police“, *Policing and Society*, 16(2), 2006, 99–126. Такође у: Wesley G. Skogan, „Broken windows: Why – and how – we should take them seriously“, *Criminology and Public Policy*, 7(2), 2008, 195–201.

Концепт рада „Полиција у заједници“ законодавац промовише и кроз одредбе члана 17. Закона, при чему се упућује по-рука да је примарни циљ полиције боља сарадња са грађанима приликом обављања полицијских послова. Наглашено је да Министарство сарађује непосредно са грађанима који пруже помоћ у обављању полицијских послова. Грађанин који, самостално или на захтев полицијског службеника, приликом непосредног пружања помоћи полицијском службенику на месту догађаја буде повређен или оболи, па због тога одсуствује са рада, односно постане неспособан за рад, има права из здравственог, пензијског и инвалидског осигурања под условима утврђеним за полицијског службеника. При томе трошкове здравственог, пензијског и инвалидског осигурања, сноси Министарство. Ако грађанин изгуби живот његова породица има сва права из пензијског осигурања, као и породица полицијског службеника који је изгубио живот у вршењу или поводом вршења полицијских послова, а ако претрпи штету, има у складу са законом право на накнаду материјалне штете коју је претрпео због пружања помоћи. Ако се води кривични или прекршајни поступак у вези са пружањем помоћи, Министарство је дужно да му обезбеди правну и другу неопходну помоћ у вези са вођењем поступка. Такође, Министарство одговара за штету коју грађанин нанесе трећим лицима приликом пружања помоћи у обављању полицијских послова. На крају морамо рећи и да локална заједница има и контролну улогу полиције, при чему Скупштина и извршни орган покрајинске аутономије или јединица локалне самоуправе, укључујући и градске општине могу да разматрају извештај о стању безбедности на свом подручју; узимају ставове о приоритетима за безбедност људи и имовине и подносе предлоге руководиоцу надлежне организационе јединице Министарства.⁵⁷⁾ Међутим, за разлику од Закона о полицији из 2005. године, иако би то било логично у овако постављеном концепту рада полиције, не прописује се могућност учешћа локалне заједнице у побољшавању услова рада организационих јединица полиције и у реализацији појединих програма од значаја за безбедност људи и имовине на одређеном подручју.⁵⁸⁾ Ступањем на снагу новог Закона о полицији, могућност техничког опремања полиције од стране локалне самоуправе, и то превасходно

57) Види и упореди: Закон о полицији из 2005. године, члан 17.

58) Видети: Закон о полицији из 2005. године, члан 18.

јединица саобраћајне полиције је остала само по одредбама Закону о безбедности саобраћаја на путевима.⁵⁹⁾

Полицијско обавештајни модел (*Intelligence Led Policing – ILP*) је препознат као водећи начин поступања у већини полиција Западне Европе и његово увођење је била препорука Европске уније у Поглављу 24. Он представља начин управљања полицијским пословима заснован на криминалистичко обавештајним информацијама. Ratcliffe дефинише *ILP* као пословни модел и менаџерску филозофију где су анализа података и обавештајни подаци о криминалу најбитнији за објективно одлучивање у вези са смањењем криминала и проблема, поремећаја и превенција кроз како стратешко управљање тако и кроз ефикасну примену стратегије које циљају озбиљне преступнике.⁶⁰⁾ Он представља идеалан модел за обављање полицијских послова који омогућава руководиоцима полиције да разумеју и предвиде ризике и претње по јавну безбедност.⁶¹⁾ Циљ је да полиција буде информисана о угрожености друштва појединим врстама криминалитета, како би се полицијски ресурси усмерили на њихово сузбијање.⁶²⁾ У претходних десетак година спроведено је неколико заједничких пројеката наше и шведске полиције који су имали за циљ увођење овог модела и у рад наше полиције. У четири подручне полицијске управе овај модел је уведен као Пилот пројекат (од 2012. године Нови Сад, Краљево, а од 2016. године Ваљево и Зајечар). Закон о полицији по први пут овај начин рада уводи у поступање наше полиције чиме је наглашен смер којим ће се кретати Дирекција полиције у сузбијању свих врсти противправних понашања (кривична дела, прекршаји, привредни преступи).

* * *

Од осталих новина у Закону о полицији истичемо да су осим звања државних службеника, уведена и нова звања и чино-

59) Видети: „Закон о безбедности саобраћаја на путевима“, *Службени гласник РС*, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 (Одлука Уставног суда), 55/2014, 96/2015, 9/2016 (Одлука Уставног суда), члан 19.

60) Ratcliffe J.H., *Intelligence-led Policing*, Willan Publishing, Cullompton, Devon, 2008, 89.

61) Brian, Flood, Roger, Gaspar, „Strategic aspects of the UK National Intelligence Model“, in: *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. J. H. Ratcliffe, (ed.), Sydney: Federation Press., 2009, 54.

62) Jerry H. Ratcliffe, „Harm-focused policing“, *Ideas in american policing*, Number 19, Temple University, Police Foundation Staff, *Philadelphia, Pennsylvania*, 2015, 3.

ви полицијских службеника. Звања и чинови су подељени у три нивоа, стратешки, средњи и оперативни. Номенклатура звања и чинова је један од елемената система каријерног напредовања. Такође, систем каријерног развоја полицијских службеника није био на добар начин регулисан, тако да су запослени који су низ година обављали неполицијске послове, и то са нижом стручном спремом, дошколовавањем (често на приватним факултетима који се не баве правним или криминалистичко-безбедносним наукама) и без полицијске обуке, стицали могућност да буду распоређени на највиша полицијска руководећа радна места. Нажалост, то је у МУП-а била честа појава зато што се у чин/звање рачунао комплетан радни стаж (у неким случајевима чак и онај стаж када се радник налазио на одсуству због школовања – налазио се у радном односу али је био упућен на школовање) па су такви запослени као први чин/звање у полицији добијали чин мајора, потпуковника или пуковника, односно главног полициског инспектора, полицијског саветника или главног полицијског саветника). Нови Закон о полицији искључује такве могућности и уводи јасна и прецизна мерила за каријерно напредовање полицијских службеника. За напредовање у оквиру истог нивоа предвиђа се одговарајућа стручна спрема, године стажа проведене у претходном звању, успешно завршена обука и одговарајуће годишње оцене чији трогодишњи просек не сме да буде мањи од оцене „истиче се – четири“. За напредовање на виши ниво у руковођењу полаже се и одговарајући испит. Овај механизам јача везу између усавршавања и оспособљавања са напредовањем у Министарству. Други механизам је спровођење конкурса за попуњавање радних места који ће дати запосленима могућност да аплицирају на радна места за која сматрају да имају одговарајуће компетенције.

Шири концепт новог закона огледа се у томе да је направљена јасна разлика у овлашћењима службеника који раде на полицијским пословима (полицијска овлашћења) и овлашћењима других државних службеника који обављају послове у вези са полицијским пословима, која су знатно ужа. Поред тога укинута је и статус полицијских службеника на одређеним дужностима, а и могућност полицијским службеницима који немају статус овлашћеног службеног лица да носе службено оружје и муницију, нити да употребљавају средства принуде.

Једна од значајних новина новог Закона о полицији је боље дефинисање, и разграничење полицијских овлашћења од мера

и радњи које предузима полиција. Тако, уместо 21 врсте полицијских овлашћења које су прописане Законом о полицији из 2005. године, нови закон прописује 13 полицијских мера и радњи и 15 полицијских овлашћења. Нарочита пажња посвећена је обликовању одредби којима се уређује вршење безбедносних провера. Прописан је начин вршења безбедносних провера, прописано је за кога и када могу да се врше. Прописано је и вршење безбедносних провера за полицијске службенике, за које је нужно да током трајања своје каријере остану доследни поштовању закона.

Стварање нове организационе културе и система вредности траживреме. Верујемо да ће нови Закон о полицији имати позитивне ефекте на систем безбедности Републике Србије, правну сигурност грађана, безбедност грађана и имовине и заштиту права и слободе грађана, положај запослених у Министарству и рад Министарства у целини.⁶³

ЛИТЕРАТУРА

- „Закон о безбедности саобраћаја на путевима“, *Службени гласник РС*, бр. 41/2009, 53/2010, 101/2011, 32/2013 (Одлука Уставног суда), 55/2014, 96/2015, 9/2016 (Одлука Уставног суда).
- „Закон о Безбедносно-информативној агенцији“, *Службени гласник РС*, бр. 42/02, 111/09, 65/14 – Одлука УС, 66/14).
- „Закон о буџетском систему“, *Службени гласник РС*, бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13, 108/13, 142/14, 68/15.
- „Закон о државној управи“, *Службени гласник РС*, бр. 20/92, 6/93, 48/93, 53/93, 67/93, 48/94, 49/99, 79/2005, 101/2005.
- „Закон о државној управи“, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014.
- „Закон о државним службеницима“, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 81/2005, 83/2005, 64/2007, 67/2007, 116/2008, 104/2009, 99/2014.
- „Закон о Заштитнику грађана“, *Службени гласник РС*, бр. 79/2005, 54/2007.
- „Законик о кривичном поступку“, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.
- „Закон о Министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 7/91, 8/91, 44/91, 87/92, 67/93, 23/96, 5/97, 47/99, 38/00, 4/01, 27/02.
- „Закон о Министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 44/2014, 14/2015, 54/2015.
- „Закон о Министарствима“, *Службени гласник РС*, бр. 35/2003, 47/2003.

63 Добросав Миловановић, Зорица Вукашиновић Радојичић, Божидар Оташевић, Саша Марковић; *Закон о полицији – предговор и стварни регистар*, Сл. гласник, Београд, 2016, стр. 45

- „Закон о начину одређивања максималног броја запослених у јавном сектору“, *Службени гласник РС*, бр. 68/15.
- „Закон о оружју и муницији“, *Службени гласник РС*, бр. 20/2015.
- „Закон о полицији“, *Службени гласник РС*, бр. 101/2005, 63/2009, 92/2011, 64/2015.
- „Закон о полицији“, *Службени гласник РС*, бр. 6/2016.
- „Закон о извршењу кривичних санкција“, *Службени гласник РС*, бр. 55/2014.
- „Закон о унутрашњим пословима“, *Службени гласник РС*, бр.44/91 и 79/91.
- Игњатовић, Борђе, „Стратегија полицијског деловања и превенција криминалитета“, у зборнику: *Место и улога полиције у превенцији криминалитета*, Београд, 2002, 89-101.
- Илић, П. Горан, Мајић, Миодраг, Бељански, Слободан, Трешњев, Александар, *Коментар Законика о кривичном поступку*, осмо измењено и допуњено издање, Сл. гласник, 2015.
- IACP National Law Enforcement Policy Center, *Domestic Violence Model Policy*, jun 2006. http://gcfv.georgia.gov/sites/gcfv.georgia.gov/files/related_files/site_page/IACP%20National%20Law%20Enforcement%20Model%20Policy%20on%20Domestic%20Violence.pdf.
- „Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици“, *Пројекат Борба против сексуалног и родно заснованог насиља*, Управа за родну равноправност-Министарство рада и социјалне политике, Београд, 2012.
- „Кривични законик“, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014.
- Mastrofski, D. Stephen, *Policing for people. Ideas in American Policing*, Police Foundation, 1999.
- Милетић, Слободан, *Полицијско право*, I књига, Београд, 1997.
- Миловановић, Добросав, Вукашиновић-Радојичић, Зорица, Оташевић, Божић, Марковић Саша, *Закон о полицији – предговор и стварни регистар*, Сл. гласник, Београд, 2016.
- Ratcliffe, H. Jerry, *Intelligence-led Policing*, Willan Publishing, Cullompton, Devon, 2008.
- Ratcliffe, H. Jerry, „Harm-focused policing“, *Ideas in american policing*, Number 19, Temple University, Police Foundation Staff, *Philadelphia, Pennsylvania*, 2015, 3.
- Sergeant, Harriet, *The Public and the Police*, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London, 2008.
- Skogan, G. Wesley, „Asymmetry in the impact of encounters with police“, *Policing and Society*, 16(2), 2006, 99–126.
- Skogan, G. Wesley, „Broken windows: Why – and how – we should take them seriously“, *Criminology and Public Policy*, 7(2), 2008, 195–201.
- Trojanowicz, Robert, Bucqueroux, Bonnie, *Community Policing, How to get Started*, Cincinnati, 1998.
- Уредбом о шрајку полицијских службеника, “Службени гласник РС”, бр. 71/2007, 87/10.

„Устав Републике Србије“, *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

„Устав Републике Србије“, *Службени гласник РС*, бр. 1/90.

Forst, Linda, Dempsey, S. John, *An Introduction to Policing*. 7th edn. New York: Delmar, Cengage Learning, 2014.

Flood, Brian, Gaspar, Roger, „Strategic aspects of the UK National Intelligence Model“, in: *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*. J. H. Ratcliffe, (ed.), Sydney: Federation Press., 2009, 47-65.

Hale, Chris, Hayward, Keith, Wahidin, Azrini, Wincup, Emma, *Criminology*. 3rd edn. Oxford: University Press, 2013, 474-492.

Wilson, Q. James, и Kelling, L., George, „Broken windows: The police and neighborhood safety“, *The Atlantic Monthly*, 1982, March, 29–38.

Dragana Kolaric, Sasa M. Markovic

SOME LEGAL AND POLITICAL POSTULATES OF NEW LAW ON POLICE

Resume

New Law on Police has been adopted at the time marked by multifaceted reforms. Full membership in the EU, i.e. European integration processes require solving numerous preliminary issues related to the harmonization with the EU legal heritage. Naturally, the reasons for the adoption of new legislation can also be the result of our bad experience and the existence of the need to govern some issues by certain regulations in a better, more precise and more efficient manner. From legally-technical point of view, and in order to establish coherent legal system in Serbia, it was necessary to harmonize it with many other regulations adopted in our country recently.

Legal-political postulates, i.e. the concept of the new law, can to a large extent offer the answer regarding the goals wished to achieve. On this occasion we shall initiate some questions which we consider important. First of all, it is the question if the legislator has successfully fulfilled the main task, and that is the protection of fundamental freedoms and rights of the citizens, the protection of their security and the security of the Republic of Serbia. The fundamental constitutional postulates and their effective or declarative implementation are also closely connected with the protection of fundamental rights and freedoms. Speaking of the announcements, statements or proclaiming of some principles without real effect, the question is asked if it was necessary at some points within the law, when it implicitly results from other regulations. There are also some open dilemmas about the

new provisions which are not precisely determined by this law and leave space for possible abuses by their structuring within by-laws.

When 1991 Law on Internal Affairs 1991 ceased to have effect and upon the adoption of 2005 Law on Police, our legislator continued the tendency of thorough regulation of internal affairs and more precise regulation of the field of public security. 2016 Law on Police (hereinafter referred to as 'the Law'), although a new legal text, is actually an expanded and modified version of the 2005 Law on Police. Judging by the title, at first glance the Law seems to regulate only the field of the police work. However, it refers to all segments of work of the Ministry of Internal Affairs, in other words the provisions referring to the Police, i.e. the central organizational unit of the Ministry – the Police Directorate, make only a part of the law. Numerous novelties characterize the new Law: police powers are more closely regulated, as well as the tasks, measures and actions taken by the police, there is a more thorough and more precise organization of the Ministry and human resources management, as well as the rights and obligations in the field of labour relations of the employees. The role of the Internal Control Sector (hereinafter referred to as ICS) has been strengthened. This organizational unit of the Ministry, when compared with the previous law, has many new powers, such as preventive control supervision of all organizational units of the Ministry as just one of them, and for the first time since its founding it is actually responsible to control the work of all people employed by the Ministry. Out of many novelties which suggest some political bases of the new Law, we shall review in more detail the selection of the Police Director and his/her position and role, the position and role of the Minister in relation to the ICS, the provisions on termination of employment by the power of law as well as their relation to the constitutionally proclaimed right to the presumption of innocence. As for certain provisions of the Law, from the legal point of view, taking into account the importance of opposing to certain forms of crime and crime in general, we shall analyze the provisions referring to the suppression of family violence, the suppression of corruption by strengthening the ICS, and the concepts of community policing and Intelligence Led Police.

Key words: Ministry, Police, sector, Minister, Police Director, police officers, other employees, employment, internal control, human resources

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Јелена Ж. Сурчулија Милојевић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПРАВО МАЊИНА НА СЛОБОДУ ИЗРАЖАВАЊА НА СОПСТВЕНОМ ЈЕЗИКУ: ПРИМЕНА ЕВРОПСКОГ РЕГУЛАТОРНОГ ОКВИРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ*

Сажетак

Крајем двадесетог века су усвојени значајни европски документи о заштити права мањина, где се по први пут детаљно регулише и слобода изражавања мањина на сопственом језику. Након демократских промена у Републици Србији, низом различитих закона, који су често били у међусобној колизији, држава је покушавала да, са једне стране, поштује правила медијског права о слободи изражавања и изласку државе као власника из медијима, осим када су у питању јавни сервиси основани законом, а са друге стране је у не-медијским законима појачавала утицај државе када су у питању медији који емитују програм на мањинским језицима или намењени мањинама, што је доводило до конфузије у примени закона. Тек усвајањем последњег сета медијских закона и закона који се тичу националних мањина, чини се да је постигнут баланс у поштовању мањинских права у обе ове области. Главни задатак државе остаје примена закона, на шта константно упозоравају и Савет Европе и Европска Комисија у својим извештајима. У раду се на крају поставља питање опстанка производње програма на мањинским језицима након истека 5 године од приватизације, до када су нови власници уговором оба-

* Рад је настао у оквиру пројекта „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“ који реализује Београдски универзитет, Факултет политичких наука, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Републике Србије (број 179076).

везани да производе програм у складу са затеченом програмском шемом те се предлаже да држава што пре начини свеобухватну Стратегију о очувању медија који производе и емитују програм на мањинским језицима, како не би дошло до ситуације да права мањина на информисање и слободу изражавања на сопственом језику већ за коју годину буду озбиљно угрожена.

Кључне речи: слобода изражавања, мањина, извештавање на сопственом језику, приватизација медија, јавни сервис, финансирање медија, Устав, медијски закони

1. УВОД

Тема односа права мањина и слободе изражавања је врло комплексна са више становишта. Прво, данас је јако тешко дефинисати појам „мањина“. Друго, право на слободу изражавања није апсолутно већ трпи одређена ограничења. И треће, у свим осталим сегментима права медија се држава позива да смањи утицај на медије и што мање се меша у слободу изражавања грађана, осим код права мањина на слободу изражавања на сопственом језику где има обавезу да ово право мањинама гарантује и обезбеди на различите начине.

Припадност мањини је „ствар личног избора: свако се слободно може изјаснити као припадник или неприпадник мањине“⁽¹⁾. Гарантовање слободе изражавања мањина на сопственом језику је и пружање заштите мањинама од асимилације тако што се „с једне генерације на другу преносе колективна свест групе и њене културне вредности“⁽²⁾. Социолози мањину дефинишу углавном као „недостатак моћи у односу на већину“⁽³⁾, док Гиденс мањине дефинише као „људе који су обесправљени“⁽⁴⁾. Гиденс мањине посматра кроз потчињен положај у друштву, а не кроз бројчано стање. Као пример наводи ободу великих градова где мањине заправо чине већинско становништво⁽⁵⁾, али и даље се сматрају мањинама и имају мање права него већина. Радојковић и

1) В. Димитријевић, М. Пауновић, у сарадњи са В. Ђерићем, *Људска права (уџбеник)*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 355.

2) В. Димитријевић, М. Пауновић, у сарадњи са В. Ђерићем, *Људска права (уџбеник)*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 356.

3) М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони системи*, Друго издање, Клио, 2009, стр. 128.

4) Е. Гиденс, *Социологија*, Економски факултет у Београду, 2003, стр. 263.

5) Упореди са: Е. Гиденс, *Социологија*, Економски факултет у Београду, 2003., стр. 263.

Стојковић под мањинама подразумевају старе, сиромашне, али и језичке, религијске и етничке мањине.⁶⁾ Мекгонагле констатује да се термин мањине данас много шире примењује него раније, што доводи до тога да сада све мањине, а не само националне мањине како је некада био случај, уживају заштиту од, на пример, говора мржње, али им држава и гарантује многе погодности⁷⁾, као што су право на окупљање, слободу изражавања на сопственом језику и слично.

Сматра се да је право на слободу изражавања мањина значајно из више разлога од којих се најчешће помињу три: право на информисање на матерњем језику важан је *идентитетски ресурс*; постојање мањинских медија је важно из угла *грађанске компетенције*; мањински медији су важни и у погледу *интеграције мањина*.⁸⁾ О мањинским медијима важи и став да су они облик комуницирања унутар самих мањина, да су средство комуницирања између мањине и већине и најзад, да представљају канал комуникације између мањине и матичне државе.⁹⁾ Остваривање овог права има за циљ стварну једнакост свих чланова друштва без обзира на порекло, националност, језик или религију. Оно је једна од препрека дискриминацији и гаранција очувања културног и националног идентитета мањина.

2. ЕВРОПСКИ ПРИНЦИПИ И РЕГУЛАТОРНИ ОКВИР

У периоду после Другог светског рата у Европи се питање права мањина, као и право на слободу изражавања пре свега, дефинишу Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, усвојеном у Риму 1950. године.¹⁰⁾ У најширем смислу овај документ наводи и подржава целокупан корпус људских права, која треба да се остварују без дискриминације по било ком основу као што су: пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко

6) Види опширније: М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони системи*, Друго издање, Клио, 2009. стр. 128.

7) Види опширније: Т. McGonagle, А. Richter, "Regulation of Minority-Language Broadcasting", *IRIS Plus, Legal Observations of the European Audiovisual Observatory*, Issue 2004/02., стр. 4.

8) Ј. Јелинчић, ур. *Информисање на језицима националних мањина, предлози за нове политике*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2007, 9.

9) Б. Стојковић, *Идентитет и комуникација*, Чигоја, Београд, 2002, 168.

10) Конвенција се чешће назива једноставније: Европска конвенција о људским правима.

или друго мишљење, национално или социјално порекло, веза с неком национаном мањином...¹¹⁾ Ови принципи у садејству са садржајем Члана 10. Конвенције који гарантује слободу изражавања, одређују и остваривање права на информисање на сопственом језику, јер је поменути члан, својим свеобухватним значењем, основ за национална медијска законодавства европских држава, како оних које су већ чланице Европске уније, тако и оних које су само чланице Савета Европе, што је случај Србије. Поред овог, постоји још низ докумената који се директно или индиректно могу довести у везу са остваривањем права на слободу изражавања на сопственом језику, као што су Универзална декларација о људским правима, Повеља Европске Уније о фундаменталним правима, Препорука Савета Европе о промоцији културе и толеранције, која говори о толеранцији међу различитим културним и другим групама у друштву. Међутим, два документа која су усвојена крајем двадесетог века представљају најважније прописе који се тичу мањина: Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, усвојена 1992. године и Оквирна конвенција за заштиту националних мањина, усвојена 1995. године. Оба документа настала су у окриљу Савета Европе.

Старији документ, Европска повеља, посебно је значајан за ову анализу, јер су у њему прецизно наведене обавезе државе у погледу остваривања права националних мањина на употребу језика у јавној сфери. У Европској повељи се врло пажљиво говори о обавези држава да обезбеде у јавном сервису „макар једну радио станицу и један телевизијски канал на регионалним или мањинским језицима“ или да „охрабре или омогуће одговарајуће одредбе на основу којих би приказивачи програма понудили садржаје на регионалним или мањинским језицима“.¹²⁾ Овај став, који се односи на јавне медијске сервисе, може да буде обавеза државе, с обзиром да се јавни сервис оснивају законом и да се тако одређују и њихове функције. У погледу осталих медија, којима се реализује право националних мањина на информисање на сопственом језику и који се називају мањинским, говори се веома бираним речима. Наводи се да државе треба да „охрабре, олакшају, покрију додатне трошкове, помогну“ оснивање и рад

11) Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 4. новембра 1950, *Савет Европе 1949-1996*, Међународна политика и НИУ Службени лист СРЈ, Београд, 1996, чл. 14.

12) Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, 5. новембар 1992, *Савет Европе 1949-1996*, чл. 1, а).

мањинских медија, или бар садржаја на мањинским језицима у постојећим медијима.¹³⁾

И Оквирна конвенција за заштиту националних мањина, садржи одредбе које се односе на употребу језика у свим околностима па и у информисању. Државе се обавезују да признају право свих припадника мањина на слободу изражавања и примања и давања информација и идеја, на мањинском језику, без ометања од стране власти и без обзира на границе.¹⁴⁾ Државе неће ометати стварање и коришћење штампаних средстава јавног информисања од стране припадника националних мањина, а законским оквирима за радио и телевизију ће, колико је год могуће, обезбедити да националне мањине добију могућност стварања и коришћења сопствених средстава јавног информисања.¹⁵⁾ Из ових одредаба став европских докумената је потпуно јасан: остваривање права националних мањина у информисању на сопственом језику, је, пре свега, ствар самих мањина. Оне треба да имају иницијативу у остваривању својих права, у овом случају у покретању медија, а држава то не треба да омета, него да помогне и колико може и да суфинансира.

Голдберг, Сутер и Волден скрећу пажњу на нејасноћу приликом дефинисања „приступа медијима“ из члана 9 Оквирне конвенције. Приступ може бити „пасиван“ и „активан“, тј да означава или „доступност садржаја на језику мањина или обрада питања које се тичу мањина“, или активни приступ који би „омогућавао мањинама да учествују у раду медија, да буду власници сопствених медија мањина и да имају утицај на медијско законодавство, регулативу и политику“¹⁶⁾. С друге стране Јакубовић члан 9 став 3 посматра кроз призму обавеза које држава има и које могу бити негативне или позитивне. Негативне, „којима се не спречавају акције које предузимају припадници националних мањина, на пример, оснивање и коришћење штампаних медија“¹⁷⁾ и позитивне, радње којима се помаже припадницима националних мањина да

13) *Ibid.*

14) Оквирна конвенција за заштиту националних мањина, 1995, *Савет Европе 1949-1996*, чл. 9, ст. 1.

15) *Ibid.*, ст. 3.

16) Види опширније: D. Goldberg, G. Sutter, I. Walden, *Media Law and Practice*, Oxford University Press, Oxford, 2009, 467, а упоредити и са K. Jakubowicz, “Persons Belonging to National Minorities and the Media”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Martinus Nijhoff, Koninklijke Brill NV, Netherlands, 2004, 311.

17) K. Jakubowicz, “Persons Belonging to National Minorities and the Media”, *International Journal on Minority and Group Rights*, Martinus Nijhoff, Koninklijke Brill NV, Netherlands, 2004, 294.

„активно користе своја права, било да је то у оквиру активности за које су задужени државни органи, као што је додељивање дозволе за емитовање програма, или ситуације у којима државе помажу националним мањинама, било давањем финансијске помоћи да се на пример оснује штампани медиј, за шта националној мањини иначе не би била потребна помоћ државе јер не постоји обавеза прибављања дозволе или одобрења“¹⁸⁾.

3. УСТАВНА И ПРАВНА РЕШЕЊА У СРБИЈИ

Србија је наследила високи степен остваривања права мањинских народа у информисању на сопственом језику из периода када је била део Југославије. Још у време социјализма је право националних мањина на употребу сопственог језика било на високом нивоу, „по обиму, изнад европских стандарда“¹⁹⁾, а већина мањинских медија који и данас раде је настала у том периоду²⁰⁾. На жалост, уместо тога, у периоду након распада Југославије, традиционално добре односе заменили су ратови, страдања и политика говора мржње, како између већинских народа тако и између већинских и мањинских народа, често усмерено у правцу мањина. Са демократским променама, у првој деценији двадесет-првог века, иако је Србија ратификовала најважнија међународна документа која се тичу права мањина, изостала је потпуна промена тих прописа.

У актуелном Уставу Републике Србије постоји одредба по којој се „достигнути ниво људских и мањинских права не може смањивати“.²¹⁾ Поред тога, још читав низ уставних одредаба гарантује заштиту и равноправност мањинских заједница па и у погледу употребе језика. Службена употреба језика²²⁾, заштита права националних мањина²³⁾, јемство неотуђивих мањинских права²⁴⁾, забрана дискриминације²⁵⁾, слобода мишљења и

18) *Ibid.*

19) Р. Вељановски, *Медијски систем Србије*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, 2012, стр. 125.

20) *Ibid.*, стр. 125.

21) Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*“, бр. 98/2006, чл. 20, ст. 2.

22) *Ibid.* чл. 10.

23) *Ibid.* чл. 14.

24) *Ibid.* чл. 19.

25) *Ibid.* чл. 21.

изражавања²⁶⁾, подстицање уважавања разлика²⁷⁾, забрана изазивања расне, националне и верске мржње²⁸⁾, све су то уставне одредбе које на савремени начин гарантују права мањинских народа у Србији. Неколико чланова Устава који се посебно односе на сферу медија и јавног обавештавања, такође подржавају права мањинских заједница. Право на обавештеност гарантовано је чланом 51. Иако се мањине не помињу изричито, ова се одредба односи и на њих јер се каже да „свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то поштују“.²⁹⁾ У члану 79. у коме се говори да „припадници националних мањина имају право на изражавање чување и неговање, развијање и јавно изражавање националне, етничке, културне и верске посебности“, помиње се и право „на оснивање сопствених средстава јавног обавештавања, у складу са законом“.³⁰⁾ Тако долазимо до кључног члана Устава који говори о слободи медија и праву на њихово оснивање, а то је члан 50. На почетку овог члана каже се да је: „свако слободан да без одобрења, на начин предвиђен законом, оснива новине и друга средства јавног обавештавања³¹⁾, а даље пише: „телевизијске и радио-станице оснивају се у складу са законом“.³²⁾ Устав је, дакле, препустио закону да прецизира субјекте и начине оснивања радио и телевизијских станица које су спорније него штампа. Уставно решење из првог става члана 50. по коме се штампани медији оснивају слободно, без одобрења, што значи без посебних дозвола, уважава вишедеценијско искуство демократског света у коме је штампа одавно дерегулисана са становишта могућности покретања гласила.

У Србији су први закони који, после политичких промена 2000. године, регулишу питање оснивања медија, настали пре актуелног Устава. То је било у време када је још постојала државна заједница Србије и Црне Горе – Савезна Република Југославија. Тада настаје прва законодавна противречност у односу на питање оснивања и деловања мањинских медија. Савезни Закон о

26) *Ibid.* чл. 46.

27) *Ibid.* чл. 48.

28) *Ibid.* чл. 49.

29) *Ibid.* чл. 51, ст. 1.

30) *Ibid.* чл. 79, ст. 1.

31) *Ibid.* чл. 50, ст. 1.

32) *Ibid.* чл. 50, ст. 2.

националним мањинама, усвојен 2002. године, логично је предвидео право етничких група да брину о заједничком одржавању свог идентитета, укључујући културу, традицију, језик или религију.³³⁾ И овај закон садржи одредбу у којој се каже да се стечена права не могу мењати и укидати.³⁴⁾ Међутим, у делу о јавном обавештавању на језицима националних мањина, дословце стоји: „држава ће у програмима радија и телевизије јавног сервиса обезбедити информативне, културне и образовне садржаје на језику националне мањине, а може и да оснива и посебне радио и телевизијске станице које би емитовале програме на језицима националних мањина“.³⁵⁾ Оно што је посебно значајно то је, да је исте године, усвојен Закон о радиодифузији, као републички закон Србије, у коме се каже ко не може да буде оснивач електронских медија, радија и телевизије. Закон је предвидео да имацац дозволе за емитовање програма не може да буде: предузеће, установа или друго правно лице чији је оснивач Република Србија или аутономна покрајина, изузев установа јавног радиодифузног сервиса.³⁶⁾ Општини правни акт од Закона о радиодифузији, Закон о јавном информисању, који је усвојен наредне године, још је прецизније предвидео да држава не може да буде оснивач медија. „Оснивачи јавног гласила не могу бити, ни посредно ни непосредно, држава и територијална аутономија, као ни установа, предузеће и друго правно лице које је у претежном делу у државној својини или које се у целини или претежним делом финансира из јавних прихода, осим уколико је то предвиђено посебним законом којим се уређује област радиодифузије.“³⁷⁾ Изузетак који је предвиђен на крају поменутог става односи се на оснивање јавног сервиса, што држава регулише поменутиим Законом о радиодифузији.

Очигледна је противречност између Закона о заштити права и слобода националних мањина и два медијска закона у погледу оснивања медија од стране мањина. То што је закон о мањинама усвојен као савезни закон, а поменути медијски закони као републички, не умањује проблем.

33) Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени лист СРЈ*, бр.11/02, чл. 2, ст. 1.

34) *Ibid.* чл. 8.

35) *Ibid.* чл. 17, ст. 2.

36) Закон о радиодифузији – ЗР, *Службени гласник РС*, бр. 42/02, 97/04, 76/05, 79/05, 62/06, 85/06, 86/06, 41/09, чл. 42, ст. 1, 2.

37) Закон о јавном информисању – ЗЈИ, *Службени гласник РС*, бр. 43/2003, 61/2005, 71/2009, 89/2010 - одлука УС и 41/2011 – одлука УС, чл. 14, ст. 3.

Оба основна медијска закона, који су били на снази до 2. августа 2014. године, сагласно модерним, демократским решењима и опредељењима за дуални модел власништва и медијско тржиште, предвидела су власничку трансформацију, односно приватизацију медија. Тиме је требало да буде направљен важан део дисконтинуитета са временом социјализма, када су медији били у друштвеном, односно у државном власништву. Неспремност државе да реализује сопствене законске одредбе резултирала је, међутим, тиме да су рокови за приватизацију медија у Закону о радиодифузији, померани неколико пута. После тих промена, као коначан рок одређен је 31. децембар 2007. године.³⁸⁾ У децембру 2007. године, обустављена је приватизација, која је регулисана Законом о локалној самоуправи³⁹⁾ и Законом о главном граду⁴⁰⁾ Београду. Оба ова закона допустила су локалним самоуправама да оснивају радио и телевизијске станице. Закон о локалним самоуправама је предвидео да општине које имају на својој територији мањинске групе, могу да оснивају електронске медије. Убрзо су скоро све општине саопштиле да имају представнике мањинских група, јер свака има бар малу ромску заједницу, па су тако одустале од приватизације.

У погледу регулативе, настала је потпуно противречна ситуација. Поред Закона о радиодифузији и Закона о јавном информисању и Закон о приватизацији налагао је промене власника и у медијима иако се на њих посебно не односи. Три закона предвиђала су приватизацију, а три су је заустављала, односно негирала. Уз Закон о локалној самоуправи и Закон о главном граду и трећи правни акт, Закон о националним саветима националних мањина, не допушта приватизацију мањинских медија.

Закон о националним саветима националних мањина донет је две и по године после закона који регулишу локалну самоуправу и главни град. Било је то 31. августа 2009. године, на истом заседању Народне скупштине Србије, на коме је усвојен Закон о изменама Закона о јавном информисању. Измене најважнијег медијског закона изазвале су велико негодовање стручне јавности, медија и медијских удружења, па је Закон о националним саветима националних мањина, усвојен скоро неопажено, иако и он има одредбе које значајно утичу на сферу медија.

38) ЗР, *Службени гласник РС*, чл. 96, ст. 10.

39) ЗЛС, *Службени гласник РС*, 129/2007, 83/2014.

40) ЗГГ, *Службени гласник РС*, 129/2007, 83/2014.

Законом о националним саветима, дефинитивно је прихваћена иницијатива која је покренута у Аутономној покрајини Војводини, да се мањински медији не приватизују већ да се њихово питање реши тако што ће се права досадашњих оснивача, покрајине и локалних самоуправа, пренети на националне савете.⁴¹⁾ Другим речима национални савети добили су право да оснивају медије на мањинским језицима⁴²⁾, иако је то било супротно основним медијским законима.

У закључцима истраживања које је 2013. године завршено о мањинским медијима на Западном Балкану, у делу који се односи на Србију, истраживачи закључују: „Тренд политичког клијентелизма, у којем се политичке елите патронски односе према медијима стављајући их у завистан положај (што није само тренд карактеристичан за Србију), пресликан је и у сферу мањинских медија, где је однос мањинских заједница (кроз савете националних мањина) и утицај на уређивачке политике медија на језицима мањина и озаконен кроз контроверзни Закон о националним саветима националних мањина из 2009. године, о чијој је уставности расправљао и Уставни суд Србије“.⁴³⁾

Уставни суд Србије је прво утврдио да одредба члана 17, став 2. Закона о заштити права и слобода националних мањина, у оспореном делу који гласи: „а може да оснива и посебне радио и телевизијске станице које би емитовале програме на језицима националних мањина“, није у сагласности са Уставом⁴⁴⁾. У другој Одлуци Уставног суда, утврђено је да члан 19, ст. 2. Закона о националним саветима националних мањина такође није у сагласности са Уставом, јер гласи да „Република, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе као оснивач јавних предузећа и установа у области јавног информисања које у целини или претежно врше информисање на језику националне мањине, могу у споразуму са националним саветом у целини или делимично пренети оснивачка права на национални савет“⁴⁵⁾, при чему Устав-

41) Закон о националним саветима националних мањина – ЗНСН, *Службени гласник РС*, бр 72/09 и 20/14, чл. 19, ст. 2.

42) *Ibid.* чл. 10, тач 6).

43) Види опширније у: Давор Марко, ур. *Информисање на језицима мањина на западном Балкану*, Медиа план институт, Сарајево, 2013, 94.

44) Одлука Уставног суда, ИУз број 27/2011 од 3. октобра 2013. године, објављена у „Сл. гласнику РС“, бр. 97/2013 од 6. новембра 2013. године

45) Одлука Уставног суда, ИУз број 882/2010 од 16. јануара 2014. године, објављена у „Сл. гласнику РС“, бр. 20/2014 од 21. фебруара 2014. године.

ни суд истиче да се овим не доводи у питање раније извршен пренос оснивачких права над појединим јавним гласилима, као ни Уставом гарантовано право мањина на оснивање сопствених средстава јавног информисања из члана 79, ст. 1 Устава⁴⁶⁾.

Питање институционалног остваривања права мањинских народа на информисање на својим језицима, посебно је било актуелизовано у време када је вођена јавна расправа о првом стратешком документу за сферу медија који је Србија добила тек у септембру 2011. године. У то време појачан је притисак локалних самоуправа и националних савета да медији који информишу локалне заједнице остану у дотадашњем статусу и да се никако не приватизују. Политички представници свих мањинских народа, изузев Албанаца и Хрвата, сматрали су неприхватљивим да сви медији, осим јавних сервиса, буду приватни. Они су се залагали да се Стратегијом предвиди могућност оснивања локалних и регионалних медија од стране националних савета и локалних самоуправа. Том захтеву придружила се и Влада АП Војводине.⁴⁷⁾ У Стратегији о развоју система информисања у Републици Србији преузет је став из Закона о националним саветима националних мањина, по коме национални савети могу бити оснивачи јавних гласила на језицима мањина.⁴⁸⁾ У истој стратегији, међутим, поновљен је и став из Закона о јавном информисању који не дозвољава држави, територијалној аутономији, локалној самоуправи, као ни установама и предузећима и другим правним лицима који су у

46) „Закон о националним саветима националних мањина уређује питање финансирања, оснивања и рада, делатности националних савета који се финансирају и из буџета Републике Србије, буџета аутономне покрајине и у одређеним случајевима и из буџета јединица локалне самоуправе. Према томе, право националног савета да оснује сопствену радио или телевизијску станицу на језику националне мањине и законска обавеза државе да финансира рад националног савета и делатност националног савета, па и оснивање радио телевизијске станице, чини одрживим решење да поред јавног сервиса кроз који држава директно гарантује остваривање Уставом зајамчених права припадницима националних мањина, постоји и овај други начин – оснивање радио и телевизијских станица чији је оснивач национални савет националних мањина, који се у складу са Законом о националним саветима националних мањина делом финансира из јавних прихода, па то обезбеђује и поштовање начела немешања јавне власти у медијску сферу“ (види опширније: Одлука Уставног суда, ИУз број 882/2010 од 16. јануара 2014. године, објављена у „Сл. гласнику РС“, бр. 20/2014 од 21. фебруара 2014. године).

47) Види опширније у: Ј. Сурчулија, „Анализа коментара учесника у јавној расправи о Нацрту Стратегије развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. Године“. <http://kampanje.anem.rs/sr/medijska-strategije-srbije/vesti/story/287/Analiza+komentara+u+%C4%8Desnika+javne+rasprave+o+Nacrtu+medijske+strategije.html>

48) Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године, *Службени гласник Републике Србије*бр. 75/2011, чл. 3, тач. 3.4.

целини или делимично у државној својини или који се у целини или претежним делом финансирају из јавних прихода, да оснивају медије.⁴⁹⁾ Противречност је очигледна, јер, ако се и игноришу остали разлози, национални савети се у целини финансирају из јавних прихода.

У новом закону изричито пише да је јавни интерес у области јавног информисања пре свега „истинито, непристрасно, правремено и потпуно информисање свих грађана Републике Србије“⁵⁰⁾, као и информисање припадника националних мањина на матерњем језику⁵¹⁾. Јавни интерес у области јавног информисања се остварује, поред осталог, и омогућавањем националним саветима националних мањина да оснивају установе и привредна друштва ради остваривања права на јавно информисање на језику националне мањине, односно фондације ради унапређења ове врсте информисања.⁵²⁾ Значајно је да је у сам Закон инкорпорирана обавеза купца медија у процесу приватизације да у наредних 5 година настави да производи медијски садржај од јавног интереса, у складу са програмском шемом која је важила у последњих годину дана⁵³⁾. Закон о јавним медијским сервисима, још ближе прецизира јавни интерес који су медијски сервиси дужни да остварују, где апсолутно спадају и програмски садржаји који омогућавају очување културног идентитета националних мањина, као и њихово информисање на матерњем језику и писму⁵⁴⁾.

Из свега реченог проистиче да су нови медијски закони врло водили рачуна о поштовању права мањина на слободу изражавања и приступ медијским програмима на сопственом језику.

У периоду дужем од деценије, у коме се доносе и мењају медијски закони у Србији, независни експерти за медије и медијско право предлагали су да се за остваривање права мањинских народа на информисање на сопственом језику користи модел медија цивилног сектора, који је формулисан још Законом о радиодифузији из 2002. године. Оваква могућност предвиђена је и новим Законом о електронским медијима, којим је замењен Закон

49) *Ibid.*

50) Закон о јавном информисању и медијима – ЗЛИМ, *Службени гласник РС* бр. 83/2014, 58/2015, члан 15, став, 1, тач. 1 и 2.

51) *Ibid.*, тач. 2.

52) ЗЛИМ, чл. 16, ст 1, тач. 3.

53) ЗЛИМ, члан 142, ст. 2 и 3.

54) Закон о јавним медијским сервисима - ЗЈМС, *Службени гласник РС* бр. 83/2014, чл. 7. ст. 1, тач. 1, 2 и 3.

о радиодифузији. По овом, најновијем решењу, медијске услуге цивилног сектора пружају се ради задовољавања специфичних интереса појединих друштвених група, па се на првом месту помињу националне мањине.⁵⁵⁾ Овакве медије могу да оснивају удружења, задужбине, фондације, цркве и верске заједнице.⁵⁶⁾ Поставља се сасвим логично питање: зашто локалне самоуправе и национални савети нису до сада више користили ову могућност, када је она још пре дванаест година смишљена управо због решења проблема мањинских медија?

4. ОЦЕНА СТАЊА ПРИМЕНЕ ЕВРОПСКИХ ИНСТРУМЕНАТА У ВЕЗИ ПРАВА НА СЛОБОДУ ИЗРАЖАВАЊА МАЊИНА НА СОПСТВЕНОМ ЈЕЗИКУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

За сада у Србији постоје два званична механизма оцене усклађености усвојених прописа и њихове примене са Европском повељом о регионалним или мањинским језицима и стандардима Европске Уније о мањинама и њиховом праву на слободу изражавања. Први механизам јесте Извештај Комитета експерата о Повељи и Препорука Комитета министара Савета Европе о примени Повеље у Србији, којих је до сада било три. Од стране Европске Уније, најрелевантнији су Извештаји о напретку Србије ка Европској Унији које Европска Комисија објављује сваке године. Ради прегледнијег сналажења, оцена Европских институција права мањина на слободу изражавања на сопственом језику сврстана је у неколико категорија.

4.1. Јавни сервис, приватни медији и медији цивилног сектора

Извештаји и Савета Европе и Европске Комисије увек посебно оцењују испуњеност обавеза јавног сервиса да емитује програме намењене мањинама. Јавни сервиси још од 2002. године и усвајања првог Закона о радиодифузији имају обавезу да омогуће мањинама да прате програме на свом матерњем језику, посебно оне који би обезбедили да се у њима изрази културни идентитет мањина⁵⁷⁾. Стога је други програм Радио Телевизије Војводине,

55) Закон о електронским медијима – ЗЕМ, *Службени гласник РС* бр. 83/2014, чл. 72, ст. 1.

56) *Ibid.* чл. 72, ст. 2.

57) ЗР, чл. 78.

као део система јавног сервиса, од пресудног значаја јер емитује програм чак на девет мањинских језика.

Међутим, усвајањем нових медијских закона и укидањем телевизијске претплате, те финансирањем оба јавна сервиса само из буџета озбиљно је угрожена производња и емитовање програма на језицима мањина, на шта је упозорила и Европска Комисија⁵⁸⁾.

У првом извештају Комитета експерата о примени Повеље из 2009. године позитивним се оцењује губитак разлике између традиционалних јавних сервиса и приватних сервиса за емитовање програма, посебно када медији обављају *задатке јавних сервиса*, било да су у приватном или државном власништву. Позитивним се у извештају подвлачи и коришћење нових платформи од стране мањина за слободу изражавања и информисање, као што су Интернет платформе, радио станице, дигитална телевизија⁵⁹⁾.

4.2. Приватизација медија и утицај на мањинске медије или медије који емитују мањински програм

Скоро целу деценију власти у Србији нису понудиле конкретно решење за очување програма на мањинским и регионалним језицима које су се до тад емитовали на углавном локалним, општинским станицама. Због тога је Комитет Експерата у Првом извештају из 2009. подстакао државне органе да „осигурају да приватизација локалних установа за емитовање програма не утиче негативно на понуду програма на регионалним или мањинским језицима“⁶⁰⁾. У другом Извештају је констатовано да приватизација медија у Србији у том тренутку још увек није завршена, као и да је Закључком Владе Републике Србије од 27.децембра 2007. године прекинута приватизација медија који емитују програм на језицима мањина. У међувремену је усвојен Правилник о начину приватизације радио и/или телевизијских станица локалних или регионалних заједница који обавезује приватизоване станице да поштују континуитет у производњи и емитовању програма и то у периоду од најмање пет година од дана закључивања уговора о продаји⁶¹⁾. То би значило да су приватизоване станице дужне да

58) У свом Извештају о напретку из 2013.год, стр. 52., Извештају о напретку из 2014. год, стр 79, Извештају о напретку из 2015. године, стр. 21.

59) Види опширније: Први Извештај Комитета експерата о Повељи, стр. 47.

60) Види опширније: Први Извештај Комитета експерата о Повељи, стр. 48.

61) Правилник о начину приватизације радио, односно телевизијских станица локалних и регионалних заједница, „Сл. гласник бр. 51/2005 и 34/2007“, чл.1 и 2.

производе програме на језицима мањина у истом обиму и, идеално, истог квалитета, као што је то чињено и од стране скупштина општина или града. Оно што представља проблем јесте, шта након пет година? На који начин ће мањинске заједнице обезбедити емитовање програма на мањинским језицима ако до тада, на пример, не заживе дигиталне радио станице, а по свему судећи неће, па приватизоване станице престану да емитују програме на језицима мањина, а у радијском фреквенцијском спектру не буде места за нове радио станице, на пример, цивилног сектора које би емитовале програме на језицима мањина? Овај проблем је посебно забрињавајући имајући у виду да је локални радио, чак и са све широм употребом Интернета, још увек најпогоднији медиј за мањине⁶²⁾. Истовремено, дигитализација телевизије је донела могућност већег броја станица, али се ту поставља питање финансијских могућности отварања нових телевизијских станица. У приватизованим станицама који су преузели обавезу емитовања програма још пет година већ постоји одређена инфраструктура, *know how* запослених, производња мањинских програма. За покретање нових телевизија свакако треба обезбедити озбиљна средства, што може бити проблем за мањине. Штампана се чини најмање угроженом, јер држава свакако има обавезу да омогући постојање макар једног штампаног медија на језику мањине и за то опредељена средства имају како Република тако и АП Војводина. Проблем са штампом је што је она намењена углавном образованом делу мањина⁶³⁾, тако да не покрива целу мањинску групу.

4.3. Финансијска помоћ државе мањинским медијима

Министарство културе, Покрајински секретаријат за информације АП Војводине и Покрајински секретаријат за културу АП Војводине имају кључну улогу у финансијском подстицању и подржавају пројеката и програма на мањинским језицима од стране државе. Финансирају се опрема, унапређење информисања на језицима мањина, производња емисија из области културе и уметности на мањинским језицима, као и трошкови штампања листова, дистрибуција и плате дела запослених у новинама на мањинским језицима, часописи, дечији часописи на мањинским

62) М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони системи*, Друго издање, Клио, 2009.стр. 135.

63) Види опширније: М. Радојковић, Б. Стојковић, *Информационо комуникациони системи*, Друго издање, Клио, 2009.стр. 135.

језицима и друго.⁶⁴⁾ Финансијска помоћ државе емитерима који производе и емитују програм на мањинским језицима може бити и пресудна да се емитери одлуче да овакве програме понуде слушаоцима или гледаоцима. Један од позитивних примера најбоље праксе је пример Аустрије, где је нагло порасла понуда радио програма на мањинским језицима, након што је држава понудила специфична финансирања баш за ту врсту програма⁶⁵⁾.

4.4. Примена права на слободу изражавања мањина на сопственом језику у пракси

Европска Комисија од 2006.године истиче проблеме у области информисања на језицима мањина⁶⁶⁾, позива на побољшање информисања на сопственим језицима⁶⁷⁾ и пуну примену регулаторног оквира за заштиту мањина у Србији⁶⁸⁾.

У првом извештају је констатовано да је „укупна понуда емитовања програма на регионалним или мањинским језицима у Србији, а посебно у Војводини“⁶⁹⁾ импресивна, док информације нису биле потпуне о централној Србији. Наводи се да су представници Рома били јако задовољни присуством ромског језика на телевизији, те су сматрали да је то „интеркултурни продор“⁷⁰⁾, док су представници босанског језика изнели примедбе да програми јавног сервиса не приказују мултијезичност централне Србије на задовољавајући начин⁷¹⁾. С друге стране, забрањивајући је био конкурс доделе дозвола за емитовање програма од стране Републичке радиодифузне агенције 2008, када многи медији који су у свом програму имали емитовање на језику мањина нису добили дозволе за емитовање⁷²⁾. Један од примера је и радио стани-

64) Види опширније: Други Извештај Комитета Експерата о Европској Повељи о регионалним или мањинским језицима, стр. 144, 149, 153; Трећи Извештај Комитета експерата о Европској Повељи о регионалним или мањинским језицима, стр. 37, 38.

65) Види опширније: Т. McGonagle, В. Davis Noll, М. Price, *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*, PCMLP, IViR & OSCE HCNM, April 2003, 29.

66) Извештај о напретку Републике Србије у 2006, стр. 15.

67) Извештај о напретку Републике Србије у 2010, стр. 15, Извештај о напретку Републике Србије из 2012, стр. 22.

68) Извештај о напретку Републике Србије за 2013, стр 13, 55., Извештај о напретку Републике Србије за 2014, стр. 20, 88.

69) Први Извештај Комитета експерата о Повељи, стр. 51.

70) Први Извештај Комитета експерата о Повељи, стр. 20.

71) *Ibid.*

72) Види опширније: Извештај о напретку Србије за 2009.годину, стр. 15.

ца невладиног сектора „Радио Сунце“ која није добила дозволу, иако је на њој до тада свакодневно емитован програм на чешком језику, док је на конкурс ушла општинска радио станица „Радио Бела Црква“⁷³⁾.

Што се тиче обавезе државе да охрабри или олакша „стварање и очување макар једних новина на регионалним или мањинским језицима“, држава је током важења претходног Закона о јавном информисању (2003 – 2014) давала редовну помоћ за публикације на мањинским или регионалним језицима у износу од 30% до чак 100%⁷⁴⁾. Важно је да је у Србији мањинама омогућено и да добијају одређен број новина на мањинским језицима⁷⁵⁾.

5. ЗАКЉУЧАК

Право мањина на слободу изражавања и информисање на свом језику је неутуђиво и представља цивилизацијску вредност демократског друштва. И у Србији је ово опредељење прихваћено. Уставом и одговарајућим законима ово право је подржано. У многобројним јавним расправама и дебатама о овом питању, није забележено да се неко од политичких актера или актера цивилног друштва, противио овом праву и његовом остваривању. Оно што остаје да се уреди јесте усаглашавање медијских закона и других закона који регулишу права мањина на слободу изражавања (нпр. Закон о мањинским правима, Закон о главном граду, и слично) у циљу отклањања могућности произвољне примене једне или друге врсте прописа у односу на то ко пропис примењује. Истовремено, током процеса приватизације медија, није направљена јасна државна стратегија на који начин ће се очувати мањински медији или они медији који емитују програме намењене мањинама или на језицима мањина, те смо већ сад дошли у ситуацију да званичници Европске Уније опомињу Србију да обезбеди „финансијску подршку медијима који емитују програм на језицима мањина и очувају, на локалном нивоу, емитовање програма намењених националним мањинама, у складу с препорукама Саветодавног одбора за Оквирну конвенцију за заштиту националних мањина“⁷⁶⁾.

73) Упореди са: Трећи периодични извештај о примени Европске повеље о регионалним и мањинским језицима у Републици Србији, Београд, Децембар 2014.

74) Види опширније: Први Извештај Комитета експерата о Повељи, стр. 53.

75) *Ibid*, стр. 55.

76) Одговор Јоханеса Хана Хрватској посланици у Европском парламента, Маријани Петир у вези њеног писма којим упозорава да се гашењем Радио Суботице „озбиљно крше

Због свега наведеног се чини неопходним да држава што пре, у сарадњи са представницима мањина и стручном јавношћу, користећи искуства других Европских земаља припреми Стратегију којом би се мањинама омогућило остваривање права на слободу изражавања, на активно учешће у медијској сфери на сопственом језику као и обезбеђивање финансијске подршке програмима намењеним мањинама и на мањинским језицима. Ова Стратегија би морала да понуди решење за приватизоване медије који су били у обавези да емитују мањински програм пет година након потписивања уговора, како би се на време обезбедио континуитет у емитовању програма и након истека овог рока.

И на крају, потребно је сагледати право на слободу изражавања мањина на сопственом језику и из ширег друштвеног контекста. Уколико је слобода изражавања сужена свим грађанима Републике Србије, и на такво стање упозоравају многе међународне институције⁷⁷⁾, где се у Извештајима наводи да „постоји забринутост због погоршања услова за пуно остваривање слободе изражавања“⁷⁸⁾ – да ли је у таквом окружењу реално очекивати да се у потпуности поштује право на слободу изражавања мањина? Чини се да је ово моменат у коме треба да дође до удруживања већинског становништва, заједно са мањинама, у борби за право на слободу изражавања и доследну примену прописа како у области права медија тако и у области заштите мањинских права на слободу изражавања на сопственом језику.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге, зборници, чланци

Broughton Micova Sally, “Rights vs. Reality: Minority Language Broadcasting in South East Europe”, *Journal on Ethnopolitics & Minority Issues in Europe*, Vol. 12 Issue 4, p54-79. 26p 2013.¹

права Хрватске националне мањине“. Види опширније на сајту РТС.-а од 18. фебруара 2016. године: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/2215352/%D0%A5%D0%B0%D0%BD%3A+%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0+%D0%B4%D1%83%D0%B6%D0%BD%D0%B0+%D0%B4%D0%B0+%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B8+%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82+%D0%BC%D0%B0%D1%9A%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%85+%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B0.html>.

77) ОЕБС, Савет Европе, Европска Комисија.

78) Извештај о напретку из 2014, стр. 19. Извештај о напретку из 2015, стр. 19.

- Jakubowicz Karol, "Persons Belonging to National Minorities and the Media", *International Journal on Minority and Group Rights*, Martinus Nijhoff, Koninklijke Brill NV, Netherlands, 291-314, 2004.
- Goldberg David, Sutter Gavin, Walden Ian, *Media Law and Practice*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- McGonagle Tarlach, "Freedom of Expression of Minorities in the Digital Age: Staking Out a New Research Agenda", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 12, No 4, 1-15, 2013.
- McGonagle Tarlach, Richter Andrei, "Regulation of Minority-Language Broadcasting", *IRIS Plus, Legal Observations of the European Audiovisual Observatory*, Issue 2004/02.
- McGonagle Tarlach, Davis Noll Bethany, Price Monroe, *Minority-Language Related Broadcasting and Legislation in the OSCE*, PCMLP, IViR & OSCE HCNM, April 2003.
- Вељановски Раде, *Медијски систем Србије*, Факултет политичких наука, Чигоја, 2014.
- Димитријевић Војин, Пауновић Милан, у сарадњи са Ђерић Владимиром, *Људска права (уџбеник)*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
- Јелинчић Јадранка, ур. *Информисање на језицима националних мањина, предлози за нове политике*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2007.
- Марко Давор, ур. *Информисање на језицима мањина на западном Балкану*, Медиа план институт, Сарајево.
- Радојковић Миролуб, Стојковић Бранимир, *Информационо комуникациони системи*, Друго издање, Клио, 2009.
- Стојковић Бранимир, *Идентитет и комуникација*, Чигоја, Београд, 2002.
- Сурчулија Јелена, „Анализа коментара учесника у јавној расправи о Нацрту Стратегије развоја система јаног информисања у Републици Србији до 2016. Године“, АНЕМ, 2011.

Документа и прописи

- Декларација Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, 5. новембар 1992, *Савет Европе 1949-1996*.
- Закон о заштити права и слобода националних мањина, *Службени лист СРЈ*, бр.11/02, чл. 2, ст. 1.
- Закон о радиодифузији – ЗР, *Службени гласник РС*, бр. 42/02, 97/04, 76/05, 79/05, 62/06, 85/06, 86/06, 41/09.
- Закон о јавном информисању – ЗЈИ, *Службени гласник РС*, бр. 43/03, 61/05, 71/09, чл. 14, ст. 3.
- Закон о јавном информисању и медијима – ЗЈИМ, *Службени гласник РС* бр. 83/2014 и 58/2015, чл. 16, ст 1, тач. 3.
- Закон о електронским медијима, *Службени гласник РС* бр. 83/2014, чл. 72, ст. 1.
- ЗЛС, *Службени гласник РС*, 129/2007, 83/2014.
- ЗГГ, *Службени гласник РС*, 129/2007, 83/2014

Закон о националним саветима националних мањина – ЗНСН, *Службени гласник РС*, бр 72/09 и 20/14.

Конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Рим, 4. новембра 1950, *Савет Европе*.

Устав Републике Србије, „*Службени гласник Републике Србије*“, бр. 98/2006.

Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 75/2011.

Jelena Z. Surculija Milojevic

**RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN
MINORITY LANGUAGES: THE IMPLEMENTATION
OF EUROPEAN REGULATORY FRAMEWORK IN THE
REPUBLIC OF SERBIA**

Resume

In the second half of the twentieth century, the important European documents that regulate protection of minorities were adopted. For the first time, the freedom of expression in minority languages is regulated and guaranteed. At the beginning of twenty-first century, after democratic changes in the Republic of Serbia, the new laws that were trying to incorporate the minority rights, were adopted. However, as it covered both the media law field and other legal fields (e.g. protection of national minorities, regulation of local and regional authorities), there have been many legal disputes and not all these laws have been not harmonised with each other. This lead to conflicts in implementing the regulations. For example, media laws prescribe that the state can not own any media and that the state owned media had to be privatized or its ownership transformed in some other way. On the other hand, non-media laws, such as the Law on the Capital – Belgrade or the Law on Local Authorities prescribe that local and regional authorities could establish and own the media. The second issue covered by the paper is the problem of privatisation of state owned media that were broadcasting programs in minority languages. Firstly, it was regulated by a by-law, confirmed by the new Law on public information and media adopted in August 2014. Both documents say that whoever buys state-owned media that broadcast programmes in minority languages, has the obligation to keep such programme for another five years. The question is – what would happen

with programmes in minority languages after five years? The paper suggests an urgent state strategy on this issue. Third issue may be that, as radio frequencies have not been digitalised yet, there may be no space in the frequency spectrum for the new radio stations that would apply to broadcast in minority languages. The paper concludes with the evaluation of the Council of Europe and the European Commission of the Republic of Serbia during the last decade on the issue on freedom of expression of minorities in their languages in media are presented. The main worry was financial sustainability of the Vojvodina's second public service channel. This broadcast only in minority language, as for more than a year, the public service broadcasters in Serbia were financed from the state budget. The second worry was the access of minority media to frequencies and whether the Regulator took into consideration the broadcasting aimed at national minorities as a plus or not. Finally, how does the overall limitation of freedom of expression in Serbia has an influence on freedom of expression of minorities in their languages.

Key words: Freedom of Expression, Minority, Expression in Own Language, Privatisation, Public Service, Media Financing, Constitution, Media Laws

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Андреја Б. Катанчевић
Правни факултет, Универзитет у Београду

ДАТИРАЊЕ ЗАКОНИКА О РУДНИЦИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА И САДРЖИНА ЊЕГОВОГ ЋИРИЛИЧНОГ ПРЕПИСА

Сажетак

Рад покушава да открије који се правни акти налазе у ћириличном препису Законика о рудницима, а затим да одреди када и зашто су донети и на коју материју су се односили. Примењени методи су језичко, системско и историјско тумачење ћириличног и латиничног преписа Законика, као и историјски метод.

Добијени резултати показују да је реч о два нормативна акта деспота Стефана Лазаревића. Први је Законик о рудницима, донет крајем 1398. или нешто касније, који је представљао записивање рударских обичаја целе Србије, али на захтев и ради потреба Новог Брда. Други је Новела Законика од 29. јануара 1420., која се односи пре свега на регулисање институције новобрдског војводе, затим на питања надлежности судова, али и на остала питања везана за новобрдски трг.

Кључне речи: Законик о рудницима, деспот Стефан Лазаревић, Ново Брдо, средњовековно рударско право, Деспотовина

1. ДЕЛОВИ ЋИРИЛИЧНОГ ПРЕПИСА

Средином прошлог века су пронађени ћирилични и латнични рукопис Законика о рудницима деспота Стефана, најважнијег српског средњовековног нормативног текста у области рударства.

Први од њих потиче из шеснаестог века,¹⁾ а други из 1638. године.²⁾

Како то обично бива са једним старим законским текстом, пред историчара права се постављају питања: Када је донет? Зашто је донет? и Коју материју је регулисао? Овај чланак ће покушати да понуди одговоре на њих.

Рад отежава чињеница да текст ћириличног преписа није хомоген. Према Николи Радојчићу, који га је објавио 1962. године, он садржи осим Законика о рудницима (увод, чланови до 52.³⁾ и завршни текст иза члана XXIII) и извод из Статута Новог Брда (чланови I-XXIII).⁴⁾ У рукопису је „извод Статута“ одвојен визуелно једном плетеницом и посебним насловом. Да проблем буде сложенији, латинични текст не садржи ни „извод Статута“ нити завршни текст иза члана XXIII.

Радојчић је такође приметио да стил и језик целог преписа није јединствен. Тако су увод и завршни текст писани „тадашњим отменим српским књижевним језиком“, остатак „говорним језиком ... с јасним особинама одређенога дијалекта“. Поред тога, у тексту Законика се налази доста германизама, док у тексту „извода Статута“ има и грцизама.⁵⁾

Ћирковић је, с друге стране, проучавајући упоредо латинични и ћирилични рукопис, доказао да је члан XXIII интегрални део Законика, а не „извода Статута“.⁶⁾ Овај члан по својој

1) Никола Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Научно дело, Београд, 1962, стр. 20-21.

2) У препису текста је написана година, као и место где је начињен (Ћипровац у данашњој Бугарској).

3) У раду се користи Радојчићева нумерација чланова. Вид. Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 20.

4) *Ibid.*, стр. 20. Изгледа да је Динић текст сматрао јединственим правним актом. Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Научно дело, Београд, 1962, стр. 74; М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Equilibrium, Београд, 2003, стр. 636. У средњем веку је било уобичајено да се различити правни извори налазе у преписима заједно, тј. да се преписују једни иза других. Упор. Бранислав Ђурђевић, *Када и како су настали деспота Стефана закони за Ново Брдо*, Академија наука и уметности Босне и Херцеговине, Сарајево, 1987, стр. 13 фн. 3 и 14.

5) Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 31. О језику закона види Душан Јовић, „О језику „Закона о рудницима“ деспота Стефана Лазаревића“, *Јужнословенски филолог*, Институт за српски језик САНУ, Београд, бр. 27 3-4/1968-1969, стр. 365-455, посебно о разлици у стилу *ibid.*, стр. 366-367.

6) Сима Ћирковић, *Латинични препис рударског законика деспота Стефана Лазаревића*, САНУ, Београд, 2005, стр. 12; С. Ћирковић, „Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године“, *Ново Брдо - Novo Brdo*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2004, стр. 175.

материји спада у рударско право⁷⁾ и врло је сличан глави 35 латиничног преписа.⁸⁾ Може се претпоставити да је писар један члан Законика грешком изоставио, преписао „извод Статута“, уочио грешку и затим дописао прескочени члан првог иза другог текста. Додатни аргумент за то је и изглед листа на коме је написан члан XXIII. Наиме, после текста „извода Статута“ остављен је један празан ред, па је иза њега дописан члан XXIII. Празан ред у целом рукопису постоји само на овом месту. Завршни текст (иза члана XXIII) је написан другачијим рукописом.

На основу речених критеријума ћирилични препис се може поделити на три дела: први обухвата препис закључно са чланом 52. и члан XXIII, други чине чланови I-XXII, док трећи део представља завршни текст.

2. ПРВИ ДЕО (УВОД, ЧЛАНОВИ 1-52. И ЧЛАН XXIII)

2.1. Увод

Уводни део ћириличног преписа гласи:

9) По неизречен^сномоу чловѣколюбію господа нашего іц-соуса христа и того в^ссенепорочнѣи матере владичице наше и богородици и приснодѣвѣи маріи и молитвами светаго господина родителя моего кнеса лазара • быст господствовати ми, по смърты Еговѣ • ѿтраслы деспотоу Стефану, въ землы ѿтчѣства ми • тогда быст изъшьствѣе иноплѣмен^чник (2)¹⁰⁾ на христїанѣ • видѣв^шши толико побежденіе землы ѿтчѣства ми • и прїехъ съвѣтъ ѿ патрїарха кир^с Спирїдона, и ѿ инѣхъ архїереюх^с • и ѿт маике ми кнегынѣ милице • наречен^сно иночьскы монахїа Ев^сгѣнїа • и ѿт в^ссего събора • поидох^с на в^сточною страну въ в^ликоую севастію къ в^лико-моу амїрѣ паязитоу • ѿбладающоу в^сточною страноу и

7) То је приметила још Биљана Марковић, Б. Марковић, *Рударско право средњевековне Србије с посебним освртом на Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1979, стр. 60; Б. Марковић, „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и парвонисторијска студија“, *Споменик САНУ*, САНУ, Београд, бр. 126/1985, стр. 39.

8) С. Ћирковић, *op. cit.* (2005), стр. 12 фн. 22; С. Ћирковић, *op. cit.* (2004), стр. 180 напомена 22.

9) Текст ћириличног преписа дат је у Радојчићевом препису. Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 37-57.

10) На овом месту у Радојчићевом препису стоји погрешно број 3. Овде се прелази на другу страну рукописа и треба да стоји број 2. Вид. *Ibid.*, стр. 37.

западнію • и помоштію божією и прѣчистіе богоматере • и светаго сѣмеѡна и савы • и светопочившаго ми родителя кнеса лазара • молитвами ѡслободихъ сїю землю и градовѣ ѡтьчѣства ми • оу вѣликаго амїрѣ паязита • И възсвратих се въ землю свою и прїидохъ въ свои градъ ново брьдо • и събра се въс събор (3) градскы, и поискаше ѡт господства ми • да имь оучиню законъ ѡ роупахъ що соу имали за пръвѣихъ господ • и светопочившаго ми господина родителя кнеса лазара • и господство ми се съвѣтоува съ властелы • и заповѣдахъ да се найдутъ, кѣд • чловѣке добрѣ, ѡт дроушхъ мѣстехъ коа роуду имаю да имь оучиню законъ како е и прьво было • кои соут вѣщи ѡ роупахъ • и що оучине, да донесоуть господствоу ми • да имь господство ми потврѣди да си и напрѣд дрьже •

Тако и ѡны найдоше вышереченѣне чловѣке, кѣд • Воина миликя • воукашина пипиновикя • ілію тьшнаревикя • матска хутмана • дминска брадчоу, харанжулова брата ловренсца рудничанина • (4) марстїна смрѣдексвикя¹¹⁾ радосава бошнянина • николу никочева • радича трепчанина • раика загорчикя • богдана югу • павла заманицу • никсзоу ключевикя • пейка пацкя • николу ѡпутоу • ѡжмана цасалина мешскара • миладина планянина • трипоуна роудничанина, и драгомила • радосава плетикосоу, и тирска • радосава хлапена •

Тако учинише выше реченѣни, кѣд людїи повелѣнїемъ господаревѣмъ :

Латинични препис законика садржи скоро истоветан текст увода.¹²⁾ Осим у ова два преписа, садржај увода је сачуван још на једном месту. Крајем петнаестог века је Законик преведен на турски и налази се у документу од 25. априла 1494.¹³⁾ На његовом почетку је скраћена верзија увода.¹⁴⁾

11) Помен ове личности у документу из 1411. Божић користи као аргумент да је акт настао 1412. године, како је на препису и написано. Иван Божић, „Б. Ђурђев, КАДА И КАКО СУ НАСТАЛИ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЗАКОНИ ЗА НОВО БРДО, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XX (1972-1973), Сарајево 1974, 41-63“, *Историјски гласник*, Друштво историчара СР Србије, Београд, бр. 1-2/1972-1973, стр. 173. Не види се зашто би једна личност морала бити поменута *само* у тако малом временском размаку. Исти Мартин Смрдећевић би могао да буде поменут у Законнику чак деценијама раније или касније, у зависности од тога колико је дуго живео.

12) С. Ђирковић, *op. cit.* (2005), стр. 19-27.

13) Текст је објављен у Nicoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris 2, Règlements miniers: 1390-1512*, École des hautes études en sciences sociales, Paris - La Haye, 1964, стр. 245-254.

14) Овај турски текст је преведен на српски и објављен у Скендер Ризај, *Рударство Косова и суседних крајева од XV до XVII века*, Заједница научних установа Косова и Метохије, Приштина, 1968, стр. 209.

Већ на први поглед се примећује да није могућа хронологија догађаја онако како је наведена у тексту. То је историчарима задавало много тешкоћа.¹⁵⁾

Иван Божић полази од тога да постоје два историјска слоја у нарацији. Први се односи на време после Косовског боја, а други на Стефанов долазак у Ново Брдо, који се десио много година касније. Он занемарује помињање Стефановог повратка из Велике Севастije, навођење Бајазита као владајућег емира, као и одсуство спомена Ангорске битке, те предност даје титули деспота. Тако закључује да је цео интегрални акт донет тачно у време које је на њему означено, при чему је година тачна, а индикт погрешан.¹⁶⁾

Сима Ћирковић је ове догађаје, годину 1412. и (погрешан) 13. индикт помирио на следећи начин. Он тврди да је Законик донет између 1. септембра 1389. и 31. августа 1390. (13. индикта, за владе Бајазита, после Косовске бите, а за живота Милице), а да је касније поново потврђен 1412., када је уписана нова година, али грешком и стари, погрешни индикт. Потврда је уследила после смрти Стефановог брата Вука (11. јула 1410.), када је деспот поново загосподарио јужним деловима своје државе.¹⁷⁾ Хипотеза ипак не успева да објасни помињање Стефановог пута у Велику Севастiju (1398)¹⁸⁾, који је један од два централна догађаја помнута у уводу. Наиме, он би тада пао много касније од наводног доношења и много раније од наводне потврде самог Законика.

Бранислав Ђурђев сматра да је већ постојећи Законик ревидиран и потврђен 1405. године, 13. индикта, а да је преписан 1412.¹⁹⁾

У потрази за временом у коме је увод писан треба истаћи да перспектива средњовековног писца није историјска, те да појаве не приказује нужно у тачном хронолошком следу. И поред тога, рад ће покушати да помири хронологију догађаја наведених у уводу.

На првом месту треба приметити да је увод писан пре Бајазитовог пада, односно пре Ангорске битке. То се може поткрепити аргументом да се о њој не говори, а да се Бајазит помиње као

15) Нарочито у комбинацији са чињеницом да је на крају целог текста стављен датум 29.1.1412. и погрешан индикт (13.).

16) И. Божић, *op. cit.*, стр. 172-175.

17) С. Ћирковић, *op. cit.* (2005), 9-11; С. Ћирковић, *op. cit.* (2004), стр. 172.

18) Види ниже.

19) Б. Ђурђев, *op. cit.*, стр. 61 и 78.

„велики емир“. Стога не стоји аргумент Ђурђева да је Законик писан после тога.²⁰⁾

Друго, Стефанова титула „деспот“ се може објаснити каснијом преписивачком интерполацијом. Законик се користио до краја постојања Деспотовине, а по свему судећи и под турском влашћу. За то време је морало бити израђено много преписа, а вероватно се још и за Стефановог живота реч „кнез“ замењивали речју „деспот“.

Приликом датирања треба поћи од догађаја који је за самог Стефана био толико важан да је наведен у тексту увода – одлазак Бајазиту у Велику Севестију. Према Константину Филозофу прво је кнегиња Милица отишла Бајазиту, па тек онда сам Стефан.²¹⁾ О Миличином повратку у Србију сведочи дубровачко писмо од 23. маја 1398., које извештава о њеном повратку.²²⁾ Стефанов полазак у Севестију би могао да падне најраније у то време. Друго писмо дубровачке општине од 30. новембра 1398. године изражава радост због Стефановог повратка од Бајазита.²³⁾ Тако се његово путовање може датирати у другу половину 1398. године.²⁴⁾ Уколико би се узело да је по повратку из Велике Севестије дошао у Ново Брдо, онда би се доношење Законика одиграло 1398. године. Писање текста можда није било завршено одмах по Стефановој наредби, то би датирање могло да се протегне и на период у блиској будућности (можда следећу годину).

20) *Ibid.*, стр. 19 и 62. Ђурђев покушава датирање помоћу имена Радослава Бошњанина који је наводно „представник Сребренице“ приликом писања Законика. *Ibid.*, стр. 20. Он полази од тога да је ово лице морало бити деспотов поданик, па датирање Законика везује за долазак Сребренице под власт деспота Стефана. Међутим, топоним „Бошњане“ или „Бошњани“ је чест, па не мора бити речи о неком ко је из Босне, или околине Сребренице. Друго, чак и да је реч о неком из тог краја, не види се зашто он не би био деспотов поданик, јер се нпр. доселио у деспотовину. Треће, чак и да Радослав није деспотов поданик, не види се зашто не би могао да учествује у писању Законика. Интересантан је и став Ђурђева: „Не могу да се отмам утиску да је деспотова дјелатност на кодификацији закона за Ново Брдо подстакнута добијањем Сребренице.“ *Ibid.*, стр. 31. Какве везе може имати долазак Сребренице под деспотову власт и жеља Новобрђана да добију један законски текст остаје неразјашњено. Касније одустаје од оваквог става, такође без одговора на ово питање. *Ibid.*, стр. 39.

21) Константин Филозоф, „Живот деспота Стефана Лазаревића“ (превод Лазара Мирковића), *Стара српска књижевност* 3, Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд, 1970, стр. 202.

22) Александар Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, Чигоја, Београд, 2007, стр. 26.

23) *Ibid.*, стр. 28.

24) Слично и Марко Шуица, „О години одласка кнеза Стефана у Севестију“, *Зборник радова Византолошког института*, Византолошки институт САНУ, Београд, бр. 50/2 2013, стр. 803-810.

Проблем који преостаје је тај што Стефан полази Бајазиту у Велику Севестију (1398.) по савету патријарха Спиридона (†1389. или 1390.). Оваква контрадикторност би могла да се избегне нешто другачијим читањем текста, тачније увођењем два хронолошка слоја у приповедању. Тако, Стефан не жели да каже да се посаветовао са Спиридоном, Милицом и властелом, па по њиховом савету отишао Бајазиту, већ да је после смрти свог оца преузео власт, па се са њима саветовао о будућој политици, односно о томе да треба да се потчини Бајазиту. У другом делу увода Стефан, управо зато што је Бајазитов вазал, одлази овоме у Велику Севестију. Ту се приповеда о догађајима који су уследили десетак година после оних који се помињу у првом делу, али су са њима у узрочној вези.²⁵⁾

Може се претпоставити да је Законик донет 1398. (можда 1399. године), али не пре лета 1402.

Друго питање у вези са доношењем овог акта је о каквој се врсти законодавне активности ради, тј. да ли је реч о записивању неписаних обичаја, потврди претходних писаних закона, новелирању постојећих правила, регулисању до тада нерегулисаних области живота или некој комбинацији поменутог. Текст увода одговара и на ово питање. Наиме, Новобрђани траже од Стефана да им да „**законъ ѿ роупахъ що соу имали**“ раније, а он на то сазива људе из других места да би такав „закон учинио“. Треба приметити да он не испитује претходно издате писане акте, већ да сабира људе „**кои соут вѣнци ѿ роупахъ**“. Следи да су они ту да записују обичаје, а не да сведоче о томе како је гласио акт издат од стране претходног владара²⁶⁾, како тврде Б. Ђурђевић²⁷⁾ и И. Божић²⁸⁾. У уводу нема помена о постојању таквог писаног акта, а и да га је било, вероватно би у дворској канцеларији био преписан и издат, без веће консултације са рударским стручњацима

25) Упор. *Ibid.*, стр. 808.

26) Упор. С. Ђирковић, *op. cit.* (2005), стр. 72; С. Ђирковић, „Предузетништво и рударско право“, *Старо српско рударство*, Прометеј – Вукова задужбина, Београд - Нови Сад, 2002, стр. 86.

27) Б. Ђурђевић, *op. cit.*, стр. 21. Он као могуће разлоге за овакву процедуру наводи традицију потврђивања таквих закона у српским земљама (о чијем постојању иначе нема помена у изворима) или слабост власти деспота Стефана у то време. *Ibid.*, стр. 22. Касније се одређује за прву могућност. *Ibid.*, стр. 31.

28) И. Божић, *op. cit.*, стр. 174.

из оних крајева где он није важио. Тако се речи „учинити закон“ могу разумети као „записати обичај“²⁹⁾.

У извору се каже да је Законик донет на захтев градског сабора Новог Брда. С друге стране, изричито се говори да су Законик писали рударски стручњаци „от дроушхъ мѣстехъ коа роуду имаю“, а не мештани Новог Брда.³⁰⁾ Међу наведеним именима људи који су писали Законик има Рудничана, Плањана, Трепчан(ац)а и Босанаца или Бошњан(ац)а. Да ли је Законик важио само на подручју Новог Брда или целе Србије? Марковић је поређењем са сличним актима у Европи тог времена, дошла до закључка да је територија примене био новобрдски крај.³¹⁾ Међутим, како је приметио и Ђурђев³²⁾, тамо су у доношењу акта „учествовали рудари којих се закон тиче“, а овде су управо они били искључени из законодавне радње.

Зашто се уопште доносио Законик и зашто баш у Новом Брду? Биљана Марковић дозвољава три могућности: да се ради о записивању обичаја, преради претходно постојећег (постојећих) закона, или да је текст већ постојао, а да је порота учествовала из „формалних разлога“, те да „зашто су позвани људи из других рударских места није потпуно јасно“.³³⁾ Другом решењу се може ставити примедба да нема недвосмислених сведочанстава у изворима о постојању претходних законодавних аката у овој материји.³⁴⁾ Учествовање пороте из формалних разлога приликом

29) Упор. Б. Марковић, *op. cit.* (1979), стр. 35-41; Б. Марковић, *op. cit.* (1985), стр. 33-35. Ђурђев и Божић сматрају да је цео текст чинио један акт и да је важио само на територији Новог Брда. Б. Ђурђев, *op. cit.*, стр. 61; И. Божић, *op. cit.*, стр. 171.

30) Није јасно како су Ђурђев и Божић могли тврдити да се овде ради превасходно о људима из Новог Брда. Б. Ђурђев, *op. cit.*, стр. 18 фн. 21, стр. 19 и 64-65. И. Божић, *op. cit.*, стр. 173. То што се код петорице помиње име места из кога су, је потреба да се појединач прецизније значи, да би се у недостатку савременог презимена могао разликовати од других људи истог имена, а не значи да су остали из Новог Брда. Ни један од чланова колегјума се не наводи као „Новобрђанин“.

31) Б. Марковић, *Деспотов законик. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Вајат, Београд, 1999, стр. 92.

32) Б. Ђурђев, *op. cit.*, стр. 17.

33) Б. Марковић, *op. cit.* (1979), стр. 41; Б. Марковић, *op. cit.* (1985), стр. 35; Б. Марковић, *op. cit.* (1999), стр. 90. О могућој примени одредаба Душановог законика о пороти приликом доношења Законика о рудницима вид. Андреја Катанчевић, „Двадесетчетворица добрих људи — прилог проучавању пороте у српском средњовековном праву“, *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ*, (Приредиле: Радмила Васић, Ивана Крстић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 173-178.

34) Марковић пише о могућности постојања писане привилегије Саса у средњовековној Србији које нису сачуване, па из тога извлачи закључак да је постојала писана регулатива у области рударства. Б. Марковић, *op. cit.* (1979), стр. 23-28; Б. Марковић, *op. cit.* (1985), стр. 30-31. Осим тога, она сматра да је традиција рударства у Србији била већ

доношења законодавног акта од стране владара би био тешко замислив формализам.

Нема сумње да се у почетку рударство средњовековне Србије одвијало по обичајним нормама. Међутим, када је број спорова постао велики, када је развијена привреда пред судије постављала питања која нису довољно прецизно уређена обичајима, могуће је да се јавио спор око тога како гласи нека норма. То није спор о субјективном, већ о објективном праву, па је правна сигурност тиме битно угрожена. Вероватноћа таквог спора је већа, што је развијенија привреда, која је обичајима регулисана. Разумљиво је да се проблем прво јавио у привредно најразвијенијој средини. То је у Деспотовини тог времена било Ново Брдо. Ради потребе објективности колегијума, ни један његов члан није смео бити из Новог Брда. Чињеница да су били „от *дрoушхъ мѣстехъ*“, као и попис њихових имена требало је да истакне непристрасност у доношењу акта.³⁵⁾

Које су то право записивали људи који су били из различитих рударских места? Они су могли да запишу само рударске обичаје и то оне које су важиле на територији целе земље, а не само Новог Брда, јер нису ни били из тог града. То наводи на закључак да Законик вероватно представља рударске обичаје Деспотовине записане за потребе и на иницијативу Новог Брда.

Законик је, како сам текст каже, „о *роупахъ*“, односно односио се на питања која су се тичала рудника. Нешто ширу дефиницију материје на коју се акт односи даје латинични препис: „*zakon o rupah i o koleh i svěh rupneh robotah*“³⁶⁾. Може се закључити да је реч о правном регулисању целокупног процеса рударске производње.

2.2. Чланови 1-52 и члан XXIII

Овај део текста чини логичан продужетак увода и као такав се јавља у оба преписа. Односи се на исту материју, донет је у исто време, истим поводом и важио је на истом простору.

толико дуга да је морао постојати некакав текст. Б. Марковић, *op. cit.* (1979), стр. 41; Б. Марковић, *op. cit.* (1985), стр. 35. Међутим, правни положај Саса и рударско законодавство није исто, што показује и Законик који не садржи чак ни помен имена «Сас», нити одредбе које би могле да представљају директне повластице Саса. Не види се ни непосредна веза између дужине трајања традиције и постојања писаног нормативног акта.

35) Упор. А. Катанчевић, *op. cit.*, стр. 177.

36) С. Ђирковић, *op. cit.* (2005), стр. 19.

Текст је пун стручних израза, а Радојчић је у њему пронашао и локализме који су страни дворској канцеларији.³⁷⁾ Могуће је да је и једно и друго последица тога што су у писање и редакцију текста били укључени рударски стручњаци, који су можда и на језичке формулације имали већи утицај од службеника дворске канцеларије.³⁸⁾ На крају и сам Стефан каже „и що оучине, да до-несоуць господьствоу ми • да имь господьство ми потврѣди“.

3. ЧЛАНОВИ I-XXII

Ово је део ћириличног преписа који се не јавља нити у латиничном тексту нити у познијем турском преводу. Фрагмент је од осталог текста одвојен плетеницом и посебним насловом на почетку, као и празним редом на крају.

Реч је о нормама којима се уређују питања везана за новобрдски трг: висина цена и такси, судска надлежност за спорове који су ту настали, кривична дела фалсификовања новца и римокатоличког прозелитизма, право рудара на пречу куповину намирница, јавне књиге...

Радојчић је приметио да је текст и стилски и садржински различит од Законика и поставио је тезу да се ради о посебном правном акту. Био је мишљења да фрагмент представља извод из Стаута Новог Брда.³⁹⁾ Јелена Даниловић акт из кога је наводно учињен извод назива „законом“, а не „статутом“, јер се други термин употребљава за акте донете законодавном активносту аутономних комуна, а Градски закон сматра актом владара.⁴⁰⁾ Као аргументе она наводи и чињеницу да је у самом тексту употребљена реч „закон“, да латинични ћипровачки препис не садржи „извод“, да су Законик о рудницима и „извод“ писани другачијим стилем, те да поменути колегијум рударских стручњака није могао да доноси норме садржане у „изводу“.⁴¹⁾

Ћирковић је тезу о „изводу“ довео у питање и то из два разлога. Прво, не постоје чврсти докази да је Ново Брдо уопш-

37) Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 31.

38) О особеностима дијалекта Д. Јовић, *op. cit.*, стр. 368 и даље.

39) Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 20.

40) Јелена Даниловић, «Закон града Новог Брда», *Анали*, Правни Факултет Универзитета у Београду, Београд, бр 1-2/1990, стр. 26; Ј. Даниловић, «Закон града Новог Брда», *Историјско правне студије*, Правни факултет, Подгорица, 2002, стр. 230.

41) Ј. Даниловић, *op. cit.* (1990), стр. 18-21; Ј. Даниловић, *op. cit.* (2002), стр. 220-224.

те имало статут, а друго, није лако објаснити зашто су баш ове одредбе стављене у „извод“.⁴²⁾ Марковић критикује идеју о постојању новобрдског Статута као супротну централизаторској политици деспота Стефана.⁴³⁾ Радојчић је сматрао да је овакав избор одредаба који су ушли у „извод“ начињен тако да у њега уђу они чланови Статута „који се, пре свега, тичу рудара и њихова живота у Новом Брду“.⁴⁴⁾ Тој тези се могу истаћи приговори. Прво, члан I се односи на таксе на робу која се продаје на тргу и на начин финансирања војводе и нема директан значај за рударство. Поставља се и питање сврхе постојања оваквог „извода“. Чланови „извода“ (I-XXII) су могли да се примењују само за време српске власти, али не и касније, јер институција војводе није више постојала. Уколико је и постојао Статут Новог Брда, онда је он морао бити примењиван заједно са Закоником и то од стране истих органа. Тешко је поверовати да би они примењивали само један „извод Статута“. Ако то већ није била потреба праксе, није јасно зашто би неко правио извод из једног нормативног текста и уметао га у други, како Радојчић тврди.⁴⁵⁾

С друге стране, помен речи „закон“ у тексту извора не мора нужно да означава писани статут.⁴⁶⁾ Другачији стил и материја указују на то да је реч о другом акту, али не и на то да је реч о „изводу“ из њега. То што овај део није реципиран и примењиван у Ћипровцу под отоманском влашћу не треба да чуди, јер он тематски и није био подобан за рецепцију.

Шта би могли да представљају чланови I-XXII, ако нису ни део Законика нити део „Статута“? Ради решавања ове загонетке треба поћи од текста извора.

42) С. Ћирковић, *op. cit.* (2004), стр. 176; С. Ћирковић, *op. cit.* (2005), стр. 13.

43) Б. Марковић, *op. cit.* (1979), стр. 53-56; Б. Марковић, *op. cit.* (1985), стр. 36-37.

44) Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 29.

45) Упор. С. Ћирковић, *op. cit.* (2004), стр. 174; С. Ћирковић, *op. cit.* (2005), стр. 11.

46) О различитим значењима те речи вид. Срђан Шаркић, „Закон“, *Лексикон српског средњег века* (уредници: С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Knowledge, Београд, 1999, стр. 205-206; С. Шаркић, *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века)*, Правни факултет, Нови Сад, 1994. „Закон града Новог Брда“ се помиње и у исправи из 1434. године. Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Лирика, Београд, 2005, стр. 88. Ђорђе Бубало, *Српски номици*, Византолошки институт САНУ, Београд, 2004, стр. 176-186 и 258-259 и слика 15. Ту се под „законом“ може подразумевати акт који је садржан у ћириличној препису, а не нужно и наводни акт чији је „извод“ уметнут у ћирилични препис. Осим тога то може да значи и „обичај Новог Брда“, „правило Новог Брда“, односно „норма која важи у Новом Брду“, „(објективно) право Новог Брда“...

У дванаест од двадесетдва члана се регулишу питања у вези са институцијом војводе.⁴⁷⁾ Војвода је био посебан локални орган централне власти који је настао у време владавине деспота Стефана, а чија је надлежност била пре свега војна, затим судска и управна.⁴⁸⁾ Први помен војводе у Новом Брду је из 1410. године.⁴⁹⁾ По наслову на почетку целог рукописа овај текст се такође приписује деспоту Стефану. Могло би се претпоставити да је овај акт донет у периоду 1410-1427, односно после увођења институције војводе у Новом Брду, а за време Стефанове владавине.

Да би се ближе утврдило време доношења акта, мора се прибећи системском и историјском тумачењу фрагмента. Треба обратити пажњу и на то да се у акту, осим војводе, велика пажња посвећује и суђењу. У четири (од првих шест) чланова се регулише судска надлежност. Дакле, треба проверити када је деспот Стефан имао разлога да доноси акт којим уређује питања везана за војводу и суђење у Новом Брду.

Уколико се погледа низ писама размењених између Стефана и Дубровчана средином 1417. године, може се извући правилност.⁵⁰⁾ Дубровчани се жале Стефану на поступање према њима и то пре свега на поступање новобрдског војводе Петра.⁵¹⁾ Већ из писма Дубровчана од 20. марта 1421. (првог следећег у Младеновићевој збирци) се види сасвим други тон.⁵²⁾ Каснија писма из Младеновићеве збирке сведоче о томе да између Дубровника и деспота није више долазило до затегнутих односа.⁵³⁾

47) Начин финансирања у чл. I-III, XIII-XVI и XIX; надлежност у чл. VIII и IX; имунитет у чл. XVIII.

48) О промени улоге војводе у државној управи и њиховим надлежностима вид. Андрија Веселиновић, „Владарско и комунално у градовима Деспотовине“, *Социјална структура српских градских насеља (XII – XVIII век)*, Музеј у Смедереву – Одељење за историју Филозофског факултета, Смедереву – Београд, 1992, стр. 125-137; Раде Михаљчић, А. Веселиновић, Александар Фотић, „Војвода“, *Лексикон српског средњег века* (уредници: С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Knowledge, Београд, 1999, стр. 95-96; Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001, стр. 287-297; М. Динић, „Власти за време Деспотовине“, *Зборник Филозофског факултета*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 10-1/1968, стр. 237-244; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 219-227.

49) М. Благојевић, *op. cit.*, стр. 294.

50) Анализа је знатно олакшана објављивањем преписке између њих хронолошким редом у А. Младеновић.

51) Писма дубровачке општине деспоту Стефану од 15.6.1417. (*Ibid.*, стр. 68), од 9.8.1417 (*Ibid.*, стр. 71), од 13.8.1417. (*Ibid.*, стр. 73). Упор. М. Динић (1962), стр. 72; М. Динић (2003), стр. 634.

52) А. Младеновић, *op. cit.*, стр. 74.

53) *Ibid.*, стр. 74-86.

Поред тога, у документацији коју је својевремено подробно изучио Динић, може се приметити иста правилност.⁵⁴⁾ Динић је такође установио да је најкасније 1407. постојао спор између Дубровчана и деспота Стефана у Новом Брду. Несугласице су чак 1417. године довеле до одлуке Дубровника да забрани својим грађанима да иду⁵⁵⁾ или шаљу робу⁵⁶⁾ у Ново Брдо и протеривања Дубровчана из Новог Брда од стране деспота,⁵⁷⁾ који је две године касније конфисковао један дубровачки товар сребра. Већ у деспотовом писму Дубровнику из фебруара 1422. се не види да између њих више постоји сукоб.⁵⁸⁾

Изгледа да се у Новом Брду још једном за време Стефанове владавине јавила потреба за правним уређењем привредног живота. Овог пута није било речи о регулисању процеса рударске производње, већ о питањима везаним за трг и надлежностима различитих органа на њему. Чини се да су овог пута, између осталих, најважнија питања била надлежност и припадност војводе, као и надлежност судова. Вероватно је да је деспот донео Новелу Законика, којом је уредио спорна питања. Према хронологији дубровачких писама⁵⁹⁾ то би највероватније било у периоду 1417-1421.

4. ЗАВРШНИ ТЕКСТ ИЗА ЧЛАНА XXIII

Ћирилични препис се завршава одломком дописаним иза члана XXIII, рукописом који је другачији од оног којим је исписан претходни део текста.⁶⁰⁾ Датум на крају текста је 29. јануар 6920. године од стварања света (односно 1412. од Христовог рођења), 13. индикта. И по самом датуму доношења акт не одговара Законнику који је донет 1398. (или нешто касније, али не после прве половине 1402.).

Како се индикт и година не слажу (6920. године био је 5. индикт) јавља се проблем датирања акта. Ту постоје две

54) М. Динић, *op. cit.* (1962), стр. 51-54; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 611-615.

55) М. Динић, *op. cit.* (1962), стр. 52; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 613.

56) М. Динић, *op. cit.* (1962), стр. 53; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 613-614.

57) М. Динић, *op. cit.* (1962), стр. 53; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 614.

58) М. Динић, *op. cit.* (1962), стр. 72-73; М. Динић, *op. cit.* (2003), стр. 634-635.

59) То што су једино дубровачка сведочанства сачувана, не значи да су Дубровчани били једини који су имали проблема у пословању у то време у Новом Брду.

60) Ђурђев појаву брзописа користи као аргумент да је цео текст монолитан, те да је брзопис у препису имитација брзописа потврде оригинала. Б. Ђурђев, *op. cit.*, стр. 77.

ЛИТЕРАТУРА

- Beldiceanu, Nicoară: *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris 2, Règlements miniers: 1390-1512*, École des hautes études en sciences sociales, Paris - La Haye, 1964.
- Благојевић, Милош: *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Службени лист СРЈ, Београд, 2001.
- Божић, Иван: „Б. Ђурђев, КАДА И КАКО СУ НАСТАЛИ ДЕСПОТА СТЕФАНА ЗАКОНИ ЗА НОВО БРДО, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине ХХ (1972-1973), Сарајево 1974, 41-63“, *Историјски гласник*, Друштво историчара СР Србије, Београд, бр. 1-2/1972-1973.
- Бубало, Ђорђе: *Српски номици*, Византолошки институт САНУ, Београд, 2004.
- Веселиновић, Андрија: „Владарско и комунално у градовима Деспотовине“, у зборнику: *Социјална структура српских градских насеља (ХII – ХVIII век)*, Музеј у Смедереву – Одељење за историју Филозофског факултета, Смедерево – Београд, 1992.
- Даниловић, Јелена: „Закон града Новог Брда“, *Анали*, Правни Факултет Универзитета у Београду, Београд, бр 1-2/1990.
- Даниловић, Јелена: „Закон града Новог Брда“, *Историјско правне студије*, Правни факултет, Подгорица, 2002.
- Динић, Михаило: *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Научно дело, Београд, 1962.
- Динић, Михаило: „Власти за време Деспотовине“, *Зборник Филозофског факултета*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 10-1/1968.
- Динић, Михаило: *Из српске историје средњег века*, Equilibrium, Београд, 2003.
- Ђурђев, Бранислав: *Када и како су настали деспота Стефана закони за Ново Брдо*, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево, 1987.
- Јовић, Душан: „О језику „Закон о рудницима“ деспота Стефана Лазаревића“, *Јужнословенски филолог*, Институт за српски језик САНУ, Београд, бр. 27 3-4/1968-1969.
- Катанчевић, Андреја, „Двадесетчетворица добрих људи — прилог проучавању пороте у српском средњовековном праву“, у зборнику: *Развој правног система Србије и хармонизација са правом ЕУ*, (Приредиле: Радмила Васић, Ивана Крстић), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- Марковић, Биљана: *Рударско право средњовековне Србије с посебним освртом на Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 1979.
- Марковић, Биљана: „Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и парвноисторијска студија“, *Споменик САНУ*, САНУ, Београд, бр. 126/1985.
- Марковић, Биљана: *Деспотов законик. Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Вајат, Београд, 1999.

- Михаљчић, Раде; Веселиновић, Андрија; Фотић, Александар: „Војвода“, у лексикону: *Лексикон српског средњег века* (уредници: С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Knowledge, Београд, 1999.
- Младеновић, Александар: *Повеље и писма деспота Стефана*, Чигоја, Београд, 2007.
- Новаковић, Стојан: *Законски споменици српских држава средњег века*, Лирика, Београд, 2005.
- Радојчић, Никола: *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Научно дело, Београд.
- Ризај, Скендер: *Рударство Косова и суседних крајева од XV до XVII века*, Заједница научних установа Косова и Метохије, Приштина, 1968.
- Стојановић, Љубомир: *Стари српски записи и натписи VI*, Српска краљевска академија, Сремски Карловци, 1926.
- Ћирковић, Сима: „Предузетништво и рударско право“, *Старо српско рударство*, Прометеј – Вукова задужбина, Београд - Нови Сад, 2002.
- Ћирковић, Сима: „Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића из 1412. године“, *Ново Брдо - Novo Brdo*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 2004.
- Ћирковић, Сима: *Латинични препис рударског законика деспота Стефана Лазаревића*, САНУ, Београд, 2005.
- Филозоф, Константин: „Живот деспота Стефана Лазаревића“ (превод Лазара Мирковића), *Стара српска књижевност 3*, Матица српска – Српска књижевна задруга, Нови Сад – Београд, 1970.
- Шаркић, Срђан: *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века)*, Правни факултет, Нови Сад, 1994.
- Шаркић, Срђан: „Закон“, у лексикону: *Лексикон српског средњег века* (уредници: С. Ћирковић, Р. Михаљчић), Knowledge, Београд, 1999.
- Шуица, Марко: „О години одласка кнеза Стефана у Севестију“, *Зборник радова Византолошког института*, Византолошки институт САНУ, Београд, бр. 50/2 2013.

Andreja B. Katancevic

DATING OF THE MINING LAW OF DESPOT STEFAN AND CONTENTS OF ITS CYRILLIC MANUSCRIPT

Resume

Despot Stefan Lazarević enacted the first Serbian law regulating mining. As the Despot Stefan's Code itself states, it was passed on request of the city council of Novo Brdo, the most significant mining center of medieval Serbia. The Code was written by 24 experienced men and it was given to the Despot for confirmation. The Code contains subject matter similar to medieval European mining laws.

The text of the Code is preserved in two manuscripts. The older (Cyrillic) is from the middle of XVI century. The younger one (Latin) is from 1638. The texts of the Code were found in the 1950s. The Cyrillic was published in 1962 and the Latin in 2005. The Cyrillic text is longer and contains two additional parts compared to the Latin text. The first of them is about the regulation of the market of Novo Brdo and the status of the Vojvoda (the military commander of the area of Novo Brdo). The last part is the ending of the charter with the date 29.1.1412. That part is written in different handwriting. Since the introduction of the Code (preserved in both manuscripts) mentions the enactment of the Code at the time of historical events from the year 1398, the question of dating of the Code is interesting.

The author tries to discover the identity of the legal acts found in the Cyrillic manuscript of the Mining Code. Furthermore, to determine when and why they were promulgated, and what they referred to. The applied methods are linguistic, systemic and historical interpretation.

Results indicate the existence of two legislative acts of despot Stefan Lazarevic. The first is the Mining Law, enacted at the end of 1398 or shortly after. It represents a codification of mining customs of Serbia, which was created on the request and for the needs of the town of Novo Brdo. The second was a reform of the Code of 29 January 1420, which in the first place regulated the position of the “vojvoda” of Novo Brdo, as well as court jurisdiction and other matters in connection with the market of Novo Brdo.

Key words: Serbian Mining Law, Despot Stefan Lazarević, Novo Brdo, Medieval mining law, Serbian Despotate

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 94(497.11)“1915“+327(497.11:410)“1915“ Српска политичка мисао

Оригинални научни рад

број 1/2016
год. 23, vol. 51
стр. 239-251

Милош О. Ковић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

АДМИРАЛ ЕРНЕСТ ТРУБРИЦ: УЗРОЦИ СРПСКОГ ПОРАЗА (1915)*

Сажетак

У српској политичкој традицији постоји представа о несолидности српских ратних савезништава са западним великим силама, посебно о нелојалности Велике Британије у Другом светском рату. У време Првог светског рата Срби су веровали да је главни узрок слома из 1915. била неспремност Британије, Француске и Русије да јој на време притекну у помоћ. У овом тексту истражује се шта о томе каже британски адмирал Ернест Трубриц, који је командовао савезничким јединицама у одбрани Београда 1915, заједно са српском војском прешао Албанију, и био командант луке Медове, преко које су у децембру 1915. и почетком јануара 1916. снабдевани и спасавани српски цивили и војска. Трубриц, који је до данас остао скоро заборављен у српској култури, био је одлично обавештен сведок и добар посматрач. Иза себе је оставио свакодневно вођен приватни дневник и низ

* Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку*. Аутор има пријатну дужност да захвали на помоћи у сакупљању грађе екипи филма *Срби на Крфу* Радио телевизије Србије, као и потомцима Ернеста Трубрица, господину Томасу Трубрицу и сер Тому Трубрицу.

извештаја које је поднео надређенима у британском Адмиралитету. То су и главни извори на основу којих је написан овај чланак. Кључне речи: Трубриц, Савезници, Велика Британија, Србија, Албанија, Први светски рат, повлачење, 1915

I

Адмирал сер Ернест Чарлс Томас Трубриц (1862-1926) је, све до појаве једног краћег огледа Драгољуба Р. Живојиновића (2005),¹⁾ у српској стручној литератури остао скоро сасвим непознат. У оквиру чланка посвећеног Британској поморској мисији у Србији из 1915, о Трубрицу је, потом, писао и Бранко Богдановић.²⁾ Англосаксонски истраживачи су, међутим, одавно учили значај Трубрицове мисије у Србији и Албанији 1915-1916. У својим темељним поморским историјама Првог светског рата, помиње га Пол Халперн.³⁾ Најпотпунији осврт на Трубрицову мисију у Србији и Албанији 1915-1916. ипак је дао Чарлс Е. Џ. Фрајер. Он је, штавише, у својој књизи *Уништење Србије 1915*, у виду додатка, објавио део Трубрицових дневника који се односи на време од 18. октобра 1915. до 19. јануара 1916. године.⁴⁾

Познато је да је адмирал Трубриц био командант Британске поморске мисије у Србији, која је, од фебруара до октобра 1915. године, у време покушаја Савезника да заузму Галипоље, спречавала Немачку и Аустро-Угарску да Дунавом пошаљу помоћ савезничкој Турској. Знало се, такође, да је са српском војском прешао Албанију, и да је у децембру 1915. и јануару 1916. био командант луке у Медови. Ту је био задужен за бригу о транспортима хране и за евакуацију српских избеглица, рањеника и припадника страних мисија.⁵⁾ Медову је напустио 19. фебруара да би се, пре-

- 1) Драгољуб Р. Живојиновић, „Адмирал Ернест Ч. Т. Трубриц: Дневник из Србије 1915“, у Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: Британско-српски односи (1875-1941)*, Албатрос Плус, Београд, 2011, стр. 361-367. Први пут објављено у часопису *Братство*, Друштво Светог Саве, Београд, 9/2005, стр. 81-89.
- 2) Бранко Богдановић, „Британска војно-поморска мисија у Србији 1915“, *Историјске свеске*, Андрићев институт, Андрићград, 15/2015, стр. 18-23.
- 3) Paul G. Halpern, *The Naval War in the Mediterranean: 1914-1918*, Routledge, London and New York, 2016, pp. 205-227; Idem., *A Naval History of World War I*, Routledge, London and New York, 1995, pp. 56-57, 152-159, 261-275.
- 4) Charles E. J. Fryer, *The Destruction of Serbia in 1915*, Columbia University Press, New York, 1997. Вид: „Appendix: Rear-Admiral Troubridge's Serbian Journal“ (даље: TSJ), Исто, стр. 133-241.
- 5) Милан Ђ. Недић, *Српска војска на албанској Голготи*, Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, Београд, 1937, стр. 198-206.

ко Италије, вратио у Британију. Адмирал Трубриц је, међутим, на позив регента Александра Карађорђевића, већ септембра 1916. стигао на Солунски фронт, да би, у својству регентовог саветника, са Србима ушао у ослобођени Београд и 1. децембра 1918. присуствовао проглашењу Краљевине СХС.⁶⁾

У српској историографији остале су, међутим, недовољно познате две важне чињенице о мисији адмирала Трубрица. За време напада на Београд, од 6. до 8. октобра 1915, Трубриц је командовао главнином артиљеријских снага које су браниле град. Српска војска је из Београда, наиме, у септембру 1915, на границу са Бугарском пребацила сву своју тешку артиљерију; само две хаубице задржане су на Топчидеру. Главне артиљеријске снаге Трупа одбране Београда, под врховном командом генерала Михаила Живковића, чинила су, тако, савезничка оруђа: осам британских, три руска и два француска топа. У својим извештајима британском Адмиралитету, Трубриц је писао да су се под његовом командом формално налазили и Французи, али не и Руси, као и да су у пракси све савезничке јединице у Београду признавале његово старешинство. Уз то, под командом адмирала Трубрица налазило се и 567 српских официра и војника; поред осталог, српски официри командовали су савезничким батеријама. Трубриц се из Београда повукао 8. октобра, пошто су два британска топа и сва руска и француска артиљеријска оруђа уништена у борби.⁷⁾ Остале британске батерије, под командом поручника Чарлса Лестера Кера, наставиће да учествују у борбама све до коначног уништавања српске артиљерије у Метохији, пред полазак у Албанију, крајем новембра 1915. године.

Још важнија је била улога адмирала Ернеста Трубрица у одустајању српске Врховне команде од евакуације из Албаније преко луке у Медови. Тврдио је, наиме, да је она била сувише опасна за тако велику операцију. Била је преблизу Котора, одакле су непријатељске подморнице стизале за сат, а хидроавиони за пола сата. Њене воде биле су тада већ препуне олупина потопљених савезничких бродова. Била је превише плитка, због чега су чамци морали да дуго плове до далеко укотвљених бродова. Коначно, Медова је била запуштено село, без кеја и уређене обале, без услова за било каква озбиљнија укрцавања. Преморени Срби

6) Д. Р. Живојиновић, „Трубриц“, 367.

7) The National Archives (даље: TNA), Admiralty (даље: Adm.), Serbia, 137/1141, Rear Admiral Troubridge – The Secretary of the Admiralty, Belgrade, 10 July 1915; Исто, 21 August 1915; Исто, 4 October 1915; Исто, 19 October 1915.

су, међутим, одбијали да крену на марш кроз мочваре, према Драчу и Валони. И француски генерал Пијарон де Мондезир, који је од 1. јануара 1916. преузео на себе сву бригу о српској војсци у Албанији, тражио је да почне евакуација из Медове. Мондезир је, међутим, у разговору вођеном 12. јануара, коначно прихватио мишљење Трубрица и одустао од Медове.⁸⁾ Потапање брода *Бриндизи* са црногорским добровољцима из Америке, убрзало је покрет Срба ка Драчу и Валони; кључан је, наравно, био пад Црне Горе и продор трупа Аустро-Угарске ка Скадру. Има мишљења да је, својим упозорењима на опасности које су вребале у Медови, у јануару 1916, адмирал Ернест Трубриц спасао српску војску од сигурне пропасти.⁹⁾

Ко је био адмирал сер Ернест Трубриц? У најкраћем, потицао је из породице која је првог адмирала и наследну титулу баронета добила у време Нелсона и Наполеона. Трубрицови прадеда, деда и син били су адмирали. Отац, пуковник, тешко је рањен у Кримском рату. Још од доба школовања у поморској академији, Ернест Трубриц је био близак принцу, потоњем краљу Џорџу V. Трубриц је био човек пријатне спољашњости, образован и духовит. Поред службе на мору, био је поморски аташе у Бечу, Мадриду и Токију. Од 1910. обављао је дужност секретара Првог лорда Адмиралитета, а 1912. је постављен за шефа тек основаног Ратног штаба. Први светски рат дочекао је као контра-адмирал и командант ескадрона крстарица у Средоземљу. Пошто је у августу 1914, на основу нејасно издатог наређења Винстона Черчила, Првог лорда Адмиралитета, без борбе пропустио немачки бојни брод *Гебен* из Јадрана у источно Средоземље, био је предат војном суду. Иако је ослобођен свих оптужби, више није службовао на мору; Черчил му је, у јануару 1915, у очигледној намери да га понизи, рекао да га шаље у Србију, али да ће он то „можда пожелети да одбије, јер је то на првој борбеној линији“¹⁰⁾. Задатак Трубрицове поморске мисије био је да на Дунаву, док су се савезници искрцавали на Галипољу, артиљеријом, минама и торпедима спречава дотурање помоћи Турској.¹¹⁾

8) Исто, 29 January 1916; 7 December – 13 December 1915, TSJ, 188-199.

9) Ch. E. J. Fryer, *The Destruction of Serbia*, pp. 1-2, 28, 120, 133.

10) Исто, 27.

11) Paul G. Halpern, 'Troubridge, Sir Ernest Charles Thomas (1862-1926)', *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/36563>, (accessed 19 Nov 2004).

II

Мисија адмирала Трубрица међу Србима у Првом светском рату захтева посебно, темељно истраживање. Овде ће бити проучено само једно, важно питање: како је Трубриц видео узроке слома Србије 1915. године? Срби су, наиме, тврдили да су их Британија, Француска и Русија напустиле и препустиле милости непријатеља. Такво тумачење, удружено са искуствима са Великом Британијом, као савезником из Другог светског рата, до данас је постало одређена врста политичке традиције међу Србима. Да ли је, дакле, овај прворазредни сведок борби, повлачења и Албанске голготе из 1915-1916, који је у Србији научио и српски језик, делио мишљење Срба да су Савезници били одговорни за њихов слом?

Ово питање дотакнуто је у огледу Драгољуба Живојиновића, написаном на основу увида у делове Трубрицових дневника који се односе на повлачење кроз Србију.¹²⁾ Ми ћемо се њиме подробније позабавити, и то на основу целине дневника, укључујући делове посвећене повлачењу кроз Албанију и евакуацијама из Медове, које је Чарлс Фрајер објавио, као и оне који се, необјављени, чувају у лондонском „Империјалном ратном музеју“.¹³⁾ Искористићемо, уз то, и Трубрицове службене извештаје Адмиралитету, који се чувају у британском „Националном архиву“.

Срби су, наиме, знали да су се, уочи напада, 5. октобра 1915, нашли у врло тешком положају. Савезници су их спречили да у септембру 1915. нападну Бугарску; бугарски напад у леђа Србије, док се буде бранила од Немачке и Аустро-Угарске, био је сада само питање времена. Једина нада полагана је у савезнике. Рачунало се да ће се њихове снаге, искрцане у Солуну, спојити са Србима, спречити бугарско пресецање вардарске комуникације, омогућити одбрану Србије или евакуацију српске војске. Знано се да је у владама Британије и Француске било утицајних министара који су, већ од јесени 1914, суочени са утврђивањем борбених линија на Западу, захтевали да се, у садејству са Србијом, савезници окрену Дунаву и избацивању Аустро-Угарске из строја. Уместо тога, одлучено је, међутим, да се нападне Турска и да се крене у искрцавање на Галипољу.¹⁴⁾

12) Д. Р. Живојиновић, „Трубриц“, 365-366.

13) Imperial War Museum Collections (даље: IWM), Troubridge Manuscripts (даље: Troubridge MSS), Diaries.

14) Драгољуб Р. Живојиновић, *Невољни ратници: Велике силе и Солунски фронт 1914-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, 1-119.

У марту, априлу и мају 1915. Британци су, истина, проучавали ток Дунава и могућности искрцавања на његовим обалама. О томе је тражено мишљење и самог адмирала Трубрица; он је ову идеју више него горљиво подржао.¹⁵⁾ Све је, међутим, остало на томе. Трубриц је, без успеха, тражио да му се пошаљу монитори, који би променили однос снага на Дунаву и Сави, противавионска артиљерија, и појачање у људству (имао је око 50 британских артиљераца и инжењераца).¹⁶⁾ У извештају Адмиралитету од 10. јула 1915. тврдио је да ће судбина Константинопоља бити одлучена на Дунаву. Уверавао је надређене да ће Немачка и Аустро-Угарска сигурно покушати да потпуно овладају овом реком, како би могле да несметано шаљу помоћ Турцима; због тога ће Србија бити нападнута, и то пре новембра и почетка озбиљнијих падавина.¹⁷⁾

Пошто су у Лондону и Паризу схватили да је операција на Галипољу потпуно пропала, француске и британске трупе коначно су почеле да се искрцавају у Солуну. Истог дана, 5. октобра 1915, почела је корекција артиљеријске палбе по Београду, да би сутрадан почео општи напад на Србију. Бројност савезника у Солуну никада неће достићи 150.000, што је српска Врховна команда сматрала минимумом потребним да би се помогло Србији. Војни кругови Британије и Француске потрошили су снаге, време и стрпљење на Галипољу; од почетка су били против слабљења Западног фронта због Србије и Балкана.¹⁸⁾ Ни напад Бугарске на Србију 14. октобра није их натерао на јачање трупа у Солуну и одлучан продор ка Србима; с друге стране, српска Врховна команда определила се за повлачење, под борбом, ка југу и савезницима. Бугари су, међутим, већ 19. октобра заузели Велес и пресекли вардарску комуникацију.¹⁹⁾

III

У Трубрицовим дневничким записима стално су се понављала два мотива, два уверења, за које ће се временом показати

15) TNA, Adm., Serbia, 137/1141, J. F. Parry, Hydrographer, Report on the River Danube from Budapest to Braila, 26 March 1915; Исто, Notes on the Transport of Military Forces to Serbia, 25 March 1915; Исто, The Secretary of the Admiralty – Admiral Troubridge, London, 3 April 1915; Исто, Rear Admiral Troubridge – The Secretary of the Admiralty, Belgrade, 14 May 1915.

16) Исто, 9 May 1915; Исто, 7. June 1915; Исто, 19 September 1915.

17) Исто, 10 July 1915.

18) Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници*, стр. 97-119.

19) Живко Г. Павловић, *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском 1915. године*, САНУ и Научно дело, Београд, 1968, стр. 28-41.

да су били две заблуде. Надао се да ће савезници ипак помоћи Србији. Када се то није догодило, очекивао је да ће се Србија, опкољена, окупирана, напуштена, предати. О томе је писао у октобру, у Њуприји, на почетку повлачења, и у децембру 1915, када је са Србима већ стигао до Скадра.²⁰⁾ У вези с тим био је низ Трубрицових критичких опаски о карактеру Срба, прожет културним и класним предрасудама.²¹⁾ Оне су настајале у напетим условима пораза, физичких напора, опште раздражености и бриге за сопствену безбедност; да је стигао да дневнике приреди за штампу, или да је на основу њих написао мемоаре, Трубрици би их, по свој прилици, изоставио. Његови јавни наступи били су пуни поштовања и дивљења за Србе.²²⁾ Такве примедбе су међутим, учиниле Трубрицове дневнике искренијим, занимљивијим и за историчаре кориснијим штивом од уобичајених, пригодних публикација.

Када је 22. октобра од британског војног аташеа при српској Врховној команди, пуковника Џорџа Филипса, сазнао да су Бугари заузели Велес и Врање, и да британске и француске трупе не крећу из Солуна „због нејасног става Грчке“, Трубрици је закључио „да смо овде усред чељусти крчкалице за орахе и да очигледно само Бог зна шта ће од тога да проистекне“.²³⁾ Већ тада је почео да наслућује шта ће се догодити: „Бојим се да су француске и енглеске трупе сувише малобројне и да сувише касне, што не само да није новина у нашој историји, него је то веома стара прича.“²⁴⁾ Србију су, како је веровао, могли да спасу само покрет Савезника ка северу и брзи упад Русије преко Румуније у Бугарску. У противном, Србија ће, „после пристојне борбе“, „када схвати да се помоћ Савезника није материјализовала, одустати, постати неутрална и онда – шта ће се догодити с нама?“²⁵⁾ Већ сутрадан, Трубрици је, пошто је сазнао да је пало и Скопље, забележио: „Јадна мала Србија; веровао сам да ћемо стићи на време да је спасемо, али сада сумњам у то; тако смо лежерни...“²⁶⁾ Адмиралове белешке биле су препуне критичких опаски о Срби-

20) 22 October 1915, TSJ, p. 140; 17 December 1915, Исто, p. 204.

21) Д. Р. Живојиновић, „Трубрици“, 362-363.

22) Вид. Др Џ. Холанд Роуз, *Раме уз раме*, Универзитетска штампарија, Оксфорд, 1918, стр. 19.

23) 22 October 1915, TSJ, pp. 139-140.

24) Исто, p. 140.

25) Исто.

26) 23 October 1915, Исто, p. 141.

ма, али је сада већ био одређенији по питању одговорности за оно што се догађало: „Тешко је разумети зашто су наши ‘стручњаци’ код куће дозволили да ситуација постане тако драматична“.²⁷⁾ Он и Филипс су, после дешифровања, са неверицом прочитали телеграм Министра рата, генерала Херберта Киченера, у коме их је овај, очигледно се уздајући у отежане климатске услове за ратовање, питао какво ће време бити у Србији у новембру. Трубриц је огорчено записао: „Човек би помислио да је о томе могао да се распита и у српском посланству у Лондону. И све то у тренутку када смо већ месец дана угрожени и када нас ништа осим бројне војске и тешке артиљерије не може спасти!“²⁸⁾ „Стање је веома лоше и ужасно је да никакве мере нису предузете да би се помогло Србији, од када је, почетком септембра, почело прикупљање непријатељских снага“ – закључивао је Трубриц, упорно тврдећи да је предаја Срба била само питање времена.²⁹⁾

Адмирал је, међутим, у разговорима са Србима морао да понавља да ће помоћ сигурно стићи и да не смеју да се предају. У Крушевцу их је 27. октобра уверавао да ће им „за две до три седмице“ у помоћ притећи око 100.000 Француза и око 50.000 Енглеза, и да би предаја значила пропаст свих њихових напора и идеала.³⁰⁾ Трубриц као да је временом и сам поверовао у своје тврдње и почео да се изнова нада у савезничку помоћ. То се све више примећивало упоредо са повлачењем и све безизлазним положајем српске војске. У Рашкој је 5. новембра забележио да се Савезници, под командом генерала Мориса Сараја, приближавају Скопљу, а да Руси бомбардују Варну.³¹⁾ Два дана касније поверовао је да Србима убрзаним маршем стиже у помоћ једанаест савезничких дивизија.³²⁾ Потом је записао да су се Срби састали са Французима код Скопља.³³⁾ У Призрену, усред општег пораза и метежа, Трубриц и вечито сумњичави Филипс су чак поверовали у гласину да су Британци ушли у Скопље, и то на челу са самим Киченером.³⁴⁾

27) Исто.

28) Исто. Вид. и Д. Р. Живојиновић, „Трубриц“, стр. 366.

29) 24 October 1915, TSJ, p. 142.

30) 27 October 1915, Исто, pp. 146-147.

31) 5 November 1915, Исто, p. 157.

32) 7 November 1915, Исто, p. 160.

33) 10 November 1915, Исто, p. 163.

34) 21 November 1915, Исто, p. 174.

У исто време, како је повлачење одмицало и пораз бивао све извеснији, Срби су према члановима савезничких мисија постајали све хладнији и непријатнији. У Врховној команди владало је мишљење да су Французи, Британци и Руси издали Србију и препустили је судбини. Чак и припадници руског Морнаричког одреда, који су се раме уз раме са Србима борили на Сави и Дунаву, осетили су да би, због отвореног српског непријатељства, било боље да што пре напусте Србију.³⁵⁾ И Британцима су Срби признавали да су се храбро држали у борбама за Београд, али су сада, усред пораза, осећали да су окружени неповерењем и непријатељством. Пуковник Живко Топаловић, заменик начелника Врховне команде Радомира Путника, Филипсу је улудно објаснио да је српска војска, повлачећи се пред неупоредиво јачим непријатељима, сачувала главнину својих снага да би се спојила са савезницима, али да они нису извршили свој део договора.³⁶⁾ Остали српски официри и војници, међутим, више нису имали ни стрпљења ни такта за савезничке официре. У међусобна оптуживања са њима упуштао се нарочито француски војни аташе, пуковник Пјер Фурније.³⁷⁾

Трубриц је избегавао ове непријатне расправе али је, усред расула и свађа, Србима узвраћао тако што их је у својим дневницима оптуживао за пораз. У Призрену, на врхунцу сукоба, записао је: „Српска Врховна команда се понаша веома лоше према свим странцима и то, како се бојим, чини промишљено. Проширили су вест у војсци, да би прикрили сопствену неспособност и потпуну дезорганизованост, да су за њихов пораз одговорни Савезници, јер им 1) у септембру нису дозволили да нападну Бугарску 2) нису брже притекли у помоћ.“³⁸⁾

Чак и пошто је, са својом пратњом и пуковником Филипсом, од Призрена, преко Пуке, до Скадра препешачио албанске врлети и придружио се српској војсци, Трубриц је наставио да очекује да ће се Срби предати.³⁹⁾ У Црну Гору није полагао никакве наде. Краља Николу и његове сараднике описивао је најцрњим

35) Капетан фрегате Иљин – Начелник Генералштаба ратне морнарице, у *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата. Зборник грађе*, уредили Алексеј Тимофејев и Дарко Кремић, Институт за новију историју Србије, Београд, 2014, стр. 240.

36) 20 November 1915, TSI, p. 173.

37) 23 November 1915, Исто, p. 174-175.

38) 17 November 1915, Исто, p. 169.

39) 17 December 1915, Исто, p. 204.

бојама, као превртљиве и неискрене људе, и није се изненадио када су признали капитулацију.⁴⁰⁾

Трубриц се, међутим, у Скадру и Медови, у својим дневницима, вратио примедбама на рачун својих надређених. Настављао је да оптужује српску Врховну команду и владу; ипак, изнова се суочио са непостојањем било каквог плана помоћи Србима, који су сада страдали по висовима Албаније, умирали на њеним обалама и чекали да их Аустријанци са севера и Бугари са истока коначно сустигну. Посебно важан био је његов сусрет са регентом Александром 17. децембра у Скадру. После свих занемаривања и оптуживања у Врховној команди, регент га је позвао на вечеру, уручио му орден и почаствовао га пријатељством које ће потрајати све до краја Трубрицовог живота. Уз то, Трубриц је сада био обавезан новом дужношћу и одговорношћу према Србима; замољен је да преузме команду над Медовом.⁴¹⁾

У Трубрицовим извештајима Адмиралитету није, наравно, било критика на рачун надређених. Само у једној реченици извештаја који је 9. јануара написао у Медови поменуо је да Срби тврде да су Савезници одговорни за њихов пораз.⁴²⁾ Међу Трубрицовим извештајима налази се, међутим, и непотписан текст на коме је оловком написано „тајно“ и „октобар или новембар 1915“, у коме се предлаже искрцавање британских и индијских колонијалних трупа у Скадру и Драчу. Ту се тврдило да би оне, уз помоћ мула, могле да продру у дубину Албаније, покоре локално становништво и дочекају српску војску, која се спремала да се тим путем повуче ка обали. У закључку се каже: „Све је боље него држање значајних снага у Солуну, које пасивно посматрају српски Седан на подручју између Ниша и Скопља, зато што се сматра да је било какав покрет северно од Солуна недозвољив без активне грчке сарадње.“⁴³⁾

Аустријско немилосрдно потапање бродова који су превозили помоћ, избеглице и војнике на линији Бриндизи – Медова подстакло је Трубрица да се у свом дневнику вајка да је „мучно и помислити“ на то да су пре годину дана Британци били у прилици да заузму Котор, и да су, не учинивши то, омогућили Аустријанцима да их сада понижавају; бригу о Котору Британци су препустили Французима, а они су то пребацили на Италијане

40) 22 January 1916, Исто, p. 235.

41) 17 December 1915, Исто, p. 204; 19 December 1915, Исто, p. 206.

42) TNA, Adm., Serbia, 137/1141, Rear Admiral Troubridge – The Secretary of the Admiralty, San Giovanni di Medua, 9 January 1916.

43) Исто, непотписано, “Oct or Nov 15”, p. 335.

који, опет, нису учинили ништа.⁴⁴⁾ Трубриџ је знао шта је требало чинити. Писао је да је да су удружене британске, француске и италијанске морнарице могле да блокирају которску луку, да разарачима и антиподморничким мрежама заштите Медову, Драч и Валону, да нахране Србе и да их потом пребаце у Солун. Ту им је требало помоћи да коначно крену у ослобођење своје земље. Али, унапред је знао да то неће бити учињено, и да су била узалудна сва његова размишљања о томе, „баш као што су била узалудна и моја упорна уверавања да кључ Балкана нису Дарданели, него Дунав. Једна одлучна савезничка операција из Србије ка Бечу, изведена пролетос, могла је да нас спасе од овога што сада доживљавамо“.⁴⁵⁾ Трубриџ је, са истим огорчењем, писао о томе да се на његове савете није обраћала пажња и да су се страдања Срба и понижавања Савезника могла давно избећи, и на самом крају своје мисије, пред полазак из Медове ка Италији и Великој Британији.⁴⁶⁾

Када се буде вратио међу Србе, у септембру 1916, Трубриџ ће имати сложенију мисију; одржаваће везе између два двора, две војске и неретко сукобљених српских и британских пропагандиста, који су покушавали да утичу на ратни програм Пашићеве владе. У својим дневницима ће наставити да критикује британски војни врх и, далеко мање него раније, српски менталитет. Када би изгубио стрпљење са Србима и са младим српским регентом, понављао је, више за себе, шта је био главни циљ његове мисије: „Кључно је, уосталом, то да они морају да постоје између Тевтонаца и Истока. Због интереса наше политике, морамо да радимо с материјалом који имамо и у томе се састоји цела ствар“.⁴⁷⁾ Али, то је тема за посебан чланак.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Imperial War Museum Collections, Troubridge Manuscripts, Diaries.

The National Archives, Admiralty, Serbia, 137/1141.

„Appendix: Rear-Admiral Troubridge’s Serbian Journal“, in Charles E. J. Fryer, *The Destruction of Serbia in 1915*, Columbia University Press, New York, 1997, pp. 133-241.

44) 5 December 1915, TSJ, 185.

45) 13 December 1915, Исто, p. 197.

46) 17 January 1916, Исто, pp. 230-231.

47) IWM, Troubridge MSS, Diaries 1918-1919, p. 16. Вид. и: 1 November 1915, TSJ, p. 153.

Роуз, Др Џ. Холанд, *Рапе уз рапе*, Универзитетска штампарија, Оксфорд, 1918.

Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата. Зборник грађе, уредили Алексеј Тимофејев и Дарко Кремић, Институт за новију историју Србије, Београд, 2014.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић, Бранко, „Британска војно-поморска мисија у Србији 1915“, *Историјске свеске*, Андрићев институт, Андрићград, 15/2015, стр. 18-23.

Живојиновић, Драгољуб Р., „Адмирал Ернест Ч. Т. Трубри: Дневник из Србије 1915“, у Драгољуб Р. Живојиновић, *Надмени савезник и занемарено српство: Британско-српски односи (1875-1941)*, Албатрос Плус, Београд, 2011, стр. 361-367.

Живојиновић, Драгољуб Р., *Невољни ратници: Велике силе и Солунски фронт 1914-1918*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

Недић, Милан Ђ., *Српска војска на албанској Голготи*, Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, Београд, 1937.

Павловић, Живко Г., *Рат Србије са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском 1915. године*, САНУ и Научно дело, Београд, 1968.

Fryer, Charles E. J., *The Destruction of Serbia in 1915*, Columbia University Press, New York, 1997.

Halpern, Paul G., *A Naval History of World War I*, Routledge, London and New York, 1995.

Halpern, Paul G., *The Naval War in the Mediterranean: 1914-1918*, Routledge, London and New York, 2016.

Halpern, Paul G., ‘Troubridge, Sir Ernest Charles Thomas (1862-1926)’, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004, <http://www.oxforddnb.com/view/article/36563>, (accessed 19 Nov 2004).

Milos O. Kovic

ADMIRAL ERNEST TROUBRIDGE: THE CAUSES OF THE SERBIAN DEFEAT (1915)

Resume

In the Serbian political tradition there is a general image of the Serbian wartime allies as being selfish and disloyal. It seems that it is rooted in the collective memory of the supposed Churchill's Machiavelian attitude towards the Serbs in the Second World War, as well as in the Serbian experiences with the Western Powers in the recent Wars of the Yugoslav accession. When it comes to the First World War, it is based on the memory of French and British armies

standing in Thessaloniki in 1915, making no serious attempt to help Serbia, watching its army being encircled and defeated by the superior enemy forces. It was, in fact, general opinion among the Serbs in 1915, that Serbia was defeated thanks to the inactivity and selfishness of its Allies.

The main goal of this article is to examine the opinion of Admiral Ernest Troubridge in this question. Relatively unknown to the Serbian historiography, Troubridge was the eyewitness of the first class, since he was the head of the British Naval Mission in Serbia in 1915, the commander of the forces of the Allies during the battle for Belgrade in October 1915, and the commander of the port of San Giovanni di Medua during the early phase of the evacuation of the Serbs from Albania in December 1915 and January 1916. The main sources, from which this article draws its evidence, are Troubridge personal diaries and his official reports to the British Admiralty.

Although Troubridge believed that Serbian authorities, especially its Army Headquarters, were partly responsible for the catastrophe of 1915, his deep personal conviction was that Serbia was left at the mercy of its enemies by its Allies. Moreover, he was personally offended by the fact that British authorities did not take into consideration his warnings that Danube, and not Dardanelles, was the key of victory in the Balkans. According to this, his opinion was that the Serbs were to be used in the Allies' joint attack on Austria-Hungary, and supported in the hard times of the year 1915. His frustration became gradually deeper, since during retreat in 1915 and 1916, in the talks with the disappointed and angry Serbs, he had to defend the official position of Britain and France, and to insist that Serbia was to fight until supposed help comes.

Key words: Troubridge, Allies, Great Britain, Serbia, Albania, The First World War, retreat, 1915

* Овај рад је примљен 19. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Сања З. Стошић*Факултет за дипломатију и безбедност, Београд***САДРЖАЈ МЕДИЈСКОГ ПРОСТОРА У
СРБИЈИ ТОКОМ 2015. ГОДИНЕ****Сажетак**

Полазећи од културолошког становишта да политички и медијски дискурс неумитно учествују у формирању *националне колективне свести*, у овом раду покушали смо да укажемо на *заступљеност одређених медијских садржаја као стратешких средстава политичке комуникације. Критичким освртом и анализом садржаја медијског простора (првенствено локалних штампаних медија и телевизије) у Србији током 2015. године, указали смо на политику профитабилности или, у најмању руку, бездушну индиферентност према људским правима и личном достојанству човека. Наиме, политички и корпоративни актери наставили су да прилагођавају своје комуникационе стратегије гајењу културе селебритија и таблоидизацији медијских садржаја који су суштински супротни потребама професионалног медијског извештавања, а концепт ријалитија опет је почео да се намеће као сурогат тема из свакодневног живота и садржаја обојених суровом економском реалношћу. Друштво спектакла и њему својствени закон тржишта оваплотили су се у медијској производњи среће и политизацији медијског простора, чинећи неименоване изворе главним изворима информација и величајући тематику актуелности или тзв. псеудодогађаја. На тај начин, под велом интереса различитих центара политичке и финансијске моћи, а изговором угађања интересовању публике, стратешки је спроведена скандализација медија и бескрајно заглупљивање народа. „Естетизација тривијалног“ не само да је обојила журналистички језик и избрисала границе пристојности у изражавању већ је и увела*

на велика врата медијску неписменост. Са друге стране, у фокус медија истовремено су стављени насиље и црне хронике, чиме је извршен девијантан утицај на систем друштвених вредности и интензивирање осећаја несигурности грађана.

Кључне речи: медији, медијски простор, јавна сфера, демократија публице, анализа садржаја, ријалити, таблоидизација

1. МЕДИЈСКИ ПРОСТОР И ЈАВНО МЊЕЊЕ

Као место у оквиру кога се одвија комуникација између различитих друштвених група, јавни простор се може схватити као креатор јавног мњења.¹⁾ Заправо, такозвани јавни простор (тргови, тржнице, различити политички, културни, књижевни клубови и *кружоци*) *одувек је био место сусрета свих припадника једне друштвене заједнице. Стога, односи између приватне сфере живота појединца и сфере јавне власти (државе) стално су се допуњавали и били суштински испреплетани. У том смислу, с правом се може рећи да је јавни простор не само неодвојиви део свакодневице сваког грађанина већ и добрим делом творац његове реалности. Истовремено, у савременој ери експанзије комуникационих технологија, јавни простор постао је синомом за медијско деловање, односно информисаност посредовану масовним медијима који све више стварају „виртуелну реалност” или „реалну виртуелност” и обликују јавно мњење.*²⁾

Будући да су окружење или контекст, форма или облик поруке, њен садржај и коментар, али и њено дешифровање од

1) „Комуникација је преношење садржаја датог у форми значења у простор друштвеног догађања. Информације се преносе усмерено, а примају селективно (...) Комуникација је средство усмеравања, контролисања, убеђивања, мотивисања и вођења појединца према одређеном циљу“. Другим речима, „иако се комуникација може одвијати непосредно (вербално или невербално) или путем разних механичких и електричних уређаја који повећавају брзину саопштавања, у савременом друштву техничка средства саопштавања наметнула су се као средства масовног комуницирања за обликовање јавног мњења и у функцији разноврсне пропаганде – економске, политичке, идеолошке, научне итд.“ Драган Коковић, *Друштво и медијски изазови*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007, стр. 19, 28.

2) Током времена, на Западу медији су стекли статус јавног стражара (*public sentinel*) или контролога власти (*watch dog*) задуженог за информисање грађана о темама од јавног интереса. Као такви, медији су се наметнули као камен темељац демократије или четврти сталеж (*the fourth estate*) који је постао стуб јавног добра окренут ка једнакости, слободи и праву грађана на информисаност. Међутим, развој нових технологија и мас медија временом је редефинисао поменути однос између медија, културе и грађанства и усмерио га у другом смеру.

стране рецепијената, ноедвојиви елементи комуникационог деловања, медији су превазишли прост одраз друштва и постали стваралачки и свепржимajuћи фактор чији је утицај вишеструк (економски, политички, друштвени, културни, итд.). Другим речима: „Медији већ дуго не утичу на нашу културу. Они су наша култура“.³⁾ Стална изложеност медијском простору и *егзибиционистичко* понашање чији актери су буквално сви, почев од политичара па до славних личности и анонимних гедалаца или „обичних грађана“, поистоветила је појам јавног мњења са константним огољивањем интимног и личног пред камерама, микрофонима и осталим *средствима јавног информисања*.

Иако барем у теорији, појам јавног мњења подразумева демократски друштвени контекст лишен тоталитаризма, страховладе и аутократије, али и издифернецираност јавне и приватне сфере, односно транспарентност друштвене моћи у којој је јасно ко одашиље поруке и информације⁴⁾ које теку комуникационим каналима, тј. под чијом су контролом поменути канали, за медије у Србији се пре може рећи да су оптерећени „хроничним демократским дефицитом“⁵⁾ и да им је до истине стало у мери у којој она одговара њима или онима које клијентелистички прате. Овакво стање директно је повезано са чињеницом да је савремена политичка демократија суштински неуравнотежена јер су глас народа и званична политика на супротним политичким половима.⁶⁾

Наиме, како је слобода јавног простора директно повезана са степеном развијености деморатског друштва које је у ствари друштво публика, тј. маса, презасићено савременим медијским садржајима погодним да одређену поруку пласирају великом броју рецепијената, логика профита вешто је преобликовала демократски принцип о праву на информисаност грађана у по-

3) Elizabeth Thoman, “Skills & Strategies for Media Education“, Center for Media Literacy, Интернет, www.medialit.org, 14/01/2001.

4) Као основни садржаји комуницирања, поруке и информације су готово синоними. Ипак, у комуниколошком смислу, информација је заправо само апстрактно људско знање које уколико није симболички, циљно и вредносно формулисано поруком, само по себи не постоји. Другим речима, информација мора да има и социјалну димензију и снагу да од примаоца направи потенцијалног пошиљаоца. Види више Jörg Aufermann, *Kommunikation und Modernisierung*, Verlag Dokumentation, Munchen-Pullach Berlin, 1977, стр. 36.

5) Robert A. Hackett and William K Carroll, *Remaking Media: The Struggle to Democratize Public Communication*, Routledge, New York and London, 2006, p. 199.

6) Види: Stephen Coleman & David E. Morrison and Simon Yates, “The Mediation of Political Disconnection“, in: *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 227.

литичку комуникацију као доминантан елемент медијског изражавања. Као последица тога, медијски простор развио се у оквирима идеолошко-политичке и економско-културне позадине и медијских садржаја који креирају, редефинишу или негирају различите вредносне системе и њима својствене естетске норме. Током последње три деценије, неолиберална парадигма наметнула је владавину тржишне економије, а zasiћеност јавног простора масовним медијима омогућила је стварање „глобалног села“⁷⁾ у коме влада манипулативна битка за симболичком моћи у интерпретацији стварности заснована на теорији дневног реда или агенде (*agenda setting theory*), чија је функција додељивање статуса важности одређеним темама које се стављају у жижу јавног интересовања или спинују.⁸⁾ Истовремено, пласирањем садржаја који су у складу са владајућим интересима, реципијентима се суптилно намећу преовлађујући вредносни системи и друштвене норме, те путем идентификације и пројекције са поруком, уместо да заиста буду друштвено активни, реципијенти живе у уверењу да знати за дневни проблем значи учинити нешто у вези са њим.⁹⁾

На тај начин, умањена је контролна функција медија, а њихов организациони ниво, који функционише попут чувара капија (*gatekeepers*) и врши селекцију информација, искључиво је усмерен ка профиту као основном циљу који обликује медијски садржај. Ова појава уочљива је и у самој комодификацији друштва, због чега се медији све више усмеравају на забаву¹⁰⁾ и комерцијализују, претварајући реципијенте у конзументе чије жеље формирају. Другим речима, реципијенти делују истовремено и као ствараоци и као конзументи информација и медијских садржаја.

Ипак, према речима Колемана (Coleman) упркос пуком пласирању неутралне политике баналности, постреалистичка естетизација и савремена медијска пракса оживеле су истовремено и кризу поверења у којој се реалност представља кроз посредовање,

7) Синтагма канадског социолога Маршала Меклуана (Marshall McLuhan) која се односи на глобалну контролу мас медија.

8) Спиновање је облик пропаганде који се остварује пружањем интерпретације неког догађаја са циљем да се јавно мњење убеди у корист или против некога или нечега. У етимолошком смислу, реч подразумева обртање да би прича била сагледана из угла који даје највећу предност ономе за кога се спинује. У том смислу, спин се односи на убеђивање медија да је интерпретација догађаја који се представља транспарентна.

9) Види: Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton, "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action", in *Mass Communication*, University of Illinois Press, Urbana, 1960, p. 498.

10) James Curran, *Media and Power*, Routledge, London and New York, 2002, p. 219.

а политичка интерпретација схвата као клише који би требало преиспитати.¹¹⁾ У том смислу, без обзира на глобални неуспех медија у конституисању идеалне демократске јавне сфере, данашњи медији омогућили су и да уместо „крвавог сукобљавања“ у Србији постоји и „уљудна полемика“.¹²⁾

1.1. Утицај медија на културу промоције и демократију публице

Сам по себи чин комуникације је безопасан, али његове последице имају моћ да утичу на живот грађана, њихово окружење и друштвену реалност. Захваљујући развоју нових медијских технологија (дигиталној телевизији, паметним телефонима, друштвеним мрежама (*Twitter, YouTube, Facebook* итд.), блогovima и другим интернет медијима, дошло је до демократизације популарних медија, односно „медијизације политике“.¹³⁾ Поменуте медијске иновације постале су део свакодневице, увећавајући спонтано степен видљивости и изложености у *области* јавне сфере. На тај начин, у савременом друштву улога масовних медија постала је знатно комплекснија. Уместо пуког извештавања, медији су постали активни учесници у друштвено-политичком животу, а њихова публика добила је неприкосновену моћ.

Култура тзв. комуникативног капитализма¹⁴⁾ отворила је врата осредњости и релативизму израженом кроз море бесмислених информација које се презентују јавности.¹⁵⁾ Путем медијских садржаја реципијентима се сервирају испразне теме и ирелевантне личности које се приказују као узор и идоли, а уместо заиста важних јавних питања, медијски фокус усмерио се ка забави, учинивши јавну сферу илузорном и *сензационалистичком*. *Као последица оваквог медијског амбијента, чак је и дискурс јавне*

11) Stephen Coleman, “Representation and Mediated Politics: Representing Representation in an Age of Irony”, in: *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 46-48.

12) Зорица Томић, *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд, 2003, стр. 196.

13) Види: Kees Brants and Katrin Voltmer, “Introduction: Mediatization and De-centralization of Political Communication”, in: *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 5.

14) Jodi Dean, “Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics”, in: *Digital Media and Democracy: Tactics in Hard Times*, Boler, Megan (ed.), Massachusetts Institute of Technology, 2008, p. 104.

15) Јачање јавног мњења донело је владавину мноштва мишљења што је створило атмосферу релативизма у коме у коме је све вредно, односно безвредно. Види: Франсис Бал, *Моћ медија: мандарин и трговац*, Клио, Београд, 1997, стр. 82.

политике добио конотацију хумористично-забавног шоу програма, тј. инфозабаве (*infotainment*)¹⁶⁾ која има за циљ да испровоцира и привуче што шири аудиторијум. Перцепција рецепијената преусмерила се у потпуности ка превазилажењу индивидуалне неостварености путем поистовећивања са бројним новопеченим ријалити звездама, старлетама или необично талентованим, лепим и успешним обичним људима.¹⁷⁾

Истовремено, у контексту квази демократије, под будним оком јавности налазе се и озбиљно вруће теме, па се медији константно баве животом политички важних личности, аферама, радом полиције, судства, тајних организација, и наравно, трагедијама и насиљем.¹⁸⁾ Нажалост, овакав контекст медијски симулиране стварности само још више генерише страхове код обичних грађана и ствара армију нових потрошача. Публицитет политичких актера и питања од друштвеног значаја постали су директно *сразмерни* нивоу у коме су се наметнули као предмети расправе или интересовања јавности. На тај начин, уз индивидуалистичку промоцију и затупљивање критичке оштрице, медијска сцена активно настоји да скрене пажњу рецепијената са реалних проблема и, у име „демократије публике“ (*audience democracy*), лаким садржајима им се увлачи под кожу и купује их магловитим обећањима.¹⁹⁾ У оваквој демократији, грађани преиспитују у којој мери су остварена обећања политичара који превасходно користе медије да би себе представили као аутономне и *кредибилне* актере, али ипак директно зависе од наклоности јавног мњења и медија који такође делују као аутономна сила укључена у мешавину интерпретације (стварање смисла), истраживања (утврђивања

16) Савремени медији теже константној промени жанрова и њиховој хибридикацији, те се све чешће забавни садржај стапа са информацијама.

17) Пласирањем успеха, славе и лепоте као доминантног животног образаца потхрањује се индивидуализација и цепа колективистички дух грађана. Као последица, код појединца се јавља *бојазан* од губитка личног идентитета и ауторитета, те у својој беспомоћности грађани престају да буду индивидуе у корист једне привидно посебне, тј. идеализоване особе која суштински ни не мора да поседује никакве дубље квалитете личности.

18) По Ешеру, реч је о трећој фази политичке комуникације која се односи на мета покривање (*metacoverage*), тј. појаву да се медији баве и политичким сплеткарењем (*scheming*). Види: Claes H. de Vreese and Matthijs Elenbaas, “Spin and Political Publicity: Effects on News Coverage and Public Opinion”, in: *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 76-77.

19) Овај појам односи се на прелаз са традиционалне, партијске демократије на персонализовану у којој доминира стратегија јавног наступа или перформанса путем кога се политика продаје. Види: Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, p. 235.

чињеница), стварања забаве, јачања популизма, и, по потреби, распиривања сукоба.²⁰⁾

Међутим, када је реч о аутентичности медијског представљања, неопходно је имати на уму комплексност односа репрезентације и слојевитост савременог друштва. Наиме, са једне стране, чин представљања или репрезентације сам по себи неминовно утиче на оно што се представља,²¹⁾ док, са друге стране, устројеност савременог друштва чини демократију неодрживим концептом и захтева његово редефинисање.²²⁾ Упркос томе што многи аутори, као нпр. Рори (Rorty), сматрају да су стварност и истина суштински неухватљиви и чак илузорни појмови,²³⁾ циљ медија је да оснажи медијски плурализам који гарантује разноликост садржаја и подстиче активизам грађана.

1.2. Анализа медијског садржаја – основне карактеристике

С позиције медија, селекција садржаја или одабира актуелних тема заснива се на хијерарскијској селекцији догађаја и питања од значаја за јавно мњење. На основу поменуте селекције, одређеним темама и дешавањима додељује се одговарајући статус у медијском простору. Класични теоретичари анализе садржаја, нарочито Бернард Берелсон (Bernard Berelson) и Харолд Ласвел (Harold Lasswell) увели су методу анализе садржаја као инструмент помоћу кога је могуће одредити шта заиста чини фокус медијске сфере и какав је однос медија према различитим аспектима друштвеног живота и самим медијима.²⁴⁾

У медијској анализи најчешће се користи квантитативна анализа садржаја да би се описали одређени односи између друштвених појава и медијских садржаја. Садашњи стручњаци за односе са јавношћу ослањају се на осам основних метода ана-

20) Осим овог назива, демократија постмодерног доба добила је још много назива попут „медиократија“ (mediocracy), „влада спектакла“ (government by spectacle), „мобократија“ (mobocracy), „демократија фанова“ (fan democracy) итд. Види: Jos De Beus, „Audience Democracy: An Emerging Pattern in Postmodern Political Communication“, *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 19-29.

21) Види: Ernesto Laclau, *Emancipation(s)*, Verso, London, 1996, p. 87.

22) Види: Robert A. Hackett and William K Carroll, *Remaking Media: The Struggle to Democratize Public Communication*, Routledge, New York and London, 2006, p. 13.

23) Stephen Coleman, „Representation and Mediated Politics: Representing Representation in an Age of Irony“, in: *Political Communication in Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 49.

24) Види: Bernard Berelson, „The State of Communication Research“, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, No. 1 (Spring, 1959), pp. 1-6.

лизе садржаја (*clip counting, circulation and readership analysis, advertising value equivalence (AVE), simple content analysis, message analysis, tonality analysis, prominence analysis, quality of coverage, competitive analysis*). Међутим, поменуте традиционалне методе анализе садржаја обично не успевају да укажу које су то основне информационе потребе јавне сфере.²⁵⁾ Стога, да би метод анализе садржаја био ефикасан у потпуности, најбоље га је директно повезати са циљем анализе медијског садржаја и комуникативном намером. У складу са хуманистичком традицијом и веберовским (Max Weber) схватањем медијског садржаја као средства мерења културне температуре друштва,²⁶⁾ у овом раду прихваћено је становиште по коме је квалитативна анализа садржаја²⁷⁾ неопходна да би се схватило њихово дубље значење и евентуалне интерпретације рецепијената протумачиле као одраз преовлађујућих друштвених ставова и перцепције стварности. Шумејкер и Рис (Shoemaker and Reese) сматрају да док бихевиористичка традиција настоји да путем квантитативне анализе медијских садржаја одреди које ће ефекте они произвести, односно бави се њиховим утицајем на формирање јавне сфере, хуманистичка традиција прибегава квалитативној анализи садржаја како би на основу њих боље разумела друштво и културу у којој настају. Према мишљењу ових аутора, квантитативна анализа садржаја не пружа целовиту слику њихових значења и контекста у коме они добијају значење.²⁸⁾ Насупрот томе, квалитативна анализа полази од тога да су медијски садржаји вишезначни, те осим садржаја, анализира и рецепијенте, медије и контекст у коме садржај настаје.

2. МЕДИЈСКА РЕАЛНОСТ У СРПСКОЈ ШТАМПИ

У складу са медијским фокусом на одређене догађаје и питања који се пласирају као теме од националног интереса или

25) David Michaelson and Toni L. Griffin, "A New Model for Media Content Analysis", *The Institute for Public Relations*, Gainseville, 2005, pp. 2-13.

26) Anders Hansen, Simon Cottle, Ralph Negrine & Chris Newbold, *Mass communication research methods*, Macmillan, London, 1998, p. 92.

27) Може се рећи да је квалитативна, односно нефреквенцијска анализа садржаја осетљивија на семантичке слојеве садржаја и лакше идентификује њихове латентне поруке, чиме заправо допуњује квантитативни приступ јер узима у обзир и интерпретације рецепијената, што је заправо и циљ сваке анализе медијског садржаја.

28) Pamela Shoemaker and Stephen Reese, *Mediating the message: theories of influences on mass media content*, Longman, White Plains, NY, 1996, pp. 31-32; види и Chris Newbold, Oliver Boyd-Barrett & Hilde Van den Bulck, *The media book*, Arnold (Hodder Headline), London, 2002, p. 84.

не, пажња јавности јача или слаби. У том смислу, већина новинских наслова има у ствари функцију рекламе која треба да прода текст.²⁹⁾ *Имајући увиду да је*, без обзира на форму у којој се путем масовних медија посредује, по својој суштини свака порука информативна и самим тим естетски нормативна,³⁰⁾ *глобална хипернормализација реалности*³¹⁾ условила је у Србији владавину медијских порука усмерених ка величању инстант медијских звезда, хиперпродукцији баналности и бомбардовању непримереним (порнографским, примитивним и простачким) садржајима којима се прећутно промовише насилничко и бескрупулозно понашање и поништавају традиционалне моралне вредности.

На жалост, у нашој земљи одговорно новинарство већ деценијама уступа место симболичкој презентацији стварности у којој афера за афером потреса јавност,³²⁾ а комерцијализација и таблоидизација односе победу над професионалним и истраживачким приступом.³³⁾ Анализа тема дневних листова открива изразити сензационалистички дискурс у коме бројне маркетиншке агенције, финансијски и политички моћници ангажују различите стручњаке за односе са јавношћу не би ли спиновањем информација и уливањем страха утицали на друштвену тензију, тј. емоције маса. Дириговани политички проблеми и преобиле шокантних и често претходно недовољно испитаних информација свакодневно се сервирају грађанима на менију дневних вести. Спектакуларност друштвено-политичке реалности којом се грађани здушно хране, оставља празан простор за бег од „реалности“ и вечиту глад за новим скандалима. Истовремено, политич-

29) Абот Либлинг (A. J. Liebling) тврдио је да иако је функција штампе у друштву да информише, њена функција је и да прави паре, а слобода штампе гарантована је само власницима новина. Доступно на: http://www.searchquotes.com/quotes/author/A_J_Liebling/ преузето 12.10.2015/.

30) Тома Ђорђевић, „Масовни медијуми и њихова улога у естетизацији тривијалног“, *ЦМ Часопис за управљање комуницирањем*, Факултет политичких наука, Београд и Протокол, Нови Сад, Број 1, година I, 2006, стр. 14.

31) Dominic Boyer, “Simply the Best: Parody and Political Sincerity in Iceland”, *American Ethnologist*, Volume 40(2) – May 1, 2013, p. 284.

32) Чињеница да медији у Србији откривају више афера него они у земљама зреле демократије евентуално би могла да се објасни тиме што у развијеним, европским државама постоји владавина права која ефикасније сузбија криминал, корупцију, политички непотизам и сличне појаве.

33) Уместо свевидећег ока јавности, новинарска професија све више постаје рутинско прикупљање и скидање садржаја са интернета (углавном путем опције *copy/paste*). У том смислу, истраживачко новинарство које изискује велико улагање у погледу финансија и времена постаје све ређа појава.

ки и медијски дискурс већ годинама остаје у транзицији, односно окренут вечитом питању приступања Европској унији.³⁴⁾ У оваквом друштвено-политичком амбијенту грађани бивају изложени репетитивном репертоару самореферентне политичке идеологије и нормализацији крајње перформативних дискурсивних обзаца³⁵⁾ који преплављују јавни простор.³⁶⁾

Са друге стране, развитак интернета и нових технологија омогућио је развој веб медија³⁷⁾ којима је улога новинара несметано предата у руке грађанима.³⁸⁾ Слобода објављивања и пплекситарна подршка обојили су медијски простор српског јурнализма лаичким коверзацијским тоном и блогерским садржајима, а новинске колумне посустале су пред новим хибридниим жанровима и поджанровима савременог новинарства. У жељи да пронађу нови модел који би спасао штампу од кризе у којој се нашао и одговорио на нове потребе публике, већина штампаниих медија одавно је покренула своја интернет издања.³⁹⁾ Тако су, свесне технолошких и тржишних промена, многе новинске редакције претворене у мултимедијалне радионице које нуде аудио, видео, интернет и штампане вести. Другим речима, у борби за преживљавање новине и магазини схватили су да је њихова будућност на интернету као сјајном алату за дистрибуцију информација, док су корисници интернета постали свесни да је све мање вести, извештаја и репортажа из прве руке и да нема потребе да плаћају штампане новинске садржаје када преко новинских сајтова могу да им приступе бесплатно.

34) За разлику од деведесетих, када је медијски простор био преваходно обојен садржајима идеолошко-политичке природе, данашњи укус потрошачког аудиторијума дао је примарно место профиту, претварајући тако јавну политику у својерстан ријалити шоу.

35) Под дискурсивним образцима мисли се на континуирани процес стварања значења и њихово јавно циркулисање. Види: Вивијен Бер, *Увод у социјални конструкционизам*, Зептер, Београд, 2001, стр. 83.

36) Geoffrey Baym and Jeffrey P. Jones, "News Parody in Global Perspective: Politics, Power, and Resistance", *Popular Communication*, 10(1-2), 2012, pp. 2–13.

37) Могуће је издвојити три модела веб новинарства: директно преношење постојећих штампаниих садржаја на веб платформу; преношење комбинованиих садржаја насталиих стапањем штампаниих медија са оригиналним веб садржајима; преношење потпуно нових, оригиналних мултимедијалних садржаја.

38) Веб аудиторијум потпуно господари садржајима када је реч о времену и месту које ће му посветити, док код штампаниих медија ту привилегију имају искључиво уредници.

39) У почетку су то били само дигитални репринти штампаниих новина који су се исплатили само у делу смањења трошкова штампе и дистрибуције. Према подацима из 2010. године било их је 90. Види у: *Стратегија развоја система информисања у Републици Србији до 2016*. (2011). Доступно на: <http://www.kultura.gov.rs/sites/default/files/documents/tekst-strategije.doc>. /преузето 14.09.2015/.

Истовремено, појава интернет издања јавних гласила⁴⁰⁾ извршила је утицај и на реципијенте штаманих медија. Наиме, велика брзина читавања веб садржаја допринела је скраћивању новинских текстова, као и доминацији вести као најзаступљеније новинске форме. У односу на штампане медије у којима се као новинска форма на првом месту налази извештај, информационо преоптерећење услед кога слаби пажња реципијентата, а текстови се више скенирају но читају, дало је предност коментару као типичној новинској форми мас медија.

Када је реч о штаманим медијима, за период јануар – март 2015. године, *Медијаметар* је спровео анализу текстова са насловних страна дневних новина *Политика*, *Вечерње новости*, *Блиц*, *Данас*, *Курир*, *Ало!* и *Информер* и анализу дискурса недељника *Време*, *НИН*, *Нови Магазин*, *Недељник* и *Печат*. Будући да су поменути медији изабрани као кључни креатори јавног мњења, пошло се од премисе да се једино разумевањем ширег друштвено-политичког контекста могу разумети одређени аспекти њихових медијских садржаја, као и њихов друштвени утицај. Према овој анализи, *Вечерње новости*, *Политика*, *Данас*, *Блиц*, и донекле и *Курир*, прате традиционалну структуру рубрика карактеристичну за дневну штампу, док *Информер* и *Ало!* прелазе у нову хибридну врсту таблоида⁴¹⁾ који постепено освајају медијски простор Србије. Што се тиче извора информисања,⁴²⁾ у свим медијима и жанровима присутно је обиље информација које потичу од неименованих извора, а *Ало!*, *Информер*, *Блиц* и *Курир* чак износе информације које скоро уопште није могуће проверити.⁴³⁾

40) Сајт *Дневне новине*, *дневненовине.rs* - Сва штампа и вести на 1 страници омогућава да се до свих вести дође преласком миша преко наслова (отвара се *pop-up* прозорчић са кратаким сажетком, а ако читаоца заинтересује вест, кликом на линк може у целости да је прочита на оригиналном извору. Види: <http://www.netvodic.com/vesti.htm>/преузето 14.10.2015/.

41) Таблоидна структура брише традиционалну поделу вести на политичке, друштвене, економске и културне, обједињујући их у рубрици псевдовести у којима је акценат на садржајима забавног карактера (информације о познатим личностима, естрадним садржајима или спортским звездама).

42) У складу са Кодексом новинара Србије (став VI) измишљање анонимних извора представља тежак прекршај професионалног новинарства. Ипак, уколико нема другог начина да се дође до информације од значаја за јавност, новинар је дужан да поштује захтев извора информисања за анонимношћу, осим пред уредником. Види: УНС, *Кодекс новинара Србије*, <http://www.uns.org.rs/sr/o-nama/files.html> /преузето 11.10.2015/.

43) Популарност и сензационализам су изворни мотив ових новина, због чега се уместо новинских агенција као извора пре користе догађаји и теме коју су развијени у самој редакцији. Насупрот томе, *Вечерње новости* ни у једном од анализираних текстова нису се позвале на ову врсту извора, док је *Политика* то учинили свега два пута.

Анализа емпиријског материјала прикупљеног са насловница показала је да се медији у Србији претежно баве унутрашњим политичким питањима, јер су од укупног броја актера са насловница чак 68,54% чинили политички актери. Највећи број текстова на насловницама имао је Александар Вучић (446), док је највећи број негативних текстова на насловницама имао Томислав Николић (40). Од опозиционих лидера најбоље је представљен Борис Тадић (7,46% негативних текстова), а најлошије Чедомир Јовановић (25% негативних текстова) и Бојан Пајтић (18,46%). Насупрот томе, много мање интересовања изазвали су актери спољне политике представљени неутрално попут Алексиса Ципраса (96,78%), позитивно попут Владимира Путина (96,78%) или негативно попут Колинде Грабар Китаровић (16%).⁴⁴⁾

Конечно, у периоду од јануара 2015 – марта 2015, недвосмислено је кроз штампане медије афирмисана спољна политика Србије која прави баланс између ЕУ и Русије,⁴⁵⁾ као и пад популарности приступања ЕУ. Такође, осим бројних афера („Млеко“, „Хеликоптер“, „Галеника“ итд.) које су потресале Србију, пројекат „Београд на води“ различито је критички интерпретиран у београдским недељницима.⁴⁶⁾ Истовремено, анализом коју је *Медијаметар* спровео у периоду од априла – јуна 2015.⁴⁷⁾ још више се наметно утисак већ виђеног. Наиме, након једног проблема наставио је да искрсава други, а након старе, већ излизане медијске слике, појављивала се нова („Војислав Шешел“, „Саша Јанковић“, „Парада у Москви“, „Масакр туриста у Тунису“ итд.), при чему јавност затрпана скандалима није ни имала времена да прозре политичку стратегију потискивања проблема и избегавања отвореног дијалога.

Друга анализа присуства, фреквенција и медијских објава чији је извор била Новинска агенција Тањуг, а која је обухватила претрагу око 30.000 текстова из десет дневних новина, у периоду од 1. до 31. јула 2015, уз упоредну анализу посећености Тањуговог сајта и сајтова других медија у Србији, показала је да, у односу

44) Медијаметар је истраживачки научно-стручни пројекат који анализама вредносних ставова и дискурса прати развој штампаних медија у Србији. Види: „Квартални Медијаметар“, *Институт за јавну политику Београд*, Година 1, Број 1/2015.

45) Сергеј Лавров, „Лажни избор: ЕУ или Русија“, *Недељник*, 12.02.2015, стр. 22.

46) Бојан Ковачевић, „Вучићев забрањени град“, интервју са Мирком Рудићем, *Време*, бр. 1262, стр. 16.

47) „Квартални Медијаметар“, *Институт за јавну политику Београд*, Година 1, Број 2/2015.

на све друге новинске агенције у Србији (Бета, Фонет), Новинска агенција Тањуг доминира у броју пласираних информација, објава и видео прилога. Такође, Тањугова анализа показала је да Тањуг није само извор тзв. протоколарних вести (из унутрашњег и спољног политичког живота) већ и актуелних информација које утичу на формирање јавног мњења, као и информација које спадају у домен забавних и популарних садржаја. У том смислу, ова анализа указала је на важност Тањуга као кључне агенције за добру информисаност грађана и развој професионалног медијског простора Србије. Према вредносном контексту и заступљености одређених новинарских жанрова (форми) ова анализа показала је да се листови као што су *Политика*, *Данас* и *Вечерње новости* веома разликују од других новина. Као новина са најдужом и најозбиљнијом новинарском традицијом, утврђено је да *Политика* покрива највећи и најразноврснији број догађаја (политичке теме, друштвено-економске теме, културу, спорт, забаву и црну хронику), али највише информација припада рубрици унутрашње и спољне политике, друштва, економије и привреде. Када је реч о жанровским карактеристикама, *Политика* се истакла по највећем броју чланака, а потом и извештаја, који као форму најчешће користе *Вечерње новости* и *Данас*. Што се тиче вредносног контекста, *Данас*, *Политика* и *Вечерње новости* одликује неутрално извештавање, а попут *Политике*, *Вечерње новости* карактерише широка и вишегодишња публика и јасно профилисане рубрике.⁴⁸⁾

Иако је једно од централних питања новинарства могућност утврђивања истине, стратешка политичка комуникација српске штампе функционише по принципу засићења, односно кљукања јавности скандалима и шокантним вестима који када се исцрпу бивају замењени новим, подједнако сензационалистичким садржајима. На тај начин, службе за односе с јавношћу, велике компаније и политички центри делују заправо као субјекти кому-

48) Анализа медијских објава за јул 2015. обухватила је 10 дневних новина (9 националног и 1 регионалног карактера). Реч је о дневној штампи која чини више од 90% читалачке публике у Србији. Према овој анализи, у врху корисника Тањугових информација налазе се *Политика*, *Преглед* и *Дневник*. Као једине новине које се баве економијом и привредом, *Преглед* највише користи Тањугове информације везане за спољну, друштвену и економско-привредну рубрику. За разлику од *Прегледа*, *Дневник* се више бави подручјем Војводине, али такође користи Тањугове информације везане за актуелне спољнополитичке догађаје у Србији и свету, док се као новине које најмање користе Тањугове информације издвајају *Данас* и *Курир*. Види: Ебарт, *Новинска агенција Тањуг – анализа медијског присуства јул 2015*, <http://www.tanjug.rs/Dogadjaji/ebart-istravanje.pdf> /преузето 12. 10. 2105/.

никацијских процеса и индиректно угрожавају аутономност и етичност медијских редакција.⁴⁹⁾ У том смислу, хаос која влада медијским простором Србије и током последњих месеци, одраз је само још увек хаотичног и несређеног стања јавног простора и диригованог комерцијалног дискурса о чему јасно сведоче и последње афере и новински наслови насловних страна: „Сланина опасна као азбест и цигарете“ (*Вечерње новости*, 27. октобар 2015), „Ниси ти кретен, ти си морални гмаз“, као „Одговор малописменом Александру Родићу“ (власнику *Курира*) уз поднаслов: „Кретени су они који годинама дозвољавају да кршиш законе, уцењујеш и рекетираш по Србији“ (*Информер*, 2. новембар 2015) или „Стаматовић: Андреј Вучић наређује ко ће бити смењен у Србији“ (*Данас*, 3. новембар 2015) и сл.

3. ТЕЛЕВИЗИЈА: ОГЛЕДАЛО ИЛИ ИСКРИВЉЕНА СТВАРНОСТ?

С обзиром на сложеност модерног друштва као друштва потрошачке културе и визуелног представљања, телевизија је неминовно променила природу јавног дискурса и данас представља кључни медиј за постављање одређене теме у јавни простор. На тај начин, телевизија директно доприноси стварању виртуелне реалности која све више прожима животе људи и чини их скоро неспособним да спознају стварност и кључне процесе у формирању јавног мњења. У таквој реалној виртуелности медијске звезде и славне личности постају предмет обожавања, а сама политика пролази кроз процес „макијавелизације“, претварајући објективну стварност у фикцију. У том смислу, све дебате и јавне расправе које су присутне на телевизијама имају јако мало елемената Хабермасовог рационално-критичког идеала, јер се у циљу што бољег перформанса аргументитима вешто манипулише, а закони добити и рејтинга одређују прикладност тема. На тај начин, тржишна валоризација културе колонизовала је целокупан медијски простор, претварајући телевизију у једносмерни комуникациони канал у коме су укљученост публике и гледалаца у комуникациони процес заправо илузорни. Символичка моћ телевизије као најгледанијег медија најопснија је у погледу потенцијала да конструише реалност кроз трансформацију владајућих

49) Зоран Јевтовић и Радивоје Петровић, „Јавно мњење и демократски дефицит у добу мултимедија“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2010, стр. 105–126.

уверења, културних вредности и пракси. У том смислу, стварност је у ствари постала основни ресурс и предмет боре за контролу, те је дефинисање стварности управо један од централних феномена медија. Гламуризација сасвим обичних људи, активности и потрошне робе, попунила је добар део телевизијског простора, уступајући тако место рекламама, таблоидним садржајима и хибридним жанровима као иделаним средствима за концептуализацију друштвених односа.

Истовремено, како су телевизијске или културне потребе публике у корелацији са материјалним стањем друштва, телевизијски садржаји медијског простора у Србији јавили су се као одраз туробне друштвене атмосфере обојене страхом и свеопштом егзистенцијалном зебњом, што је отворило врата лаким и забавни садржајима, док је образовна и информативна функција скрајнута *неаутономијом* телевизије и немогућношћу да се у довољној мери обезбеди простор за дискусије, расправе и буђење критичке свести. Међутим, како се у складу са европском традицијом полази од претпоставке да јавни сервис превасходно делује у име демократије и омогућава грађанима да учествују у јавним дебатама и процесима одлучивања, скорашњи прелаз српског јавног сервиса на дигиталну телевизију требало би да подстакне његову конкурентност и допринесе томе да одговорније испуњава своју друштвену улогу. Ипак, питање остаје отворено јер нови Закон о јавном информисању и медијима⁵⁰⁾ не одређује ниво стручности лица која кроз бесплатне акције могу постати власници медија, те несметано омогућава неквалификованим лицима, тј. запосленима који су по систематизацији били на најнижој позицији радних места, да пређу у власничку структуру, што се пак директно одражава на уређивачку политику, а самим тим и на садржаје медијског простора.

3.1. Србија и ријалити

Сапунице, ријалити шоу програми⁵¹⁾ („Велики брат“, „Фарма“, „Парови“, „Сурвајвер“) и спортски спектали и током 2015. представљају најгледаније телевизијске програме у Србији, што показује да се укусу публике није знатно променио током последњих неколико година. У периоду од 1. јануара до 30. септембра ове године (272 дана), *Први програм РТС-а* је чак 218 дана

50) *Службени гласник РС*, бр. 83/2014 и 58/2015.

51) Овај тип програма јавно се крајем седамдесетих година прошлог века и већ годинама бележи огромну гледаност.

био најгледанији, док су друго и треће место заузеле *ТВ Пинк* и *ТВ Хени* које су оствариле високе рејтинге захваљујући ријалити програмима.⁵²⁾ Деструкција економије, декаденција државе, друштва, културе, губитак морала и јавно разголићивање интимног живота, довели су и до кризе аудиторијума, односно кризе критичког расуђивања и медијске писмености. У јавности се често чује мишљење да су управо ријалити шоу програми огледало наше стварности и да свако ко доводи у питање овакво мишљење у ствари склапа очи пред тим огледалом јер не жели да прихвати слику наше реалности.

Концепт оваквих програма подразумева непрекидну интеракцију публике која има моћ да одлучи о даљем сценарију емисије избором ко од учесника остаје, а ко одлази, као и непрекидно снимање и директно обраћање у камеру. Због тога се ријалити програми доживљавају као телевизијске продукције у којима се одигравају стварни догађаји које публика посматра у реалном времену са стварним, неизмишљеним ликовима. На овај начин, публика се идентификује са учесницима који су „обични људи“ који иако нису били познати, у оваквим емисијама добијају својих „пет минута славе“ и могућност да макар на кратко постану „звезде“. Међутим, иако се феномен гледаности ријалитија крије у претпоставци да у оваквој врсти програма нема спинованих информација, те се порнографија, конфликти, псовке и простачко понашање доживљавају *in vivo*, сама динамика догађаја режира се у много већој мери него што публика претпоставља.⁵³⁾ У том смислу, експанзија ријалити програма, квизова, сапуница и других садржаја са мешавином жанрова који подилазе неукусу маса, последица су заправо сурове идеолошке и медијске манипулације којој смо свакодневно изложени. Наиме, све дневне новине, укључујући *Политику* и *Данас*, помпезно су извештавале како ће од јесени четири телевизије са националном фреквенцијом започети озбиљну борбу за рејтинг путем емитовања разних ријалити

52) AGB Nielsen Audience Measurement, РТС најгледанији и у септембру, <http://www.rts.rs/page/rts/sr/rtspredstavljaja/story/267/Najnovije/2056455/RTS+najgledaniji+i+u+septembru.html> /преузето 16.10.2015/.

53) По типологији, ријалити програми су пре документарни него играни програми и нека врста елиминаторних игара, где камера и гледаоци пасивно посматрају свакодневицу групе људи који живе у специјалним условима зарад новчане добити. Види више у: Милева Павловић, Медијска производња среће, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2014. стр. 159, 182.

програма. Тако је Србија постала земља ријалитија⁵⁴⁾ или социолошког експеримента, а емисије попут „Парова“ подигле су гледност *Хепи телевизије* чак три пута.⁵⁵⁾ Истовремено, у целодневном приказивању поменутог ријалитија *Хепију* се 1. септембра супротставио *Пинк* с „Фармом 6“ у којој је предвиђено учешће чак 27 познатих личности, док су *Б92* и *Прва* огласиле почетак нове сезоне „Великог брата“.

Анализирајући феномен српског ријалитија, Маринко М. Вучинић подсећа да смо ми изгнали лепоту, док су Грци устали на оружје због ње.⁵⁶⁾ Наиме, како ову врсту програма одликује егзибиционизам, нормализација аморалности и недоличног понашања, многи аутори покушавају да укажу на штетан утицај који она има на јавност. Већ само прелиставање штампе и свеопшта популаризација ликова као што су Мими Оро, Маца Дискреција, Змај од Шипова, Криситјан Голубовић и сл. открива у којој мери ријалити обликује не само медијски простор Србије већ и правни систем државе која се повлачи пред криминалцима и личностима сумњиве прошлости.⁵⁷⁾ У том смислу, иако поједини аналитичари сматрају да је утицај ријалитија на јавност незнатан јер ова врста емисија углавном привлачи необразоване и доконе људе са дна друштвене лествице, већина социолога и психолога упозорава да ријалити звезде не само што делују као узори и идоли младим генерацијама, већ и целокупан концепт овог телевизијског жанра даје легитимитет бескрупулозном и насилном понашању, бруталности и урушавању свих друштвених вредности.

54) Вести. рс. *Србија земља ријалитија: нова борба за рејтинг и гледаоце почиње на јесен*, Види:<http://www.vesti.rs/Farma/SRBIJA-ZEMLJA-RIJALITIJA-Nova-borba-za-rejting-i-gledaoce-pocinje-na-jesen.html/> преузето 25.09.2015/.

55) Парови.орг ријалити, *Нарпу TV 2015, Старлете из Парова желе блуд и разврат*, Види:<http://www.parovi.org/starlete-iz-parova-zele-razvrat-i-blud/> преузето 25.09.2015/.

56) Маринко М. Вучинић, *Срби, примитиван народ: Ми смо изгнали лепоту, Грци су устали на оружје због ње*, види: <http://srbin.info/2015/09/15/srbi-primitivan-narod-mi-smo-izgnali-lepotu-grci-su-ustali-na-oruzje-zbog-nje/> преузето 19.09.2015/.

57) Мими Оро хапшена је због проституције, Змај од Шипова оптужен је због продаје оружја и насилничког понашања, док је дилеру и вишеструком преступнику Кристијану Голубовићу недавно одложено служење затворске казне због учешћа у ријалитију. Види: *Тањуг, Ријалити држава: Суд потврдио да је Кристијану одложен затвор због ријалитија*, <http://srbin.info/2015/11/04/rijaliti-drzava-sud-potvrdio-da-je-kristijan-odlozen-zatvor-zbog-rijalitiya/> преузето 8.11.2015/.

4. „ЗАБЛУДЕЛО КРДО“⁵⁸⁾ ВЕРСУС ОСВЕШЋЕНА ЈАВНОСТ

Током последњих двадесет пет година, Србија је прошла кроз два раздобља: период недемократског режима (1990–2000) и период транзиције (од 2000). За разлику од периода недемократског режима током кога су слобода изражавања и медији били под строгим контролом режима, транзициони период донео је израду нових медијских закона и суштинско реформисање јавне сфере. Током последњих пет година, критичка јавност значајно је допринела питању медијских слобода и трансформацији медијског простора.⁵⁹⁾

Будући да обликују мишљење масе, медији представљају водећи фактор скоро свих друштвених процеса. Ипак, уместо да подстичу развој демократских вредности и медијски активизам, медији су глобално усмерени ка креирању атмосфере послушничког духа и успављивању аудиторијума. У том смислу, медији више делују као средство усмерено ка урушавању демократије и разарању народне и елитне културе. Овај медијски феномен у Србији се испољио кроз талас „Пинк транзиције“⁶⁰⁾ која је као својеврсна друштвена појава у ствари означила владавину масовне културе намењене нижим класама неолибералног капиталистичког система.

Упркос томе што су штампани медији у Србији део друштвено-политичког система у коме је држава као један од најзначајнијих правно-политичких принципа европских интеграција прихватила *acquis communautaire*,⁶¹⁾ а новинарска удружења су

58) Види: Ноам Чомски, Контрола медија, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 13.

59) Тако је нпр. трећег септембра 2015. одржана Прва међународна конференција о слободи медија.

60) Види: Слободан Антонић, „Пинк транзиција у Србији: Шест теза за разумевање наших културних прилика“, *Култура, Култура*, Завод за проучавање културног развоја, Београд, Бр. 140/2013, стр. 273.

61) У септембру 2011. године усвојена је „Стратегија развоја јавног информисања у Србији до 2016.“ Наиме, како је у марту 2012. године, одлуком Европског савета Србији додељен статус кандидата за чланство у ЕУ, указано је на потребу унапређења медијских прописа у складу са европским стандардима и од Србије је затражено доношење нових законских регулатива за уређење радиодифузног сектора, приватизација медија и процес трансформације државне ТВ у јавни медијски сервис. Стратегија је настала услед незадовољства јавности због усвајања Закона о информисању 2009. године. Стога је, у сарадњи са медијским удружењима и међународним организацијама, Министарство културе израдило Акциони план везан за развој медијске политике у складу са *Acquis Communautaire* и повлачење државе из власништва у медијима за наредних пет година.

се обавезала да ће поштовати и подржавати највише професионалне стандарде,⁶²⁾ недостатак и оскудица финансијске подршке независним медијима након 2000. године допринели су таблоидизацији новинарства⁶³⁾ у коме политичке идеје треба да буду „купљене“, а сама политика почела је све више да следи особине тржишне логике. Императив да се буде брз и спектакуларан довео је до изразите комерцијализације и упрошћавања свих медијских садржаја. У том смислу, Ноам Чомски (Noam Chomsky) закључио је да већина популације главни утицај не прима кроз телевизијске вести, већ кроз механизме за одвраћање пажње. Ти механизми укључују различите програме, од спорта и хумористичних серија до приказа савршеног живота. Заправо, све што има за циљ изоловање људи и држи их удаљеним од реалности и фокусираним на телевизију прави од њих пасивне посматраче.⁶⁴⁾

Иако је неоспорно да данас у српским медијима постоји разноврсност гледишта и слобода изражавања у погледу политичких уверења,⁶⁵⁾ према речима Синдиката новинара Србије (СИНОС) и Професионалног удружења новинара Србије (ПРОУНС), власт и медијска заједница протерали су државу из медија противно Уставу Србије, а закони којима је то омогућено нису у складу са јавним интересом, него у складу са интересима финансијско-политичког лобија.⁶⁶⁾ Наиме, неуспешна демократизација и пролонгирана транзиција, произвели су недовршену државу у којој су медији више оружје рата у миру него средства информисања. Као последица оваквог стања, медијски простор Србије радије даје предност лакој забави насупротив озбиљној политичкој дебати или документарним програмима који критички преиспитују стварност, претварајући се тако у својеврсан српски ријалити. Упаво стога, данас више него икад, грађани морају да развију не само

62) УНС, *Кодекс новинара Србије*, <http://www.uns.org.rs/sr/kodeks-novinar-srbije.html/> преузето 19.10.2015/.

63) Овај појам подразумева двоструку природу новинарства које се у кризним ситуацијама (ратовима, економским кризама и сл.) приближава тзв. озбиљном новинарству, док се у периодима пада тиража озбиљно новинарство окреће драматичности и сензационализму. Види: Нада Тодоровић, „Таблоидни журнализам“, *ЦМ Часопис за управљање комуникацијом*, Факултет политичких наука, Београд и *Протокол*, Нови Сад, Број 1, година I, 2006, стр. 19.

64) Ноам Чомски, *Медији, пропаганда и систем*, Загреб, Библиотека Онлине, 2002, стр. 34.

65) Дејан Вук Станковић сматра да су на унутрашњеполитичком плану сви недељници антивадини и једино се разликују у спољнополитичким вредностима. Види: „Квартални Медијаметар“, Институт за јавну политику, Београд, Година 1, Број 1/2015.

66) Спутњик, *Медији претворени у оружје медијског подземља*, види: <http://www.vaseljen-ska.com/drustvo/mediji-pretvoreni-u-oruzje-medijskog-podzemlja/> преузето 14.11.2015/.

медијску писменост већ и медијски активизам, што подразумева стварање једне луцидне и критички настројене јавне сфере, способне да спозна разлику између истине и лажи, али и спремне да позове на медијску одговорност и активно утиче на политику.

Медијски простор је у ствари реалност коју данас ми као грађани живимо. Медијски систем у Србији данас јесте систем медијске транзиције која је у складу са дигиталном револуцијом неминовно допринела слободи изражавања и јачању плурализма и разноврсности медија. У складу са тим, коначно су постављени и правни оквири за регулисање медијског тржишта. Нажалост, још увек се не може рећи да медији у Србији делују као платформа за демократски дијалог јер не постоји политички паралелизам у правом смислу те речи нити грађанско поверење у медије.

ЛИТЕРАТУРА

- AGB Nielsen Audience Measurement, РТС најгледанији и у септембру, <http://www.rts.rs/page/rts/sr/rtspredstavlja/story/267/Najnovije/2056455/RTS+najgledaniji+i+u+septembru.html> / преузето 16.10.2015/.
- Антонић, Слободан, „Пинк транзиција у Србији - шест теза за разумевање наших културних прилика“, Култура, Завод за проучавање културног развика, Београд, Бр. 140/2013.
- Aufermann, Jörg: Kommunikation und Modernisierung, Verlag Dokumentation, Munchen-Pullach Berlin, 1977.
- Баум, Geoffrey, and Jeffrey P. Jones, “News Parody in Global Perspective: Politics, Power, and Resistance”, *Popular Communication*, 10(1-2), 2012.
- Бал, Франсис: Моћ медија: мандарин и трговац, Клио, Београд, 1997.
- Бер, Вивијен: Увод у социјални конструкционизам, Зептер, Београд, 2001.
- Berelson, Bernard, “The State of Communication Research”, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 23, No. 1 (Spring, 1959).
- Beus, Jos De. “Audience Democracy: An Emerging Pattern In Postmodern Political Communication”, in: *Political Communication In Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Boyer, Dominic, “Simply the Best: Parody and Political Sincerity in Iceland”, *American Ethnologist*, Volume 40 (2) – May 1, 2013.
- Brants, Kees and Voltmer, Katrin. “Introduction: Mediatization And De-Centralization Of Political Communication”, in: *Political Communication In Postmodern Democracy*, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Вести. рс. Србја земља ријалитија: нова борба за рејтинг и гледаоце почиње на јесен, Види: <http://www.vesti.rs/Farma/SRBIJA-ZEMLJA-RIJALITIJA-No-va-borba-za-rejting-i-gledaoce-pocinje-na-jesen.html>/преузето 25.09.2015/.
- Vreese, de Claes H. and Elenbaas, Matthijs. “Spin And Political Publicity: Ef-

- fects On News Coverage And Public Opinion”, in: Political Communication In Postmodern Democracy, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Вучинић, Маринко М. Срби, примитиван народ: Ми смо изгнали лепоту, Грци су устали на оружје због ње, доступно на: <http://srbin.info/2015/09/15/srbi-primitivan-narod-mi-smo-izgnali-lepotu-grci-su-ustali-na-oruzje-zbog-nje/> преузето 19.09.2015/.
- Dean, Jodi, “Communicative Capitalism: Circulation And The Foreclosure Of Politics”, in: Digital Media And Democracy: Tactics In Hard Times, Boler, Megan (ed.), Massachusetts Institute of Technology, 2008.
- Дневне новине, дневненовине.рс – Сва штампа и вести на 1 страници, <http://www.netvodic.com/vesti.htm> / преузето 14.10.2015/.
- Ђорђевић, Тома, „Масовни медијуми и њихова улога у естетизацији тривијалног“, ЦМ Часопис за управљање комуницирањем, Факултет политичких наука, Београд и Протокол, Нови Сад, Број 1, година I, 2006.
- Ебарт, Новинска агенција Тањуг – анализа медијског присуства јул 2015, <http://www.tanjug.rs/Dogadjaji/ebart-istrazivanje.pdf> /преузето 12. 10. 2105/.
- Закон о јавном информисању и медијима, Службени гласник РС, бр. 83/2014 и 58/2015.
- Јевтовић, Зоран и Петровић, Радивоје, „Јавно мњење и демократски дефицит у добу мултимедија“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010.
- Квартални Медијаметар“, Институт за јавну политику Београд, Година 1, Број 1/2015.
- Квартални Медијаметар“, Институт за јавну политику Београд, Година 1, Број 2/2015.
- Ковачевић, Бојан „Вучићев забрањени град“, Време, бр. 1262.
- Коковић, Драган: Друштво и медијски изазови, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- Coleman, Stephen. “Representation And Mediated Politics: Representing Representation In An Age Of Irony”, in: Political Communication In Postmodern Democracy, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Coleman, Stephen, Morrison, David & Yates, Simon. „The Mediation of Political Disconnection”, Political Communication in Postmodern Democracy, Brants, Kees and Voltmer, Katrin (eds.), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Curran, James: Media And Power, Routledge, London and New York, 2002.
- Лавров, Сергеј, „Лажни избор: ЕУ или Русија“, Недељник, 12.02.2015, стр. 22.
- Lazarsfeld, P.F. and Merton, R.K., “Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action”, Mass Communication, University of Illinois Press, Urbana, 1960.
- Laclau, Ernesto: Emancipation(s), Verso, London, 1996.
- Maltese, John: Spin Control. The White House Office of Communications and the Menagement of Presidential News, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1994.

- Manin, Bernard: *The Principles Of Representative Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Michaelson, David and Griffin, L. Toni: *A New Model for Content Analysis*, Gainseville, FL: Institute for Public Relations, 2005.
- Newbold, Chris, Boyd-Barrett, Oliver, and Van den Bulck, Hilde: *The Media Book*. Arnold, London, 2002.
- Павловић, Милева: *Медијска производња среће*, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, 2014.
- Парови.орг ријалити, Happy TV 2015, Старлете из Парова желе блуд и разврат, Види: <http://www.parovi.org/starlete-iz-parova-zele-razvrat-i-blud/> преузето 25.09.2015/.
- Search Quotes: http://www.searchquotes.com/quotes/author/A_J_Liebling/ преузето 12.10.2015.
- Спутњик, Медији претворени у оружје медијског подземља, доступно на: <http://www.vaseljenska.com/drustvo/mediji-pretvoreni-u-oruzje-medijskog-podzemlja/> преузето 14.11.2015/.
- Стратегија развоја система информисања у Републици Србији до 2016. (2011). Доступно на: [http://www.kultura.gov.rs/sites/default/files/documents/tekst-strategije.doc./](http://www.kultura.gov.rs/sites/default/files/documents/tekst-strategije.doc/) преузето 14.09.2015/.
- Тањуг, Ријалити држава: Суд потврдио да је Кристијану одложен затвор због ријалитија, <http://srbin.info/2015/11/04/rijaliti-drzava-sud-potvrdio-da-je-kristijanu-odlozen-zatvor-zbog-rijalitija/> преузето 8.11.2015/.
- Тодоровић, Нада „Таблоидни журнализам“, ЦМ Часопис за управљање комуницирањем, Факултет политичких наука, Београд и Протокол, Нови Сад, Број 1, година I, 2006.
- Thoman, Elizabeth, “Skills & Strategies for Media Education“ Center for Media Literacy, 2001. Интернет, www.medialit.org, 14/01/2001/.
- Томић, Зорица: *Комуникологија*, Чигоја штампа, Београд, 2003.
- УНС, Кодекс новинара Србије, доступно на: <http://www.uns.org.rs/sr/o-nama/files.html/preuzeto> 11.10.2015/.
- Hackett, Robert A. and Carroll, William K.: *Remaking Media: The Struggle To Democratize Public Communication*, Routledge, New York and London, 2006.
- Hansen, A., Cottle, S., Negrine, R., & Newbold, C.: *Mass communication research methods*, Macmillan, London, 1998.
- Чомски, Ноам: *Контрола медија*, Рубикон Нови Сад, 2008.
- Чомски, Ноам: *Медији, пропаганда и систем*, Загреб, Библиотека Онлине, 2002.
- Shoemaker, Pamela & Reese, Stephen: *Mediating the message: theories of influences on mass media content*. Longman, White Plains, NY, 1996.

Sanja Z. Stosic

CONTENT ANALYSIS OF SERBIAN MEDIA SPACE DURING 2015

Resume

In terms of media and media sphere, this paper deals with the *presumption of* existence of public democracy. However, global culture defines the time we live in, as well as the commercialization of media space. In contemporary practice, the creators of public opinion are political figures, power centres, the media and the citizens. Neoliberalism in all spheres of life, wants to present itself as a synonym for freedom and democracy, but ethical values are degraded, intellectual critical awareness is overpowered by public ignorance and interpretations of media owner's desires and intentions. In response to this climate, media regimes pursue profit, not public service goals. In other words, the democracy is framed by the commercial public sphere and the media content is linked to the formation of audiences' assumptions about political practice. Thus, in the name of democracy, media space develops the idea of market forces rather than participatory democracy and true public interest. In such circumstances, instead of informing citizens, the role of media is primarily to misinform and confuse them by "making the unimportant important". In that way, the media content functions as a weapon in peace, where competing interests battle over the creation and interpretation of meaning and reality.

With growing uncertainty that contemporary citizens face, the cultural globalization of the entertainment industry seems more pronounced and the complexity of modern media space has brought to culture hybridization and increased popularity of reality shows whose participants act as the rats in a cage who will do anything for money. Also, because reality show focuses on random occurrences in people's lives (with the help of some producer magic) there is no expectation for what could happen and constant fights and intense quarrels create one-dimensional man who in the "society of the spectacle" follows the the rule "if it bleeds, it leads".

However, contrary to its title, reality show does not represent true reality. Instead, it does exactly the opposite by displaying a superficial world that doesn't exist, but the more viewers indulge in false realities, the more they lose focus with what is really going on in their lives. Nevertheless, it appears that the „rooting” in new identities and dispersion of power actually leads to a new, hidden restrictions of freedom, making citizens passive observers. On the other hand, the wide variety of reality TV shows intensifies the cultural commodification and sets unrealistic standards for real life. The more ordinary people admire the “reality stars”, the more power these shows gain over the youth, society values and the media space.

The current paper has examined the quantitative and qualitative aspects of Serbian media space during 2015 within the context of media content analysis. In the realm of Serbian democracy system and never-ending privatization process, manipulation appears inevitable because there are not enough resources for media independency. Analyzing contents of the most investigated daily newspapers in Serbia, main research findings in the field show that Serbian media coverage is mainly oriented towards protocol news and mainstream political practice, while journalists mostly rely on local governments and state institutions as sources of information, or even worse, on unknown sources. Accordingly, political and economic topics prevail, while citizens and their everyday problems remain on the margins of local media coverage. Additionally, in order to promote global-local success, the media industries have included content adaptations in television programming by adopting various reality shows that cross the line of decency.

In conclusion, it is obvious that different media genres have their specific discourse through which subliminal messages are being sent to the audience. Unstable nature of the truth provided by various interpretations leads to abandoning of professional principles in journalism and their substitution with informative and entertaining contents. Within this context, news are losing their character as a public value and are becoming merchandised. Nevertheless, the aim of this paper is to highlight the fact that the media should not be viewed strictly as an instrument of political power, but also as an agent of social change and progress. Therefore, in this context the question of media literacy, diversity, ownership and content regulation

are presented as the most important aspects of the *quality of public discourse*.

Key words: media, media space, public sphere, audience democracy, content analysis, *reallity show*, *tabloidization*

* Овај рад је примљен 25. новембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Зоран Б. Кинђић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

РАТ И ДУХОВНОСТ*

Сажетак

Суочен са тенденцијом изразито негативног вредновања рата, која у нашој средини под утицајем прозападне идеологије потхрањује дефетистичко расположење, аутор тематизује како рат као такав тако и однос рата и духовности. Користећи компаративни и херменеутички метод, он разматра различита гледишта о рату у филозофији, далекоисточним религијама и хришћанству. Након што је указао да Хегел и Ниче позитивно вреднују рат, а Кант га осуђује као извор свег зла, аутор истиче да далекоисточне религије, упркос неговању духовног става *ahimse*, немају изразито негативан однос према рату. Разматрање *Bhagavad Gite* и зен будизма показује да се духовност и ратовање не искључују. Став хришћана према рату није јединствен. Дијапазон могућих ставова креће се од позивања на свети рат, преко оправдавања праведног рата, дозволе одбрамбеног рата до пацифистичког одбијања сваког облика ратовања. Између крајности римокатоличког позивања на свети рат и залагања за апсолутни пацифизам појединих протестантских верских заједница налази се православни став. По светим оцима, хришћанин има право да се не супротставља оном ко њега лично тлачи, али ако се ради о заједници која је угрожена дужан је да пружи отпор. Након поређења далекоисточног и хришћанског гледишта о рату аутор закључује да исправно учествовање у рату, мотивисано пожртвованом љубављу према

* Овај текст настао је у оквиру пројекта „Динамички системи у природи и друштву: филозофски и емпиријски аспекти“ (евиденциони број 179041), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ближњима, може бити позитивније од млаког, а поготово егоистичног учествовања у мировним акцијама. Већи допринос миру дају они који у својим душама успоставе мир од оних који се само споља, политички залажу за њега. Прави миротворци су само духовни људи, чак и када су принуђени да ратују.

Кључне речи: рат, мир, љубав, его, непријатељ

1. СТАВ НЕКИХ ФИЛОЗОФА ПРЕМА РАТУ

Већина нас склона је да без много размишљања негативно вреднује рат а позитивно мир. Довољно је само створити представу о ратним разарањима која доносе патњу, страдања и смрт, па да нам идеја пацифизма постане веома привлачна. Осим тога, осврнемо ли се на духовно узрапредовале религије, уочићемо да се оне залажу за мир и ненасиље. Док различите индијске религије проповедају став *ahimse*, Христос позива да окренемо други образ, тј. да се молимо за непријатеља, а не да му узвраћамо злом за зло. Све наведено могло би бити довољан разлог да у старту одбацимо сваку помисао на било какав другачији став о рату осим негативног. Међутим, будући да је за филозофију карактеристично да сваку тему покушава да сагледа из више углова, није сасвим неприхватљиво усудити се да тематизујемо како рат као такав тако и однос рата и духовности.

Да бисмо били у стању да преиспитамо преовладајуће изразито негативно мишљење о рату, које у нашој средини, под утицајем прозападне идеологије, потхрањује атмосферу дефетизма, запитајмо се да ли је рат као такав заиста сасвим неприхватљив, тј. да ли се морамо залагати за мир по сваку цену? Упркос томе што је стање мира нешто за чиме сви људи чезну, те се то идеално рајско стање пројектује како у митску прошлост тако и у есхатолошку будућност¹⁾, није тешко уочити да политички мир

1) У многим религијама постоји представа изворног златног доба, када су људи били добри и живели у љубави и миру. Хесиод (Ἠσίοδος) је сматрао да живи у најгорем, гвозденом добу, али да је некада постојало златно доба, у коме није било болести и старења, у коме је владала хармонија. Људи су тада били безбрижни и нису морали да раде. У Индији, за коју је карактеристично циклично схватање времена, преовладава веровање да живимо у Кали југи, у којој је зло надмоћно у односу на добро, али да ће се у далекој будућности, захваљујући интервенцији аватара Калкија, обновити изворно златно доба – тзв. Крита југа. У јудеохришћанској традицији верује се не само у изворно рајско стање него и његову обнову на крају времена. Јеврејски пророк Исаија каже да ће у месијанском добу владати свеопшти мир не само међу људима него и међу свим створењима: „И вук ће боравити са јагњетом, и рис ће лежати с јаретом, теле и лавић и

не мора увек бити позитивно вреднован. Наиме, уколико нечије опредељивање за пацифизам почива на кукавичлуку, уколико оно значи пристајање на ропство, такав мотив свакако дискредитује нечије наводно миротворство.²⁾ Свакако није случајно што је Хегел (Hegel), ослањајући се на праксу древних Спартанаца, сматрао да слободан човек не може бити роб, да је роб онај који има ропску душу.³⁾ Таква особа, по Хегелу, више цени своју голу физичку егзистенцију од слободе, те се самим својим избором показује као недуховно биће.⁴⁾

Хегел је, следећи Хераклита (Ἡράκλειτος), покушао да сагледа како онтолошку тако и друштвеноисторијску димензију рата. И за немачког филозофа, баш као и за ефеског мудраца, рат је отац свих ствари.⁵⁾ Уздигавши се изнад позиције заступања ситног појединачног интереса, обојица су покушала да схвате законитост и динамику стварности. Када не би било напетости и борбе супротности, када се у универзуму и историји не би одвијао унутрашњи и спољашњи рат, не би било ни живота ни дијалектичког развоја. Свет би подсећао на непокретно, умртвље-

угојено живинче биће заједно, и мало дијете водиће их“ (Ис. 11, 6). Хришћани верују у есхатолошко Царство небеско, када ће божанска љубав, након што зло буде прогнано у пакао, прожети читав преображени свет.

- 2) Ваља указати да је управо Ганди (Gandhi), који је своју политичку борбу засновао на пракси *ahimsa*, истицао да би, када би морао да бира између кукавичлука и насиља, пре изабрао насиље него ропско покоравање. Он би „више волео да се Индија лати оружја у одбрани своје части него кукавички да буде сведок сопственог бешчашћа“ (Махатма Ганди, *Борба ненасиљем: избор текстова*, Комунист, Београд, 1970, стр. 49).
- 3) Аристотел (Αριστοτέλης) је сматрао да има људи који су по природи робови. Будући да „душа по природи влада а тело се покорава“, примерено је да они „који за рад користе само тело“, који имају физичку снагу, али не и израженије интелектуалне и моралне диспозиције, буду робови. Види: Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975, 1254 б, (стр. 8).
- 4) Уп. Г. В. Ф. Хегел, *Феноменологија духа*, БИГЗ, Београд, 1979, стр. 115-116. Интерпретирајући Хегелово учење о борби за признање, Кожев (Којџев) истиче да се човек обистињује као духовно биће тиме што ставља на коцку свој биолошки живот. За разлику од самосталне самосвести, која више цени слободу од живота, „Побијеђени је подредио своју људску жудњу за *Признањем биолошкој жудњи* за одржањем *живота*“. Кожев тврди да док господарева егзистенција може „да остане искључиво *ратничка*“ („он се бори, али не ради“), роб тек радом, развијањем својих потенцијала делатношћу, има шансу да се еманципује (Alexandre Kojève, *Kako čitati Hegela*, Veselin Masleša – Svjetlost, Сарајево, 1990, стр. 170). Будући да је валидно само признање од оног ко му је равноправан, а не од подређеног (роба), господар се након изворног потврђивања као самосталне самосвести могао надаље потврђивати само у рату и витешким надметањима.
- 5) У једном од сачуваних Хераклитових фрагмената пише: „Рат је отац свега и свега краљ, једне је показао као богове, друге као људе, једне је учинио робовима, а друге слободнима“ (Heremann Diels, *Pred Sokratovci*, I, Naprijed, Zagreb, 1983, стр. 154).

но парменидовско биће.⁶⁾ За разлику од сфере природе, у којој се „развој збива на непосредан, неопречан, несметан начин“, дух је „у себи самоме супротан себи; он сам себе треба да надвлада као праву непријатељску запреку самога себе; развој који је у природи мирно произлажење, у духу је тврда бесконачна борба против самог себе“.⁷⁾ У сфери духа одиграва се наиме борба између његовог старог и новог лика. Ново не може да наступи све док не порази старо, које се тврдокорно опире свргавању.

У слављењу динамике живота, која подразумева сукоб и превладавање, придружио им се Фридрих Ниче (Nietzsche). Ослањајући се на Хераклита, он каже да без борбе не би било ничег великог.⁸⁾ За разлику од хришћанства, које позивањем на мир и праштање, спутава јаке индивидуе и слаби вољу за моћ, Ниче се залаже за аристократске, ратничке врлине. Он упориште за своју филозофску и животну позицију налази у античком духу агона, тврдећи да су борба и надметање покретачи како стваралаштва тако и свеколиког напретка. Противстављајући се хришћанском залагању за мир, Ниче тврди: „Рат и храброст извршили су више великих дела него љубав према ближњем.“⁹⁾ Отуда је, по њему, боље бити ратник него миротворац. А бити ратник подразумева „живети опасно“, преузети ризик, напустити сигурност устаљеног и просечног. Рат се за Ничеа не ограничава на пуко војевање на бојном пољу, већ представља метафору борбе против свих ограничења, било да се ради о сфери сазнања, културе, међуљудског саобраћања или властитог унутрашњег живота. „Живите у рату са себи равнима и са вама самим!“¹⁰⁾, поручује Ниче, јер без тога увенуће и индивидуалност и живот и култура.

6) Истакавши да је живот као такав борба, да би апсолутан мир био идентичан са смрћу, Вивекананда (Vivekananda) каже: „У првобитном стању, које се назива хаос, постоји савршен баланс. Како се онда све стваралачке силе појављују? Борбом, такмичењем, конфликтом. Претпоставимо да се сви делићи материје задрже у равнотежи, да ли би онда постојао процес креације? Знамо из науке да је то немогуће“ (Вивекананда, *Карма јога & Бакти јога*, Metaphysica, Београд, 2004, стр. 99).

7) G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966, стр. 60-61.

8) По Ничеу, у Хераклитовој филозофији је „богиња раздора – Хесиодова добра Ерида – уздигнута до космичког начела“. Ниче сматра да је у Хераклитовој филозофији заправо само теоријски формулисано оно што је владало у пракси грчких полиса. Мисао о надметању је „узета из гимназија и палестара, са борилишта за спортска или уметничка надметања, из борби политичких странака и градова једних с другима, и уздигнута до најопштијег начела, тако да се сада по њему равна сатни механизам свемира“ (Фридрих Ниче, *Филозофија у трагичном раздобљу Грка*, Графос, Београд, 1981, стр. 32-33).

9) Фридрих Ниче, *Тако је говорио Заратустра*, Графос, Београд, 1980, стр. 50.

10) Фридрих Ниче, *Весела наука*, Графос, Београд, 1980, стр. 194.

Колики значај рат има у Ничеовим очима, сведочи његова мисао, с ону страну добра и зла, да „добар рат чини благословеном сваку ствар“.¹¹⁾ Дакле, не посвећује некакво (метафизичко) биће делатност, већ храбра, стваралачка, ратничка делатност производи оно што је животно и вредно. Човек има право да буде немилосрдан према оном слабом и млаком, јер једино тако ће у њему доћи до кулминације живота. Као што се циљ човечанства испуњава у највишим примерцима људског рода, тако и смисао живота није у пуком протицању, већ у кулминацији.

Наравно, није тешко ставити примедбу да наведени филозофи углавном говоре о рату у онтолошком смислу, док када пацифисти говоре о рату они мисле на рат у политичком смислу. Уосталом, могло би се додати да је такође било значајних филозофа који су се, попут Канта (Kant), залагали за мир.¹²⁾ Кенигсбершки мислилац познат је, између осталог, и по својој концепцији вечног мира. Он не само што тврди да је рат „извор свег зла и искварености морала“, него такође истиче да „ум са највишег престола моралне законодавне власти проклиње сваки рат као правни поступак“.¹³⁾ Упркос честим осудама рата, Кант ипак не заступа једнострану позицију залагања за мир по сваку цену, поготово ако би такав мир подразумевао ускраћивање слободе и гажење људског достојанства. Иако је побуну против тирана третирао као неправо, тврдио је да ако би, којим случајем, само од себе, дошло до револуције, не бисмо смели да се враћамо на старо неправедно стање. Лична одбојност према рату није спречила кенигсбершког филозофа да увиди да рат, ма како то звучало парадоксално, са становишта скривеног плана природе, односно провиђења, може бити подстрек и средство за успостављање вечног мира. Кант тврди да средство „којим се природа служи да би остварила развитак свих људских обдарености јесте антагонизам који између појединаца влада у друштву“. Захваљујући управо недружевној дружевности (*ungesellige Geselligkeit*), човековој склоности како за дружење и сарадњу тако и за изолацију и саможивост, развија се унутрашњи потенцијал индивидуа, чиме се омогућава културни и друштвени напредак. Мада их као етичар осуђује, Кант при-

11) Фридрих Ниче, *Тако је говорио Заратустра*, стр. 50.

12) У нашој средини пацифистичке идеје заступала је Ксенија Атанасијевић. Она су код ње удружене са феминизмом. Види: Ксенија Атанасијевић, *Етика храбрости* (прир. Љиљана Вулетић), Жене у црном – Реконструкција Женски фонд – Центар за женске студије, Београд, 2011, стр. 29-51, 111-114.

13) Имануел Кант, *Ум и слобода*, Велика едиција Идеја, Београд, 1974, стр. 186 и 146.

знаје да су такмичарска сујета, као и незајажљива жудња за имовином и господарењем омогућиле развој човекових потенцијала. „Човек жели слогу; али природа боље зна шта је добро за његову врсту: она жели неслогу“¹⁴⁾, јер управо такмичарски дух подстиче људе на напорну делатност и усавршавање. Ако недружевна димензија човекове природе има своје оправдање са становишта скривеног Божијег плана, онда то важи и за рат. Управо ратне патње подстичу људе „да изађу из стања безакоња дивљака и да ступе у савез народа“.¹⁵⁾ Кант очекује да ће се, захваљујући скривеном Божијем плану, постепено, моралним оплемењивањем човечанства, створити услови за стварање општесветског грађанског поретка, што је предуслов за успостављања вечног мира.¹⁶⁾

Иако је истицао да крајња сврха природе јесте развој човека као моралног бића, односно успостављање светскограђанског стања вечног мира у коме ће се развити све људске обдарености, иако је тврдио да „највећа зла која притискају цивилизоване народе долазе од *рата*“, Кант је ипак сматрао да „на оном ступњу културе на ком се људски род још налази рат је и даље неопходно средство да се она унапређује“.¹⁷⁾ Што се тиче самих особа које су симболи рата и мира, ратника и пословног човека, Кант тврди да ратник, захваљујући својој храбрости и спремности на жртвовање за заједницу, ужива неупоредиво веће поштовање, наравно под условом да га осим витешких красе и мирнодопске особине, као што су благост и сажаливост. Кант истиче да, осим моралног напредовања човечанства, економија такође сузбија ратове. Ипак, иако трговачки дух, који „не може да постоји упоредо са ратом“, уједињује народе, он сам по себи није нешто позитивно. Наиме, будући да извире из користољубља, он штети солидарности, заинтересованости за заједницу и опште добро. Наизглед парадоксална тврдња идеолога вечног мира да чак „сам рат, ако се води правилно и уз поштовање грађанских права, има у себи нешто узвишено“, постаје разумљива у светлости његовог увида

14) Исто, стр. 32.

15) Исто, стр. 35.

16) По Кантовим предвиђањима, рат ће, упркос томе што изазива патњу и уназађује моралност, постепено постајати све човечији, затим све ређи, да би се на крају, након укидања освајачког рата, пуним развојем моралне обдарености човека, дошло до успостављања вечног мира. Види: Исто, стр. 191.

17) Исто, стр. 79-80.

да „дуги мир обично чини да завлада прост трговачки дух, а с њим ниско користољубље, кукавичлук и мекуштво“.¹⁸⁾

На основу оног што је речено, није тешко закључити да се Кантово гледиште о рату не може свести на пацифизам. Као етичар кенигсбершки мислилац се противио рату, али је као филозоф историје и антрополог увиђао његову улогу у развоју човека и друштва. Инсистирајући на дијалектичком мишљењу, Хегел није пропустио да нагласи слабе тачке Кантове етичке позиције. Заступајући историјску а не етичку позицију, он у много већој мери него Кант има разумевања за рат. За њега је Кантова концепција вечног мира пука мисаона конструкција, која нема упориште у стварности. Уверење из младих дана да рат омогућава обичајносно здравље народа „као што кретање ветрова чува мора од труљења до којег би их довело дуготрајно мировање, као и народе трајни или чак вечни мир“, остаће непромењено и код зрелог Хегела.¹⁹⁾ Он у *Филозофији права* истиче да је, за разлику од грађанског друштва, које је заинтересовано за заштиту приватног интереса, држава та која „држава обичајносно здравље народа“. Како? Тиме што моменат општости надређује саможивој заинтересованости за индивидуалну корист. У рату је појединац спреман да свој појединачни интерес, чак и када је у питању биолошки живот, подреди заједници. Потврду за онтолошки примат динамике над статиком Хегел налази и у друштвеној стварности: „У миру се грађански живот више шири, све сфере се учаурују а то је за дуги период једно пропадање људи; њихове партикуларности постају све чвршће и окоштавају. Али здрављу припада јединство тијела, а ако дијелови постају крути, онда је смрт ту.“²⁰⁾ Иако већина људи рат поистовећује са злом, са становишта теодијеје рат има своје оправдање. Да би оспорио гледање на рат „као апсолутно зло и као пуку спољашњу случајност“, Хегел указује на „обичајносни моменат рата“.²¹⁾ Иако рат за грађане носи ризик губитка живота и имовине, он не само што подсећа на испразност

18) Имануел Кант, *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1975, стр. 149.

19) G. W. F. Hegel, „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie, und sein Verhältniß zu den positiven Rechtswissenschaften“, у: *Jenaer kritische Schriften (Hauptwerke in sechs Bänden, Bd. 1)*, Felix Meiner, Hamburg, 2015, стр. 450. Уп. G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 450.

20) G. W. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989, стр. 450.

21) Исто, стр. 449.

материјалних добара и пролазност живота, него буди интерес за опште тиме што интегрише појединце у заједницу. „Народи из ратова не излазе само ојачани него нације које су у себи несношљиве, ратом према вани добивају мир у оном унутарњем.“²²⁾ Као што се појединци на индивидуалном плану боре за признање, тако то чине и државе, што неизбежно доводи до ратних сукоба. За разлику од Канта, који је полагао наде у међународно право, верујући да се њиме могу предупредити насилни сукоби између држава, Хегел сматра да се државе неизбежно налазе у природном стању. Будући да нема опште воље којој би се државе подредиле, оне „саме морају бранити своје право, саме себи стицати право и због тога, дакле, ступати у *рат* једне с другима“²³⁾. Ко је у праву у спору између појединих држава одлучиће светска историја. Посматрајући историјска дешавања са становишта светског духа, уверен да божански ум влада светом, Хегел оправдава рат у контексту развоја свести о слободи. Онима који чезну за мирним, удобним животом, Хегел поручује: „*Повијест није тло среће*. Периоди среће су празни листови у њој, јер су то периоди склада, помањкања опреке.“²⁴⁾ Будући да развој историје има примат над индивидуалним животом, за Хегела је апстрактна осуда рата израз неспособности да се уздигнемо до конкретног мишљења.

Пошто нема простора за детаљније разматрање различитих филозофских гледишта о рату, поменимо само да су поједини филозофи током живота мењали своје ставове о рату. Карактеристичан је пример Макса Шелера. Подлегавши ратној еуфорији, која је у Немачкој уочи и током Великог рата пропагандно подгревана, Шелер 1915. пише есеј *Геније рата*, у коме велича рат. Насупрот распрострањеном гледишту да рат подстичу ниске страсти, Шелер тврди да рат „извире из духа“²⁵⁾. Рат је, по њему, неизбежан зато што је с једне стране укоренењен у човековом бићу, а с друге стране отелотворује сукоб моћи и воља колективних личности, тј. држава. Самим тим што су свуда истовремено настали, рат и држава су нераздвојни.²⁶⁾ Захваљујући рату човек превладава жудњу за биолошким самоодржањем и приземни интерес за

22) Исто, стр. 449-451.

23) Хегел, *Филозофска пропедеутика*, Графос, Београд, 19180, стр. 60.

24) G. W. F. Hegel, *Filozofija povijesti*, стр. 32.

25) Max Scheler, „Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg“, у: *Politisch-pädagogische Schriften (Gesammelte Werke, Bd. IV)*, Francke, Bern – München, 1982, стр. 15.

26) Исто, стр. 18.

материјалним стицањем. Као што оплемењује појединца, тиме што га подстиче на саможртвовање, рат прочишћује и оснажује заједницу. Шелерова апологија рата ипак је била кратког века. Стравично искуство вишегодишњег рововског рата, током којег су милиони војника бесмислено страдали као жртве механичког масовног убијања зарад освајања неколико стотина метара непријатељске територије, допринело је Шелеровом напуштању илузије о рату. Ако је некада рат и могао да се сагледава из витешког угла, тотални рат у којем страдају недужни цивили распршио је такву могућност. Шелерово излагање, одржано 1927. у Министраству одбране, *Идеја мира и пацифизам*, сведочи о његовом битно другачијем сагледавању природе рата. Он ту оспорава своју ранију тезу да је рат утемељен у људској природи. Не само што сада тврди да је вечни мир безусловна позитивна вредност, него сматра да је вечни мир реално могуће остварити у историји.²⁷⁾

2. ДАЛЕКОИСТОЧНИ СТАВ ПРЕМА РАТУ

Иако је за индијску духовну традицију карактеристичан став *ahimse*, по коме човек треба да се уздржава од наношења бола не само човеку него и било ком створењу, тај став ипак не подразумева апсолутно одбацивање рата. Неком се може учинити да су Индијци били недоследни када су проповедали *ahimsu* а учествовали у ратовима, али ако бисмо се удубили у њихово разумевање *ahimse*, видели бисмо да ту заправо нема противречности. Готово сваки Индијац зна да у Патањалијевој (Patanjali) јоги *ahimsa* представља прво обуздавање (*yama*), штавише да сва остала обуздавања „имају корен у *ahimsi* и настоје да усаврше *ahimsu*“.²⁸⁾ Он такође зна да је највиша морална дужност исказана у следећој изреци: „Немој повредити ниједно биће; неповређивање је врлина, повређивање је грех.“²⁹⁾ Но упркос томе што трпљење зла и неузвраћање представљају аскетски духовни идеал,

27) Види: Max Scheler, „Die Idee des ewigen Friedens“, у: *Schriften aus dem Nachlaß*, Bd. IV (*Gesammelte Werke*, Bd. XIII), Bouvier, Bonn, 1990, стр. 83.

28) „*Ahimsa* значи не проузроковати бол ниједном бићу, ни на који начин и никада“ (Мирча Елијаде, *Јога: бесмртност и слобода*, БИГЗ, Београд, 1984, стр. 67). *Ahimsa* „не значи једино уздржавање од убиства него и од намерног наношења било какве повреде, патње или бола било ком живом створу речју, мишљу или делом“ (I. K. Taimni, *The science of yoga: The yoga-sutras of Patanjali in sanskrit with transliteration in Roman, translation in English and commentary*, The Theosophical Publishing House, Wheaton – Madras – London, 1981, стр. 209).

29) Вивекананда, *Карма јога & Бакти јога*, стр. 47.

световни човек има права да учествује у рату како би заштитио своје ближње. Тумачећи филозофију карма јоге, Вивекананда пише: „Карма Јогин је онај ко разуме да је највиши идеал неодупирање, који зна да је то неодупирање највиши израз моћи која се може поседовати, а такође и да оно што се зове одупирање злу није ништа друго до корак на путу ка манифестацији највише моћи, по имену неодупирање.“³⁰⁾ Дакле, иако је највиши идеал неодупирање злу, односно *ahimsa*, да би се једном досегао тај духовни ниво, неопходно је претходно имати храбрости да се истрајно одупиремо злу, ако треба и учествовањем у рату. Потребно је време да се усавшавањем у врлини постепено савладава властити егоизам, након чега ће тек моћи да се досегне духовни став *ahimse*. Да би појаснио свој наизглед парадоксалан став, Вивекананда нас подсећа на чувено место из *Bhagavad Gite*, у коме затицемо Арђуну (Arjuna) у стању малодушности. Очи битке Арђуну обузима осећање да је грех учествовати у братоубилачком рату. На узнемирујућу помисао да би могао да убије неког свог рођака, он је клонуо духом и одлаже оружје. Обузет пацифистичким осећањем, Арђуна каже:

„Не! Њих нећу убијати,
Макар они мене хтели –
Ни за царство над три света,
А немоли земно само!“³¹⁾

Иако би ове речи било примереније протумачити на пацифистички начин, Вивекананда сматра да је кукавичлук прави разлог Арђунине одлуке да не учествује у предстојећем сукобу. Он тврди да Кришна (Krishna) „назива Арђуну лицемером и кукавицом пошто он одбија да се бори и пружи отпор на бојном пољу, а све то зато што су му његови пријатељи и рођаци саветовали да је неодупирање злу највиши идеал љубави“. По Вивекананди, неодупирање злу због какавичлука није врлина, већ грех. За оног ко има снаге и храбрости да се одупире а то не чини због поштовања *ahimse* можемо имати поштовања, али не и за слабића и кукавицу који себе и друге обмањује тврдњом да не може да се упусти у рат због наводне љубави према непријатељу. Вивекананда Арђунин мотив и Кришнину реакцију тумачи на следећи начин: „Арђуна је постао кукавица кад је угледао моћну армију

30) Исто, стр. 20, подвукао ЗК.

31) *Bhagavad-Gita: Pesma Gospodnja*, I, 35, у: *Почеци индијске мисли* (прир. Рада Ивеконвић), Полиг, Београд, 1991, стр. 233.

испред себе; његова 'љубав' му је помогла да заборави своју дужност према својој земљи и краљу.“ Будући да божанском погледу није могао да остане скривен стварни мотив таквог Арђуниног понашања, не чуди што га Кришна оптужује за лицемерство: „Ти говориш као мудрац, али твоја дела показују да си кукавица; стога устани и бори се!“³²⁾

Вивеканандину интерпретацију Арђунинове одлуке да не учествује у рату, иако се она не држи дословно текста, навели смо јер она тачно описује стварне разлоге за заклањање иза идеје пацифизма многих људи, поготово у нашем времену. Али можда Арђуна није желео да ступи у рат зато што га је заиста обузело пацифистичко осећање, а не зато што се уплашио. Наведено место из *Bhagavad Gite* говори томе у прилог. Ипак, и у том случају Кришна не одобрава његов поступак. Он подсећа Арђуну да припада касти кшатрија, да је његова *dharma* да учествује у рату. Да евентуално припада касти брамина или да се у дубокој старости повукао у монашку осаму, неодупирање злу имало би вредност. Будући да то није случај, он не сме да избегава своју кастинску обавезу. Наиме, свакоме припадност одређеној касти намеће одговарајућу дужност.

„Своју дужност вршити, ма осредње,
Боље је но туђу, макар изврсно,
Смрт на својој дужности врлина је,
Туђу дужност вршити је опасно.“³³⁾

Кришна упозорава Арђуну да ће учинити грех не тиме што ратује, као што он погрешно мисли, него тиме што избегава учешће у рату:

„Ако ти сад законити
Рат водити нећеш овај,
Част и дужност пренебрегав,
Грех ћеш на се тим' навући.“³⁴⁾

Уз подсећање да је срамота гора од смрти, Кришна Арђуну опомиње да ће његово неучествовање у рату бити протумачено као израз страха, а не као поштовање *ahimse*. Додуше, неко би могао рећи да није важно шта људи мисле, већ шта мисли Бог.

32) Вивекананда, *Карма жога & Бакти жога*, стр. 19.

33) *Bhagavad-Gita: Pesma Gospodnja*, III, 35, у: *Почеци индијске мисли*, стр. 249.

34) Исто, II, 33, стр. 239.

Али Кришна је управо оваплоћење Вишнуа (Vishnu), врховног божанства. И он мисли да Арђуна треба да учествује у боју. Да би отклонио Арђунино изненадно ужасавање пред могућношћу да ће пролити нечију крв, да ће неког убити, Кришна га поучава да је читава сфера *samsare* заправо привид. Уистину овај наш чулни, видљиви свет је само божији сан, копрена која прекрива божанско свејединство. Ако схватимо да је у основи свега вечни *brahman*, нећемо имати разлог да страствено пријањамо за чулни свет, нити да се плашимо смрти. Чак и ако Арђуна не би учествовао у боју, ако не би никог убио, то не би спасило његове противике умирања, ишчезавања у чељустима Вишнуа. Ако би Арђуна пак неког убио, не би га лишио живота, будући да је свачија душа бесмртна. Након што је Арђуни на трен отворио духовне очи и омогућио му да сагледа законитост и динамику постојања, увирање свеколиког бивствујућег и васељене у вечно божанско Једно, као и новог рађања из њега, Кришна поручује:

„Ја сам време који ништи светове,
Испољих се да прогутам људски род.
Без твог мача нестаће тих ратника
Што ту стоје у две војске сврстани!
Зато устај, теци славу! Душмане
Покори, у царству силну уживај!
Ја сам тај што све њих поби одавно,
А ти повод само буди, Арђуно!“³⁵⁾

Ако је Арђуна тек повод нечије смрти, ако је заправо већ божанским планом одређено када ће и како неко умрети, онда нема разлога за малодушност и двумљење – Арђуна треба да се повинује својој *dharmi*. Но неко би могао да примети да ако је све заправо пука божанска игра (*lila*), ако је све привид, онда чему делање. Опустимо се, не чинимо ништа, јер посматрано са становишта вечности, с ону страну добра и зла, уистину не постоје ни противници ни ближњи, ни грех ни слава. Али такво размишљање, блиско будисти Нагарђуни (Nagarjuna), би по *Bhagavad Giti* било погрешно. По преовлађујућој индијској филозофији, иако се налазимо у сфери *samsare*, требало би да се потрудимо да из ње изађемо, да просветљењем избегнемо круг новог рађања. У томе нам могу помоћи различите духовне праксе. Поред љна и бакти јоге Кришна помиње и карма јогу. Бављење њоме

35) Исто, XI, 32-33, стр. 292.

најпримереније је за световну особу. У физичком свету човек не може да буде неделатан. Али иако мора да делује, од суштинског је значаја да обрати пажњу на то како делује. Наиме, много је важније како се нешто ради него шта се ради. Уместо да страхујемо од последица свог делања, од тога да ћемо евентуално неког споља угрозити, требало би да се потрудимо да савладамо унутрашњи импулс ка насиљу. Инсистирајући на значају мотива нашег делања, Кришна упозорава:

„Трокриле су двери пакла,
Што у пропаст душу воде:
Жудња, Срба и Грамзивост
Зато тог се тројства клони!“³⁶⁾

По учењу карма јоге, свака делатност за коју пријањемо, за чији исход смо заинтересовани, неизбежно производи кармичку везаност. Док чињење лоших дела производи лошу карму, чињење добрих дела производи добру карму. Од плодова нечијих дела зависи не само његово привремено астрално боравиште (рај или пакао) него и какви ће бити његови животни услови у наредној инкарнацији. Иако је свакако боље због плодова својих дела доспети у рај него у пакао, треба знати да су оба стања ипак само привремена, да човека после небеске награде или казне чека ново рођење. Будући да је циљ јоге да се човек избави из бескрајног циклуса рађања и умирања, ваљало би покушати да наша делатност не производи никакву карму, па ни ону добру. То је могуће само уколико човек дела незаинтересован, уколико није везан за плодове своје делатности. Човек који је ослобођен жеља и страсти, у коме нема себичности, гнева, зависти и мржње, захваљујући духовном ставу делања као служења богу и подражавања бога образац је исправног делања. Кришна властити начин делања поставља за узор онима који следе карма јогу:

„Дела Мене не каљају:
Не жудим за плодом дела.
Онај ко Ме таквим схвати,
Слободан од дела бива.“³⁷⁾

За разлику од оних који су споља наизглед неактивни, али својим лошим мислима и емоцијама шире негативну енергију

36) Исто, XVI, 21, стр. 314.

37) Исто, IV, 14, стр. 253.

око себе, те самим тим заправо делују и стварају себи кармичке окове, исправно деловање се показује као неделовање. О ономе који негује духовни став делања без делатника, захваљујући коме карма не пријања за њега, Кришна изриче похвалан суд:

„Непривржен плоду дела,
Задовољан, независан,
И када се лати дела,
Он *не дела* никад ништа.“³⁸⁾

Ако истом духовном циљу – *мокши* (спасењу) – води и одрицања санјасина и делање оног ко следи карма јогу, онда световна особа не мора бити инфериорна у односу на монаха.³⁹⁾ Човек се, дакле, може спасити такође исправним световним делањем, тј. духовним начином извршавања дужности у оквиру свог позива. То важи не само за оног ко се предано бави пословима у којима се испољава љубав према другима, него и за ратника, који је природом свог позива у ситуацији да непријатеља лиши живота. Интерпретирајући Кришнине речи из *Bhagavad Gite*, Вивеканада примећује да ако „породичан човек умре на бојном пољу у борби за своју земљу или религију, долази до истог циља до кога долази и Јогин медитацијом“.⁴⁰⁾ Наравно, подразумева се да не води свака смрт у боју спасењу, већ само она коју претрпи племенити ратник. Онај који погине као кукавица, скривајући се и бежећи од непријатеља, као и онај који је претходно испрљао своје руке крвљу недужних цивила, свакако неће бити спасен.⁴¹⁾

38) Исто, IV, 20, стр. 253.

39) Занимљиво је да Кришна чак даје предност карма јоги у односу на аскетски контемплативни став:

„Одрицање, йога дела
Истој вишњој мети воде.
Па ипак, над одрицањем
Йога дела предност има“ (Исто, V, 2, стр. 257).

Иако има оних који сматрају да је Кришна те речи изрекао само зато да би придобио Арђуна на активност, а да су заправо пут мудрости и пут преданости супериорни у односу на онај *карма йоге*, порука *Gite* је да свако треба да се определи за онај духовни пут који одговара његовом темпераменту. Види: Сарвепали Радакришнан, *Индијска филозофија*, I, Нолит, Београд, 1964, стр. 418.

40) Вивекананда, *Карма јога & Бакти јога*, стр. 27. Упореди Кришнине речи Арђуни: „Погинеш ли, небо стече; / Победиш ли – земна блага“ (*Bhagavad-Gita: Pesma Gospodnja*, II, 37, у: *Почеци индијске мисли*, стр. 239).

41) Баудлер (Baudler) истиче да се у древној Индији од ратника захтевало да се у борби витешки понаша. Он „не сме да убије непријатеља који је пијан или луд, који спава или је изгубио бојна кола, исто тако као што не сме да убије дете или жену“ (Georg Baudler,

На могући приговор да је *Bhagavad Gita* јуначки еп, те самим тим не одражава адекватно наводно преовлађујући негативан став према рату далекоисточних религија, могли бисмо одговорити тако што бисмо осветлили Будин (Buddha) став према рату. Ко је макар мало обавештен о начину на који је Буда ширио своје учење, сетиће се да је он многе будуће следбенике придобијао тако што је на њихов бес одговарао непомућеним миром и благим осмехом. Разоружани таквим његовим неочекиваним ставом, они који су га бесно нападали као јеретика, постајали су његови ученици, жудећи да се и у њима уобличи исти такав небески мир. Но иако је Буда осуђивао не само осветољубивост и ратоборност, него и сваку врсту агресије, иако је проповедао не само ненасиље него и љубав према непријатељу, он није начелно одбацивао рат. Сматрао је да не треба осуђивати оног који се, након што је исцрпао сва могућа средства да се одржи мир, упусти у вођење праведног рата. Упркос томе што се залагао за успостављање унутрашњег мира слеђењем духовне праксе, Буда је имао реалистички став према друштвеним питањима. Држава не треба да води освајачке ратове, али има право да се брани од агресора.

Уверен да је за сваког човека најважније да се избави из круга поновног рађања, а то се може постићи само просветљењем, сматрао је да је заинтересованост за стање *samsare* од неупоредиво мањег значаја од бриге за избављењем из света привида. Будући да је друштво само део *samsare*, сваки покушај да се успостави некаква утопија савршеног друштва осуђен је на неуспех.⁴²⁾ Физичка сфера као таква осуђена је да буде поприште сукобљених супротности, те се у њој не може упоставити некакав вечни мир. Ипак, пошто зрачење сваке духовно унапредовале особе позитивно делује на физички свет, онај ко се просветли, ко у себи успостави небески мир, неупоредиво ће више допринети миру у свету од оног ко се, пун страсти, упушта у мировне акције.

Иако је махајана будизам показао много већу заинтересованост за друштвена питања од хинајана будизма, па је између осталог развио идеал бодисатве, духовне особе која одлаже своје

Gewalt in den Weltreligionen, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005, стр. 93).

42) У будизму постоји предање да је архидемон Мара покушао да наведе Буду да успостави савршено устројено друштво, у коме не би било насиља и потлачености. Буда је одолео том искушењу, одбивши примамљиви предлог, јер је сматрао да се не може вршити краљевска власт без освајања и доношења патње. Види: Исто, стр. 110.

утапање у нирвану из љубави према несвесном делу човечанства, те се увек изнова рађа да би помогла нападеном неосвешћеном човечанству, ни у њему нема осуде рата. Дозвољено је водити праведан, одбрамбени и ослободилачки рат. Ако бисмо се осврнули на политику земаља у којима преовладава будистичка религија, видели бисмо да је и она обележена мноштвом ратова. Не само што су у Кини и Јапану постојали монаси ратници, што су неки манастири у Јапану чак имали своје војске, него су у неким земљама управо будистички монаси позивали на свети рат ради заштите вере, ослобађања од угњетача и колонијалне власти.⁴³⁾

Усклађеност између рата и духовности посебно је карактеристична за зен будизам. Познато је да су самураји упражњавали зен будизам. Не само што су им концентрација и медитација користиле у усавршавању ратничких вештина, него је духовни став непријањања за ствари овог света допринио њиховој неустрашивости у боју. Верни ратничком бушидо кодексу, они су се, без мржње према непријатељу, трудили да испуне своју дужност, не марећи за властити живот. Будући да су и живот и смрт привид, не треба им придавати превелики значај, већ се треба старати да се из властите душе уклоне све негативне емоције.

Крајњи циљ сваке далекоисточне духовне праксе јесте да се сагори властити его, па то важи и за самураје који упражњавају зен будизам. Заборавити на себе, растворивити се у делатности коју обављамо, циљ је како оног који медитира, тако и оног који плеше, или се обучава у ратничким вештинама. Без обзира која се делатност упражњава, „важно је заборавити свој ’ум’ и постати једно с оним што радимо“.⁴⁴⁾ Као што, по учењу зен будизма, можемо сазнати суштину цвета тек када се у медитацији поистоветимо са њим⁴⁵⁾, тако неко постаје врхунски мачевалац тек када њега нема, када постане мач. Све док неко током мачевања размишља шта треба да учини, док се ослања на разум и вешти-

43) Исто, стр. 114-115. Као и у другим религијама, и у будизму је непријатељ оличавао зло, те је самим тим борба против њега била оправдана. Тако је у Кини 515. године монах који је стао на чело побуне, „прокламовао долазак новог буде и протумачио свој подухват као ратни поход против Маре, персонификованог зла“ (Heinz-Jürgen Förg – Hermann Scharnagl, *Glaubenskriege*, Echter, Würzburg, 2001, стр. 35).

44) Даисец Т. Сузуки, *Зен и јапанска култура*, Геопоетика, Београд, 2005, стр. 95.

45) По Сузукију (Suzuki), за разлику од научног приступа стварности, који задржава објективан, дистанциран став, приступ зен будизма подразумева „улажење у сам предмет и његово сагледавање изнутра“. Њиме се превладава расцеп између субјекта и објекта. „Спознати цвет значи: постати цвет, бити цвет, цветати као цвет“ (Д. Т. Сузуки – Е. Фром, *Зен будизам и психоанализа*, Градац, Чачак – Београд, 2012, стр. 30).

ну, он још увек није врхунски мачевалац. Будући да његова свест није флуидна, да не тече попут реке, него је услед обраћања пажње на противникове потезе подложена краткотрајним застојима (*suki*), он ће неизбежно бити поражен од самураја који у стању немности (*muš'in*) или не-мисаоности (*munen*) спонтано реагује.⁴⁶⁾

Постизање стања флуидности свести, односно поистовећивања са Првобитним небеским умом, није ни мало лако. Да би се достигло то стање неспутаности и спонтаности, неопходно је ослободити се сваког пријањања, пре свега усредсређености на властити его. Указујући на (духовну) потребу да се сагори его, будући да нас он спречава да се препустимо току природе и растворимо у делатности коју обављамо, Сузуки каже: „Кад у нама постоји и најслабији осећај страха од смрти или везаности за живот, ум губи своју 'флуидност'.“⁴⁷⁾ Због поистовећености са егом наш ум је крут и пристрасан, те нас дистанцира и од другог бића и од универзума. Он нам додуше користи у прагматичним делатностима, али блокира како стваралаштво тако и духовни развој. Ослободити се размишљања и препустити се оном што се именује речју *tao*, поука је далекоисточне духовности. Тада „престајемо да будемо господари над собом, и постајемо инструмент у рукама непознатог“. Указавши да то непознато (*tao*, изворни ум природе) „нема его-свест, а у складу с тим ни мисли о победи у такмичењу, јер се креће на нивоу не-дуалитета, где нема ни субјекта ни објекта“, Сузуки закључује да је вештина мачевања „практична примена Лао-џуове доктрине о 'делању неделањем'“.⁴⁸⁾

Иако се у свакој делатности може практиковати став *wi wei*, иако је циљ сваке делатности да, попут деце, пребивамо у непосредности и конкретности оног „овде и сада“, ратничка делатност се издваја тиме што у њој човек најинтензивније осећа

46) Сузуки наводи речи мачеваоца који се, захваљујући упражњавању зена, поистоветио са мачем и тиме превазишао подвојеност између субјекта и објекта: „Када се постигне поистовећеност, ја као мачевалац не видим противника који ми се супротставља и прети да ће ме напасти. Ја као да се преображавам у противника, и сваки покрет који он прави, и свака мисао која се у њему роди, као да су у целисти моји, и ја интуитивно, тачније несвесно, знам када и како да му задам ударац. Све то делује толико природно“ (Даисец Т. Сузуки, *Зен и јапанска култура*, стр. 158).

47) Исто, стр. 116.

48) Духовни став *wi wei* близак је и Сун Цуу (Sun Tzu), чувеном кинеском теоретичару рата, који каже: „Савршенство је победити не планирајући да победимо“ (Исто, стр. 108). У складу са таоистичким учењем Сун Цу истиче да „нису заиста вешти они који добијају сваку битку – они који без борбе учине непријатељску војску беспомоћном најбољи су од свих“ (Сун Цу, *Умеће ратовања*, Бабун, Београд, 2014, стр. 70).

сâм живот и садашњи тренутак.⁴⁹⁾ Док пропуст у будности током медитације није кобан, будући да се у некој наредној медитацији човек може усавршити у тој делатности, губитак флуидности свести мачеваоца током борбе проузроковаће губитак живота. Отуда управо непосредна животна опасност неизбежно чини човека усредсређеним на „овде и сада“, на чему инсистирају све далекоисточне духовне праксе. Уместо да му свест буде расејана на прошлост и будућност, који заправо и не постоје, тиме што интензивно у борби доживљава садашњи тренутак, зен ратник је најближе стварности, а самим тим има шансу да доживи просветљење.⁵⁰⁾

3. ОДНОС ХРИШЋАНСТВА ПРЕМА РАТУ

Став хришћана према рату није јединствен. Дијапазон могућих ставова креће се од позивања на свети рат, преко оправдавања праведног рада, дозволе одбрамбеног рата до пацифистичког одбијања сваког облика ратовања. Занимљиво је да се упориште за било који од тих ставова може наћи уколико се поједина места у *Новом завету* пренагласе а друга занемаре. Док се пацифисти позивају на Христове речи из *Беседе на гори*, у којима се каже да су блажени миротворци и прогнани правде ради (Мт. 5, 9-10), у којима се од верника тражи да се физички не противе злу⁵¹⁾, инспирацију за позив на крсташки рат папа Урбан II нашао је у епизоди у којој Исус бичем растерује трговце који својим све-

49) Ошо (Osho) сматра да ратови постоје, између осталог, и зато што смртна опасност доприноси да се човек осећа стварнијим. „Кад је смрт близу, живот постаје интензивнији, пропорционално расте. И стога је и рат привлачан, права магнетска сила, због тога што је у рату смрт увек негде у близини.“ Они који су тако близу смрти заправо „осећају да по први пут заиста живе“ (Osho, *Moj put, put belih oblaka*, Esotheria, Beograd, 1994, стр. 188).

50) Да постоји блиска веза између самурајске вештине и зен будизма показује и то што се „у феудалном Јапану, мајстор мача или копља често (...) звао 'ошо' ('мајстор' или 'учитељ', *pradjana* на санскриту), што је титула која се обични даје будистичком свештенику“. Осим тога, *dodžo*, дворана у којој се увежавало мачевалаштво, је изворно „име места посвећеног верским вежбама, а његово првобитно санскритско значење *bo-dimandala*, јесте место просветљења“ (Даисец Т. Сузуки, *Зен и јапанска култура*, стр. 104-105).

51) „А ја вам кажем да се не противите злу, него ако те ко удари по десном образу твојем, окрени му други; И који хоће да се суди с тобом и кошуљу твоју да узме, подај му и хаљину“. Насупрот уобичајеном ставу према непријатељу, Христос захтева да верник својим понашањем подражава Оца небеског: „Љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који вас мрзе и молите се за оне који вас вријеђају и гоне“ (Мт. 5, 39-40, 44).

товним понашањем обесвећују храм (Јн. 2, 14-17). Будући да су Сарацени заузели Свету земљу, да су оскрнавили храм Христовог гроба, да онемогућавају ходочасницима приступ светим местима, дужност хришћана је да ослободе како Јерусалим тако и читаву Свету земљу. Онима који погину у светом рату папа Урбан II обећао је опраштање свих грехова.

За разлику од гледишта које позива на свети рат⁵²⁾, поједине протестантске верске заједнице одбацују учешће у било каквом рату као апсолутно неприхватљиво за хришћанина. Упркос томе што су сносили законске последице одбијања да приме оружје, анабаптисти и квекери су истарајавали на пацифистичком ставу, сматрајући да једино он не изневерава изворно Христово учење. Упорним одбијањем да учествују у било каквом рату, тврдећи да је то у супротности са њиховим верским убеђењем, временом су успели да им се у појединим земљама призна право на приговор савести.⁵³⁾

У прилог пацифистичког става може се навести да се квекерима у Пенсилванији у XVII веку, током крвавих сукоба између досељеника и Индијанаца, њихово ненасилно понашање није обило о главу. Напротив, управо их је оно заштитило. По Гандију, зато што су се квекери из духовних разлога определили за ненасилје и пацифизам, нико их није дирао. Иако су били ненаоружани и подложни сваком насиљу, „ниједна квекерска жена није била силована, ниједно квекерско дете убијено, ниједан квекер мучен“. Тек кад су квекери били принуђени да предају државну управу над Пенсилванијом, „избио је рат и неколико становника Пенсилваније је погинуло. Али, страдала су само три квекера, тројица која су се толико удаљила од своје вере да су носила ору-

52) Вероватно се једино уверењем да се ради о светом рату може разумети суровост хришћанских витезова према муслиманима и Јеврејима приликом освајања Јерусалима. Занимљиво је да хроничар тих догађања, свештеник Раимонд Агилски (Raymond de Agiles), не показује ни трунку нелагодности док извештава да су након покоља „у Соломоновом храму и у његовом предворју наши људи јахали у крви која им је достигала до колена и до узда“. По њему, то је био „праведан и диван суд Божији да се ово место напуни крвљу неверника“ (наведено према: Харис К. Скарлакидис, *Свети огањ: чудо на Христовом гробу на дан Велике суботе*, Елеа, Атина, 2011, стр. 109).

53) „Квекери су, верујући у своју савест, убедили власт да призна право на савест, и по први пут су на основу тога ослобођени службе у војсци 1802. године“ (Роланд Баинтон, *Хришћански ставови о рату и миру*, Алфа и Омега, Београд, 1995, стр. 147). У наше време Јеховини сведоци и назарени одбијају да служе војску. Припадници реформне адвентистичке цркве седмог дана прихватају службу војске под условом да није скопчано са ношењем и употребом оружја.

жје за одбрану“.⁵⁴⁾ По свему судећи, Бог је заштитио оне који су се уздали у њега, и то много боље него што би то учинила војна сила. Ипак, остаје питање да ли је такав став могућ и када се ради о већој територији, а не о изолованој заједници унутар државе.

Да бисмо проценили одрживост пацифистичког става, прisetимо се не само какав су став према рату имали рани хришћани него и какав је био њихов положај у Римском царству. Као што је познато, рани хришћани, који су били спремни да сведоче своју веру чак и по цену живота, углавном су били презрени како међу Јеврејима тако и у паганском Риму. Док су их Јевреји осуђивали као отпаднике не само зато што су следили Христово „јеретичко“ учење, него и зато што нису желели да им се придруже у оружаном побуну против Рима⁵⁵⁾, Римљани су их осуђивали због тога што нису испуњавали грађанске дужности. Осим уобичајене замерке да испољавају непослушност тиме што одбијају да поштују државне богове, Келс (Celsus) им замере што одбијају да се оружјем боре за Рим. По Келсу, када би њихов пацифистички став постао универзалан, држава би пропала, јер би варвари завладали. Оригенов (Ὠριγένης) одговор на Келсову примедбу био је да хришћани својим молитвама и духовним настројењем више доприносе миру и просперитету државе него војници оружаном силом.

Рани хришћани су по правилу одбацивали рат и сваку врсту насиља. Док већина хришћанских писаца осуђује учествовање у рату, било је оних који су допуштали мирнодопско служење војске, али су захтевали да се она напусти кад почне рат. Иако би за преобраћеног војника у хришћанство било најбоље да напусти војску, дозвољавало се да остане у војној служби, али да буде спреман да постане мученик уколико се од њега тражи да убија или да учествује у приношењу жртви паганским божанствима. Хришћанину није било дозвољено да ступи у војну службу, јер је изричито било одређено да се такав „искључи из хришћанске

54) Парамаханса Јогананада, *Аутобиографија једног јогија*, Бабун, Београд, 2009, стр. 372.

55) Хришћанска заједница је, верна ненасиљу, напустила Јерусалим пре него што су га 70. године римски војници под Титовом (Titus) командом опколили. Такав став додатно је допринео непријатељству Јевреја према хришћанима, те су они искључени из синагоге. Када је Симон бар Кохба (Kohba), у време цара Хадријана (Hadrianus), дигао устанак против Рима, хришћани су одбили да му се придруже, због чега су их бар Кохбине присталице прогониле и убијале као издајнике. Види: Сајмон Сибаг Монтефјоре, *Јерусалим: биографија*, Euro-Giunti, Београд, 2012, стр. 193-194.

заједнице“.⁵⁶⁾ Будући да су се рани хришћани осећали као странци у овом пролазном свету, сматрали су да је неупоредиво прихватљивије пострадали као мученик за веру него у самоодбрани пролити нечију крв. Усредсређени на спас душе, чинило им се да би убијањем непријатеља у рату починили смртни грех.

Хришћански став према рату почиње да се мења када хришћанство постаје званична државна вера. Док су раније неки црквени оци, поготово током прогона, Римско царство поистовећивали са седмоглавом аждајом (Отк. 12) или вавилонском блудницом (Отк. 17-18), а други га ипак видели у нешто позитивнијем светлу, указујући да *Pax Romana* омогућава услове за мисионарску делатност хришћана, сада се Римско царство доживљава као отаџбина коју треба бранити од варвара. И пре него што је хришћанство постала званична државна вера, црквени сабор у Арлу је 314. донео одлуку да се искључе из цркве војници који у мирнодопско време напусте војску.⁵⁷⁾ По мишљењу Св. Амвросија (Ambrosius) Миланског, „одбрана царства се подударала са одбраном вере“⁵⁸⁾, те је самим тим била дужност хришћана да учествују у рату. Додуше, духовна лица не треба да учествују у рату, а и рат мора бити праведан. Надовезујући се на Св. Амвросија и античке ауторе, Августин (Augustin) је уобличио теорију о праведном рату. Такав рат може да води само законита власт, под покровитељством цркве. Будући да је Римско царство постало хришћанско, да је на њему био Божији благослов, разумљиво је што је Августин сматрао да је правда на његовој страни.⁵⁹⁾

56) Georg Baudler, *Gewalt in den Weltreligionen*, стр. 148.

57) Та одлука је у потпуној супротности са ранијим Тертулијановим (Tertulian) и Хиполитовим (Hippolyt) ставом. Види: Исто, стр. 147-148 и 152.

58) Роланд Баинтон, *Хришћански ставови о рату и миру*, стр. 81.

59) Идеолошкој процени правде није одолео ни Волцер (Walzer), који се иначе надовезао на Августинова гледишта о праведном рату, у својој оцени ратних збивања на просторима бивше Југославије. Није тешко навести бројне примере који показују да је теорија о праведном рату подложна манипулацијама. Као што недавно искуство из 1999. показује, онај ко има војну, економску и политичку моћ у позицији је да пропагандно оправда своју агресију тврдњом да води праведан рат. Поменимо да су се пуританци, приликом освајања индијанских територија, позивали на Мојсија, тврдећи да имају право да истребе староседеоце, јер је та земља њима, као Новом Израиљу, наводно од Бога намењена. Види: Исто, стр. 153-154, као и: Michael Walzer, *Arguing About War*, Yale University Press, New Haven – London, 2006, стр. 99-103. О критичком ставу савремених православних теолога према теорији праведног рата види: Slaviša Kostić, „Pro-pace consensus of the Orthodox Church“, у: *Religion and violence* (ed. Z. Kindić – M. Blagojević), Filozofska komuna, Beograd – Ars, Smederevska Palanka, 2015, стр. 26-34.

Но упркос наклоњенијем ставу према војничком позиву, поготово након што је у Риму хришћанство постало званична религија, многи хришћани су и даље са прилично скепсе гледали на рат. Чак и када су признавали његову оправданост ради одбране државе од варавара, сматрали су да је убиство грех, те је за учеснике у рату била предвиђена епитимија. По Св. Василију Великом, онај ко је, макар се радило о одбрамбеном рату, убио непријатељског војника ваљало би да се три године уздржава од причешћа.⁶⁰⁾

Што се тиче православног става према рату, он је најбоље формулисан у одговору Св. Кирила Сараценима. Они су, наиме, замерили хришћанима да не поштују Христову заповест о љубави према непријатељу. Уместо да окрену други образ и истрпе зло, тј. да се не супротстављају онима који их угњетавају, хришћани учествују у ратовима и убијају своје непријатеље. На ту примедбу Св. Кирило им је одговорио: „Христос Бог наш, који нам је заповедио да се молимо Богу и да добро чинимо онима који нас вређају, рекао је исто тако и ово: Од ове љубави нико нема веће, да ко душу своју положи за пријатеље своје (Јн. 15, 13). Ми дакле подносимо увреде када су уперене против кога лично, али када су уперене против заједнице, против друштва, онда ми устајемо у одбрану један за другог, па и душе своје полагамо, да не бисте ви, заробивши браћу нашу, заједно са телима њиховим заробили и душе њихове навевши их на богопротивна зла дела.“⁶¹⁾ Одговор Св. Кирила је, за разлику од оних који заговарају пацифизам или инсистирају на старозаветном праву на истребљење неверника, уравнотежен и реалистичан: хришћанин има право да се не супротставља ономе ко њега лично тлачи, да буде мученик који се Богу искрено моли за оног ко му наноси зло, али ако се ради о заједници која је угрожена дужан је да пружи отпор. Другачији начин поступања значио би да љубав према ближњима занемарује зарад свог апстрактног индивидуалног односа према Богу. Но и када је због љубави према ближњима принуђен да учествује у рату, хришћанин то прихвата као нужно зло, знајући да је рат „испољавање скривене духовне болести човечанства – братуби-

60) Детаљније о православном ставу о убиству у рату, као и о његовој рецепцији у српској цркви, види у: Борислав Д. Гроздић, *Номоканон Светог Саве о убиству у рату*, стр. 97-101.

61) Наведено према: Јустин Поповић, *Житија Светих за мај*, Манастир св. Ђелије код Ваљева, 1996, стр. 243.

лачке мржње (Пост. 4, 3-12)⁶². Ипак, он се нада да ће му након епитимије због учешћа у рату бити опроштени евентуални греси.

Оно по чему се православље разликује од римокатолицизма, у којем преовладава теорија о праведном рату, је и то што се, за разлику од светових особа, свештеним лицима забрањује да носе оружје. Док су у римокатолицизму постојали монашки војни редови (темплари, хоспиталци, јовановци), у православљу монаси се против зла боре молитвама, а не оружјем.⁶³ Уколико неки свештеник одлучи да узме оружје у руке, он престаје да буде свештеник, као што показује пример попа Момчила Ђујића.⁶⁴

Додуше, осим бројних случајева када су православни монаси изабрали мученичку смрт, не супротстваљајући се онима који су пљачкали њихов манастир, било је и неколико случајева када су се супротставили разбојницима који су хтели да униште манастир.⁶⁵ Познато је да је Св. Петар Цетињски, будући да је био и световни владар Црне Горе, успешно предводио свој народ у одбрани голог опстанка од неупоредиво бројнијег непријатеља. Иако би било пожељно да свештена лица не учествују ни у одбрамбеном рату, у неким екстремним ситуацијама то је неопходно, а светост Св. Петра Цетињског показује да је то било оправдано и богоугодно.

Да светост није неспојива са ратовањем показују такође примери Св. Александра Невског и Св. Кнеза Лазара. Иако су, за разлику од Св. Петра Цетињског, проливали крв непријатеља, њихове нетрулежне мошти доказују да су нашли милост у Господа. Да су, поготово кукавички, из страха за властити живот, устукнули пред непријатељем, не би били свети. Спремност на потчињавање, а поготово на прелазак на туђу веру због страха

62) *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, Беседа, Нови Сад, 2007, стр. 95.

63) Запрепаштена понашањем римокатоличких свештеника, принцеза Ана Комнен (Компене) пише: „Један латински свештеник стајао је на крми и одапињао стреле. Иако је крв текла у потоцима, био је неустрашив, јер код Латина су правила за свештенике другачија него код нас. Црквени закони и јеванђеље нас уче да је свештеник свето лице... али латински варварин ће се бавити божанским стварима и истовремено носити штит на левој руци, а држати копље у десној“ (Роланд Баинтон, *Хришћански ставови о рату и миру*, стр. 104).

64) Чак и ако свештено лице у мирнодопском времену, макар нехотице, у саобраћајној несрећи буде виновник нечије смрти, оно мора да напусти свој позив, будући да није достојно да савршава свету литургију.

65) Осим одбране Хиландара од каталонских гусара, српски калуђери су се истакли и тиме што су одбрали чувени манастир Св. Саве Освећеног од разбојника. За своја јуначка дела били су похваљени, пошто су ти манастири од непроцењиве вредности за православље.

или ради властите користи, свакако није за похвалу, већ за осуду. Онај ко не брани ближње, поготово од иноверних, заправо не следи Христа, како иначе сматрају неке пацифистички оријентисане хришћанске секте, него га се одриче, јер тим чином доводи у питање душе својих ближњих, тј. њихово спасење.

На основу реченог може се закључити да духовност, коју несумњиво одликују љубав и мирољубивост, не искључује рат. Наиме, исправно учествовање у рату, мотивисано самопожртвеном љубављу према ближњима, може бити неупоредиво позитивније од млаког, а погото егоистичког учествовања у мировним акцијама. У процени нечијег понашања одлучује унутрашње настројење, а не пука спољашња делатност. Будући да је циљ духовности сагоревање ега, управо у рату се човек може духовно усавршавати. Ко је у екстремној ситуацији, када је у питању властито самоодржање, у стању да савлада своју палу природу, да не мрзи непријатеља, не чини нечасна дела, да буде племенит, од учествовања у рату чак може имати духовну корист. Савлађујући природан страх од опасности, пружимајући на себе бреме другога, стављајући бригу о себи у други план, он се постепено преображава у племениту особу. Штавише, на основу личног искуства у рату стиче духовну поуку да су Богу мили они који не мисле на себе, већ на друге. Док нечасне и страшљиве особе гину, њих метак као да неће.⁶⁶⁾

Показати да се духовност и рат узајамно не искључују, свакако не значи залагање за рат. На свакоме од нас је да, колико зависи од њега, има мир са свим људима (Рим. 12, 18). Наиме, примарни, најважнији рат, а он је духовне природе, води се са нечистим силама и властитом палом природом, а не са другим људима.⁶⁷⁾ Да би дошло до мира у свету, најпре би морало да дође до унутрашњег мира у људима. А унутрашњег мира нема

66) О томе сведочи како далекоисточно тако и хришћанско искуство. Старац Пајсије на основу оног што је доживео у рату каже: „Онога ко гледа да се извуче из рата, погађа метак или мина. Такав човек покушава да избегне опасност, али притом ломи врат“. Насупрот томе, „ако се човек жртвује, Бог га закриљује“ (Старац Пајсије Светогорац, *Духовно буђење*, Манастир Светог првомученика и архијакона Стефана, Врање, 2005, стр. 207 и 211).

67) Свакако није случајно што Св. апостол Павле, након што је истакао да ратујемо „против духовна таме у поднебесју“, хришћанина сликовито описује као војника. Он нас позива да се опашемо истином и обучемо у „оклоп правде“, да узмемо „штит вере“, „кацигу спасења“ и „мач Духа, који је ријеч Божија“. Види: Еф. 6, 12-17. Књига Св. Никодима која говори о овом духовном рату носи карактеристичан назив *Невидљива борба*. Приметимо да је у исламу прави, истански *ишад* онај који се води против самог себе, а не против других.

док робујемо жељама ега. За разлику од оних који се речима залажу за мир а изнутра су пуни немира, прави миротворци су само духовни људи, чак и када су принуђени да ратују. Онај ко је сагорео его, ко је испуњен божанском енергијом, зрачи миром и љубављу. Једино таква особа у стању је да воли чак и непријатеља као самог себе.⁶⁸⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасијевић, Ксенија, *Етика храбрости* (прир. Љиљана Вулетић), Жене у црном – Реконструкција Женски фонд – Центар за женске студије, Београд, 2011.
- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1975.
- Баинтон, Роланд, *Хришћански ставови о рату и миру*, Алфа и Омега, Београд, 1995.
- Baudler, Georg, *Gewalt in den Weltreligionen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2005.
- Вивекананда, Свами, *Карма жога & Бакти жога*, Metaphysica, Београд, 2004.
- Walzer, Michael, *Arguing About War*, Yale University Press, New Haven – London, 2006.
- Ганди, Махатма, *Борба ненасиљем : избор текстова*, Комунист, Београд, 1970.
- Гроздић, Борислав Д., „Номоканон Светог Саве о убиству и рату“, у: *Theoria*, бр. 4/2010.
- Diels, Hermann, *Predskratovci : fragmenti*, I, Naprijed, Zagreb, 1983.
- Елијаде, Мирча, *Жога: бесмртност и слобода*, БИГЗ, Београд, 1984.
- Јогананда, Парамаканса, *Аутобиографија једног јогија*, Бабун, Београд, 2009.
- Јустин Поповић, *Житија Светих за мај*, Манастир св. Ђелије код Ваљева, 1996.
- Кант, Имануел, *Ум и слобода*, Велика едиција Идеја, Београд, 1974.
- Кант, Имануел, *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1975.
- Којеве, Alexandre, *Kako čitati Hegela*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Kostić, Slaviša, „Pro-pace consensus of the Orthodox Church“, у: *Religion and violence* (ed. Z. Kindjić – M. Blagojević), Filozofska komuna, Beograd – Ars, Smederevska Palanka, 2015.
- Монтгејоре, Сајмон Сибат, *Јерусалим: биографија*, Evro-Giunti, Београд, 2012.
- Ниче, Фридрих, *Тако је говорио Заратустра*, Графос, Београд, 1980.
- Ниче, Фридрих, *Весела наука*, Графос, Београд, 1989.

68) По Св. старцу Силуану, чак и када интелектуално знамо да се зло побеђује добрим, „волети непријатеља не можемо без благодати“ (Софроније, *Старац Силуан*, Манастир Хиландар, 1989, стр. 199).

- Ниче, Фридрих, *Филозофија у трагичном раздобљу Грка*, Графос, Београд, 1981.
- Osho, *Moј put, put belih oblaka*, Esotheria, Beograd, 1994.
- Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, Беседа, Нови Сад, 2007.
- Почеци индијске мисли* (прир. Рада Ивековић), Нолит, Београд, 1991.
- Радакришнан, Сервепали, *Индијска филозофија*, I, Нолит, Београд, 1964.
- Свети Никодим Светогорац, *Невидљива борба*, Глас цркве, Ваљево, 2004.
- Свето писмо Старога и Новога зајета: Библија*, Свети архијерејски сабор Српске православне цркве, Београд, 2012.
- Скарлакидис, Харис К., *Свети огањ: чудо на Христовом гробу на дан Велике суботе*, Елеа, Атина, 2011.
- Софроније, архимандрит, *Старац Силуан*, Манастир Хиландар, 1998.
- Старац Пајсије Светогорац, *Духовно буђење*, Манастир Светог првомученика и архијакона Стефана, Врање, 2005.
- Сун Цу, *Умеће ратовања*, Бабун, Београд, 2014.
- Сузуки, Даисец, Т., *Зен и јапанска култура*, Геопетика, Београд, 2005.
- Сузуки, Д. Т. – Фром, Е., *Зен-будизам и психоанализа*, Градац, Београд – Чачак, 2012.
- Taimni, I. K., *The science of yoga: The yoga-sutras of Patanjali in sanskrit with transliteration in Roman, translation in English and commentary*, The Theosophical Publishing House, Wheaton – Madras – London, 1981.
- Förg, Heinz-Jürgen – Scharnagl, Hermann, *Glaubenskriege: Führer und Verführte*, Echter, Würzburg, 2001.
- Hegel, G. W. F., *Filozofija povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1966.
- Hegel, G. W. F., *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Hegel, G. W. F., „Ueber die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie, und sein Verhältniß zu den positiven Rechtswissenschaften“, у: *Jenaer kritische Schriften (Hauptwerke in sechs Bänden*, Bd. 1) Felix Meiner, Hamburg, 2015.
- Херел, Г. В. Ф., *Филозофска пропедеутика*, Графос, Београд, 1980.
- Scheler, Max, „Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg“, у: Politisch-pädagogische Schriften (*Gesammelte Werke*, Bd. IV), Francke, Bonn – München, 1982.
- Scheler, Max, „Die Idee des ewigen Friedes“, у: Schriften aus dem Nachlaß, Bd. IV (*Gesammelte Werke*, Bd. XIII), Bouvier, Bonn, 1990.

Zoran Kindjic

WAR AND SPIRITUALITY

Resume

Confronted with tendency of extremely negative valuation of war, which fosters defeatistic mood in our environment, under the influence of western-oriented ideology, the author thematizes both war as such, as well as the relationship between war and spirituality. By using comparative and hermeneutical method, he considers different viewpoints on war in philosophy, Far Eastern religions and Christianity. Having briefly exposed the attitudes on war by several great philosophers, the author emphasizes that they are very different. While Hegel and Nietzsche have positive valuation of war, especially in ontological sense, Kant accuses war as root of all evil. Despite his promotion, as an ethicist, of eternal peace, as an anthropologist and philosopher of history, Kant shows understanding for war. Not only does he emphasize that a warrior, being ready to make sacrifice for the community, has higher reputation than a merchant, motivated by his selfish interest, he also considers that providence uses war as means for establishing eternal peace.

Although one might expect that Far Eastern religions, that insist on spiritual attitude of ahimsa, have an extremely negative viewpoint on war, using the example of *Bhagavad Gita*, the author demonstrates that it is yet not the case. Krishna persuades Arjuna, preoccupied by pacifistic mood, that the duty of a member of the martial caste is to take part in war. War does not befoul warrior who is not filled with rage and hatred, while cowardice does disqualify him morally. Karma yoga teaches that karma is not created by doing without a doer, hence noble warfare does not represent something negative. Samurais who practiced zen buddhism show that spirituality and warriorship are not mutually exclusive, but the contrary – that they are mutually strengthening. While warrior mastery supported developing concentration, meditative practice supported overcoming ones ego.

The goal of the Far Eastern spiritual practice is dissolving oneself in the activity that we perform, whether it is meditation, dance or fencing. A superb swordsman is the one who overcame a subject-object relationship, a sphere of duality. He does not fear death, does

not think about the opponent's moves, but, letting himself to fluid course of nature, reacts spontaneously. The fact that many monasteries in China and Japan had their army, shows that spirituality in the East was not in opposition to warriorship.

Christians' attitude towards war is not collective. Range of possible attitudes starts from calling to a holy war, through justification of righteous war, permission for defensive war, to pacifistic refusal of any kind of war. Between the extremes of Roman Catholic calling to a holy war and advocating absolute pacifism by certain protestant communities, there is an Orthodox Christian attitude, best formulated by Saint Cyril in his response to Saracens' objection that Christians betray Christ by being involved in war. A Christian has the right not to confront his oppressor. However, if there is a community being jeopardized, he is bound to show resistance. If he would fail to do that, he would disregard love for his neighbours because of his abstract individual relationship with God. Undecayed relics of Saint Alexander Nevsky and Saint Prince Lazarus show that, despite their involvement in shedding blood of their enemy, they found grace before Lord. Despite the fact that Orthodoxy allows war as a necessary evil, it does apply epitimia for those who participated in war.

Having compared Far Eastern and Christian attitudes on war, the author concludes that righteous participation in war, motivated by self-sacrificing love for ones' neighbour, can be more positive than tepid, especially egocentric participation in peace campaigns. Those who establish peace in their soul make greater contribution to peace than those who advocate it outwardly, politically. Unlike those who are proclaiming peace by words, while being filled with unrest on the inside, true peacemakers can only be spiritual people, even when they are forced to participate in war.

Key words: war, love, peace, ego, enemy

* Овај рад је примљен 28. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Борислав Д. Гроздић

Универзитет Привредна академија, Нови Сад

СХВАТАЊЕ О ИЗВОРУ И ПОРЕКЛУ ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ – ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ ПОЛИТИЧКЕ ФИЛОСОФИЈЕ НЕМАЊИЋА

Сажетак

У историји политичких теорија постоје различита схватања о извору и пореклу државне власти. У овом раду се анализира схватање о божанском извору државне власти у средњовековној политичкој философији Немањића Србије и импликације таквог поимања. Циљ рада је да представи познату идеју о божанском извору власти на примеру средњовековне политичке философије Немањића, на основу писаних извора из тог периода. Политичка мисао Немањића у Србији у целини била је под највећим утицајем источноромејске политичке философије, с тим што је имала и своје особености. Из схватања о узвишеном извору државне власти проистиче одређено схватање о смислу и циљу државне власти, о ограниченом суверенитету и обавезама владара, дужностима и обавезама поданика, односу Цркве и државе итд. Ако државна власт потиче од Бога, онда је и ограничена божанским моралним законима, и крајњи смисао јој је, не само благостање, већ у крајњем и спасење поданика у вечности.

Кључне речи: Бог, власт, извор власти, Немањићи, владар, политичке идеје

Гледано из перспективе савремене, модерне философске и научне политичке мисли, политичка схватања из доба Немањића заиста могу да изгледају као мит, легенда, бајка, машта, скуп предрасуда или празноверје, без било какве философске и на-

учне вредности. Међутим, неозбиљно је читаву историју мерити својим мерама и своју цивилизацију сматрати привилегованом, изван које владају само сујеверје, варварство, мрак. Посебно се то не може односити на период српске средњовековне државе – Немањића Србију. Оживљавањем веровања, идеја и вредности из тога времена можемо доћи до истина које, иако заборављене, нису изгубиле на вредности, „као што се на обновљеној икони поново појављују величанствени облици старог писма, које смо изгубили и заборавили, али који су увек били невидљиво присутни и који нас нису напуштали.“⁽¹⁾

Прошлост у суштини није апсолутно мртва и заувек одвојена од садашњице, јер све оно у шта су наше претходне генерације веровале, шта су и како мислиле, осећале и радиле, тајанственим нитима је уплетено и у наше животе. Воспостављање духовне, идејне, па и сваке друге везе са Немањића Србијом и Немањићима за Србе је од посебног значаја. Након што смо видели и на личном искуству осетили свакојак опите „демократија“, можда је дошло време да се упитамо и за веровања, вредности и старе мудрости, које су водиле наше свете претке Немањиће у стварању српске државе од зависне жупаније до царевине.

Овом приликом у расположивим оквирима ће се испитати и представити само једно питање из идеологије Немањића а то је схватање о извору и пореклу државне власти, у времену од стварања самосталне државе Немањића до њеног краја, као и шта следи из таквог поимања. За реконструкцију те идеје коришћено је српско писано наслеђе из периода династије Немањића, најпре правни списи⁽²⁾, затим текстови оригиналне литературе (српска житија, службе, летописи и родослови итд), списи црквених отаца у којима се тумачи Свето писмо, који су на старословенски језик преведени и који су сачувани у рукописима српске редакције,

1) Иван Иљин, *О супротстављању злу силом*, ZEPTEK BOOK WORLD - НИЦ „Војска“, Београд, 2001, стр. 5.

2) *Правни списи*, текстови закона и канона, на првом месту *Законоправило Светога Саве*, *Синтагма Матеје Властара*, пуна и скраћена верзија, и *Законик Цара Душана*, заузимају посебно место као извори. У време, на пример, цара Душана као писани закон, „по нашим данашњим мислима и оценама“, су важили: закони светих отаца, преводи византијских грађанских и црквених закона разне врсте и порекла; закони, повластице или законске одредбе у хрисовуљама манастирским, у повластицама градским или личним; закони старијих краљева (закони краља Милутина о порти и о сеоским границама); Душанов закон; законске наредбе и повластице дате путем трговачких уговора Дубровчанима и другим. Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, СКА, Београд, 1912, III-IV.

светоотачки списи и, разуме се, библијски текстови³⁾ који се односе на ово питање.

Чему данас пропитивање о схватању извора државне власти у српском средњем веку, испитивање њених најдубљих религиозно-моралних корена? Није само зарад малог прилога српској историји политичких идеја. С обзиром да се данас смисао државне власти своди само на одржавања материјалног благостања грађана, постоји реална потреба за таквим преиспитивањем. Зато је циљ овог рада показати да је у српском националном искуству постојало једно другачије и далеко узвишеније поимање смисла државне власти, што је претпоставка и први корак, да му се можда једног дана почне и тежити. Ако је династија Немањића, за нешто више од два века, остварила такав политички успех створивши од зависне жупаније велико Душаново царство на Балкану, ако је успешно одолевала спољашњим и унутрашњим непријатељима, противницима српског народа и државе, јачала и ширила се, онда заиста има смисла питати се којом и каквом политичком филозофијом су се руководили владари Немањићи.

1. НЕМАЊИЋИ И ПОЛИТИЧКА ФИЛОСОФИЈА ВИЗАНТИЈЕ

Политичка мисао коју баштине Немањићи а садржана је у српским средњовековним списима, својеврсни је одраз источно-romeјске „филозофије“ или „филозофског мишљења“, које је неодвојиво од источноромејске теологије, јер се у Источноромејском царству теологија схвата као остварена филозофија. У Источноромејском царству па и словенском свету, схватања о политичким феноменима била су обухваћена великим системима хришћанско-православног теолошког мишљења и догматски заснованих доктрина: „Тамо где је заједница религиозна и религија заједничка,

3) *Библијски текстови* – јеванђеља, апостоли, псалтир и паримејници представљају основни извор, како за богословску тако и за хришћанску политичку мисао. Зато су они најзначајнији извор политичких схватања у средњовековној Србији, јер имају пресудан, најјачи утицај на идејна струјања и на друштвену, политичку праксу у средњовековној Србији. Димитрије Богдановић тврди да је то „ипак био онај први и основни, и главни извор идеја, или, може се рећи, информација политичко-филозофског карактера, где су се зачињала, ако већ нису до краја била формулисана, решења за све проблеме средњовековног живљења и где су дати одговори на сва питања“. Димитрије Богдановић, „Стара српска библиотека“, *Летопис Матице Српске, бр. 408, 1971, стр. 105.*

свака појава, поред свог друштвеног значаја, има и религиозно значење.⁴⁾

Политичка философија Источноромејског царства⁵⁾ је, како тврди Димитрије Богдановић, имала тачно формулисане, све капиталне теме једне добро развијене политичке философије тзв. „средњовековног друштва“ и углавном дате одговоре на њих, као што су: питање државе и њене природе; питање власти и њеног порекла, карактера и ограничења; питање структуре „народа“ (према савременој терминологији „структуре друштва“); питање владара – његове власти и функције, његове легитимности; питање смисла државе и власти у једној метафизичкој, метаисторијској и самој историјској пројекцији; питање слободе и њене стратификације, а поводом тога и проблем ропства и ограничења слободе; „међународне“ заједнице, државе у екумени (хијерархијски поредак итд.), проблем ратова, апологија рата или негација рата; бројна питања о Цркви као политичком субјекту, Цркви и њеном односу према држави, власти, владару, заједници, човеку и његовим правима или дужностима.⁶⁾

Христијанизацијом и уласком Срба у свет Источноромејског царства, односно, везивањем за источни огранак хришћанства, за православље, у Немањића Србији се усвајају источноромејска схватања и о друштвеним и политичким феноменима.⁷⁾ Уколико је хришћанска вера била у основи живота и целокупног погледа на свет у Источноромејском царству и Немањића Србији, онда се и њихова схватања о друштвено-политичким феноменима могу разумевати у оквиру управо новозаветног учења о откровењу и спасењу. Религиозни поглед на свет подразумева промишљање и схватање друштвено-политичких феномена у оквиру религијских категорија.

4) Ђуро Шушњић, *Религија*, I, Чигоја, Београд 1998, стр. 16.

5) „Та српска средњовековна политичка филозофија се, као и сама владарска идеологија, темељила на искуствима и дOMETИМА византијске политичке филозофије, њеним погледима на државу и друштво.“ Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, НИУ „Војска“, Београд, 1995, стр. 10.

6) Димитрије Богдановић, „Политичка философија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања“, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд, 1988, стр. 102.

7) Пишући о српској историографији и светом Сави још је Н. Радојчић закључио: „ниједан проблем српске прошлости не може бити решен ако се не обазиремо довољно на Византију... Необазирање на Византију и непознавање поретка и живота у византијској држави и цркви много су се осветили свима који су проучавајући живот и рад Св. Саве, покушавали да решавају проблеме из српске историје...“ Никола Радојчић, „Свети Сава и аутокефалност српске и бугарске цркве“, *Глас Српске краљевске академије*, CXXIX, II, Београд 1939, стр. 180.

У Источноромејском царству су највише свети оци утицали на уобличавање и формирање политичких схватања. То је и разумљиво с обзиром да се, у оквиру новозаветног Христовог учења о спасењу, управо од Цркве тражио одговор на питања о смислу постојања и државе и права. Тако су свети оци и као својеврсни „политички философи“, међу којима се посебно издваја свети Јован Златоуст, разрађујући библијске ставове, поставили темеље једној особеној политичкој философији.

2. ИДЕЈЕ О ИЗВОРУ И ПОРЕКЛУ ДРЖАВНЕ ВЛАСТИ У ВЛАДАРСКОЈ ИДЕОЛОГИЈИ НЕМАЊИЋА

Средњевековна српска политичка философија⁸⁾ је на трагу источноромејске почивала на идеји о Богу као апсолутном политичком фактору. Бог је Господ (Господар), Владика (Владар), свемогући Сведржитељ, Промислитељ и Творац, „Цар над царевима и Господар над господарима“. То се у српском средњем веку истиче у сваком акту државне власти и на тој идеји се гради целокупна теорија власти. Сведржитељство као атрибут Бога указује на то да је Њему апсолутно све подређено, будући да је творац свега што јесте.

Према хришћанском становишту свака власт је од Бога, па тако и државна власт има божанско порекло. Ово схватање је владало вероватно најдуже у историји људског рода.⁹⁾ У Старом завету се на више места говори о божанском пореклу државе. На пример, у *Причама Соломоновим* истиче се: „Мноме цареви царују, и владаоци постављају правду. Мноме владају кнезови и поглавари и све судије земаљске“ (ПрС 8, 15-16); у књизи *Премудрости Соломонових* владари се подсећају: „Чујте ви који владате над многима и који се гордите пред народима. Од Господа вам је дата моћ и сила од Вишњег“ (ПрС 6, 2, 3) итд. На божанско порекло државне власти указује Христос одговарајући Пилату:

8) Од ретких извора за политичку философију српског средњег века значајни су: Теодор Тарановски, *Историја српског права*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд, 1931, I-III; Александар Соловјев, „Појам државе у средњовековној Србији“, *Годишњица Н. Чутића* 42 (1933), стр. 64-92; Д. Кашић, *Идејни основи средњовековног схватања владарске власти*, 71-105; Димитрије Богдановић, „Политичка филозофија средњовековне Србије“, 5-29; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*; Миодраг М. Петровић, *Корени црквендржавних односа у Србији за време кнеза Лазара*, 1989; „Црквендржавна идеологија светог Саве“, *Српска Византија*, стр. 53-71.

9) Види шире: Јулијус Евола, *Побуна против модерног света*, Градац, Чачак, 25-36.

„Не би имао власти никакве нада мном када ти не би било дано одозго“ (Јн 19, 11). У посланицама апостола Павла, међу свим новозаветним списима, има релативно највише елемената које су свети оци, а посебно оци у Источноромејском царству, касније интерпретирали и разрадили у читаву једну теорију објашњења и оправдања државе.

Ово схватање је опште место у писаним изворима Немањиха Србије. Тако, на пример, у *Законоправилу Светога Саве* (Иловички препис из 1262. године) стоји: „Највећи *Божји дарови* (курзив Б.Г.) међу људима, даровани од вишњег човекољубља, јесу – свештенство и царство; једно, дакле, да служи оном што је божанско, а друго да влада и да се стара за оно што је људско. Из једног истог начела производећи, украшавају људски живот; јер царевима ништа није тако поспешно као част свештеника, пошто се и за њих саме увек Богу моле. Јер ако они буду у свему непорочни и пред Богом имају смелост, а ови правилно и како треба почну да украшавају предате им градове, и оно што је под њима, постаће неко добро сагласје, дарујући све што је добро људском животу. А ово ће бити, верујмо, ако се сачува надзирање свештених правила која, праведно хваљени и слављени очевици Божије Речи, апостоли – предаше, а свети оци очуваше и исповедаше“.¹⁰⁾ Ово искључује и изопачавање сваке поједине власти од ове две.

Како се вредност сваке људске делатности не одређује према средствима, оруђима којима се служи, већ према циљу који остварује, тако је и државна власт само средство, оруђе, које служи неком вишем циљу. „Суштина политике се одређује оним великим, садржајним задацима које је државна власт позвана да опслужује и којима у стварности и служи. Политика није празна „форма“ или спољашњи чин, она зависи од циљева и задатака тако што циљ одређује и облик власти и начин њеног остварења,⁽¹¹⁾ с правом тврди Иљин. Према учењу Цркве, смисао постојања државе, која има божанско порекло, „одозго“, је да у сарадњи са Црквом, остварује истински и највиши циљ људског постојања – спасења душе у вечности.

Штитећи врлину и обуздавајући рушилачке страсти, државна власт олакшава Цркви мисију на спасавању људских душа,

10) *Законоправило Светога Саве на српскословенском и српском језику*, 1, превео и приредио М. М. Петровић, Епархија жичка – манастир Жича, Манастир Жича 2004, стр. 624-625.

11) Иван Иљин, *У потрази за праведношћу – Хришћанско-политички есеји о историји, друштву и култури*, Свеетигора, Цетиње, 2001, стр. 74-75.

сарађује на спасењу душа својих поданика. Државна власт чува нарочити поредак живота и без тог поретка живот у заједници не би био могућ. Обавеза носилаца тих власти, који представљају борце постављене између добрих и злих, је да првима омогуће спокојан живот међу другима.

Потребно је нагласити да се према хришћанском схватању све дешава према промислу¹²⁾ Божијем, с тим што може бити по вољи Божијој или према допуштењу Божијем. Оно што је према вољи Божијој је беспрекорно добро а по допуштењу може да буде различито, не увек добро. Тако и државна власт, свака је од Бога, с тим што је она по вољи Божијој „беспрекорно добра“, богоугодна, у сагласју са Законом Божијим – законска власт, а по допуштењу Божијем власт боже да буде незаконичка, противна Закону Божијем, усмерена на пропаст поданика.¹³⁾

Суверена земаљска власт је изведена, без изворне моћи. Када се у списима Немањића Србије Господ прославља као сведржитељ: „Сведржитељ Господ и Творац свега, који у власти држи сву твар“, то има и свој политичко-философски смисао, јер указује на суштину праве и једине суверености. Божија се власт и сувереност огледа у томе што је Њему апсолутно све подређено, Он је творац свега што јесте, све је дело његове воље и моћи. Земаљски владар и његова политичка власт је у субординацији у односу на власт Господа и Сведржитеља и она је изведена из те апсолутне власти, сопственом вољом те власти. Легитимна политичка власт земаљског владара није од искона, она је само дар Божји, ограничена у времену.

Свети оци без изузетка наглашавају ограничење државне суверености и не може се наћи став о апсолутном суверенитету државне власти. Свака власт је условна, изведена, ограничена Божјом сувереношћу, Божјом влашћу, која је изворна, оригинална. Ако је Бог апсолутни и једини суверен, онда је земаљска власт владара изведена а владар Богу подређен, ограничен, услован и привремен. Вредност владара на земљи се мери најстрожијим могућим мерилом, у којој мери је он и његова владавина усклађена са примарним, апсолутним и вечним сувереном, са Богом. Према

12) „Промисао јесте воља Божија, по којој се свиме што постоји на целисходан начин управља“, речи су Светог Јована Дамаскина.

13) Митрополит Јован (Сничев): „Хришћанско учење о власти и држави – велика лаж демократије,“ *Самодржавље духа – огледи о руској самосвести*, прев. Владимир Димитријевић, Санкт–Петербург, 1994, Интернет, <http://srbin.info/2014/08/01/hriscansko-ucenje-o-vlasti-i-drzavi-velika-laz-demokratije/10/02/2016>.

томе, власт владарева, не само што је ограничена већ стално изложена вишем и претежнијем суду, суду Божијем.

3. ИСХОДИ СХВАТАЊА О БОЖАНСКОМ ПОРЕКЛУ ВЛАСТИ

Од Стефана Немање сви владари Немањићи сматрани су владарима по „милости Божијој“ а „управо из Божије милости извођено је државно-правно схватање о самосталности власти.“¹⁴⁾ Да је Стефан Немањин великожупански престо постављен по Божијој милости налазимо на више места. У *Хиландарској повељи* на два¹⁵⁾, а у хагиографским и другим списима на више места. Доментијан пише: „Када је благоверни и благочестиви и Богом изабрани и Богом подигнути и самодржавни господин Стефан...“¹⁶⁾; „...овај свети и преподобни и богоносни отац наш (Симеон – Немања), просветивши се истом божанском благодаћу и Богом би изабран... И можете ли се, дакле, достојно чудити недоумислимому разуму и неисказаној доброты и неизмерном промислу човекољубивога Бога нашега и благодатному избору његову?“¹⁷⁾; „међу свом својом браћом по рођењу најмањи, но Божјом благодаћу највиши...“¹⁸⁾

Из тог става да је владар по Божијој милости, као што се на пример и у аренги *Арханђелске повеље* за цара Душана истиче да је владар, „Богом помилован“ и „Богом просветљен“, значи да је сваки човек, па и владар као човек, грешан и недостојан и да је то што јесте, владар, само по милости Божјој. Будући да се човек за вечни живот спасава, у основи по милости Божјој, чињеница да се власт уопште добија по милости Божјој има такође смисао у служењу спасењу људи. Носиоци посебних овлашћења морају их употребљавати искључиво по вољи онога који је та овлашћења дао, „као управитељи у служби, не ради своје власти, не ради самих себе“.

Из идеје о божанском пореклу власти произилази својеврсно схватање о дужностима владара и смисла његовог владања.

14) Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића – дипломатичка студија*, Клио, Београд, 1997, стр. 61-62

15) Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, СКЗ, Београд 1999, стр. 3.

16) Доментијан, *Живот светог Саве и светог Симеона*, превео др Лазар Мирковић, предговор др Владимир Ћоровић, СКЗ, Београд 1938, стр. 27.

17) Исто, 222.

18) Исто, 223.

Схватање да су по промислу власт добили од Бога обавезује владара да у свему остварује и не нарушава вољу Божију. Да се не преузноси расположивом моћи и силама као својим, злоупотребљавајући их, већ да увек има у виду да их је добио од Бога, Цара над царевима, Цара свеколике васељене, како се сматрало.

У средњем веку дужности владара сводиле су се на две основне, а у непосредној вези су са извором њихове власти: служење Богу односно Цркви, правој вери и брига за поданике. Утврђивање у правој (православној) вери и одбрана од јеретика је превасходна дужност владара.¹⁹⁾ Владар је био дужан да гони јеретике. У Византији су познати бројни царски едикти о томе. У старим српским списима налазимо довољно потврде за тврдњу да се у Немањића Србији, почев од Стефана Немање па до цара Душана, будно чува правоверје²⁰⁾ и бескомпромисно разрачунава са јеретицима.

Када је реч о управљању поданицима и старању о њиховом добру, циљ средњовековних владара (у првом реду царева) како је назначено у Фотијевим *Епанагогама* (зборнику закона), објављеним 883-886. био је „да својим врлинама одржи и сачува постојећа добра; да поврати, својом делотворном будношћу, изгубљена добра, да стекне, својом ревношћу, својом марљивошћу и својим праведним победама недостајућа добра“.²¹⁾ У том смислу се за Стефана Немању каже: „И обнови своју дедовину и боље је утврди, Божјом помоћу и својом мудрошћу, датом му од Бога. И подиже пропалу своју дедовину и задоби од морске земље“.²²⁾

Хришћанска идеја о божанском пореклу власти обавезује поданика да јој се покоравају, као и владару, Божијем изабранику. Апостол Павле хришћане упућује да у односу према држави: „буду покорни и послушни поглаварствима и властима“ (Тит 3, 1). За то наводи следеће разлоге: „Свака душа да се покорави властима које владају, јер нема власти да није од Бога, а власти што постоје од Бога су установљене. Зато ко се противи власти противи се уредби Божијој; а који се противе, примиће осуду на

19) Види: Александар Соловјев, *Историја словенских права; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, приредио и предговор написао Сима Аврамовић, *Службени лист СРЈ*, Београд, 1998, стр. 469-470.

20) Свети Сава није користио израз православље већ увек правоверје. Правоверје је друго, односно тадашње име за православље.

21) Elen Alveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, „Filip Višnjić“, Београд, 1988, стр. 59-60.

22) Стефан Првовенчани, „Хиландарска повеља“, *Сабрана дела*, СКЗ, Београд, 1999, стр. 3.

себе. Јер старјешине нису страх за добра дјела него за зла. Хоћеш ли пак да се не бојиш власти, чини добро, и имаћеш хвалу од ње, јер је слуга Божији теби за добро. Ако ли зло чиниш, бој се, јер не носи мача узалуд, јер је Божији слуга, осветник, да излије гњев на онога који зло чини. Зато је потребно покоравати се не само због гњева, него и због савјести. Јер због тога и порезе плаћате, јер су службеници Божији који се тиме стално баве. Подајте, дакле, свакоме шта сте дужни: коме порезу – порезу, коме царину – царину, коме страх – страх, коме част – част. И не будите никоме ништа дужни осим да љубите један другога; јер који љуби другога испунио је закон“ (Рим 13, 1-8).

Наведена места из Библије свети оци у Источноromeјском царству су тумачили тако што су указивали на постојање разлике између власти као принципа и одређених лица на власти, односно на разлику царске функције од личности цара. Свети Јован Златоусти тврди да апостол Павле није рекао да нема властодршца да није од Бога, већ да нема власти да није од Бога. Према томе, апостол није упућивао да се безусловно треба покоравати конкретним лицима који владају, већ властима као таквим.

У чему је онда тако значајна мисија државе, према хришћанском схватању? У томе што уређивањем мирног живота у заједници ствара услове и могућности за спасење људи који у њој живе. Зато апостол Павле тражи од хришћана: „Молим, дакле, прије свега да се чине мољења, молитве, прозбе, благодарeња за све људе, за царе и за све који су у власти, да тих и миран живот поживимо у свакој побожности и честитости. Јер је ово добро и угодно пред Спаситељем нашим Богом, који хоће да се сви људи спасу и да дођу у познање истине“ (1 Тим 2, 2). Свети Јован Златоуст тврди да се за срећу владара треба молити, јер ако они не буду уопште срећни, неће имати среће ни у ратовима, те ћемо онда и ми, у позадини, дрхтати од страха. Владари штите своје поданике од непријатеља: „Како то да њима није незгодно да ратују и да се оружја прихватају, само да бисмо ми били у безбедности, а нама да је тешко чак и да се молимо за борце и ратнике!“²³⁾

Ако је власт од Бога а владари Божије слуге, покоравање и послушност према таквој власти подразумева испуњавање воље Божије. Зато што државна власт има божанско порекло, Црква

23) Димитрије Богдановић, „Из политичке филозофије византијских светих отаца“, *Православна мисао*, 7, св. 1, Београд, 1964, стр. 14.

учи да власт не само да се треба поштовати и да јој се треба потчињавати, него заповеда да се не избегава жртвовање имовине, па и живота за добро државе. Неопходност пореза проистиче из неопходности средстава за одржавање материјалне снаге, зато Свети Амвросије напомиње: „Ако је Син Божији платио порез Тесару, ко си онда ти да мислиш како си слободан од пореза?“ Многи свети оци постојање власти и поредак послушности: схватају као израз премудрости Божије, јер је то један од начина да се избегну стални друштвени сукоби и потреси.

У тумачењу захтева апостола Павла о поковавању властима, свети оци праве разлику између власти као институције, која има одређену друштвену функцију и властодршца као лица које ту власт врши, указујући на ограничење суверенитета. Божанска установа власти, као такве, односно државе, може бити функционално изневерена. Апостол Павле тврди да је од Бога власт а не и владање одређеног појединца, на пример тиранина. Хришћани су дужни да се поковавају властима и извршавају прописе и наредбе државних органа само ако је то у складу са јеванђелским законом и ако то не противречи захтевима вере. Поковавање властима не може, нити сме противречити заповестима Божјим, што проистиче из библијског става: „Богу се треба поковати више него људима“ (Дап 5, 29). То су границе државне суверености.

Према томе, хришћанин поданик је божанским правом овлашћен да процењује захтеве које држава поставља пред њега, па ће се покорити само онда „кад то не дира у веру“. У случају колизије, иначе, морало би да се примени начело „Већма се треба Богу поковати него људима“ (Дап 5, 29). Ово је нарочито долазило до изражаја у политичким сукобима у византијском друштву, који су по правилу имали верски карактер, и у томе лежи један од главних разлога што је православље успевало да се одржи насупрот повременим али снажним прогонима јеретичких државних власти (аријанство, монотелитство, иконоборство, унија).²⁴⁾

Према православном, источноромејском схватању политичка власт је схватана преваходно и доследно као служба (служење), служба Богу и служба (служење) поданицима Бога ради. У томе је садржано њено значење, смисао и ограничење. Владар је за узор имао самог Христа, који је своје божанско величанство

24) „Та резерва је у историји Византије била од највећег црквено-политичког, али и општег политичког значаја, а она почива, у ствари, на тачној светоотачкој интерпретацији библијског учења у границама суверености државе“, Димитрије Богдановић, „Из политичке филозофије византијских светих отаца“, стр. 18.

потврдио „понижењем и силажењем са Небеса“. Д. Богдановић, такође, наглашава да српски владар милост добијену од Бога треба да испољава као љубав према отачаству, светлошћу којом је од Бога просветљен, треба да обасја и просветли српски род: „све благодатне моћи добијене одозго и згуснуте у симболу светог мира, има да 'точи' своје народу ради његовог спасења од зла и смрти“.²⁵⁾ Према томе, политичка власт је пре служење него привилегија, која претпоставља посебно повишено осећање одговорности пред оним чему и за шта служи. У аренги *Арханђелске повеље* цара Душана, из 1347/48. године, која је једна од српских аренги најбогатија теолошким идејама и као таква представља значајан извор политичке философске мисли, истиче се да је власт у суштини служба, служење.

У аренги *Хиландарске оснивачке повеље* одређено је место и положај српског владара у односу на источноромејског цара и суседне владаре: „Када у почетку створи Бог небо и земљу и људе на њој, и благослови их и даде им власт над сваком тварју својим, и постави једне царевима, друге кнезовима, а треће господарима, и свакоме даде да пасе стадо своје и да га чува од свакога зла које би наишло на њега. Стога, браћо, Бог милостиви утврди Грке царевима, а Угре краљевима и сваки народ разделив, и закон даде, и обичаје установи, и господаре над њима по обичају и по закону раставив својом премудрошћу.

Стога по многој својој и неизмерној милости човекољубља, дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да овладају овом српском земљом, и све као Бог чинећи на боље људима, не хотећи људско страдање, постави ми господина ми оца као великог жупана, названог на светом крштењу Стефана Немању“.²⁶⁾ Из овога се види да су Стефан Немања и Свети Сава званично признавали првенство источноромејског цара, што је требало да буде садржај владарске идеологије Немањића током читаве владавине. Византинци су иначе, за разлику од западних схватања, инсистирали на томе да је само њихов василевс владар по милости Божијој а да остали владари од њега добијају власт.²⁷⁾ Из наведеног места у *Хиландарској повељи* се види да је код Немањића од самог почетка постојало схватање да српски владар, без обзира што је тада

25) Димитрије Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, стр. 120.

26) Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, СКЗ, Београд, 1999, стр. 3.

27) Смиља Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића – дипломатичка студија*, Клио, Београд, 1997, стр. 61-62

био само велики жупан, власт добија непосредно од Бога. Бошко Бојовић основано тврди да је то: „срж српске политичке владарске идеологије која и јесте створена да образложи основаност и оправда постојање једне суверене државе у оквиру хришћанско-византијског хијерархијског поретка вредности“.²⁸⁾

Постоји скоро општа сагласност о томе да је за средњовековну српску државу карактеристична симфонија духовне и световне власти, односно, Цркве и државе.²⁹⁾ Идејно извориште оваквог односа, пре свих, јесте *Законоправило светог Саве*,³⁰⁾ али и други правни кодекси и списи.³¹⁾ Учење о симфонији, сагласју, складности и узајамности цркве и државе, које потиче из Источноромејског царства, као и свака политичка теорија, темељи се на одређеном философском погледу на свет. Тако је у основи те симфоније, такозване „теодулије“; учење Цркве о мисији државе, односно, учење према коме је држава плод премудрости и промисла Божјег, а циљ њеног постојања је да човека, који је због греха непослушности отпао од Бога и Божанског поретка, посредством људске власти врати на пут спасења.

Из претходног се може закључити да политичка схватања Немањића имају хришћанску религиозно-моралну основу и садрже узвишени политички идеал, који је уоквирен новозаветним учењем о спасењу, и то не само личном, већ и спасењу читавог народа као духовне заједнице. Управо кроз тај идеал, као кључ, се могу најбоље и најистинитије разумевати политичка схватања и политичка деловања у Немањића Србији, између осталих и питање извора и порекла државне власти.

Идеја о божанском пореклу власти, као и друге идеје, веровања и вредности које баштине српски средњовековни списи из времена Немањића Србије, утемељене у православној светоотачкој духовној традицији, могу да буду од користи за савремену српску политичку мисао. Најпре зато што показују и расветљавају духовну димензију политичких питања, која је у култури српског народа недопустиво запостављена. Саздано на принципијелно потпуно другачијим основама од теорије природног права и

28) Бошко И. Бојовић, *Краљевство и светост – политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд, 1999, стр. 17

29) С. Троицки, „Црквено-политичка идеологија светосавске Крмчије и Властареве Синтагме“, *Глас САН*, ССХП, Одељење друштвених наука, књ. 2, Београд, 1953.

30) Миодраг М. Петровић, *О законоправили или Номоканону светог Саве*, КИЗ Култура, Београд, 1989, стр. 73-98.

31) Димитрије Богдановић, „Политичка филозофија средњовековне Србије“, стр. 87.

друштвеног уговора, према хришћанском схватању, извор власти није и не може да буде народ, јер народу власт једноставно није дата, па је тако не може ником ни предати. Значи, потпуно је страна мисао да поглавару дају власт они којима он влада и да они могу да га опозову, смене, кажњавају.

ЛИТЕРАТУРА

- Alveler, Elen: *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1988.
- Богдановић, Димитрије: „Из политичке филозофије византијских светих отаца“, *Православна мисао*, бр. 7, св. 1, Београд, 1964.
- Богдановић, Димитрије: „Политичка философија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања“, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд, 1988.
- Богдановић, Димитрије: „Стара српска библиотека“, *Летопис Матице Српске*, бр. 408, 1971.
- Богдановић, Димитрије: „Суштина просвећености у култури средњовековне Србије“, *Студије из српске средњовековне књижевности*, СКЗ, Београд, 1997.
- Богдановић, Димитрије: *Историја старе српске књижевности*, СКЗ, Београд, 1991.
- Богдановић, Димитрије: *Студије из српске средњовековне књижевности*, СКЗ, Београд, 1997.
- Бојовић, И. Бошко: *Краљевство и светост – политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд, 1999.
- Веселиновић, Андрија: *Држава српских деспота*, НИУ „Војска“, Београд, 1995.
- Данило (Кретић): *У почетку беше смисао*, Хиландарски фонд, Београд, 1996.
- Доментијан: *Живот светог Саве и светог Симеона*, превео др Лазар Мирковић, предговор др Владимир Ћоровић, СКЗ, Београд, 1938.
- Иљин, Иван, *У потрази за праведношћу – Хришћанско-политички есеји о историји, друштву и култури*, Светигора, Цетиње, 2001.
- Иљин, Иван: *О супротстављању злу силом*, ZEPTEK BOOK WORLD – НИЦ „Војска“, Београд, 2001.
- Лукић Д. Радомир: *Историја политичких и правних теорија*, Научна књига, Београд, 1973.
- Марјановић-Душанић, Смиља: *Владарска идеологија Немањина – дипломатичка студија*, Клио, Београд, 1997.
- Марјановић-Душанић, Смиља: *Свети краљ*, САНУ, Балканолошки институт, Клио, Београд, 2007.
- Недељковић, Б. М. „О саборима и законодавној делатности у Србији у време владавине цара Стефана Душана, са посебним освртом на доношење Законака цара Стефана Душана“, *Законик цара Стефана Душана*, САНУ, Београд, 1975.

- Новаковић, Стојан: *Законски споменици српских држава средњега века*, СКА, Београд, 1912.
- Законоправило Светога Саве на српскословенском и српском језику*, I, прев. и прир. М. М. Петровић, Епархија жичка – манастир Жича, Манастир Жича, 2004.
- Петровић, М. Миодраг: *О законоправилу или Номоканону светога Саве*, КИЗ Култура, Београд, 1998.
- Петровић, Миодраг: *Положај и права византијског цара у Цркви*, аутор, Београд, 1972.
- Радојчић, Никола, „Свети Сава и аутокефалност српске и бугарске цркве“, *Глас Српске краљевске академије*, СХХХ, II, Београд, 1939.
- Соловјев, Александар: „Појам државе у средњовековној Србији“, *Годишњица Николе Чутића 42*, Београд, 1933.
- Стефан, Првовенчани: *Сабрана дела*, СКЗ, Београд, 1999.
- Троицки, Сергеј: „Црквено-политичка идеологија светосавске Крмчије и Властареве Синтагме“, *Глас САНУ*, ССХП, Одељење друштвених наука, књ. 2, Београд, 1953.
- Шушњић, Ђуро: *Религија*, I, Чигоја, Београд, 1998.
- Сничев, Јован: „Хришћанско учење о власти и држави – велика лаж демократије“, *Самодржавље духа – огледи о руској самосвести*, прев. Владимир Димитријевић, Санкт–Петербург, 1994, Интернет <http://srbin.info/2014/08/01/hriscansko-ucenje-o-vlasti-i-drzavi-velika-laz-demokrati-je/10.02.2016>.

Borislav D. Grozdic

UNDERSTANDING OF SOURCE AND ORIGIN OF GOVERNMENT – CONTRIBUTION TO THE STUDY OF NEMANJIC’S POLITICAL PHILOSOPHY

Resume

Author of the paper principally analyzes the question of understanding the source and origin of state power in the Nemanjić’s political philosophy of Serbia, and what follows from such a conception. It covers the period from the foundation of an independent Nemanjić’s state to its end. For the reconstruction of understanding of the origin and source of authority in Nemanjić’s Serbia the Serbian written heritage from Nemanjić dynasty period, primarily legal documents and then the original texts of literature (Serbian hagiography, liturgies, chronicles and genealogies, etc.) and others were used.

It is known that Nemanjić’s Serbia inherited political philosophy of the Eastern Roman Empire, and so the idea of the divine origin of

power in medieval Serbian political views, and beliefs, is accepted from the Eastern Roman Empire. Political phenomena are perceived within the Christian-Orthodox theological view of the world, so the Serbian medieval political philosophy, as well as the Eastern Roman Empire's one, was based on the idea of God as absolute political factor. This is emphasized in every act of the state authorities and other medieval written sources.

According to the Christian standpoint every authority comes from God, and so the state power has a divine origin. This view is found in the Bible, and the Old and New Testament. Every government is in foreknowledge of God, either with the will of God, which means in accordance with the law of God, or upon the permission of God. Conforming to both conceptions supreme source, the state government has a lofty goal and it is ultimately care about the salvation of souls subjects. From the divine source of authority does not follow the absolutist power of state rulers, on the contrary, Holy fathers without exception emphasize the limitation of state sovereignty.

From Stefan Nemanja all the Nemanjic rulers were considered by the "grace of God". The idea of the divine origin of authority arises a sort of understanding of the duties of rulers in the Middle Ages and the meaning of his reign, coming down to: the service God and care for servants. The Christian idea of the divine origin of power and ruler as God's chosen individual subjects obliges Christians to comply, but only as long as it does not affect the faith, and in the event of collision, applies the principle of "Always must obey God rather than men" (Acts 5, 29).

According to the Orthodox, Eastern Roman Empire's understanding of political power, it was understood primarily and consistently as a service (serving), serving God and serving servants for the sake of God. From the founder of the sacrosanct the Nemanjic's dynasty Stefan Nemanja in the areng of Hilandar's founding Charter, the Serbian medieval political philosophy is based on the understanding of the place and the position of the Serbian rulers in relation to the Eastern Roman emperor and the neighboring rulers, such as the power received directly by the grace of God. There is almost universal agreement that the medieval Serbian state is a characteristic symphony of spiritual and secular powers, respectively, of the Church and the State.

The idea of the divine origin of power, as well as other ideas, beliefs and values that safeguard Serbian medieval writings from the time of Nemanjić's Serbia, based in the Orthodox Holy Father spiritual tradition, may be useful for contemporary Serbian political thought. Primarily because they indicate and resolve the spiritual dimension of political issues, which is impermissibly neglected in current culture of the Serbian people.

Key words: God, authority, the source of authority, the Nemanjics, ruler, political ideas

* Овај рад је примљен 18. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

*Адријана Грмуша**Институт за политичке студије, Београд*

СЛОЖЕНОСТ ОДРЕЂЕЊА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА КАО ФЕНОМЕНА САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА*

Сажетак

Феномен електронског вршњачког насиља постаје незаобилазан у савременом друштву обликованом убрзаним развојем информационо-комуникационих технологија. Вршњачка насилна интеракција из реалног света премешта се у виртуелни свет, где постаје окрутнија и суровија, тако да се електронско вршњачко насиље перципира као озбиљна претња за личну безбедност са којим се суочава велики број младих школског узраста. Последњих година постоји велико залагање многобројних истраживача да се расветли сложеност овог феномена у циљу суочавања са његовим узроцима и отклањања последица. Међутим, феномен електронског вршњачког насиља још увек није прецизно одређен, мада постоје многобројна истраживања његових појавних облика као и односа са вршњачким насиљем у реалном свету. У овом раду аутор разматра најзначајнија достигнућа досадашњих истраживања, при чему се фокусира на постојање термилошких дилема и проблема у одређивању елемената који чине овај сложен феномен. С тим у вези, рад се састоји из четири дела. У првом делу су представљене главне термилошке дилеме у погледу феномена електронског вршњачког насиља у иностраној и домаћој литератури. Други део је посвећен анализи суштинских карактер-

* Овај рад је настао као резултат рада на пројекту бр. 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ристика актера електронског вршњачког насиља. У трећем делу су представљени главни проблеми са којима се истраживачи суочавају у настојању да електронско вршњачко насиље одреде у односу на традиционално. При том, фокус је на два приступа: а то су: 1) одређење према сличностима са традиционалним вршњачким насиљем; и 2) одређење према специфичностима феномена електронског вршњачког насиља, као што су специфичности актера и специфичности електронских средстава и дигиталних канала комуникације. У четвртном делу су представљени резултати истраживања феномена електронског вршњачког насиља у Србији. Кључне речи: вршњачко насиље, електронско вршњачко насиље, сајбербулинг, вршњачко насиље на интернету, вршњачко насиље у сајбер простору

Истраживање вршњачког насиља започело је студијама скандинавских истраживача током 70-тих година XX века. Основу за та истраживања је поставио норвешки аутор Дан Олвеус (*Dan Olweus*), који је дефинисао вршњачко насиље и инструменте за његово истраживање.¹⁾ Услед интензивног развоја информационо-комуникационе технологије (ИКТ), као и њених специфичних карактеристика, вршњачка насилна интеракција из реалног света премешта се у виртуелни свет, где постаје окрутнија и суровија. Резултати великог броја студија указују да су млади школског узраста више изложени ризику електронског вршњачког насиља у односу на традиционално вршњачко насиље.²⁾ За потребе овог рада, вршњачка насилна интеракција у реалном свету ће бити названа традиционално вршњачко насиље, док ће се за вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету користити генерички назив феномен електронског вршњачког насиља.

1. ТЕРМИНОЛОШКЕ ДИЛЕМЕ У ОДРЕЂЕЊУ ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

Истраживање феномена електронског вршњачког насиља започело је током 90-их година XX века, а интензивирано је

1) Dan Olweus, *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*, Hemisphere Publishing Corporation, Washington, 1978.

2) David R. Dupper, *School Bullying: New perspectives on an Growing Problem*, Oxford University Press, 2013, p. 32.

првих година XXI века са убрзаним развојем ИКТ. Међутим, истраживачи још увек нису успели да постигну сагласност којим термином да означе електронско вршњачко насиље. Овај феномен је првобитно означен термином „интернет узнемиравање“. Затим су амерички аутор Ненси Вилард (*Nancy Willard*) 2003. године, и канадски аутор Бил Белси (*Bill Belsey*) 2005. године, почели да користе термин „вршњачко насиље у виртуелном свету“.³⁾ Центар за контролу и превенцију болести (*Center for Disease Control and Prevention – CDC*), америчка владина агенција надлежна за питања јавног здравља, користи термин „електронска агресија“.⁴⁾

У страниј литератури се често користе термини као што су „електронско вршњачко насиље“ (*electronic/digital bullying*),⁵⁾ „вршњачко насиље у виртуелном свету“ (*cyberbullying*),⁶⁾ „вршњачко насиље на интернету“ (*online bullying*)⁷⁾ и „узнемиравање на интернету“ (*Internet harassment*).⁸⁾ Када се аутори фокусирају на ИКТ путем којих се вршњачко насиље одвија, користе термин вршњачко насиље у виртуелном свету, а када је фокус на облицима испољавања понашања у виртуелном свету, користи се термин електронско вршњачко насиље.⁹⁾

Домаћу литературу такође одликују термилошке дилеме, које су, пре свега, резултат потешкоћа које проистичу из различитих превода израза из стране литературе. У домаћој литератури се најчешће користе три термина. Први термин је сајбербулинг, за који се одређује већина домаћих аутора.¹⁰⁾ Други термин је

- 3) Shaheen Shariff, *Confronting Cyber-bullying*, Cambridge University Press, New York, 2009, p. 41.
- 4) Nathaniel et al., *Bullying in the Networked Era: A Literature Review*, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University, 2012, p. 6.
- 5) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, “Electronic bullying among middle school students”, *Journal of Adolescent Health*, Vol. 41, No. 6, 2007, p. S23.
- 6) Nancy Willard, *Educator’s Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*, Center for Safe and Responsible Use of the Internet, 2007, p. 4; Robert Slonje, Peter K. Smith, “Cyberbullying: Another main type of bullying?”, *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 49, No. 2, 2008, p. 148.
- 7) Sharlene Chadwick, *Impacts of Cyberbullying Building Social and Emotional Resilience in Schools*, Springer, 2014, p. 8.
- 8) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, “Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 45, No. 7, 2004, p. 1308.
- 9) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters”, *Cyberpsychology & behavior*, Vol. 11, No. 4, 2008, p. 502.
- 10) Бранислава Поповић-Титић, „Вршњачко насиље у сајбер простору“, *ТЕМИДА*, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, бр. 03/2009, стр. 51; Душко Вејновић, „Теорија

вршњачко насиље у сајбер простору.¹¹⁾ Трећи термин је електронско (дигитално) насиље.¹²⁾

2. ГЛАВНЕ ОДЛИКЕ АКТЕРА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА

На континууму укључености у насилну вршњачку интеракцију у виртуелном свету, две екстремне позиције које актери могу да заузму су позиције насилника и жртве. Између та два екстрема, могуће су и друге варијације позиционирања, пре свега у виду насилника-жртва и посматрача.¹³⁾ Свака од наведених улога носи своје специфичности, нарочито улога оних ученика који су истовремено и жртве и насилници, али који се углавном сврставају у групу насилника.

Насилником се сматра ученик који се у интеракцији са другим ученицима насилно понаша.¹⁴⁾ У погледу индивидуалних карактеристика насилника у виртуелном свету, резултати спроведених истраживања се не слажу. Неки аутори тврде да су дечаци склонији вршењу електронског вршњачког насиља и да се испољавање електронског вршњачког насиља мења са узрастом.¹⁵⁾ Насупрот томе, налази других студија указују на незнат-

и пракса врста вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013, стр. 73; Марија Ђорић, „Булинг као врста социјалног насиља“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009, стр. 145-164; Сања Сумоња, „Насиље путем интернета као облик малолетничког вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013, стр. 254.

- 11) Jelena Maksimović, Jelena Petrović, Jelena Osmanović, „Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja“, *In medias Res*, Centar za filozofiju medija, Zagreb, br. 06/2015, str. 912-923.
- 12) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, „Насиље у школама Србије: Анализа стања од 2006. до 2013. године“, Институт за психологију, Београд, 2014, стр. 33. Драган Попадић и Добринка Кузмановић у свом истраживању о електронском вршњачком насиљу у Србији користе термин „дигитално насиље“, мада користе и термин „дигитално силецијство“ као превод енглеског термина *cyberbullying*. Драган Попадић, Добринка Кузмановић, *Користићење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, Telenor, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, UNICEF, Београд, 2013, стр. 16.
- 13) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1310; Levy *et al.*, *op. cit.*, p. 18.
- 14) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 101.
- 15) Aricak *et al.*, “Cyberbullying among Turkish Adolescents”, *Cyberpsychology and Behavior*, Vol. 11, No. 3, 2008; Li Qing, “A Cross-cultural Comparison of Adolescents Experience Related to Cyberbullying”, *Educational Research*, Vol. 50, No. 3, 2008, према: Heidi

ну повезаност индивидуалних карактеристика ученика и вршења електронског вршњачког насиља.¹⁶⁾ Насилнике у виртуелном свету најчешће одликује хиперактивност и склоност проблемима у понашању. Такви ученици често нису свесни последица свог понашања у виртуелном свету, и док појединима nanoшење штете другима пружа задовољство, осталима активира осећај кривице.¹⁷⁾

Ненси Вилард разликује две основне категорије насилника, а то су: 1) појединци који настоје да малтретирају друге, превасходно због неког личног својства (*put-downers*); и 2) појединци, који као жртве традиционалног вршњачког насиља, узвраћају насилницима путем дигиталних канала комуникације (*get-backers*). У улози насилника могу да буду ученици чији идентитет је познат жртвама, али и ученици чији идентитет остаје непознат за жртву (анонимни насилници). У оквиру категорије анонимних насилника постоје насилници који често настоје да укључе друге особе у насилну вршњачку интеракцију, а које жртву ни не познају (*cyberbullying by proxy*).¹⁸⁾ Додатно, према мотивима за учествовање у вршњачкој насилној интеракцији у виртуелном свету, Пери Афтаб (*Parry Aftab*) разликује следеће категорије насилника: 1) осветољубиви анђео; 2) гладан моћи; 3) пакосне девојчице; и 4) несмотрени насилник. Осветољубиви анђео (*vengeful angel*) посматра себе као особу која исправља неправду, која је нанета њему или другим особама, јер су осветољубиви анђели често жртве вршњачког насиља које се свете насилницима. Гладан моћи (*power-hungry*) се сматра најсличнијим прототипу школског насилника, јер жели да успостави контролу, моћ и власт над другима. Најчешћи начин на који гладан моћи врши насиље у виртуелном свету се састоји у упућивању претњи или постављању понижавајућих порука, чији је циљ изазивање страха. Мотив пакосних девојчица (*mean girls*) за вршење насиље јесте досада или забава, при чему не постоји посебна жеља да се жртва повреди. Иако су девојчице чешће вођене овим мотивима, и дечаци могу бити укључени у ову категорију насилника. Несмотрени

Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1355; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 151.

16) Peter K., Smith, Jess Mahdavi, Manuel Carvalho, Sonja Fisher, Shanette Russell, Neil Tippette, "Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, 2008. p. 380.

17) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, "Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice", *School Psychology International*, Vol. 34, No. 6, 2013, p. 584.

18) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 4.

(*inadvertent*) насилник је особа која на негативну комуникацију коју добија узвраћа истом мером, или која је својом несмотреношћу укључена у вршњачку насилну интеракцију у вирuellном свету у односу на жртву коју ни не познаје.¹⁹⁾

Ланчана вршњачка насилна интеракција у вирuellном свету, у литератури метафорично означена као „култура електронског вршњачког насиља“ (*culture of cyberbullying*), упућује на постојање посебне категорије ученика који су истовремено и жртве и насилници.²⁰⁾ Ова категорија насилника, окарактерисана као „насилници/жртве“ или „агресори/мете“, указује на међусобну испреплетаност улога насилника и улога жртава у сајбер простору.²¹⁾ Насилницима који су и сами жртве насиља својствено је манифестовање непожељних облика понашања, попут употребе дувана, алкохола и психоактивних супстанци.²²⁾

Жртвом се сматра ученик који је у интеракцији са другим ученицима изложен насилном понашању.²³⁾ Када је реч о повезаности индивидуалних карактеристика и улоге жртве, резултати истраживања се не слажу. За разлику од истраживања која указују на то да су девојчице и ученици нижег узраста чешће жртве електронског вршњачког насиља,²⁴⁾ поједина истраживања су показала да нема разлике између полова у погледу учесталости доживљеног електронског вршњачког насиља, а да учесталост доживљеног насиља расте са узрастом ученика.²⁵⁾

Деца која су доживела виктимизацију у вирuellном свету обично одлучују да о томе ћуте, а у ситуацијама када говоре о проблему са којим су суочена, углавном се обраћају школским вршњацима, а ређе наставницима и родитељима.²⁶⁾ Нај-

19) Parry Aftab, "Guide to keeping your kids safe online", 2006, према: Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, "Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age", Blackwell Publishing, 2008, pp. 60-61.

20) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1368.

21) Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives* (eds: Justin W Patchin, Sammer Hinduja), Routledge, 2012, p. 27.

22) *Ibid.*; Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1313.

23) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 101.

24) Justin W. Patchin, Samer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 4, No. 2, 2006, p. 158; Qing Li, "New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools", *Computers in Human Behavior*, Vol. 23, No. 4, 2007, p. 1782; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 151.

25) Qing Li, "Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences", *School Psychology International*, Vol. 27, No. 2, 2006, p. 163; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S25.

26) Peter et al., *op. cit.*, p. 382, 384.

чешћи разлози за непријављивање доживљене виктимизације наставницима су: 1) неповерење у адекватност наставника у реаговању на ситуације насиља; 2) осећај стида и понижења; 3) страх да ће бити окривљени за преживљено искуство; и 4) страх да им наставници неће веровати.²⁷⁾ Доминантни разлози непријављивања електронског вршњачког насиља родитељима су: 1) страх од казне у виду забране употребе компјутера или мобилног телефона; 2) осећај кривице; 3) лична одговорност у постављању садржаја осетљиве природе на интернет; и 4) страх од освете.²⁸⁾ Начин реаговања одраслих је један од најважнијих механизма у борби против електронског вршњачког насиља, али одрасли углавном нису спремни за суочавање са овим проблемом.²⁹⁾ Главни разлози неспремности родитеља су: 1) низак степен надзора дечијих активности у виртуелном свету; 2) низак степен свести о ризицима којима су деца изложена у виртуелном свету; и 3) низак ниво разумевања понашања деце на интернету које има потенцијал да ескалира у електронско вршњачко насиље.³⁰⁾

Посебну категорију актера у феномену електронског вршњачког насиља представљају посматрачи. То је категорија ученика која гледа, присуствује или сведочи чину електронског вршњачког насиља, односно није директно укључена у насилну вршњачку интеракцију у виртуелном свету.³¹⁾ Посматрачи су у литератури означени као гледаоци, пролазници, сведоци и браниоци.³²⁾ У оквиру посматрача постоје две главне категорије, а то су: 1) појединци који подстичу насилника или показују равнодушност према ономе што се дешава (*harmful bystanders*); и 2) појединци који настоје да зауставе насилни вршњачки однос и пријаве га одраслима (*helpful bystanders*).³³⁾ У улози посматрача у виртуелном свету могу да буду и ученици који су на индиректан начин укључени у вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету. Наиме, реч је о ученицима који, материјал који прослеђују путем дигиталних канала комуникације, а који узнемирава и

27) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 585.

28) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5; Peggy J. Parks, *Cyberbullying: The Internet*, ReferencePoint Press, 2013, pp. 13-14; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S29; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 9; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 585.

29) Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 153.

30) David R. Dupper, *op. cit.*, p. 31.

31) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1310; Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

32) Levy *et. al.*, *op. cit.*, p. 22; Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

33) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 5.

вређа друге, не виде као потенцијални извор проблема.³⁴⁾ Премда су посматрачи индиректно укључени у вршњачку насилну интеракцију у виртуелном свету, значајно су више изложени ризику директног укључивања у насилни однос у односу на посматраче вршњачког насиља у реалном свету. Главни разлози на којима се темељи ова специфичност су: 1) физички и социјални статус школских вршњака није значајан у виртуелном свету, као што је у реалном свету; и 2) анонимност охрабрује децу да кажу и раде оно што не би у контакту „лицем у лице“.³⁵⁾

Резултати спроведених истраживања указују да изложеност ученика електронском вршњачком насиљу оставља значајне последице, како на жртве, тако и на насилнике. Жртве електронског вршњачког насиља су у већем проценту склоне: 1) слабијим академским постигнућима; 2) изостанцима са наставе; 3) кршењу школских правила; 4) алкохолизму и употреби психоактивних супстанци; и 5) чешћем показивању знакова депресивности и анксиозности у односу на децу која нису имала то искуство.³⁶⁾ Са друге стране, насилници: 1) чешће носе оружје; 2) склонији су употреби психоактивних супстанци; и 3) склонији су учествовању у криминалним активностима.³⁷⁾

3. ПРОБЛЕМИ ОДРЕЂЕЊА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У ОДНОСУ НА ТРАДИЦИОНАЛНО ВРШЊАЧКО НАСИЉЕ

Међу истраживачима феномена електронског вршњачког насиља веома је заступљено схватање да је традиционално вршњачко насиље, напредком ИКТ, еволуирало у електронско вршњачко насиље.³⁸⁾ С тим у вези, постоје два приступа у одређењу феномена електронског вршњачког насиља у односу према традиционалном. Први приступ подразумева одређење према сличностима феномена електронског вршњачког насиља са традици-

34) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 9.

35) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 64.

36) David R. Dupper, *op. cit.*, p. 33; Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *op. cit.*, p. 26; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 582.

37) *Ibid.*, p. 584.

38) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 62.

оналним вршњачким насиљем. Други приступ се фокусира на специфичности феномена електронског вршњачког насиља, које могу бити: 1) специфичности актера; и 2) специфичности електронских средстава и дигиталних канала комуникације.

3.1. Одређење према сличностима са традиционалним вршњачким насиљем

Из многобројних дефиниција традиционалног вршњачког насиља, могуће је издвојити пет кључних елемената тог феномена, а то су: 1) намера да се чини насиље; 2) репетитивност тј. понављање насилног понашања према жртви; 3) неравнотежа моћи између насилника и жртве; 4) жртва не изазива вршњачко насиље; и 5) вршњачко насиље се одвија у оквиру познатих друштвених група.³⁹⁾ Сам Дан Олвеус инсистира на три елемента, а то су: неравнотежа моћи, репетитивност и намера.⁴⁰⁾

Одређење феномена електронског вршњачког насиља према сличностима са традиционалним суочава се са два кључна проблема. Први проблем представља неслагање аутора у вези са тим који од елемената традиционалног вршњачког насиља треба да буду укључени у дефиницију електронског вршњачког насиља. Поједини аутори се ограничавају на репетитивност у наношењу штете, и електронско вршњачко насиље дефинишу као појаву у којој појединац или група репетитивно малтретирају другу особу у виртуелном свету посредством ИКТ.⁴¹⁾ Са друге стране, поједини аутори додају и елемент намере, дефинишући електронско вршњачко насиље као намерно и поновљено наношење штете другој особи путем дигиталних канала комуникације.⁴²⁾ Најсвеобухватнија дефиниција електронског вршњачког насиља која укључује све Олвеусове елементе, јесте дефиниција Питера Смита (*Peter Smith*) и осталих, према којој је електронско вршњачко насиље репетитивно и непријатељско понашање појединца или

39) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1350.

40) Dan Olweus, *op. cit.*

41) Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research", *op. cit.*, p. 15.

42) Bill Belsey, "Cyberbullying: An Emerging Threat to the "Always On" Generation", 2005, према: Shaheen Shariff, *op. cit.*, p. 41.
Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *op. cit.*, p. 152.

групе путем ИКТ, које је усмерено на повређивање жртве која се с тешкоћом брани.⁴³⁾

Други проблем при одређењу феномена електронског вршњачког насиља према сличностима са традиционалним су разлике у одређењу самих елемената дефиниције, пре свега неравнотеже моћи, репетитивности и намере.

За разлику од традиционалног вршњачког насиља, у коме је неравнотежа моћи изражена физичком или социјалном доминацијом насилника над жртвом, у електронском вршњачком насиљу овај елемент није једноставно утврдити. Према мишљењу појединих аутора, неравнотежа моћи се испољава као супериорно технолошко знање,⁴⁴⁾ насупрот налазима истраживања која оповргавају овај став.⁴⁵⁾ Одређена група аутора неравнотежу моћи у виртуелном свету тумачи као способност насилника да сакрију свој идентитет.⁴⁶⁾

Када је реч о репетитивном понашању, оно се у електронском вршњачком насиљу заснива на извршењу једног акта који се, услед природе дигиталних канала комуникације, одвија изнова у кратком временском периоду.⁴⁷⁾ Чак и једнократна насилна вршњачка интеракција у виртуелном свету може да буде регистрована као електронско вршњачко насиље из два разлога: 1) постојана природа дигиталних канала комуникације омогућава да се садржај, који дискредитује жртву, једноставно умножава и дистрибуира, због чега га је готово немогуће потпуно уклонити са интернета;⁴⁸⁾ и 2) сваки преглед неког угрожавајућег материјала на интернету рачуна се као репетитивност.⁴⁹⁾ На тај начин, жртва доживљава поновљену виктимизацију, што доводи до осећаја не престаног понижавања (*on-going humiliation*).⁵⁰⁾

43) Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters", *op. cit.*, p. 499; Nathaniel *et al.*, *op. cit.*, p. 10; Robert Slonje, Peter K. Smith, Ann Frisén, "The nature of cyberbullying, and strategies for prevention", *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, No. 1, 2013, p. 26; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 3; Peter K. Smith *et al.*, *op. cit.*, p. 376.

44) Justin W. Patchin, Samer Hinduja, "Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying", *op. cit.*, p. 152; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 580.

45) Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 580.

46) Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1313.

47) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 62.

48) *Ibid.*

49) Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 154.

50) Nandoli von Marées, Franz Petermann, "Cyberbullying: An increasing challenge for schools", *School Psychology International*, Vol. 33, No. 5, 2012, p. 468.

Постојање намере у дефиницијама електронског вршњачког насиља може да буде проблематично у ситуацијама када су у улози насилника корисници интернета који индиректно учествују у насилној вршњачкој интеракцији, односно они који прослеђују непријатан садржај, а да, при том, нису ни свесни тежине последица свог понашања.

3.2. Одређење према специфичностима актера феномена електронског вршњачког насиља

Имајући у виду актере електронског вршњачког насиља, аутори истичу три специфичности електронског вршњачког насиља у односу на традиционално вршњачко насиље, а то су: 1) анонимност насилника; 2) доступност жртве и 3) бесконачност публике.⁵¹⁾

Насилник у виртуелном свету може да сакрије свој идентитет користећи псеудоним (виртуелни надимак) и/или тзв. аватар,⁵²⁾ због чега поједини аутори описују електронско вршњачко насиље као „кукавички облик малтретирања“.⁵³⁾ Наиме, природа дигиталне комуникационе технологије омогућава насилницима да, под „плаштом невидљивости“,⁵⁴⁾ постављају увредљиве поруке на интернет страницама, друштвеним мрежама, форумима и другим дигиталним комуникационим каналима чешће него што то раде под својим правим именима.⁵⁵⁾ Чак и у случају откривања идентитета насилника постоји јака склоност ка порицању личне одговорности за своје обрасце понашања и окривљавању других за коришћење идентитета на интернету. Услед анонимности, појединци у виртуелном свету често: 1) говоре и раде оно што обично не би рекли или учинили у реалном свету, односно у интеракцији „лицем у лице“; и 2) спремнији су да се понашају агресивно и непријатељски јер „кочнице у понашању“ слабе.⁵⁶⁾ Ипак, резултати појединих истраживања доводе у питање анонимност као специ-

51) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 11; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, “Electronic bullying among middle school students”, *op. cit.*, p. S23; Robert Slonje, Peter K. Smith, *op. cit.*, p. 148; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8; Wanda Cassidy, Chantal Faucher, Margaret Jackson, *op. cit.*, p. 579.

52) Nandoli von Marées, Franz Petermann, *op. cit.*, p. 468.

53) Bill Belsey, “Cyberbullying: An Emerging Threat to the “Always On” Generation”, 2006, према: Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, Patricia W. Agatston, *op. cit.*, p. 64.

54) Margaret Carrington, “Internet increases cyberbullying”, 2006, према: *Ibid.*, p. 65.

55) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 10.

56) Qing Li, “Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences”, *op. cit.*, p. 160; Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8.

фичност електронског вршњачког насиља. Резултати тих истраживања показују да је већина жртва електронског вршњачког насиља могла да идентификује насилнике у виртуелном свету.⁵⁷⁾

Када је реч о доступности жртве, потребно је споменути да насилна вршњачка интеракција у виртуелном свету не престаје „када школско звоно звони“, као у реалном свету, већ се, услед природе дигиталне комуникационе технологије, наставља и по повратку из школе, а може да траје готово неограничено.⁵⁸⁾ Наиме, када год жртва приступи својим налозима на интернету, узнемиравање и вређање се настављају, што води интензивирању осећаја беспомоћности и угрожености жртве.⁵⁹⁾

Трећа специфичност, бесконачна публика, пред којом се електронско вршњачко насиље одвија, проистиче из постојане комуникације у виртуелном свету. Наиме, милиони интернет корисника могу садржај, једном постављен на интернет страници, једноставно сачувати на свом телефону или компјутеру, умножити и касније прослеђивати другима.⁶⁰⁾ Брзина и једноставност, којом се материјал преноси од једног до другог интернет корисника, отежава његово потпуно уклањање са интернета, али и доприноси његовој популарности.⁶¹⁾

3.3. Одређење према специфичностима електронских средстава и дигиталних канала комуникације

Општи став истраживача феномена електронског вршњачког насиља јесте да је његов настанак резултат развоја нових комуникационих технологија попут интернета и мобилних телефона. Међутим, док се поједини истраживачи ограничавају на прецизирања електронског вршњачког насиља само према средствима електронске комуникације, одређени број истраживача наводи и дигиталне канале комуникације путем којих се насилна вршњачка интеракција одвија.

У оквиру приступа који се ограничава на одређења електронског вршњачког насиља према средствима електронске комуникације (ужи приступ), постоје две групе аутора. Прву групу

57) Nathaniel *et al.*, *op. cit.*, p. 7; Michele L. Ybarra, Mitchell J. Kimberly, *op. cit.*, p. 1311; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S25; Peter K. Smith *et al.*, *op. cit.*, p. 382.

58) Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 5; Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S23.

59) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 8.

60) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S23.

61) Sharlene Chadwick, *op. cit.*, p. 3.

чине аутори који електронско вршњачко насиље дефинишу као вршњачко насиље које се одвија путем електронских средстава комуникације, попут компјутера или мобилног телефона.⁶²⁾ Друга група аутора дефинише електронско вршњачко насиље као постављање злонамерног материјала на интернет и његово прослеђивање другим интернет корисницима.⁶³⁾

Већина аутора се, ипак, одређује за шири приступ, који се односи на одређења електронског вршњачког насиља као вршњачког насиља према дигиталним каналима комуникације. У том погледу, Ли (*Le*) се ограничава на електронску пошту, инстант ћаскање и интернет странице,⁶⁴⁾ док Ковалски (*Kowalski*) и други додају собе за разговоре и СМС.⁶⁵⁾

Генерални проблем са овим одређењима електронског вршњачког насиља огледа се у чињеници да истраживачи углавном набрајају електронска средства и дигиталне канале комуникације путем којих се насиље врши, а не продубљују се у њихове карактеристике. Међутим, услед интензивног развоја ИКТ, истраживачи не могу да сагледају појавну разноврсност електронског вршњачког насиља. Сходно томе, у раније спроведеним истраживањима постоји дихотомија електронског вршњачког насиља на интернету и електронског вршњачког насиља путем мобилних телефона. Међутим, напредак технологије ову дихотомију чини проблематичном јер се електронској пошти и осталим дигиталним каналима комуникације данас може приступити и путем тзв. паметних телефона (*smartphones*).⁶⁶⁾

4. ИСТРАЖИВАЊА ФЕНОМЕНА ЕЛЕКТРОНСКОГ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У СРБИЈИ

Након излагања термилошких дилема и проблема у одређењу феномена електронског вршњачког насиља, представићемо најважније резултате истраживања која су до сад спроведена у Србији у вези са овим феноменом.

62) Qing Li, "New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools", *op. cit.*, p. 1777.

63) Nancy Willard, *op. cit.*, p. 1; Peggy J. Parks, *op. cit.*, p. 5; Qing Li, "Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences", *op. cit.*, p. 158.

64) Qing Li, "A Cross-cultural Comparison of Adolescents Experience Related to Cyberbullying", *Educational Research*, Vol. 50, No. 3, 2008. према: Heidi Vandebosch, Katrien V. Cleemput, "Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims", *op. cit.*, p. 1350.

65) Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, *op. cit.*, p. S 22.

66) Robert Slonje, Peter K. Smith, Ann Frisén, *op. cit.*, p. 27.

Прво истраживање које је укључило и истраживање феномена електронског вршњачког насиља, било је истраживање УНИЦЕФ у сарадњи са Министарством просвете и спорта Републике Србије. У питању је било лонгитудинално истраживање насиља, спроведено у 237 основних школа у Србији, у оквиру програма *Школа без насиља – ка сигурном и подстицајном окружењу за децу* (познатим под скраћеним називом *Школа без насиља*), које је спроведено од 2005. до 2013. године. Истраживање је обухватало ученике од 3. до 8. разреда основне школе (9-15 година). Два облика електронског вршњачког насиља која су истраживана, угрожавајуће СМС поруке и угрожавајуће снимање мобилним телефоном, погодило је мали број ученика, при чему између дечака и девојчица није било значајних разлика. Премда су истраживачи изнели очекивање да ће електронско вршњачко насиље бити у порасту у наредним годинама, у току самог истраживања је чак дошло до смањења броја виктимизираних ученика.⁶⁷⁾

Прво истраживање које је спроведено искључиво у вези са феноменом електронског вршњачког насиља, било је истраживање из 2011. године, које је обухватило ученике узраста 11-15 година у пет основних школа у Београду. Циљ истраживања се састојао у утврђивању преваленције електронског вршњачког насиља, са посебним нагласком на разликама у полу у односу на различите облике електронског вршњачког насиља и виктимизације. Фокус истраживања је био на три облика испољавања електронског вршњачког насиља, а то су: 1) узнемиравање (*harassment*); 2) оговарање и клеветање (*denigration*); и 3) недозвољено саопштавање (*outing*). Под узнемиравањем су истраживачи подразумевали репетитивно слање нападачких, непристојних и увредљивих порука путем дигиталних канала комуникације. Оговарањем и клеветањем означено је слање или постављање округних гласина о некој особи да би се нанела штета њеном угледу или пријатељствима. Недозвољено саопштавање је, за потребе истраживања, укључило одавање тајни или информација које би могле да посраме особу у виртуелном свету.⁶⁸⁾ Налази овог истраживања су показали да је значајан број ученика у Србији био укључен у

67) Драган Попадић, Дијана Плут, Зоран Павловић, *op. cit.*, стр. 85.

68) Branislava Popović-Čitić, Slađana Đurić, Vladimir Cvetković, "The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia", *School Psychology International*, Vol. 32, No. 4, 2011, p. 416.

електронско вршњачко насиље. Најзаступљенији облик електронског вршњачког насиља је било узнемиравање, затим оговарање и клеветање, а најмање је било заступљено недозвољено саопштавање. Када је реч о полу, дечаци су у већем проценту били укључени у електронско вршњачко насиље него девојчице, при чему су два пута чешће били жртве насиља него девојчице.⁶⁹⁾

Током новембра 2012. године, у оквиру програма *Школа без насиља*, у 34 основне и средње школе у Србији је спроведено истраживање о коришћењу ИКТ, изложености ризицима и електронском вршњачком насиљу. Истраживање је спроведено на ученицима од 4. разреда основне школе до 4. разреда средње школе (9-18 година).⁷⁰⁾ Истраживањем су обухваћени следећи облици испољавања електронског вршњачког насиља: 1) слање СМС порука увредљивог и претећег садржаја; 2) узнемиравање телефонским позивима; 3) снимање мобилним телефоном или камером, уз прослеђивање и стављање снимака на интернет; 4) узнемиравање путем електронске поште; 5) узнемиравање на друштвеним мрежама; и 6) узнемиравање на интернет страницама.⁷¹⁾ Ови облици електронског вршњачког насиља су сврстани у четири групе: 1) узнемиравање СМС порукама; 2) узнемиравање телефонским позивима; 3) снимање мобилним телефоном или камером; и 4) узнемиравање на интернету.

Резултати истраживања су показали да су ученици четвртог разреда основне школе највише били изложени узнемиравању телефонским позивима и узнемиравању на интернету, при чему није било значајне разлике у полу.⁷²⁾ Ученици старијих разреда основне школе су у највећем проценту били изложени узнемиравању телефонским позивима, узнемиравању на друштвеним мрежама, и узнемиравању СМС порукама.⁷³⁾ У овој групи ученика, девојчице су биле у већем броју угрожене него дечаци.⁷⁴⁾ Средњошколци су били најизложенији узнемиравању телефонским позивима, узнемиравању СМС порукама и узнемиравању на друштвеним мрежама, при чему су ова три облика насиља била заступљенија међу средњошколцима него међу основци-

69) *Ibid.*, p. 418.

70) Драган Попадић, Добринка Кузмановић, *op. cit.*, стр. 19.

71) *Ibid.*, стр. 20.

72) *Ibid.*, стр. 55-56.

73) *Ibid.*, стр. 59.

74) *Ibid.*, стр. 74.

ма.⁷⁵⁾ Међу средњошколцима, збирна угроженост електронским вршњачким насиљем није била повезана са полом и узрастом ученика.⁷⁶⁾ Приликом поређења ученика свих узраста, истраживачи су дошли до следећих закључака: 1) учесталост електронског вршњачког насиља расте са узрастом; 2) временом се повећава угроженост и преко интернета и преко мобилног телефона; и 3) угрожавање путем интернета доминира у односу на угрожавање путем мобилног телефона.⁷⁷⁾ Када је реч о полу, дечаци су на свим узрастима склонији улози насилника него девојчице.⁷⁸⁾

Ова три истраживања, иако важна са становишта разумевања феномена електронског вршњачког насиља, нису довољна да пруже потпуни увид у све аспекте овог феномена у Србији. Различити параметри који су коришћени, и неслагање у аспектима који су истраживани, постављају задатак пред будуће истраживаче феномена електронског вршњачког насиља у Србији да спроведу свеобухватнија истраживања и провере постојеће налазе.

ЛИТЕРАТУРА

- Вејновић, Душко, „Теорија и пракса врста вршњачког насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Ђорић, Марија, „Булинг као врста социјалног насиља“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2009.
- Мaksimović, Jelena; Petrović, Jelena; Osmanović, Jelena, „Medijske kompetencije školskih pedagoga u suzbijanju vršnjačkog nasilja“, *In medias Res*, Centar za filozofiju medija, Zagreb, br. 06/2015.
- Попадић, Драган; Кузмановић, Добринка, *Коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији*, Telenor, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, UNICEF, Београд, 2013.
- Попадић, Драган; Плут, Дијана; Павловић, Зоран, „Насиље у школама Србије: Анализа стања од 2006. до 2013. године“, Институт за психологију, Београд, 2014.
- Поповић-Титић, Бранислава, „Вршњачко насиље у сајбер простору“, *ТЕМИДА*, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, бр. 03/2009.
- Сумоња, Сања, „Насиље путем интернета као облик малолетничког вршњачког

75) *Ibid*, стр. 75.

76) *Ibid*, стр. 90.

77) *Ibid*, стр. 90-91.

78) *Ibid*, стр. 99.

- насиља“, у: *Вршњачко насиље-етиологија, феноменологија, начини превазилажења и компаративна искуства* (приредио: Миле Шикман), Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2013.
- Cassidy, Wanda; Faucher, Chantal; Jackson, Margaret, “Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice”, *School Psychology International*, Vol. 34, No. 6, 2013.
- Chadwick, Sharlene, *Impacts of Cyberbullying Building Social and Emotional Resilience in Schools*, 2014.
- Dupper, David R., *School Bullying: New perspectives on an Growing Problem*, Oxford University Press, 2013.
- Kowalski, Robin M.; Limber, Susan P.; Agatston, Patricia W., *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age*, 2008.
- Kowalski, Robin. M; Limber, Susan, P., “Electronic bullying among middle school students”, *Journal of Adolescent Health*, Vol. 41, No. 6, 2007.
- Levy *et al.*, *Bullying in the Networked Era: A Literature Review*, The Berkman Center for Internet & Society at Harvard University, 2012.
- Li, Qing, “Cyberbullying in Schools A Research of Gender Differences”, *School Psychology International*, Vol. 27, No. 2, 2008.
- Li, Qing, “New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools”, *Computers in Human Behavior*, Vol. 23, No. 4, 2007.
- Netzley, Patricia D., *How serious a problem is cyberbullying?*, ReferencePoint Press, 2014.
- Olweus, Dan, *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*, Hemisphere Publishing Corporation, Washington, 1978.
- Parks, Peggy J., *Cyberbullying: The Internet*, ReferencePoint Press, 2013.
- Patchin, Justin W.; Hinduja, Sameer, “Cyberbullying: An update and Synthesis of the Research”, *Cyberbullying Prevention and Response: Expert Perspectives* (editors: Justin W Patchin, Sammer Hinduja), 2012.
- Patchin, Justin, W.; Hinduja, Samer, “Bullies Move Beyond the Schoolyard: A Preliminary Look at Cyberbullying”, *Youth Violence and Juvenile Justice*, Vol. 4, No. 2, 2006.
- Popović-Čitić, Branislava; Đurić, Slađana; Cvetković, Vladimir, “The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia”, *School Psychology International*, Vol. 32, No. 4, 2011, pp. 412–424.
- Shariff, Shaheen, *Confronting Cyber-bullying*, Cambridge University Press, 2009.
- Slonje, Robert; Smith, Peter, “Cyberbullying: Another main type of bullying?”, *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 49, No. 2, 2008.
- Slonje, Robert; Smith, Peter K.; Frisén, Ann, “The nature of cyberbullying, and strategies for prevention“, *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, No. 1, 2013.
- Smith, Peter K. *et al.*, “Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4, 2008.
- Vandebosch, Heidi; Cleemput, Katrien, V., “Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims”, *New media & Society*, Vol. 11, No. 8, 2009.
- Vandebosch, Heidi; Cleemput, Katrien, V., “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Youngsters”, *Cyberpsychology & behavior*, Vol. 11, No. 4, 2008.

- Von Marées, Nandoli; Petermann, Franz, "Cyberbullying: An increasing challenge for schools", *School Psychology International*, Vol. 33, No. 5, 2012.
- Willard, Nancy, *Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*, Center for Safe and Responsible Use of the Internet, 2007.
- Ybarra, Michele. L.; Mitchell Kimberly. J., "Online aggressor/targets, aggressors, and targets: a comparison of associated youth characteristics", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 45, No. 7, 2004.

Adrijana Grmusa

**THE COMPLEXITY OF DETERMINATION OF
ELECTRONIC BULLYING AS PHENOMENON IN
CONTEMPORARY SOCIETY**

Resume

The development of the Information and communication technology (ICT) has shaped the modern society, leading to the emergence of the phenomenon of electronic bullying. This phenomenon marks the transposition of the violent youth interaction from the real to the virtual world. Due to such development the youngsters became exposed to the bullying in the virtual world to an even larger extent than in the real world.

Despite numerous researches in recent years of its manifestations and relation to the traditional bullying, the phenomenon of electronic bullying has not been precisely determined. Therefore, this paper aimed to present the terminology dilemmas and problems in determining the electronic bullying phenomenon. The crucial dilemmas regarding the phenomenon of electronic bullying encompass: 1) the term which should be used; 2) characteristics of the actors involved; and 3) the features of the phenomenon of electronic bullying in comparison to traditional bullying. The latter encompasses: 1) similarities of electronic and traditional bullying; 2) distinctions of actors of electronic bullying; and 3) distinctions of electronic devices and digital channels of communication.

The first problem in determining the phenomenon of electronic bullying is related to its term. Depending on the focus of their researches, the authors use a range of terms: cyberbullying, online bullying, bullying via Internet, Internet harassment or even online aggression. The researchers with ICT-focus use the term cyberbullying.

Those researchers, who focus their research on behaviour, use the terms electronic or digital bullying.

The second problem regarding the phenomenon of electronic bullying is related to the actors. Two of the most extreme positions of possible actor involvement in the violent youth interaction online include only bullies and victims. However, there are other possible roles, including bully/victim and bystander. In the culture of cyberbullying, almost everyone can assume the role of bully. Therefore, the authors dealing with this issue find it difficult to distinguish all the features of actors involved in online bullying.

The third problem in determining the features of the phenomenon of electronic bullying in comparison to traditional bullying stems from the fact that electronic bullying is usually perceived as traditional bullying that occurs through ICT. The authors are using the core elements of definitions of traditional bullying in their academic debates, but there is no agreement over the either number of these elements, or their meaning in the online environment. In terms of distinctions of actors of electronic bullying, namely anonymity of bully, accessibility of victim, and a very wide audience, there are also certain inconsistencies among the authors, especially regarding the perceived anonymity of bully. Finally, regarding the distinctions of electronic devices and digital channels of communication, most researches simply list them, without specifying other characteristics of electronic bullying. That is already causing certain problems in determining the scope of the phenomenon of electronic bullying. Bearing in mind the constant development of ICT, the researchers will continue to face the need to become more precise in their determinations of this phenomenon.

The researches of electronic bullying in Serbia came to different conclusions regarding the prevalence, age and gender involvement. However, the parameters used in those researches differ among themselves, and in order to come to reliable conclusions, additional researches still need to be conducted.

Key words: bullying, electronic bullying, cyberbullying, online bullying, bullying in cyber space

* Овај рад је примљен 15. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

Жељко Ж. Мирков
Београд

ДЕЛАТНОСТ РИЧАРДА ХОЛБРУКА У СВОЈСТВУ СПЕЦИЈАЛНОГ ИЗАСЛАНИКА ПРЕДСЕДНИКА АМЕРИКЕ 1995. ГОДИНЕ

Сажетак

Распад Југославије довео је до етничког насиља које је привукло пажњу председника Америке Била Клинтона. Претходни председник Буш је изолационистички гледао на Југославију дозволивши да се у једнополарном поретку створи хаос у Европи. Клинтон је одабрао да се посвети поједностављивању догађања на југоистоку Европе и за дипломатско обављање посла одабрао искусног Ричарда Холбрука. Да би Холбрук на Балкану имао потребну снагу снабдео га је овлашћењима претње и притисака на саговорнике уз веродостојност бомбардовања. Велики део времена проводио је у авиону и на крају, као круна деловања, у ваздухопловној бази Рајт Петерсон са кључним преговарачима о миру у Босни и Херцеговини.

Кључне речи: Америка, Југославија, Босна, Крајина, рат, дипломатија, бомбардовање, преговори, Дејтон, споразум

Ричард Ц. Холбрук (*Richard C. Holbrooke* 1941-2010) оставио је велики траг у дипломатији Сједињених Америчких Држава (САД). Радио је у администрацији Стејт департмента (*Department of State*) под четири демократска председника САД од 1962. Као члан делегације био је учесник мировних преговора о Вијетнаму у Паризу 1968-9.¹⁾ Од значаја за овај рад је његово деловање

1) U.S. Department of State, Holbrooke, Richard C. Special Representative, Internet <http://m.state.gov/md129337.htm> 14/08/2015.

под председником Билом Клинтоном (*William J. Clinton*) у време када је био помоћник државног секретара за Европу (*Assistant Secretary of State for Europe*) од 1994. до 1996. О том периоду је и његова књига Завршити рат (*To End a War*) или Пут у Дејтон, која описује мировне преговоре за Босну и Херцеговину (БиХ). Холбрук се истакао и као вођа разговора о Косову и Метохији када је био амбасадор САД у Уједињеним нацијама и члан Клинтоновог кабинета од 1999. до 2001. На Балкану је имао председничково опуномоћење специјалног изасланика.

1. КРАЈ ХЛАДНОГ РАТА

Биполарни поредак Хладног рата окончан је победом САД. Успостављен је једнополарни поредак без равнотеже снага. Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ) која је опстајала у равнотежи снага је после промена доживела продубљење унутрашњеполитичке кризе. Укинут је Савез комуниста Југославије (СКЈ) 1990. и отпочело вишестраначко такмичење, али оно није одржано на нивоу федерације, већ само по републикама где су републички делови СКЈ под другим именом наставили политички живот.

Југославија се од 1989. више није налазила мађу приоритетима америчке спољне политике.²⁾ У пролеће 1990. у Словенији и Хрватској су одржани вишестраначки избори, а у остале четири републике на јесен и зиму. У Хрватској је победила Хрватска демократска заједница (ХДЗ) са националистичким набојем и тежњом за одвајање од СФРЈ или лабав савез. Са националистичким набојем биле су и најјаче странке у БиХ – Странка демократске акције (СДА), Српска демократска странка (СДС) и ХДЗ. Резултат избора био је попут пописа становништва БиХ. СДА је имао проценат скоро као Муслимани, СДС као Срби, ХДЗ као Хрвати, а друге опције су имале мало гласова.

У Србији и Црној Гори, за разлику од осталих република, победиле су преименовани делови СКЈ – Социјалистичка партија Србије и Демократска партија социјалиста тежећи очувању федерације. У транзицији ка постхладноратовском друштву, председник Србије Слободан Милошевић је искористио вакуум у вршењу власти и довео под своју контролу велики број најзначајнијих

2) Voren Zimerman, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan graf, Beograd, 2003. Predgovor Milivoja Maksića, str. XXI-XXII.

инструмената демократског живота као што су медији, а уз то је био врло бруталан према својим политичким противницима.³⁾ Избори су били редовни и формалне процедуре поштоване.

У свим републикама донети су уставни у којима се истиче сувереност. Августа 1990. организован је референдум Срба у Хрватској који су се изјаснили да, ако Хрватска изађе из СФРЈ они ће остати, а отцепити се од Загреба. Променом устава Хрватске 23. децембра 1990. Срби су уместо конститутивног народа постали национална мањина. Новоизабрани председник Хрватске, Фрањо Туђман стари комуниста и партизански генерал, подржан од дијаспоре преузео је идеологију хрватског национализма неговану од усташке емиграције. Тадашњи амерички амбасадор у Београду Ворен Зимерман каже: „Туђмановом победом на изборима у Хрватској, маја 1990, на власт је дошао ускогрудни, прикривено расистички режим, непријатељски расположен према Србији и према Југославији за коју је погрешно веровао да је под контролом Србије“.⁴⁾

Самоопредељење се уопштено дефинише као право народа да створи државу. Питање је на ком нивоу се нечији глас рачуна – републичком, покрајинском, општинском, месне заједнице или федерације. После 1989. питање самоопредељења постало је акутно у Источној Европи.⁵⁾ Поједине европске земље, посебно уједињена ојачана Немачка, настојале су да сузе простор и потребу америчког присуства у Европи.⁶⁾ Вашингтон је имао податак да Срби, Хрвати и Муслимани живе измешани међусобно, нарочито у БиХ и да би разлаз са Србијом и Хрватском изазвао сукоб.⁷⁾ Југославија се распадала по шавовима сукоба цивилизација. Унутрашње административне границе република СФРЈ су признате као међународне. Проблеми самоопредељења етничких група у Југославији захтевали су темељнији приступ страних умешача. Републике су се издвајале без озбиљнијег покушаја очувања СФРЈ.

3) Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira: Buš, Klinton i generali*, BMG, Beograd, 2003. str. 616.

4) Voren Zimerman., *Poreklo jedne katastrofe*, op. cit. str. 166.

5) Džozef S. Jr. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 216.

6) Ранко Петковић, *Један век односа Југославије и САД*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992. стр. 170.

7) *The Former Yugoslavia: A Map Folio*, U.S. Central Intelligence Agency, Washington, D.C., 1992

2. РАТ У ХРВАТСКОЈ

Сукоб у Хрватској почео је августа 1990. блокадом путева код Книна, којом су Срби, организовани од стране СДС, скретали пажњу на умањивање њихових права свођењем на статус националне мањине. Последњи амерички амбасадор у СФРЈ Ворен Зимерман истиче „негативан однос Загреба и председника Туђмана према Србима у Хрватској“ али нема ничег што би указало на то да су се САД – као гласни приврженик поштовања људских права – ангажовале довољно и на време како би права српског живља била уважена и заштићена.⁸⁾ Обесправљени Срби у Хрватској су уплашени да ће се Хрватска понашати као усташка НДХ. Маја месеца 1991. Југословенска народна армија (ЈНА) је од Председништва СФРЈ добила налог да раздваја сукобљене стране. Словенија и Хрватска су прогласиле независност и добиле међународно признање.

Иако званично уздржане, Сједињене Државе су се у то време дискретно умешале у југословенска збивања посредством бившег америчког државног секретара Сајруса Венса специјалног изасланика генералног секретара УН.⁹⁾ Постигнуто је да се између зараћених страна у Хрватској постави УНПРОФОР (*United Nation Protection Forces*), а не ЈНА и да се заштите српске области УНПА (*UN Protected Areas*).

3. РАТ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Жозе Кутиљеро, чија је земља председавала ЕЗ 1992. сазвао је у фебруару конференцију са лидерима БиХ – Алијом Изетбеговићем, Радованом Караџићем и Матом Бобаном. Потписано је Писмо о намерама којим је предвиђено да БиХ буде конфедерација са три етничка кантона што је давало наде да би рат у БиХ могао бити избегнут.¹⁰⁾ САД су своју политику заснивале на територијалном интегритету и независности Југославије, а онда препустиле вођство ЕЗ која то није, да би поново преузеле водећу улогу поводом БиХ. Амбасадор САД Ворен Зимерман посетио је крајем фебруара Изетбеговића охрабривши га да повуче потпис.

8) Voren Zimerman, *Poreklo jedne katastrofe*, Predgovor Milivoja Maksića, op. cit. str. XXI.

9) Предраг Симић, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Новости, Београд, 2008. стр 166.

10) Исто, стр 169.

Амбасада САД у Београду је од средине фебруара била за признање БиХ.¹¹⁾

Савезну Републику Југославију (СРЈ) су 27. априла 1992. створиле Србија и Црна Гора. Клинтон о том времену каже да сматра да је Милошевић „тада повукао своју војску из Босне, остављајући наоружање, залихе и босанске Србе војнике под руководством његовом руком бираног команданта Ратка Младића.“¹²⁾ Поједностављујући ствари Клинтон као да је очекивао да ће се повући и босански Срби у СРЈ заједно са касарнама.

У априлу 1992. у БиХ је почео сукоб јер није било консензуса три народа о будућем статусу републике у којој живи 44% Муслимана, 32% Срба и 17% Хрвата. Проглашена је независност без споразума, али је међународно призната јер је подржана референдумом. Босански Срби су прогласили Српску Републику Босну и Херцеговину 9. јануара. Рат у БиХ је био различит од отцепљења Словеније и сукоба у Хрватској, а имао је ефекат преливања сукоба. Грађански рат Муслимана, Срба и Хрвата оцењен је у Вашингтону као напад Београда. У лето 1992. извештаји о убијању и принудном исељавању били су свакодневни. Шеф фирме „Рудер Фин“ која се бави пласирањем вести, Џејмс Харф је отворено говорио о добијеном задатку ради симпатија за Хрватску и БиХ: „Ако је нека информација за нас добра, наш задатак је да је одмах убацимо јер је јасно да се броји оно што се једном тврдило, а деманти су сасвим неделотворни.“¹³⁾ Био је изазов за „Рудер Фин“ да те чињенице преокрене: „а то смо урадили између 2. и 5. августа 1992. када је њујоршки *Newsday* донео ствар са логорима; За тили час нам је успело да у јавном мњењу Србе изједначимо са нацистима“ каже Харф.¹⁴⁾ Створена је једноставна прича о добру и злу. У то време је Клинтон јавно почео да се залаже за ваздушне ударе против Срба и подизање ембарга на увоз оружја у Босну.¹⁵⁾ Уведен је економски ембарго СРЈ, а низ планова је нуђен за БиХ и Србе у Хрватској.

11) Исто стр. 170.

12) Bill Clinton, *My life*, Alfred A. Knopf, New York, 2005. p. 510.

13) Kurt Kepruner, *Putovanje u zemlju ratova: doživljaji jednog stranca u Jugoslaviji*, Prometej, Novi Sad, 2003. str. 158.

14) Исто, стр. 160.

15) Bill Clinton, *My life*, op. cit. p. 510.

4. БЉЕСАК И ОЛУЈА

Равнотежа две ратујуће стране у Хрватској је постојала до 1. августа 1994. када је СРЈ увела ембарго Републици Српској због одбијања мировног плана Контакт групе, захвативши и Републику Српску Крајину (РСК) у којој су биле окупљене области Срба из Хрватске. Створено је стање затворености од фронта са хрватском и бошњачком страном до границе СРЈ. Осим УНПА сектора Исток који се наслањао на границу са СРЈ, у РСК се и храна тешко дотурала због дугих линија снабдевања које пролазе кроз коридор километар широк код Брчког. Прекинут је доток енергената што није само ослабило Војску РСК, већ и цивилно становништво додатно психолошки притиснуто у рату без савезника. Новембра 1994. у Републици Српској су пали Гламоч и Б. Грахово одакле се може прићи Книну са севера. Војни и географски чиниоци узроковали су безизлазну ситуацију појачану блокадом и притиском Београда да се потпише мировни споразум, заустави рат и санкције према СРЈ.

Маја 1995. УНПА сектор Запад (З. Славонија) заузет је од стране Загреба који је операцијом Бљесак истерао тамошње Србе. Министар одбране Хрватске Гојко Шушак отворено је најавио Американцима: „желим да истерам Србе из моје земље“.¹⁶⁾ Вашингтон је прихватио да Хрватска настави са истерује Србе из УНПА зона јер би то поједноставило ситуацију у предизборној години. САД су дозволиле обуку хрватске војске под покровитељством пензионисаних америчких официра и НЦО (резерве), који су радили у приватном сектору.¹⁷⁾

Почетком августа 1995. оружане снаге Републике Хрватске офанзивом Олуја заузеле су Крајину – УНПА секторе Југ и Север. Војску РСК разбила је више пута јача Војска Хрватске уз подршку НАТО који је уништио радиорелејни систем РСК и аеродром Удбине. Артиљеријом су гађана насељена места, а они који нису побегли у великом броју случајева су убијани месецима касније као у Вариводама. Стотине хиљада цивила поучени ранијим искуствима о деловању оружаних снага Хрватске као у Медаку су се евакуисали у правцу Босне ка Србији. Избегличке колоне су пресретане и гађане из авиона.

У великом подухвату етничког чишћења испуњена је Туђманова наредба издиктирана неколико дана раније на Бриони-

16) Dejid Halberstam, *Rat u vreme mira*, op. cit. стр. 430.

17) Bill Clinton, *My life*, op. cit. p. 667.

ма да „треба нанети такве ударце да Срби практично нестану“ или да чине до 3% становништва (јер су чинили више од 12% - 581.663).¹⁸⁾ Према подацима документационо-информационог центра ВЕРИТАС, који нажалост нису коначни у Олуји је погинула 1.791 особа (996 цивила од којих 449 жена и 11 деце), порушено је само у сектору Југ 22.000 објеката, а Крајина је опустошена.¹⁹⁾

5. ПОСРЕДОВАЊЕ

Нова стратегија о Босни прво је требало да изврши већи притисак на Србе, што се могло учинити америчким ваздухопловним снагама, јер се употреба копнених снага још увек одбијала.²⁰⁾ Био је потребан мировни план који би дао легитимитет размештању снага САД на простору који је некада био зона између блокова у Хладном рату. Офанзива хрватских и бошњачких оружаних снага као наставак Олује трајала је истовремено са ваздушним нападима НАТО на објекте босанских Срба. Хрватске снаге су заузеле Дрвар, Шипово, Јајце и Мркоњић град, а снаге лојалне Изетбеговићу Б. Крупу, Б. Петровац, Кључ и Сански Мост. Српско становништво је протерано и убијано. Српске оружане снаге су се консолидовале на подручју хидроелектране Бочац јужно од Бања Луке, а на западу у Приједору и Б. Новом. Вашингтон је цртао нову мапу поделе пре преговора тако да су обе стране држале по пола што је учинило ситуацију равноправном.

Главни посредник у преговорима постао је Ричард Холбрук, помоћник државног секретара за европске послове који је био амбасадор у Немачкој од 1993. Његова позиција била је важна због нових односа са незаобилазном Немачком. Ентони Лејк у својству главног Клинтеновог саветника за националну безбедност упутио је Холбрука о задатку. Када је 12. августа у Лондону преузео задатак од Лејка, Холбрук је одмах постао оно што је желео, главни човек за Босну, а његов први задатак, често у сарадњи са Питером Галбрајтом амбасадором у Загребу, био је да координира

18) Gordana Đerić, „Nasilje u društvenom pamćenju: intima hrvatske i srpske javnosti povodom operacije Oluja“, *Filozofija i društvo*, 19(1): 43–68, Beograd, 2008.

19) Саво Штрбац „Злочини над Србима на простору Хрватске у периоду 1991-1999“ у: Алексић Милош (пр.) *Срби – избеглице, прогнаници и расељена лица крајем XX века*, стр. 63-92, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Центар за стратешке студије Универзитета у Београду, Београд, 2000. стр. 82.

20) Dejvid Halberstam, *Rat u vreme mira*, op. cit. str. 402.

хрватско-муслиманску офанзиву.²¹⁾ Сада је уз приморавање Срба да пристану на споразум, убачено и једно упозорење за Бошњаке: Уколико не пристану на ову нову политику, Американци би се потпуно повукли и оставили их на немилост Срба још више него раније.²²⁾ Стигла је и вест да је Роберт Фрејжер који је припремао мировне планове и компромис у БиХ настрадао са још двојицом америчких службеника када се француско возило УН којим су ишли ка Сарајеву срушило низ литицу.²³⁾ Повређено је још два држављанина САД и четворица француских војника од којих је један убрзо умро. Овај пут Холбрук је назвао најопаснијим у Европи.²⁴⁾

6. БОМБАРДОВАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Савет НАТО-а је на иницијативу САД усвојио 25. августа 1995. план за бомбардовање положаја Републике Српске, које је трајало шеснаест дана. Ову акцију заједнички су планирали главнокомандујући НАТО за Јужну Европу (Лејтон Смит) и шеф мировних снага УН (Бернар Жанвије), заобишавши цивилне власти УН.²⁵⁾ Повод за ово бомбардовање нађен је у још једној гранати која је пала на сарајевску пијаци Маркале узрокујући десетине мртвих што је одмах приписано Србима. Из базе Авиано и са носача авиона „Теодор Рузвелт“ 60 авиона (од којих 48 САД) су 30. августа почели бомбардовање које је било до тада најинтензивније са последицама по цивиле.

Привремено примирје је трајало од 14. до 22. септембра када је био последњи дан бомбардовања Републике Српске, после чега је дипломатија ступила на сцену. У свим операцијама, а нарочито у завршници, авиони САД су били заступљени са више од 70%, а понекад и 80% учешћа. Од 30. августа 1995. за две недеље у око 3.000 летова НАТО-а бомбардована је инфраструктура босанских Срба пре свега како би оружане снаге Републике Хрватске, бошњачке и хрватске снаге из БиХ учврстиле територијалне добитке на рачун Срба.²⁶⁾ То је била највећа војна акција

21) Исто, стр. 445.

22) Исто, стр. 403.

23) Bill Clinton, *My life*, op. cit. p. 668.

24) Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998. стр. 1.

25) Žak Mase, *Naši dragi ratni zločinci: Pariz, Zagreb, Beograd biznis klasom*, Klub plus, Dan graf, Beograd, 2006. стр. 39.

26) Zlatko Isaković, *Identity and Security in Former Yugoslavia*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 2000, endnote 45, p. 282.

у дотадашњој историји НАТО-а. После НАТО бомбардовања, са Пала је поручено да се поздравља мировна иницијатива.

Председник Републике Српске Радован Караџић је позвао бившег председника САД Картера да дође на Пале и договори хитни прекид ватре, поручивши да би волео да се сретне са Холбруком. Ово је одбијено јер се искључиво желело да преговара са Милошевићем. У Вашингтону се желела изолација Пала јер се веровало да само Милошевић може натерати босанске Србе да се помире са намењеном судбином. Споразуму је ипак претходила промена снага на терену. Претња бомбардовањем је Холбруку био моћан притисак који му је Клинтон омогућио за деловање на Караџића и Милошевића. Тај Холбруков метод остаће трајно обележје његовог ангажмана на Балкану, а за њега ствар навике из личног искуства које је стекао као младић у Вијетнаму.

Холбрук је желео наставак офанзиве како би се заузели још неки делови Републике Српске на западу, али је по инструкцијама ипак морао да притисне Туђмана да се заустави.²⁷⁾ Питер Галбрајт каже да су добили инструкције Националног савета безбедности (NSC) да пренесу Хрватима да зауставе офанзиву према Бања Луци јер је Ентони Лејк, од првог дана имао инстинкт да треба зауставити рат и у томе био подржан од генералштаба, и државни секретар Кристофер је желео крај рата одмах.²⁸⁾ Знајући већ у то доба Туђмана, његове описе Бање Луке као хрватског града, а и цртање мапе БиХ на салвети, на којој је предложио замену Тузле за Бању Луку, Галбрајт се мислио да: „уколико Хрватска заузме Бању Луку, никада је неће вратити, рекли смо да не заузимају Бању Луку, већ да требају заузети Козарац и Приједор“.²⁹⁾ Спречено је даље освајање како се постигнута равнотежа не би померила. САД ће у сваком случају подржати мирну реинтеграцију сектора Исток у Хрватску што је Туђман желео, а не да губи војнике за претензије Бошњака у БиХ па је зауставио продужену Олују. Холбруку је са Изетбеговићем било теже јер су њему лојалне снаге први пут имале предност.

После неуспелих покушаја да се заустави рат у БиХ Американци су преузели на себе одговорност и појачали притисак на босанске Србе које би у преговорима представљао Милошевић. У решење рата ваздухопловном принудом требало је убедити и

27) Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998. str. 209.

28) Peter Galbraith, „Za Bosnu bi bilo bolje da SAD nisu spriječile pad Banje Luke!“ *EUROPA*, str. 16-18. Lawrencewill, 17 april 2011., str. 17.

29) Исто.

ЕУ и Русију. Холбрук је инсистирао да место преговора буде у САД јер би им то омогућило психолошку и физичку контролу преговора. После разговора са европским савезницима из Контакт групе одлучено је да се преговори воде у америчкој ваздухопловној бази у Дејтону, а као компромис решено је да се завршна церемонија свечаног потписивања одржи у Паризу.³⁰⁾

У циљу усаглашавања основних принципа као основе преговора извршен је притисак да се министри иностраних полова БиХ, Хрватске и СРЈ окупе 8. септембра у Женеви. Договорени су принципи који подразумевају признавање постојећих граница БиХ, стварање два ентитета, Федерације БиХ и Републике Српске, у односу 51:49 посто који је предложила Контакт група, право ентитета да успоставе паралелне специјалне односе са суседним државама и обавеза поштовања људских права.

Као услов да би престало бомбардовање Републике Српске САД су желеле да се оконча опсада Сарајева. Тренутак највеће Холбрукове моћи био је 13. септембар када су у Београду тај захтев потписали Карацић, Кољевић, Крајишник и Младић. „Желели смо документ само са српским потписима – а Милошевића и Милутиновића као сведоке“, каже Холбрук и додаје: „Била је ово нека дипломатска иновација – документ који смо ми направили али који ће потписати само Срби као једнострану обавезу.“³¹⁾ Бомбардовање НАТО-а је прекинуто на недељу дана, а после тога обустављено.

На састанку у Њујорку су дефинисане структуре које ће управљати Босном и Херцеговином – парламент, председништво и уставни суд, и да се одрже слободни демократски избори под надзором међународне заједнице. Два принципа из Женеви и Њујорка омогућили су да се на крају разговара о разграничењу, које је било пресудно.

Америчка делегација која ће водити преговоре је имала платформу у оквиру које се налазио документ са седам тачака подразумевајући свеобухватно мировно решење, признање између БиХ, СРЈ и Хрватске, ако се постигне споразум укидање санкција за СРЈ, америчку помоћ за обуку снага Федерације „Опреми и обучи“, мирна интеграција Источне Славоније у Хрватску, прекид ватре, два ентитета у БиХ и регионална економска обнова.

30) Опширније: Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić, FPN, Beograd, 2007.

31) Richard Holbrooke, *Završiti rat*, op. cit. str. 157.

7. ДЕЈТОНСКИ СПОРАЗУМ

Мировни разговори су се одвијали у ваздухопловној бази Рајт Петерсон у Дејтону, Охајо, где је смештај преговарача био удаљен десетак метара, а нису директно међусобно преговарали нити се сретали, осим на састанцима које су заказивали Американци. Постављени су чврсти услови за преговоре, да сваки председник дође у САД са пуним овлашћењем за потписивање споразума, без потребе да се обраћа парламенту код куће, да сваки председник остане на преговорима док се споразум не постигне, без претњи да ће напустити преговоре и да не дају изјаве за штампу или другима – преговарачи ће остати затворени и без контакта са јавношћу док се не постигне споразум.³²⁾

Дејтонски преговори пример су „шатл дипломатије“. „Шатл дипломатија је преговарање у коме нема директног контакта између преговарачких снага, већ се он одвија преко посредника.“³³⁾ Особености шатл дипломатије у Дејтону су мировни разговори на близину (*proximity*) и одсуство контакта са јавношћу. „Шатл дипломатијом најчешће се усваја врста документа који је мање формалан, више политички уз већу слободу маневра преговарача.“³⁴⁾

Заједничку делегацију Југославије и Републике Српске су осим председника Србије Слободана Милошевића чинили председник Црне Горе Момир Булатовић, министар спољних послова СРЈ Милан Милутиновић и три члана из Републике Српске – Момчило Крајишник (председник скупштине), Никола Кољевић (потпредседник) и Алекса Буха (министар спољних послова). Милошевићев глас је био одлучујући у случају да нема већине за одлуку шесточлане делегације. Делегацију је благословио Његова светост Патријарх српски господин Павле. Положај Срба у војном светлуду је ослабио. Приоритет је било укидање економских санкција и изолације, а Милошевић је због тога морао да буде спреман на уступке. Било је важно да се у свету промени слика која је створена о њему, од агресора до миротворца. Његова спољна политика била је окренута ка међународној заједници са ставом да босански Срби треба да се одуже народу СРЈ због жртвовања током санкција.

Бошњачка страна је дошла у Дејтон са најјачом преговарачком позицијом јер је у светској јавности сматрана жртвом.

32) Опширније: Živorad Kovačević, *Amerika i raspad Jugoslavije*, op. cit.

33) Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. str. 257.

34) Исто.

Приоритети су им били поништавање резултата српских освајања и успостављање централне власти Сарајева. Чињеница да је бошњачка делегација међусобно супротстављена чинила је најтврђом у погледу притисака.

Преговарачка позиција хрватске делегације је била лака. Приоритети Туђмана се нису односили на постизање мира у БиХ, што је била главна тема преговора. Најважније му је било да УНПА сектор Исток врати под суверенитет Хрватске и да се створи етнички хомогена држава што је Олујом већ скоро постигнуто. У БиХ је Туђману била важна контрола над хрватским делом јер је залеђе Далмације осигуравало обнављање прихода од туризма.

Између српске и хрватске стране постојао је проблем одређивања дужине прелазног рока реинтеграције Источне Славоније у Хрватску, што се подразумевало јер је мир у целом региону био циљ преговора о миру у БиХ.³⁵⁾ Решено је да прелазни период траје дванаест месеци, а да се према одлуци Прелазне власти УН може продужити на још један период који неће бити дужи од првог. У Ердуту је 12. новембра 1995. потписан „Основни споразум о области Источне Славоније, Барање и Западног Срема“ којим је последња територија некадашње РСК реинтегрисана у Хрватску.³⁶⁾ На основу Ердутског споразума отворена је мисија УНТАЕС (*United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia*).

Главни проблем током преговарања о разграничењу ентитета БиХ био је статус главног града Сарајева чији ће цео урбани део ипак остати у саставу Федерације БиХ. Босански Срби су се веома противили одлуци да се град препусти Муслиманима јер су били већина у великом броју предграђа северно и западно од центра, али то је била одлука на коју је према овлашћењима имао право. Покушао је да сачува Грбавицу, али су Американци (Крис Хил) хтели цело градско језгро Сарајева.³⁷⁾

Холбрук је убеђивао Милошевића да попусти око Горажда на шта је овај пристао. Коридор од Сарајева до Горажда резултат је „шатла“ између Силајџића и Милошевића. Створени су услови за договор о безбедном пролазу кроз копнени пут до Горажда,

35) Richard Holbrooke, *Završiti rat*, op. cit. str. 239-240. и 265-267.

36) Vladislav Jovanović, *Rat koji se mogao izbeći: U vrtlogu jugoslovenske krize*, Nolit, Beograd, 2008. str. 261.

37) Richard Holbrooke, *Završiti rat*, op. cit. str. 291.

касније познат као „Кларков коридор“ или „Виски пут“ јер су га уз чашицу алкохола уцртавали Милошевић и генерал Весли Кларк на компјутеру „Механичка сцена“.³⁸⁾ Компјутер је садржао тродимензионални сателитски снимак тог скоро ненасељеног планинског терена.

Због Милошевићевог уступања територије око Сарајева и до Горажда, однос Федерације БиХ према РС је порастао на 55 према 45.³⁹⁾ Милошевић није желео крај преговора па је тражио било шта – стене, мочваре, брда, само да буде намирен обећани однос 51 према 49. Уз Мркоњић град и Шипово понуђено му је планинско подручје јужно од града Кључа које је држала хрватска војска, што је касније Туђман допустио под условом да као надокнада хрватској страни буде дата општина Оцак у Посавини која чини троугао оивичен рекама Босном на југоистоку и Савом на северу.

Председник Клинтон је разговарао са Туђманом како би се Србима дало договорених 49%, а Ворен Кристофер са Изетбеговићем. Како је за хрватску страну још раније уговорено препуштање дела општине Требиње као залеђе за Дубровник, Туђман је остварио скоро све замисли, осим стварања трећег ентитета Херцег-Босне за Хрвате БиХ, али у тој намери су га САД осујетиле још Вашингтонским споразумом 1994.

Републици Српској су у односу на линију фронта враћене општине Шипово и Мркоњић град у целости, које су са делом општине Кључ и делићима општина Купрес и Јајце чинили облик јајета. Додавањем планине Срнетице, источно од Дрвара коју су држали Бошњаци, тај део Републике Српске је добио облик изврнутог наковња који се широм, југозападном страном ослања на планине Луњевача, Клековача и Виторог, а ужом на североистоку ка Бања Луци. Магистрала Јајце-Кључ је пресечена и веза западног дела Федерације се свела на Гламочко поље које преко Б. Грахова води за Бихаћ. Овај простор тзв. Високе Крајине је слабо насељен, али је пре рата био већински апсолутно српски. Туђман и Изетбеговић су желели успех преговора јер су извукли највише што су могли па су прихватили.

Око питања Брчког, где је густина насељености била и остала велика, а стратешки и психолошки важна област, за Србе због коридора који чини Републику Српску целовитом терито-

38) Види исто, стр. 283-285.

39) Исто, стр. 295.

ријом, а за Бошњаке због изласка на реку Саву, две стране су се последње ноћи преговора сложиле о обавезујућој арбитражи у овом делу ентитетске линије разграничења.

Споразум је постигнут после три недеље преговора и потписан је Општи оквирни споразум о миру у Босни и Херцеговини 21. новембра 1995.⁴⁰⁾ Документ познат као Дејтонски-Париски мировни споразум потписали су у Паризу 14. децембра 1995. председници Босне и Херцеговине, Хрватске и Србије – Алија Изетбеговић, Фрањо Туђман и Слободан Милошевић. Међу представницима међународне заједнице који су осведочили церемонију били су амерички председник Бил Клинтон, француски председник Жак Ширак, британски премијер Џон Мејџор, немачки канцелар Хелмут Кол, руски премијер Виктор Черномирдин и Фелипе Гонзалес као представник ЕУ. Ричард Холбрук и краљ Марока као симболични представник муслиманског дела света седели су у публици.

Дејтонски мировни споразум састоји се од једанаест анекса који покривају војне, политичке и цивилне аспекте споразума као и о регионалној стабилизацији. Споразум је успоставио БиХ као суверену државу састављену од два разграничена ентитета – Федерације, подељене на десет кантона, чији је званични назив по Вашингтонском споразуму Федерација Босне и Херцеговине и два процента мањег ентитета босанских Срба чији је и озваничено прихваћени назив Република Српска.

Споразум је гарантовао међународне границе БиХ обавезујући БиХ, Хрватску и СРЈ да у потпуности поштују међусобни суверенитет и једнакост и да сукобе решавају мирним средствима. Стране су преузеле обавезу да поштују људска права и права избеглих и расељених лица и у потпуности сарађују са организацијама у спровођењу мировног споразума и истраживању и процесуирању ратних злочина и других кршења међународног хуманитарног права.

8. СПРОВОЂЕЊЕ СПОРАЗУМА

Дан после званичног потписивања мировног споразума у Паризу, Савет безбедности УН донео је Резолуцију 1031, којом је НАТО добио мандат да спроведе војни део. Међународне снаге од 60.000 војника под командом НАТО са називом ИФОР

40) *The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, NATO-IFOR, Internet, <http://www.nato.int/ifor/gfa/gfa-home.htm> 13/08/2015.

(*Implementation Force*) распоређене су у БиХ 20. децембра 1995. у оквиру највеће војне операције у историји НАТО – Заједнички подухват (*Joint Endeavour*). Мандат ИФОР одређен је на годину, а децембра 1996. заменио га је СФОР (*Stabilization force*) са 32.000 војника да би се број временом смањивао. Осим ИФОР-а важан елемент спровођења споразума су и Међународне полицијске снаге ИПТФ (*International Police Task Force*).

Америчке снаге распоређене су у североисточној Босни где се налази стратешки важан аеродром у Тузли и мостови на Дрини и Сави. Било који сукоб у подручју Брчког које је арбитражом постало посебни дистрикт или у централном делу где су се у, до недавно, српском селу Бочиња населили муџахедини – муслимански добровољци из иностранства, био би осујећен. Из тог дела Босне лако је стићи и у Срем и у Славонију где се спроводила мирна реинтеграција сектора Исток, једине преостале српске области у Хрватској, а од ушћа Дрине у Саву ни Београд није далеко. Јужни део – Херцеговину и Сарајево је на војну управу добио контингент на челу са Француском, а западни – Босанску Крајину, контингент предвођен Британцима, док су Цазинску Крајину привремено запоселе европске новостворене Снаге за брзо деловање (*Rapid Reaction Force*).

Савет за спровођење мира (*Peace Implementation Council – PIC*) добио је надлежности за управљање над БиХ. За спровођење цивилних делова мировног споразума задужена је Канцеларија високог представника (*Office of High Representative – OHR*).

Преуређење југоистока Европе 1995. које је председник САД Бил Клинтон предузео посредством Ричарда Холбрука се завршило, али не и проблеми на Балкану који су овим деловањем и увећани као број избеглица приликом уравнотеживања страна на терену. Ипак, нико не може оспорити улогу Ричарда Холбрука као неопходног посредника јер стране нису прихватале друге преговараче као целисходне.

ЛИТЕРАТУРА

- Galbraith Peter, „Za Bosnu bi bilo bolje da SAD nisu spriječile pad Banje Luke!“ *EUROPA*, str. 16-18. Lawrencewill, 17 april 2011.
- Đerić Gordana, „Nasilje u društvenom pamćenju: intima hrvatske i srpske javnosti povodom operacije Oluja“, *Filozofija i društvo*, 19(1): 43–68, Beograd, 2008.
- Isaković Zlatko, *Identity and Security in Former Yugoslavia*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot, 2000.

- Zimmerman Voren, *Poreklo jedne katastrofe: Jugoslavija i njeni rušitelji*, Dan graf, Beograd, 2003.
- Jovanović Vladislav, *Rat koji se mogao izbeći: U vrtlogu jugoslovenske krize*, Nolit, Beograd, 2008.
- Kepruner Kurt, *Putovanja u zemlju ratova: doživljaji jednog stranca u Jugoslaviji*, Prometej, Novi Sad, 2003.
- Kovačević Živorad, *Međunarodno pregovaranje*, Filip Višnjić, Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004.
- Kovačević Živorad, *Amerika i raspad Jugoslavije*, Filip Višnjić, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2007.
- Mase Žak, *Naši dragi ratni zločinci: Pariz, Zagreb, Beograd biznis klasom*, Klub plus, Dan graf, Beograd, 2006.
- Naj Džozef S. Jr., *Kako razumevati međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
- Петковић Ранко, *Један век односа Југославије и САД*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1992.
- Симић Предраг, *Тито и НАТО: успон и пад друге Југославије*, Новости, Београд, 2008.
- The Former Yugoslavia: A Map Folio*, U.S. Central Intelligence Agency, Washington, D.C., 1992.
- The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, NATO-IFOR, Internet, <http://www.nato.int/ifor/gfa/gfa-home.htm> 13/08/2015.
- U.S. Department of State, Holbrooke, Richard C. Special Representative, Internet, <http://m.state.gov/md129337.htm> 14/08/2015.
- Halberstam Dejvid, *Rat u vreme mira: Buš, Clinton i generali*, BMG, Beograd, 2003.
- Holbrooke Richard, *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
- Clinton Bill, *My life*, Alfred A. Knopf, New York, 2005.
- Штрбац Саво „Злочини над Србима на простору Хрватске у периоду 1991-1999“ у: Алексић Милош (пр.) *Срби – избеглице, прогнаници и расељена лица крајем XX века*, стр. 63 - 92, Завод за уџбенике и наставна средства Србије, Центар за стратешке студије Универзитета у Београду, Београд, 2000.

Zeljko Z. Mirkov

ACTIVITIES OF RICHARD HOLBROOKE AS A SPECIAL ENVOY OF THE AMERICAN PRESIDENT IN 1995

Resume

Dissolution of Yugoslavia brought ethnic violence back from the Second World War. Fear among ethnic groups was created with new

borders carving peoples whereabouts in different republics which were administratively delimited by Communist party. Serbs in Croatia feared of having their equality erased of the constitution which happened in 1990. After Croatia had its referendum following Slovenia in its declaration of independence local Serbs formed Krayina of territories where they had ethnic dominance. War was on and had spillover effect on Bosnia and Hercegovina where 44% were Muslims which created coalition with Croats (17%) isolating Serbs which were 32%. This ended in ethnic cleansing. Attention of the American president Bill Clinton was eventually drawn to killings, cleansing and refuge issues. Previous republican president George Bush had isolationistic views on Yugoslavia permitting monopolar order to create chaos in Europe. Clinton chose to devote to this situation and wanted simplification in the Southeast of Europe which would relax public opinion in the election year. For the diplomatic engagement Clinton selected experienced negotiator Richard Holbrooke. In order to have enough strength in the Balkans Holbrooke was equipped with powers of threatening and pressuring counterparts in negotiations with reliability of air bombing. Large part of his time in the Balkans Holbrooke spent in airplane traveling from one capital to another. In the air force base Wright Peterson, Dayton (Ohio, United States) Holbrooke was isolated with key negotiators for the peace in Bosnia and Hercegovina as a crown of his actions in 1995.

Key words: America, Yugoslavia, Bosnia, Krayina, war, diplomacy, bombardment, negotiations, Dayton, accord

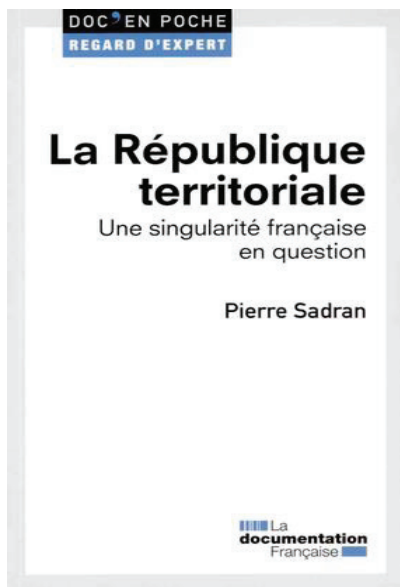
* Овај рад је примљен 15. августа 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 23. марта 2016. године.

ПРИКАЗ

УДК 321.01+35.07(44)(049.3)

Душан Гујаничић
Институт за политичке
студије, Београд

**Pierre Sadran, *La
Republique Territoriale,
La documentation
française, Paris, 2015,*
стр. 35**

У издању угледне француске куће “La documentation française“ је прошле године изашло запажено дело познатог професора емеритуса политичких наука Пјера Садрана (*Pierre Sadran*) под насловом: *La République territoriale: une singularité française en question*, или у преводу „Територијална република – француска особеност у материји“.

Питање територијалне организације у Француској је једно вечито актуелно, инспиративно, а у појединим тренуцима француске историје и го­руће питање. На први поглед, инострани посматрачи француских прилика у овој области могу поставити једно крајње логично питање – како то да једна толика земља са преко 60 милиона становника и преко пола милиона квадратних километара површине буде уређена као једна мање-више класична унитарна држава? Професор Садран нам на један врло уверљив и разноврсан начин, преваходно са становишта политичке социологије,

даје објашњење ове појаве, отвара читав низ (пот)питања и износи неке своје критике у овој материји.

Најпре, он разбија својеврсни „мит“ о појму децентрализације, који се у француској јавности користи „уздуж и попреко“, а да је притом мало ко јасно дефинисао дотични појам. То је један од оних појмова „чврсто укореењих у менталном универзуму, а да претходно, сем пар значајних изузетака, није био предмет теоријских радова који разматрају сам тај појам“ (стр. 45). У суштини, реч је о једном сложеном процесу за који Садран сматра да се у француском случају може дефинисати као „мање-више координисан процес деконцентрације, делегације и деволуције“ (стр. 56). Он с правом сматра да није погрешно одредити Француску као децентрализовану државу (тим пре јер је тако и уставом означена почев од 2003.), али истиче да то није довољно прецизно одређење у мору политичких система који би могли добити исти епитет. С друге пак стране, кључна је његова (а и шире раширена) теза по којој „територије Републике нису ни у ком случају спонтано настале творевине на терену“ (стр. 63). Ако се узме у обзир да, са изузетком региона чије постојање

у садашњој форми датира од ‘80-их година XX века, кључне територијалне јединице данашње Француске (општине и департмани) потичу из периода Велике револуције, онда ова тврдња добија на веродостојности. И ту је наравно незаобилазна и пресудна улога свемогуће француске државе, односно централне власти, јер „иницијатива ка реформама не долази никад од доле“, то јест од „базе“.

С друге стране, Садран се дотиче у својој анализи и француске политичке културе која треба да буде схваћена као својеврсно интелектуално објашњење приликом разматрања и разумевања феномена француске територијалне организације. Професор наводи, примера ради, неке особине који чине саставни део националне политичке културе (дискредитованост политичке касте, осећај непрестане кризе, колективни песимизам...), а ту би се мирне душе могли додати и: национална склоност ка јаким вођама, ауторитативни наступ готово сваке извршне власти, меритократско схватање политике, наклоност ка елитистичком одабиру државних службеника итд. С обзиром на то да је 1789. доживљена као кључна година модерне француске историје, не чуди

што Пјер Садран говори о јакобинизму као „идеолошком републиканизму“ (стр. 114). То је, укратко, схватање које тежи својеврсној (а на момен-те бисмо рекли и савршеној!) једнообразности француске нације и једнообразном схватању свих врховних начела државно-правног поретка, а понеки пут и науштрб сложености друштвених околности у земљи, или како то Садран сликовито каже: „Француска је заиста интелектуално посвађана са прагматизмом“ (стр. 125). Као прилог недвосмисленој особености француске политичке културе он наводи како је „смена шефа извршне власти на основу грађанске иницијативе која постоји у извесним немачким федералним јединицама... глатко одбачена у име француске политичке културе“ (стр. 256).

Опет, изразита карактеристика француског политичког система је гомилање мандата, односно обављање бар две државне функције. У том смислу, две „школе мишљења“ су уопштено говорећи присутне: једна, по којој локална укореењеност парламентарца (посланика или сенатора) кроз обављање дужности градоначелника или шефа департаманске или регионалне егзекутиве је неопходна ради очувања везе са територијом и јачања

политичког легитимитета, и друга, по којој истовремено обављање више дужности утиче на квалитетно посвећење послу и онемогућава продор млађих и нових људи у политику. Важно је напоменути да је изгласан закон који уноси доста ограничења у наведеној области, са одложеном применом, почев од 2017. године. Иако је већи део јавног мњења и грађана по многим анкетама против ове појаве (а многи би рекли и „аномалије“), Садран и ту има исправно запажање: „Шизофренија гласача... осуда гомилања функција убедљиво доминира у јавном мњењу када је питање апстрактно и принципијелно постављено, [али] изборно поступање конкретно говорећи најчешће омогућава обнову мандата ‘гомилаоцима’ на уштрб нових лица у политици“ (стр. 163). Али и ту Садран сматра да „постоји у Француској једна култура гомилања функција која је повезана са меритократским идеалом на коме почива републикански елитизам“ (стр. 332).

Професор Садран посебно разматра деловање локалне демократије у основној ћелији територијалне организације – општини. Поред општег закључка да је Француска ту европски рекордер по броју (око 37 000 општина), он говори о

специфичном ауторитету који извире из извршне власти, чак и на најнижем локалном нивоу. Тако, он примењује: „Егзекутива коју бира локална власт је истовремено и судија и страна у политици коју примењује“ (стр. 220). Специфичност француског градоначелника је у његовој јединственој популарности међу становништвом, инокосној позицији по принципу моноцефалне егзекутиве, као и „улози која се није суштински променила од његових далеких почетака... и изузетној позицији моћи“ (стр. 217). Он ту запажа један занимљив феномен, то јест да је „његова превласт обрнула правно успостављен однос законом“. Наиме... „он је изабран од стране општинског савета (скупштине, прим. аутора), што је формално тачно, али у стварности, градоначелник је тај који, постављајући своју листу, у основи бира савет“ (стр. 217).

У том контексту, Садран на више места указује и на одређене облике поступања локалних органа власти, поготово извршне. Тако на пример, он сматра да локална власт само реторички подстиче учешће грађана у локалном животу, али да у основи „глобално гледајући... одборници не верују реално у партиципативну демократију“ услед „амбивалентног односа и менталних

ограничења“ (стр. 255). Поред тога, доказ да глас народа у локалном животу између два изборна циклуса, пре свега општине, нема посебну тежину налазимо и у ретком коришћењу институције локалног референдума, било саветодавног или обавезујућег типа. Или како то он луцидно констатује „у Француској он се посматра као нелегитимно ремећење политичке игре“ и још указује на један „привидни парадокс: док је „редовна“ употреба локалног референдума врло ретка, одборници не оклевају да прибегну „дивљим“ консултацијама грађана како би ојачали свој положај када су готово сигурни у њихов позитиван исход“. Укратко, постоји „склоност градоначелника да инструментализују процедуру“ (стр. 262).

Имајући све ово у виду, поставља се питање како се у земљи са скоро 37 000 општина, стотинак департмана и 22 региона може (успешно?) спровести територијална реформа? Опсежном реформом која је започела 2014, а ступила на снагу 2016. године радикално је смањен број региона са 22 на 13. Наведени бројеви се односе на континенталне регионе, не рачунајући још пет прекоморских. То је уједно и најзначајнија територијална реформа спроведена последњих деценија која је изазвала доста

полемике и страсти у Француској. Међу прокламованим циљевима ове реформе били су пре свега јасније разграничење надлежности између региона и департмана, затим ефикасније спровођење додељених овлашћења, као и одређене буџетске уштеде. С друге стране, опште је мишљење у земљи да француски региони заостају по снази и ефикасности са сличним јединицама у другим земљама (пре свега западне) Европе, а у првом реду према немачким савезним покрајинама. Због свега тога, створени су „мега-региони“, често и без неке логичке везе са географским критеријумима и културно-историјским идентитетима. Такође, опште је познато да наведеном реформом нико, па ни сам професор Садран, није претерано задовољан у Француској, превасходно услед мале дозе арбитражности која је испољена од централне власти (па и самог шефа државе) приликом кројења нове територијалне карте. Неспорно је да њени конкретни и видљиви ефекти тек треба да се испоље.

Поред тога, Пјер Садран указује и на полемике у погледу будуће судбине департмана, као средишње карике у том територијалном ланцу који ужива велику наклоност већине Француза, али и извесне противнике у политичкој кла-

си. Он сматра да је „трајност департмана осигурана опстанком малих сеоских општина“, а и закључује да је Француска „неспособна да се реформише на други начин већ само додавањем нових слојева администрације“ (стр. 285). Ту се мисли и на статус метропола које тек треба да се правно дефинитивно уобличе, као и све развијеније институционализоване међуопштинске сарадње (*intercommunalité*) којој подлежу готово све француске општине. И то је можда један од кључних закључака ове занимљиве и стручне социолошко-политиколошке студије.

И на крају, уместо закључка питање: да ли је француска особеност или „француски изузетак“, како то воле Французи да кажу, заиста постоји (и у којој мери) или је то мит који треба превазићи? Професор Садран нема дилему и залаже се за другу опцију: „То је нужно извор дубоких фрустрација јер има тенденцију да очекивања поставља толико високо да то постаје недостижно“ (стр. 351). Са овим отвореним питањем остаје да се и даље бори Пета република, па чак и у (наизглед) тако прагматичном питању какво је територијална организација земље.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894),
- литература треба да садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Рокови за достављање радова су: 20. фебруар, 20. мај, 20. август и 20. новембар.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстовете слати у електронском облику на адресу redakcija@spmbeograd.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) - . - Београд (Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Планета принт). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-318. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)

COBISS.SR ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 1452-3108 UDK 32 година XXIII vol. 51. број 1/2016.

9 770354 598003